

Balázs Judit

**Törökország
Kelet és Nyugat között**

2009
Budapest – Kairó

© Balázs Judit, 2009
Budapest – Kairó
Lektorálta: Tóth Imre

Grafika: Molnár István
Szerkesztő: Takács Eszter

Készült: Lővér Print Kft.
Sopron
ISBN 978-963-06-6545-2

Tartalomjegyzék

Ábra- és táblázatjegyzék	6
Előszó	7
Mint Mohamed koporsója	13
Az iszlám egy szekularizált muszlim országban	22
Az iszlám hitvilága	24
Az iszlám gazdaságelmélet	25
Az iszlám Európában	27
Az iszlám értékrendjének összehangolhatósága vagy konfliktusossága	30
Az iszlám fundamentalizmus megítélése	32
A kereszténység és Törökország	34
Az iszlám és a demokrácia	37
Kölcsönös elfogadás	43
Az iszlám Törökországban	44
Islám-üzlet-vállalkozás	46
Az iszlám és a korai bankrendszer	48
Modern Iszlám bankrendszer	50
Az iszlám bankok tevékenységének legfontosabb területei	50
Alapelvek	50
Tanácsadó Testület	52
Islám kereskedelmi jog	52
Az iszlám bankrendszer Törökországban	53
Hogyan válik a zöld tőke forró pénzzé?	55
Törökország a kapitalizálódás útján A burzsoázia megjelenése, rétegződése – érdekei, érdekellentétei	59
A török gazdaság és életszínvonal	68
Beruházások	80
Az ipar Törökországban	86
Törökország iparának helye a világban, a gazdaságban	89
Építőipar	91
Természeti erőforrások	91
Energia	91
Idegenforgalom	92
Mezőgazdaság	93
A mezőgazdaság problémái	97
A külkereskedelem népgazdasági szerepe	99
Törökország és az Unió kereskedelmi kapcsolatainak kritikája	102
Az oktatás helyzete – áthidalható-e a különbség Kelet és Nyugat között?	105
Regionális egyenlőtlenségek	109
Belpolitika a csatlakozás ígéréteiben	114

A török társadalom eszmevilága.....	117
Kritika	119
Eszmék exportja vagy importja?	124
Törökország és a modernizáció	129
Szekuláris társadalom iszlám irányba?.....	135
A válság gyökerei.....	136
Vallási megosztottság.....	140
Fundamentalisták és világi nacionalisták	141
Európa keresztény gyökerei és Törökország	141
Törökország és a keresztények.....	142
Örökség vagy normatíva: Törökország útja az európai közösség felé.....	143
A demokrácia őrzője: a hadsereg.....	145
A sereg: állam az államban.....	149
A hadsereg és az Európai Unió	150
Az emberi jogok kérdése	155
Egyenjogúak? Az etnikai–vallási kisebbségek	162
A keresztény kisebbségek helyzete Törökországban	168
Változik az etnikai térkép?.....	169
A török–kurd konfliktus	172
A kurdok eredete, nyelve és vallása	172
Törökország kettéosztott társadalma	175
Hontalanul	176
„Városi gerillák”	180
Akik békét akarnak.....	181
A kurd kérdés destabilizálhatja a térséget.....	182
Újabb békés alternatíva	183
Lesz-e béke?.....	183
Az örmény népiirtás	185
Az örmény tabu	186
A nők helyzete.....	191
A török külpolitika neuralgikus pontjai.....	195
Érdekkonfliktusok és lehetőségek	198
Török aggodalmak Washington változó külpolitikai prioritásai miatt	199
Oroszország „feltámadt” iszlám érdekei.....	201
Az Amerikai Egyesült Államok geopolitikai érdekei	202
Török–görög kapcsolatok nemzetközi vetülete	205
Törökország és a NATO.....	208
Törökország az Uniós és az amerikai érdekek ütközőpontja.....	211
Érdekek–érdekellettek – Törökország és a környező régió.....	214
Török–arab konfliktus.....	216
A török–görög kapcsolatok	221
A ciprusi konfliktus	226
Európai értékek mentén.....	236
Esélyek és veszélyek – Törökország és az Európai Unió	244

„Törökszkeptizmus” – „törökoptimizmus”	255
Ellenvélemények – ellenérvek	256
Földrajzi–terminológiai megfontolások.....	256
Vitatott kérdések	256
A csatlakozással járó előnyök az Európai Unió számára	257
A kritikus pontok – a török tagság veszélyei	259
Az Európai Unió és a csatlakozás pénzügyi konzekvenciái.....	262
Törökország csatlakozásának várható hatása az Európai Unió	
intézményrendszerekre	267
A csatlakozás költségei – az Európai Unió pénzügyi terhei.....	270
Európához tartozik-e Törökország?	274
Az „igen” tábor kisebbségben van.....	281
Törökország csatlakozása: külügy vagy belügy?	282
Hiányzik a vita európai dimenziója	283
A csatlakozás megítélése a török közvéleményben	287
Az EU-ról alkotott kép is romlik	290
A lakosság véleménye mellett felsorakoznak török vezető politikusok	
állásfoglalása	290
Törökök Németországban: társadalmi kirekesztés vagy integrálódás?.....	293
A török létezés szociológiája: gazdasági–kulturális–kapcsolati tőke.....	305
A kapcsolati tőke elégtelensége	307
A kirekesztés.....	316
Következtetés.....	320
Merre? Tovább?.....	321
Törökország megváltozott katonai–geopolitikai szerepe	325
A politikai biztonság.....	332
Végjegyzetek.....	337
Mellékletek	363
Néhány tipikus iszlám banki művelet	363
A törökországi kurdok modern történelmének kronológiája.....	365
Törökország integrációs törekvéseinek időrendi áttekintése.....	367
Általános demográfiai adatok	369
Bibliográfia	371

Ábra- és táblázatjegyzék

Ábrajegyzék

1. ábra: A GNP éves növekedése Törökországban 72
2. ábra: Az infláció alakulása Törökországban, 1970–2005 72
3. ábra: Az iszlám párt előretörése 1973–2007 között..... 115

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A nemzeti jövedelem átlagos növekedési rátái országcategóriák és Törökország összehasonlításában..... 74
2. táblázat: A török gazdaság főbb mutatói, a gazdaság szerkezete, főbb ágazatok..... 75
3. táblázat: A működőtőke-áramlás 83
4. táblázat: Az export és az import alakulása Törökországban, 2000–2006 101
5. táblázat: Regionális egyenlőtlenség Törökországban..... 112
6. táblázat: A népesség növekedése az EU-ban és Törökországban..... 261
7. táblázat: Az Európai Unió bővítéseinek hatása a GDP-re 265
8. táblázat: Törökök az EU tagállamaiban, 2003 295

Előszó

Mohamed ante portas? Napjaink egyik aktuális kérdése az iménti. Milyen kiismerhetetlen útvesztőbe vezetnek a Próféta ösvényei, képes-e együtt élni az iszlám törvények által irányított társadalom a technikai, tudományos fejlődéssel? Európa számára természetesen Törökország jövője a kérdések kérdése. A török állam kétségtelenül az iszlám világ modernizációjának legcsillogóbb kirakata, egyúttal azonban a legvonzóbb kihívás a fundamentalisták számára. Nem mindegy tehát, hogyan válaszol Törökország a modern, globalizálódó világ és Európa által neki feltett kérdésekre.

Egészen a XV. századtól a XX. századig Európa a világ fejlődésének középpontjában állt. Addigi története – minden megrázkódtatás és krízis ellenére – dinamikus megújulások sorozatából állt. A fejlődés az iszlám és keresztény kultúrkör – évszázadokon át tartóan intenzív – kapcsolatát is áthatotta. Kezdetben az iszlám–arab térség adta át anyagi és szellemi kultúrájának eredményeit a keresztény civilizációnak és a keresztény Európa merített az iszlám világ termékenyítő erejéből. Akkoriban azonban még jól kitapintható civilizációs különbség mutatkozott meg az iszlám javára.

A szellemi javak mérhetetlen sokasága, a tudósok, írók, briliáns alkotásai mellett a pompás építészet, a középületekkel, pazar fürdőkkel, iskolákkal, könyvtárakkal ellátott százezres városok látványa is e nívóról tanúskodik. A szintkülönbség mindamellet fokozatosan csökkent, mígnem a muszlim világ előnye lassacskán semmivé olvadt. Európa fejlődési összetevőinek rövid resüméjét akár a megrekedt iszlám fejlődés antitéziseként is interpretálhatnánk. A keresztény világ a rendszeresen felbukkanó válságok tapasztalataiból merítve alkalmazkodni tudott a folytonosan változó körülményekhez, s mintegy önmagát kijavítva folyamatosan fejlődött to-

vább. Ezt erősítette az európai kultúra nyitottsága, az ősi gyökerű, görög kíváncsiság, mely az antik Európa utazóit és kereskedőit megmozgatta, és kései utódaikat is idegen tájak, földrészek felé irányította. A megismerés igénye tette lehetővé olyan újítások átvételét és hasznosítását, melyek ugyan más kultúrák – például a sokkal zártabb Kelet társadalmi – által jöttek létre, de a Nyugat „keltette életre” őket, itt formálódtak gyakorlati hasznot hajtó eredményekké. Az ily módon asszimilált – Európa iparosainak, kereskedőinek és katonáinak kezében hasznossá vált – ismeretek nem egyszer eredeti kitalálók ellen fordultak.

Az újításra való készség kifejezett innovációs kényszerrel párosult a gazdálkodási szerkezet terén. A gazdaság dinamizmusa segítette a XVI-XVIII. századtól az agrotechnika és az ipar forradalmi megújulását. A forradalmak korának változásai mindemellett megnyitották az utat a *tehetség szabad érvényesülése* előtt, mely ismét lendített Európára, azaz a Nyugat általános fejlődésén. A vállalkozás szabadságának egyéni eredményei társadalmi méretekben is akkumulálódtak. Az ipari forradalom növelte az igényt a képzett munkaerőre, aminek köszönhetően a laikussá váló állam kötelezővé tette az iskoláztatást. Miközben tehát az Európán kívüli világban a tudás továbbra is csupán egy szűk csoport privilégiuma maradt, itt megindult, illetve folytatódott a tudás demokratizálódása.

Az egyre bővülő iskolázott réteg, szélesedő alapot jelentett a közéleti, politikai elit kiválasztódása számára. Az Oszmán Birodalomhoz hasonló szupraállam hiánya egy idő után katonai szempontból is Európa malmára hajtotta a vizet. A számtalan monarchia *természetes versengése* rövid távon talán rontott a kontinens hatalmi helyzetén, kiszolgáltatottá tette épp a török betörésekkel szemben. Az országok hatalmi vetélkedése azonban fokozódó fegyverkezési versenyhez vezetett, s ez távlatilag az abszolutista államokban kicsúcsosodó katonai tökéletesedés irányába hatott.

Minden mellett persze kulcskérdés a két vallásnak a fejlődés alakulásában vitt szerepe. A keresztény teológiai gondolkodásban érvényesülő *Isten előtti egyenlőség* elve és az emberi munka elismerése a társadalom mobilitásához és a gazdaság fejlődéséhez egyaránt hozzásegített. A Biblia – amelynek szavai („Töltsétek be a földet, és vonjátok uralmatok alá”) az *ember szabad alkotóerejének*, alakító-kutató tevékenységének színterévé tették a látható világot – nagy szellemi munícióval vértette fel a földet (és a Földet) ténylegesen birtokba venni készülő európai embert. Az „ora et labora” (imádkozzál és dolgozzál) jelszava a *munka* kultuszának és *megbecsülésének* eszményével járult hozzá a produktív emberi tevékenység elismeréséhez. A reformált vallások – a lelki megújulás részeként – ezen túlmenően az élvhajhászás és luxus helyett a *munkálkodás és a szorgalom* éthoszáat igyekeztek elterjeszteni követőik körében. Utóbbi serkentő hatással volt a gazdaság általános fejlődésére és a megtakarítások, befektetések számának és volumenének növekedését eredményezte.

A vallásfilozófia érvrendszerében az emberi szabadság és autonómia jellegzetességei is tetten érhetők. A nyugati teológia, mely Isten *igazságosságát* helyezi az előtérbe – szemben már az ortodox kereszténység Isten *szereteté*n alapuló tanításaival is – egyfajta jogi köteléket teremt ember és Isten között, az igazság és a törvényesség társadalmilag is „hasznosítható” ideálját megfogalmazva. A keresztény egyház ráadásul az állammal szoros összhangban, mégis attól külön szerveződött meg, elvetve a keleti cezaropapizmus eszméjét, egészséges *egyensúlyt* teremtve *a világi és a spirituális szféra között*. Az így emancipálódott állam élén álló szuverén vezetés, személyében megszabadult minden teokratikus jellegétől, hatalma nem volt korlátlan, uralma pedig a törvényeken nyugodott. Az iszlámhoz hasonlóan nem volt idegen a kereszténységtől sem a gondoskodás és kölcsönösség eszméje sem, mely a *szolidaritás elvét* honosította meg Nyugat-Európa társadalmi rendjén belül. En-

nek köszönhető, hogy az európai társadalmak – a korai kapitalizmus ezzel ellentétes folyamatait kiegyensúlyozva – a nagy szociális törésvonalaktól mentes – manapság jólétinek nevezett – államok létrehozása felé mozdultak el. A nyomornegyedek, a leszakadók nagy tömegeinek látványa nem csupán a fejlődés természetes következményeként, hanem e miatt is idegenek a kontinens képétől.

Mennyiben tér el az előbbtől az iszlám hit társadalomszervező képessége? Mohamed vállalkozása – a vallás és a teokratikus állam megalapítása – olyan időtálló teljesítmény volt, amelynek hatása sokáig sugárzott szét az iszlám világra. A Koránban megfogalmazott legtisztább egyistenhit az a keret, amely máig körülhatárolja az iszlám közgondolkodást, a társadalmi és gazdasági folyamatokat. Allah Isten az egyetlen Isten, végtelenül szabad, mindentudó és mindenható, ő a Föld és az egek teremtője, és mindené, ami csak létezik, „hozzátesz a teremtéshez, amit csak akar” (35:1). Mircea Eliade a párizsi és a chichagói egyetemek kitűnő vallástörténész professzora e „folyamatos teremtéssel” magyarázza, hogy Allah nem csak a „kozmosz ritmusokat” határozza meg, hanem az ember alkotásait, a transzcendens mellett a materiális világ valamennyi attribútumát, többek között a politika és a gazdaság folyamatait is. Az iszlám államai – köztük az Oszmán (később török) állam is, „Isten szakadatlan megnyilvánulásának” eredményei. Ez a megkötöttség nagyban megkülönbözteti az iszlám államait Európa monarchiáitól és köztársaságaitól. De vajon szétfoszlott-e minden, a vallás által font kötélek az 1918 utáni Török Köztársaság mindennapjaiba? Noha Atatürk Törökországában épp a szekularizáció jelentette a legfőbb modernizációs erőt, az iszlám változatlanul morális hatalom maradt.

Az előttünk fekvő könyvben nem csupán két világ, az Iszlám és a Nyugat jelenik meg, hanem a két pólus egyikében rejtőző bonyolult és sokrétűen strukturált univerzum. A szerző komplex megközelítéssel kezeli a témáját. Többdimenziós perspektívából elkészí-

tett mű a török történelmet és jelenkort Európa, a Nyugat és a muszlim világ nézőpontjából is megismerteti az Olvasóval. Az iszlám és a Nyugat összevetése során olyan rejtett és kevésbé rejtett problémákra kaphatunk választ, mint vallás és gazdaság viszonya – individualista, illetve közösségi értékeket hirdető vallások különbségei, az iszlám és a kapitalista felfogás összeegyeztethetősége. Noha az egyistenhitű iszlám a közösségi érdekeket hangsúlyozza, de ez a vallás is az individuumot tekinti a társadalom alapkövének, és kifejti, hogy az ember személyes felelősséggel tartozik tetteiért Isten előtt. Ez az *elszámoltathatóság*, a monoteista vallások jellegzetes tétele.

A kép azonban több mint, színes. Az árnyalatok sokfélesége, pedig jól tanulmányozható a kötet oldalain. Balázs Judit nem elsőre fogott bele a török, illetve az oszmán-török fejlődési problematika vizsgálatába. A korábban e témában idegen nyelven megjelent könyvei sorába illeszkedik a jelenleg közreadott trilógia harmadik kötete, mely egy nagy ívű kutatás befejező része. A három munka végigvezeti az olvasót az Oszmán Birodalom gazdaságától a modern Törökország kialakulásán keresztül egészen a Nyugathoz való csatlakozás kérdésének az elemzéséhez. Imponáló az a hatalmas ismeretanyag és a rutin, amellyel témáját megközelíti és kauzális vizsgálódásának tárgyává teszi. A közgazdász professzor szerző egyszersmind a történész céh tiszteletbeli és avatott mestere is, aki biztonsággal mozog az iszlám világ historikus jelenségei között. Metodikai szempontból ez olyan behozhatatlan előnyt jelent, melyet más, aki nem a kezdet és a múlt köré épített történetet állítja az értékelés szolgálatába, nehezen tud felülmúlni.

Vannak könyvek, amelyeket „visszafelé” kell olvasni. Ezek a művek a kimerevített jelen képét vetítik rá a múlt korszakaira. E munka befogadása során természetes egyszerűséggel és tiszta logikával haladhatunk előre, Törökország jelenkori gazdasági, társadalmi, vallási és politikai anatómiájának és fiziológiájának megér-

tése felé. A szinte filológiai alaposággal megírt munka mindamellett nem régiségek vitrine. Ennek felismeréséhez elegendő a tartalomjegyzék áttanulmányozása. A könyv a jelen szinte minden részletét analizálja, mindazt azonban a múlttal való felbonthatatlan kapcsolatában.

Ezen felül még egy nem elhanyagolható adalék a Tisztelt Olvasónak: ha a kötetet lapozza, nem egyhangú és fárasztó értékelésekkel fog szembesülni. A szerző katedrán eltöltött évei, és a közvetlenül nyert tapasztalat, a személyes motiváltság minden sorból jól kiolvasható.

Talán nem tűnik túl kétkedőnek az, aki egy közgazdasági alapú elemzéstől csak kevés intellektuális kalandot vár. E kötet esetében dobjuk sutba a szkepticizmust. Kellemes szellemi barangolást minden Olvasónak!

Tóth Imre
történész

Mint Mohamed koporsója...

tílusos hasonlaltal élve: „*Lebeg, mint Mohamed koporsója ég és föld között.*” Így ingadozott Kelet és Nyugat között az Oszmán Birodalomtól kezdve egészen máig az a világ, amit ma Törökországnak nevezünk. Már az Oszmán Birodalom idején Nyugatra vetették szemüket a szultánok, de akkor az Okcidenthez való kapcsolódásnak a módját a hódítások kiterjesztésében látták. A XVII. században Bécs sikertelen ostroma azonban véget vetett a Nyugat felé irányuló területi terjeszkedéseknek. A Nyugatot megcélzó hatalmi érdekérvényesítés kudarcra volt ítélve, hiszen a hódító törekvések mögött nem állt egy modernizációra, megújulásra képes állam, egy fejlődőképes gazdaság. Az Oszmán Birodalom gazdasága és társadalma a stagnálást konzerválta. És ebben nem kis része volt a megmerevedett vallásnak, a megújulásra képtelen iszlámnak.

Ezzel szemben a szintén dogmatikus keresztény Európa túl tudott lépni az évszázados hagyományokon, le tudta vetni a vallás béklyóit, modern, erős központi monarchiákat hoztak létre. Így nem véletlen, hogy a centrális hatalmak megerősödése, a nyugati abszolutizmus térhódítása hosszú időre bezárta a Nyugat felé irányuló kaput. Ennek ellenére a XIX. századi kezdeti modernizációs törekvésekben, a *tanzimat* periódusban is a nyugati orientációnak a szándéka rejlett. A XX. század eleji *ifjútürök mozgalom* is számos fejlődési, megújulási célt tűzött zászlajára.

Csak Kemal Atatürknek sikerült a modern Törökország megteremtésével állami rangra emelni a modernizációt, szakítani a hagyományokkal. Egy világi államot teremtett, ahol a példa megint

csak a Nyugat volt és a már sokszor megfogalmazott törekvéseket kívánta ténylegesen megvalósítani.

Sok évszázad után érkezett el az ország valójában a Nyugat kapujába. Ez a kapu azonban nagyon nehezen nyílik, és Nyugat tétovázására olyan erők kerültek hatalomra, melyek az iszlám újjáéledésében látják a kivezető utat a gazdasági és társadalmi feszültségektől terhes török világból. De mit is jelent valójában a modernizáció, a fejlődés?

A modernizációval, gyengén fejlettséggel és függőséggel kapcsolatban számos elmélet született. A teóriák egyértelműen arra utalnak, elemzésükből az a következtetés vonható le, hogy a modernizáció történeti tartalma *változó*. A folyamat napjainkban is jelentős, konkrét történeti tartalma pedig – ugyancsak történetileg változó – centrum–periféria összefüggésben ragadható meg. Az általánosság bizonyos szintjén elmondható ugyanis, hogy a történetileg kialakult centrumokban olyan belső, automatikusan előrehaladó szerves fejlődés mutatkozik, amely képes a társadalmi változások elfogadására, a változások szervesítésére, így a folyamatos kihívásoknak megfelelően, a szükséges adaptációt is magában foglaló válaszok kialakítására.

A fenti szemszögből vizsgálva Törökország esete egészen sajátos fejlődést mutat: egy különleges centrum–periféria viszonyt, hiszen az Oszmán Birodalom központi magja, a mai Törökország, felfogható egy regionális centrumnak, a körülvevő területek, pedig perifériának. A Birodalom szétesése azonban maga után vonta a rendszer megbomlását is. Elemeire esett szét ez a sajátos „centrum–periféria”. A modern Törökország a centrumból, a korábbi Birodalom központi magjából született. Míg a centrum–periféria viszonyban a kölcsönös meghatározottság rendszere érvényesül, azaz a centrumot a periféria hozta létre és ez fordítva is igaz, a centrum–periféria rendszer létrejötte és fennmaradása a kölcsönös feltételezettségben rejlik. Ezzel szemben a Birodalom esetében a

metropolis és a szateliták csak lazán kapcsolódnak egymáshoz, és nem alkottak egy szerves rendszert. A Birodalom szétesése után a centrum magára maradt, és kénytelen volt önerőből megtalálni az identitását, rákanyarodni egy ígéretes újtára a fejlődésnek. Törökország modernizálódása valószínűleg nem jöhetett volna létre birodalmi keretekben.

Nekünk, akik itt Nyugaton élünk, és a nyugati történelmet tanuljuk, természetesnek látszik, hogy a nyugati civilizáció az, amelyik a világot jelenleg uralja, amely az elmúlt évszázadok során a legjobban fejlődött, és ma már az „első világgént” tartjuk számon.

Sőt, ezen túlmenően, a Nyugat világgépébe jól beleillik az a dualista elképzelés, miszerint a „modern időben” már csak két civilizáció létezik, a kifejlett gazdag Nyugaté – hallgatólagosan ez a jövő egyetemleges civilizációja, a civilizáltság civilizációja – és a fejlődő Napkeleté.¹ Pedig, ha jól megnézzük a történelmet, akkor az első civilizációk nem Európában voltak, hanem Egyiptomban, Kínában, Mezopotámiában. Ezek közül ma Kína kezd el fejlődni rohamos léptékben, de ez már a nyugati civilizáció, a modernizáció hatása.

Utána jöttek a görögök, rómaiak, de ez még nem teljesen Európa volt, hiszen Nagy Sándor birodalmának nagy része Ázsiában terült el. Mi több, ezek után jöttek az arabok, majd a török hódítás. Az ezres évek elején, majd még a XVI. században is az arabok, majd törökök hódították meg Európát, és a kereszténység csak védekezett. Ugyanekkor volt egyébként egy mongol invázió is, amely az arab világot jobban megrendítette, de a Nyugat is csak alig menekült meg tőle. Igaz, előtte voltak a keresztes hadjáratok, de ezek csak átmeneti sikerrel jártak, és az arab világ ideiglenes megosz-

---

¹ Arnold Toynbee az 1934 és 1961 között írt 12 kötetes Study of Historynek első 10 kötetében huszonegy civilizációt sorol fel, de a 12. kötetben már harmincötöt. Posztumusz művében már harmincnyolcra van szó.

tottsága kellett hozzá, amelyen majd az oszmánok kerekedtek felül. Sőt, egy kiterjedt hatalmas és erős, hódításokra berendezett birodalmat hoztak létre. És aztán jött pár száz év, és a nyugati kultúra mindent felülmúlt. Hol keressük az okokat?

Még a XIII. században is az iszlám a világ vezető ereje volt. Miért változott meg az iszlám világ helyzete, miért nem volt alkalmas ez a modell arra, hogy megtartsa vezető helyét a világban? Miért a keresztény világban alakult és fejlődött ki a kapitalizmus, holott az iszlám világban már századokkal korábban megtaláljuk a csiráit a korai kapitalizmusnak? A válasz valószínűleg abban keresendő, hogy a keresztény világban a dogmával szemben az értelem kerekedett felül, az iszlámban ezzel szemben megkövesedtek a vallási előírások, a dogmák. Más vallásokat sokkal nagyobb mértékben jellemez a misztikum és a megérzések szerepének hangsúlyozása. A keresztény vallás azonban a hit alapjává teszi az értelmet és a logikát, mint az elsődleges utat a vallási igazság megismerése felé.² Ha elfogadjuk, hogy a logika és az értelem hozzájárul a tudomány fejlődéséhez, akkor kijelenthetjük, hogy a keresztény vallás sokat segített a tudás akkumulálódásában, amely a gazdasági növekedés legfontosabb tényezője. Európa szembesül a nagy megújulási folyamatokkal, a reneszánszsal, majd a felvilágosodással.

Ezzel szemben az iszlám rendszerének fejlődése már a XII-XIII. századra lényegében leállt. Míg Európában újjászületik a klasszikus antik kultúra, Athén és a római res publica szelleme, addig az iszlám világában a társadalom megmerevedik. Máig is a hadsereg és a bürokrácia irányítja a muzulmán államokat. Így aztán hiába is volt évszázadokon keresztül a nyugat-európainál jóval magasabb a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a tudomány, az irodalom és a művészetek színvonala, az autonóm város és polgára mégsem

---

² Botos Katalin: A világvallások gazdasági tanítása és a globális piacgazdaság. Internet.

jelent meg. Az iszlám világ hatalmas városai nem önálló gazdasági tevékenységüknek köszönhetően, hanem a mindenkori uralkodók hatalmi központjaként virágzanak fel, lakóik a katonák és hivatalnokok kiszolgálásból élnek.

A kereskedők, bankárok, iparosok minden vagyonuk ellenére is kiszolgáltatottak maradnak a fegyveres erőkkel szemben, az egyén csakis a közösség tagjaként számíthat védelemre. Ilyen közösségnek megmarad a család, a „klán”, a törzs, és a legmagasabb szinten, pedig maga az umma, az igazhívő muzulmánok közössége, ami akkor is állandó, ha az uralkodók és dinasztiáik sorra váltják egymást a hatalomért folytatott állandó küzdelemben.

Az iszlám világ hanyatlása részben összefüggött a világkereskedelem átalakulásával is, és ez a folyamat a korábbi szemlélet változását is magával hozta. A késői muzulmán szerzők már az aszketizmus értékét hangsúlyozzák. Az iszlám aszketizmusa és radikalizmusa jelentős részben a középkor után, külső hatások révén vált a vallás részévé. Az aktív állami szerepvállalás tekintetében is megoszlanak a vélemények. A hagyomány szerint, amikor Mohamed prófétát arra kérték, hogy határozzon meg fix árakat bizonyos termékekre, mert egyes kereskedők túl drágán árulják őket, visszautasította, mivel „egyedül Allah irányítja a piacot”.

És akkor itt vagyunk a vallásnál. Egy fontos különbség, hogy Nyugaton egy olyan vallás bontakozott ki, amely a sok tudományellenes attitűd ellenére is a tudományt támogatta. Ettől a vallásos béklyótól szabadult meg a Nyugat a reneszánszsal, a reformációval majd a felvilágosodással.

Az iszlám világ, csaknem minden problémáját a vallás konzerválta. A vallás akadályozta a további tudomány kibontakozását, a demokráciát, a versenyt és a nők nagyobb szerepvállalását is. Mindmáig teszi ezt. Ezek szerint mivel is magyarázhatjuk az iszlám világ hanyatlását?

1. a demokrácia hiánya,
2. a tudomány hiánya,
3. a nők alávetettsége,
4. a verseny hiánya.

Az első szempont jelentősége egyértelmű. A *demokrácia* hiánya az iszlám világban igen szembetűnő az utóbbi időkig. Máiig is igaz, hogy jelentős problémák vannak az iszlám világban a demokráciával. Hogy ez a társadalom fejlődésére nézve hátrányos, ezt mi itt nyugaton nagyon jól látjuk, de az iszlám többség elfogadja.

A *tudomány* kihatása a gazdasági fejlődésre szintén elég nyilvánvaló, ezt sem kell bizonygatni. Itt igazán szembeötlő az iszlám világ hajdani tündöklése és mostani hanyatlása. A Nyugat ugyanis a görög és római kultúra pogány részének javát az arab másolatokból szerezte vissza. Arisztotelésről leginkább azért tudunk, mert az arabok megőrizték a könyveit, a keresztények nem.

A *nők* szerepére vonatkozó kijelentés egy kicsit meglepő dolog, ami kétség kívül igaz, de ki gondolná, hogy ennyire fontos? Hosszasan lehetne érvelni a mellett, hogy a Nyugati társadalom felemelkedésében nagyon fontos tényező volt, hogy nálunk a nők nem voltak annyira kiszolgáltatottak, és így jelentősen hozzájárultak társadalmunk fejlődéséhez.

Végezetül a versenyről. Maga az iszlám rendszer nem kedvezett a *versenynek*, és ahol nem érvényesül a verseny, ott a társadalom óhatatlanul stagnálásra van ítélve. Maga a társadalom, pedig hódításra épült. Ugyanakkor a hódításoknak, az iszlám terjedésének a feudális abszolutizmus megerősödése Európában gátat szabott, és földrajzilag is behatárolta az iszlám világ további területi növekedését. Az iszlám világ jó része az Oszmán Birodalom kereteibe tar-

tozott, és az Oszmán Birodalom hanyatlása óhatatlanul vonta maga után a hódoltsági területek stagnálását, sőt visszaesését.³

A muszlimok, főleg a törökök, a nyugati világgal szembeni katonai előnyükkel próbáltak modernizálni, de elsősorban csak katonai téren. Ez, pedig csak részleges sikereket hozott, merthogy a mögötte levő egész rendszer megreformálása nélkül ez nyilván nem hozhat teljes fordulatot. Sok más helyen viszont vallási fundamentalizmussal reagáltak a modernista kihívásra: azt gondolták, ott rontották el, amikor letértek a hagyományos útról, és visszatértek oda. Ezek az országok persze alig fejlődnek. A legjobban fejlődő muszlim ország viszont Törökország; manapság Jordánia és természetesen néhány kis olajállam. Ezek részben modernizáltak és Törökország most már az EU-ra pályázik. Van tehát olyan megoldás a muszlimoknak is, ami elég modern, elég szekuláris, de mégis muszlimok maradhatnak. A muszlim világ tehát ott rontotta el, amikor a vallási fanatizmusban ragadt, amikor nem modernizálta a társadalmat, a gondolkodást.

Egy szokásos ellenérv a következő: a muszlim világot a Nyugat aljas gyarmatosítással győzte le. És persze az egész harmadik világot. Nos, ez rossz érvelés, mert az időrendi sorrend fordítva van. A törökök a XVI-XVII. században még meglehetősen erősek voltak, és nem volt az iszlám világban nyugati gyarmat. A Nyugat már tudományosan, társadalmilag fejlődött, és persze gyarmatosított máshol, de a muszlimok ezt kihagyták. Illetve Afrikában, kisebb mértékben gyarmatosítottak és persze szerették volna Európát is. De a bezárkózás, a fundamentalizmus és a tudomány lemaradása ekkor már szembeötlő volt. Ezek után történt meg az, hogy a törökök lassan visszaszorultak Európából, és majd csak az első világháború után volt az a rövid időszak, amikor az arabok nyugati gyarmatosí-

---

³ Az Oszmán Birodalom hanyatlásának okairól lásd: Balázs Judit: Gazdaság az Oszmán Birodalomban. Lövér Print, 2007; Terebess, Ázsia-tár, online

tók uralma alá kerültek. A gyarmatosítás nem ok, hanem inkább következmény. Előbb gyengül meg egy ország, és aztán tudja legyőzni egy másik, majd gyarmatosítani. Nem fordítva.

Kemal Atatürk színrelépése óta nincs kétség afelől, hogy Törökország a Nyugathoz való közeledést és az odacsatlakozást választotta. A Török Köztársaság létrejöttétől kezdődően ebbe az irányba radikális lépéseket tett (reformok sorozata következett: írásreform, az állam és az egyház szétválasztása, a jogrendszer és a politikai szféra „nyugatosítása”). Törökország politikai orientációja és a Nyugat érdekei (például a Szovjetunió Délről való sakkban tartása) találkoztak.

A második világháború befejeződésével, a kétpólusú világrend kialakulásával egy időben Törökország geostratégiai pozíciója felértékelődött. Földrajzi helyzete miatt (Európa–Ázsia–Közel-Kelet metszéspontjában, a Földközi-tenger és a Fekete-tenger szorosainak ellenőrzési lehetőségével) kézenfekvőnek látszott, hogy a NATO-tagja legyen és később – a Hatok javaslatára –, pedig kérje felvételét a Közös Piacba (a későbbi Európai Unióba). A NATO-ba történő felvétele simán ment, mivel katonai téren Törökország megkerülhetetlen tényező. Ez a megkülönböztetett szerep bizonyosan zsarolási potenciált is biztosított számára. Az EU-hoz való csatlakozási kérelmét még a hatvanas évek elején (1963-ban) terjesztette elő, de teljes jogú tagsága még ma is késik, csatlakozásának időpontja a jövő homályába vész.

Paradox módon Törökország – egyedül a nem EU-tagországok között – több mint, tíz éve már teljes vámunióra lépett az Európai Unióval. Ily módon a nyugat-európai gazdasági integráció részeseként, hatalmas piacával (több mint 70 milliós népesség) a transznacionális vállalatai kölcsönös előnyöket nyújtanak és élveznek az árucseré, a tőke mozgások és a szolgáltatások terén. Gazdaságilag tehát itt is minden rendben van, de Törökország politikai elfogadá-

sa, illetve befogadása a nyugati demokrácia közösségébe (a teljes jogú EU-tagsági státus elnyerése) továbbra is bizonytalan.

Törökország évtizedekig válságok és fellendülések és hanyatlások ciklusai között vergődött. 1923 óta minden kormány modernizációt hirdetett, de valójában sokáig egy szűk gazdasági-politikai elit volt hatalmon. Az erjedés az 1980-as években kezdődött, de csirái már sokkal korábban fellelhetők a török társadalomban. Sokáig a nehezen összetákolt koalíciók egyben tartásában merült ki a kormányok teljesítménye. A „ki mit kap” egyensúlyozás elvitt minden energiát. Mára azonban a modernizáció elodázhatatlanná vált. A kormány és a hadsereg közötti hatalmi harc kimenetele dönti el a végeredményt.

És erre, pedig égető szükség van. Hiszen Törökország évtizedek óta a kapu Nyugat felé. Ha ez a kapu bezárul, az ország óhatatlanul sodródik Kelet felé, kényszerűen az iszlám világot erősíti, annak minden kül- és belpolitikai konzekvenciáival együtt.

Az iszlám egy szekularizált muszlim országban

Mottó:

*„az iszlám dín wa daula,
azaz vallás és állam egyszerre”*

a történelmi távlatokban nyomon követjük a világ-gazdaság alakulását, óhatatlanul megtaláljuk a kapcsolatot a gazdaság és a társadalmat átható, uralkodó vallás tanításai között. Az összefüggés teljesen logikus, hiszen a vallások az eszmevilágban olyannyira meghatározó szerepet töltenek be, a mindennapok részévé váltak, áthatották a közgondolkodást, s ezen keresztül a gazdaságpolitika elveit, és így óhatatlanul hatást gyakoroltak a társadalmi létre, a gazdasági életre. A kérdés azonban az, hogy az egyes vallások, az individualista vagy a közösségi eszmékre épülő eszmék milyen módon hatottak a gazdaságra, hogy a vallás mennyiben segítette elő a fejlődést, a haladást, a versenyképesség alakulását, vagy mennyiben vált éppen mindezek gúzsba kötőjévé?

Vajon szerepe volt az uralkodó vallásnak abban, hogy társadalmak–gazdaságok az adott világ meghatározott időszakában a kor legfejlettebbjének minősültek, és vajon mi okozta a hanyatlásukat? Társadalmak tündöklése és bukása mögött felfedhetjük-e a vallás szerepét?

Mennyiben ösztönözte a vallás a társadalmi–gazdasági berendezkedés javítását, a szociálisan igazságos elosztást, újraelosztást, vagy éppen a társadalmi polarizációt generáló rendszerré vált? A kérdés megválaszolásánál azonban e pontnál nagyon éles különb-

séget kell tenni az individualista vagy az ezzel szemben álló közösségi érdekeket szem előtt tartó vallások között. Melyik jelent versenyelőnyt, melyik versenyhátrányt?

A fenti felvetések kapcsán keresünk választ – leszűkítve a vallások körét az iszlámra –, hogy a vallásnak milyen szerepe volt a gazdasági növekedésben, fejlődésben, vagy igaz-e a tétel, hogy bizonyos vallások pozitív szerepet játszanak a gazdasági és társadalmi fejlődésben, mások inkább az elmaradottság konzerválását segítik elő? Összeegyeztethető-e az iszlám és a kapitalizmus? Különösen, ha meggondoljuk, hogy az iszlám a kezdetektől fogva nem pusztán vallásként, hanem egy teljes társadalmi szervező elv igényével lépett fel, így a gazdasági szféra működésének alapelveit is szabályozta.

E kérdéskör kapcsán abból kell kiindulnunk, hogy bár elsődlegesen a vallás szerepét vizsgáljuk, nem szabad elfelejtenünk, hogy ma az iszlám világot alkotó országok a fejlődő, vagy harmadik világ részei, s mint ilyenek, a világgazdaság általánosnak mondott, klasszikus fejlődési útjától eltérő kialakulási–növekedési stádiumokon mentek keresztül. A kapitalizmus születése is történelmi léptékekkel mérve „korábban” következett be, genezise eltérő a „klasszikus” formától. A vallás és a kapitalizmus szimbiózisa, módifikált kialakulási módjának együtthatása sajátos társadalmakat, gazdasági formációkat eredményezett.

A nyugati, szekularizált társadalmakat átható individualista vállalkozói szemlélet magas újraelosztási költségekkel szembesül. Ezzel szemben a közösségi érdekre épülő társadalmak versenyelőnybe kerülnének, ha a kapitalizmusnak nem egy módifikált, sajátos útját járták volna be, ami egy, a nyugati világtól eltérő kapitalista társadalmat–gazdaságot, tőkés réteget termelt ki.

Mennyiben jelent módifikált kapitalista fejlődési utat az iszlám országokban kialakult társadalmi–gazdasági rendszer? Számos szempont alapján lehetne elemezni az eltérő fejlődési út sajátossá-

gait. Ha a Törökországban kialakult rendszert vizsgáljuk, akkor nem szabad elfelejtenünk arról a sajátos geneziszről, mely a török burzsoá réteget kitermelte. Nem utolsó sorban ennek köszönhető a társadalom sebezhetősége, belső instabilitása. Témánk szempontjából fontosnak tűnik a tőkés réteg, a burzsoázia kialakulásának geneziséjét, rétegződését, érdekeit-érdekellentéteit vizsgálni, majd az iszlámmal kölcsönhatásban megjeleníteni.

Az iszlám hitvilága

Az iszlám monoteista vallás, hittételeinek alapja az egyistenhit, a próféta tanítására való hagyatkozás és a halál utáni létbe vetett hit.⁴ Nem tagadja a kereszténységet, bár felfogása szerint Jézus csak egyike volt a profétáknak. Egyébként az iszlámhívók többsége a saját hitükön és a kereszténységen kívül más vallást nem ismer el. Az általánosan elfogadott világvallások számukra nem vallások, bár igazán értelmezni sem tudják.⁵

Bár az iszlám az egyistenhit alapján áll, a közösségi érdekeket hangsúlyozza, de ez a vallás is az individuumot tekinti a társadalom alapkövének, és kifejti, hogy az ember személyes felelősséggel tartozik tetteiért Isten előtt. Ez az *elszámoltathatóság*, a monoteista vallások jellegzetes tétele. Az iszlám úgy tekint a világra, mint kapcsolatok hálózatára és alapvetően konzervatív jellegű, azaz bizonyos értelemben megkövesedett nézetek sokasága, mely

---

⁴ Már az iszlámot megelőző korban, például az ókori Egyiptomban is a halál utáni léteket tekintették az örökkévalónak, a földi lét csak átmenet a túlvilágra. E vallásban is megjelenik a túlvilági *elszámoltatás* gondolata. Számos ókori relief ábrázolja a holt lélek megjelenését a túlvilági bírók előtt, ahol is számot kell adnia a földi létében elkövetettekről.

⁵ Saját tapasztalatokra tudok hagyatkozni, ugyanis egyiptomi hallgatóimmal, arab barátaimmal folytatott beszélgetésekből az derült ki, hogy az iszlámon és a kereszténységen kívül semminemű hitet nem ismernek el vallásként. Rákérdeztem, hogy például a buddhizmus, ha nem világvallás, akkor talán szekta? Válasz: semmi sem. Ilyen nincs.

nem vette figyelembe – legalább is a dogmák szintjén – a változókat és nem *ahhoz alakította* a gazdaság működésének alapelveit. Az iszlám szerint ugyanis a nem dogmatikus cselekedetek alapvetően megzavarhatják az iszlám alapokon nyugvó gazdaság rendszerét, megbonthatják az igazságosság elvén alapuló gazdasági tevékenységek sokaságát. Ezzel az iszlám valójában – és újra hangsúlyozni kell – a dogma szintjén gátolja a *piaci rugalmasságot*. Az iszlám tanítása szerint a magántulajdon és a magánvállalkozás az iszlám hitű emberek alapvető joga, de csakis a morális határokon belül. Az *igazságosság* a legalapvetőbb parancs¹, amelyet az iszlám hirdet.⁶

Az iszlám gazdaságelmélet

Az iszlám gazdaságelmélet – a kapitalizmus és a marxizmus mellett – harmadik utas megoldásként helyezte el magát. Ahogy a fundamentalista szerzők általában kifejtik, e két rendszer a háttérbe szorítja az „emberi tényezőt”. Kritikájukban sokban átveszik a marxista kapitalizmus bírálatát: a tulajdonjog korlátolatlan, az egyéni érdek felülkerekedik a közösségi érdeken. A marxizmust viszont túlzott materializmusa miatt utasítják el, amely tagadja a dolgok spirituális háttérét. A fő ellenérv azonban az, hogy ezek alkalmazása amúgy sem lenne elképzelhető az iszlám világban, hiszen mindkettő teljesen idegen az iszlám fejlődésétől. Az iszlám gazdaságelmélet olyan társadalmi és gazdasági elvek összessége, amelyek az igazságos társadalom létrehozásához szükségesek. Sok ezek közül éppen a modern, nyugati alapú gazdaságpolitikák ellenhatásaként fogalmazódott meg. A teljesség igénye nélkül utalnánk néhány fontos írásra. Az egyik legmeghatározóbb mű Szajjid Qutb, az iszlám fundamentalizmus legbefolyásosabb ideológusának

---

⁶ Lásd még: Botos Katalin: A világvallások gazdasági tanítása és a globális piacgazdaság. Internet.

1951-ben írt *Ma'arakat al-Iszlam wa'l Ra'sz Malijja* (Az iszlám és a kapitalizmus közötti harc) című könyve.⁷

Szajjid Qutb idézett munkájában elismeri a magántulajdon jogosságát, sőt erősen védi is azt. De a tulajdonjog nem teljes! A tulajdont úgy kell felhasználni, hogy abból ne csak a tulajdonosnak, hanem az egész közösségnek is haszna legyen. Nem lehet elpusztítani vagy visszaélni vele. Ennél a pontnál kötődik össze az egyéni és a közösségi érdek.⁸

Szajjid Qutb véleménye szerint a fogyasztás határozza meg a termelést. A fogyasztásnak három fő kategóriája létezik:

- alapvető,
- életkörülményeket javító
- és luxus.

A luxusfogyasztást az iszlám elítéli: „Allah nem szereti a mértéktelenekeket” szögezi le a Korán. A társadalmi egyenlőtlenség és igazságosság megteremtésében fontos szerep jut az újraelosztásnak és az államnak. Ezek az elvek sokban hasonlítanak a keynesiánus elképzelésekhez miszerint: az államnak aktív szerepe van a gazdaságban, beavatkozhat, sőt adott esetben be is kell avatkoznia a közjő érdekében. A gazdaságot lapvetően kereslet-meghatározottságúnak tekinti, s a teljes foglalkoztatottság elérésére törekszik.

Az iszlámot és a kapitalizmust a hagyományos európai gondolkodás sem tartotta összeegyeztethetőnek. Max Weber⁹ az iszlámot a protestáns etikával teljesen ellentétes vallásnak állította be. Szerinte az iszlám világra nem jellemző a szorgalmas, kemény munka,

---

⁷ Részletesebben lásd: Szigetvári Tamás: Az iszlám jelenléte a török gazdaságban. Műhelytanulmányok, 79., p. 1.

⁸ Részletesebben lásd: Balázs Judit: Gazdasági biztonság az iszlám társadalmakban. In: Szakmai Szemle, A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa, 2009/1. pp. 81-100.

⁹ Max Weber: Weltangepasstheit des Islam. Wirtschaft und Gesellschaft, Zweiter Teil, IV. 12. 1922.

inkább az agresszív militantizmus (dzsihád), vagy egy fajta pietizmus és aszketizmus jellemzi, így a kapitalista fejlődés kialakulásának alapjait nem biztosítja.¹⁰

Az iszlám Európában

2008-ra az iszlám követőinek száma meghaladta az eddigi legnagyobb hívők táborát, a keresztények számát és ezzel számszerűen a világ legerősebb vallásává lépett elő. A világ 172 országából 53 azoknak a száma, amelyekben a muzulmán lakosság a népesség 50%-át meghaladja.¹¹ Az iszlám a fejlett nyugati világban, Európában és Amerikában is a második legnagyobb vallási közösség, amely ma az emberiség mintegy két ötödét mondhatja hívének. A XXI. század elején mintegy 5000 vallási közösséget, egyházat és szektát tartanak nyilván.

Figyelemreméltó, hogy az iszlám terjedt leggyorsabban, s hatása a fejlődő világban különösen jelentős, nem utolsósorban azért, mert sokan tekintik az iszlámot a XXI. század globális konfliktusai egyik fő forrásának. Ezek után nem véletlen, hogy az elűtő kulturális háttér, illetve az egyes országokban megjelenő idegeneket elutasító magatartási formák miatt is a muszlimok többnyire elszigetelődnek a befogadó nemzettől, identitásuk alapját az idegen környezetben egyre inkább a vallásban találják meg. Elgondolkodtató módon a külföldre került iszlám hitűek – így a törökök – esetében is nemegyszer a vallás megerősödését láthatjuk. Az ok, az Unió jelenlegi viszonylag magas munkanélkülisége és általánosságban a bevándorlók alacsony iskolai végzettsége. Gazdasági helyzetük és jövőkilátásaik romlása miatt egyes szélsőséges radikális csoportok is követőkre találnak. Az Európai Unió számára halaszthatatlan feladat a xenofób attitűd

---

¹⁰ Szigetvári, op. cit., p. 2.

¹¹ Simai Mihály: Az egyházak és a XXI. század világának szociális kihívásai. Magyar ENSZ Társaság konferenciáján elhangzott előadás, 2006

megváltoztatása, a kölcsönös előítéletek oldása, a gettósodási és marginalizálódási folyamatok visszafordítása.

A Nyugati világ polgárai minden eszközzel igyekeznek a közöttük élő muszlim közösségek radikalizálódását megakadályozni. Nem egy esetben ugyanis a radikalizálódás kívülről jövő infiltráció eredménye, ezen út kínálkozik ugyanis a külső erők számára, hogy megvessék a lábukat az országban. Ilyen körülmények között fontos kérdéssé vált az iszlám hitű szellemi vezetők képzése is, ugyanis a tapasztalatok alapján az Európában képzett vallási irányítók másként szocializáltak, más vallási (és politikai) üzenetet adnak a jövő generációjának. Általános vélemény, hogy könnyebb a helyi muszlimokkal szót érteni, ha nem hat rájuk külső, iszlám hatás.¹²

A republikánus hagyományokkal rendelkező Franciaországban a vallás közéleti megjelenését elutasítják, ami komoly ellentétben áll a muszlim hagyományokkal. Míg egy új vallást a társadalomban az észak-európai országok viszonylag toleránsabban tudnak kezelni, a dél-európai országokban a konzervatívabb katolicizmus helyzete és szerepe megnehezíti ezt.

Európában az iszlám erősödő jelenléte túlmutat az iszlám hitű közösség befogadásának vagy kirekesztésének kérdésén. Valójában az európai identitásnak, az európai társadalmak és a vallási, közösségi eszmék sokkal alapvetőbb problémáját érinti.¹³

Törökország Uniós csatlakozása is nagy részben az iszlám el- és befogadásának kérdését jelenti. A törökök csatlakozásának halogatását, a felmerülő politikai, gazdasági indokoknál valószínűleg súlyosabban befolyásolja az ország muszlim vallása: az Unió ódz-

---

¹² Franciaország ebből kiindulva 1993-ban megtagadta egyiptomi és algériai mullahok, vallási vezetők beutazását.

¹³ Bővebben a *Törökök Németországban: társadalmi kirekesztés vagy integrálás?* című fejezetben.

codik magába olvasztani egy kulturálisan ennyire eltérő entitást, különösen a már a határain belül is meglévő konfliktusokat figyelembe véve. A boszniai háború felhívta a figyelmet az Európában élő muszlim etnikumokra is. A Balkánon számos országban élnek muzulmánok, Albániában többségben, Bosznia mellett Macedóniában és Koszovóban (javarészt albán), valamint Bulgáriában (török) kisebbségben, ami a boszniaihoz hasonló etnikai–vallási konfliktusok gyökerévé válhat.

Alapvetően két tényező határozza meg a Nyugati világ állampolgárainak a nézetét az iszlámról: az Európában élő iszlám hitű közösségek viselkedése, illetve a média közvetítésével kialakított kép. Sokakban ébreszt félelmet – főleg Nyugat-európában és Amerikában – az iszlám hitű migránsok nagy száma (ami sokszor az eltérő kultúra és mentalitás miatt tűnik nagynak): vajon hogyan befolyásolja a terjeszkedő iszlám a nyugati világ társadalmi, politikai életét? Képesek-e integrálódásra a nyugati, európai társadalomba, kulturális világba, vagy az iszlámot olyan „rendszeridegen elemnek” kell tekinteni, amely soha sem lesz képes beolvadni?

Az új vallás megjelenése Európában megbolygat számos társadalmi konszenzust: például annak kapcsán alakult ki vita Nagy-Britanniában, hogy a hagyományosan állami támogatásban részesülő keresztény és zsidó iskolák mellett az iszlám hitű iskolákat is megilleti-e ez a támogatás. Sokak a szekularizációs eszme megnyirbálását érzik abban, hogy az iszlám nem választja szét az államot és a hitet, a vallást nem a magánszférába tartó ügynek, hanem közügynek tekinti. Főleg a republikánus érzelmű Franciaországban jelentkezik ez a probléma, ahol a politikai és a társadalmi közélet is abszolút szekularizált. Jó példa erre a francia társadalom reagálása az iszlám hitű diáklányok fejkendő viseletére, ezt a franciák a szekularizált hagyományok súlyos megsértésének érzik.¹¹

Az iszlám értékrendjének összehangolhatósága vagy konfliktusossága

A XXI. század elején egyébként az iszlám a nyugati kulturális értékekkel szembenálló legbefolyásosabb eszmei irányzat a fejlődő világban. Iszlám tudósok között sokan élesen támadják, s úgy tekintik a globalizációt is, mint a Nyugat törekvését arra, hogy uralmát kiterjessze a világ többi részére, főként gazdasági eszközökkel. Az individuális Nyugattal szemben az iszlám világot alapvetően a közösségi érdek tartja össze, a nagycsaládi szolidaritás. Ezt próbálja maga alá gyűrni a lassan mindent átható globalizáció.

A hidegháború befejezése óta ugyanis az USA vezette Nyugat valójában „fogást keres” a világon. A *vörös* bolsevista világbirodalomban olyan ellenséggel szembesült a NATO, amelyet Amerika tapasztalatból alig ismert, s amely az öreg kontinenssel a szárazföldön határos volt. A *zöldre* átfestett veszedelem csapdájába esni annál kézenfekvőbb, mert egyrészt a Közel-Keleten, az arab világ szívében megteremtett Izraelnek ez már fél évszázada ellenlábasa, s másrészt irigylésre méltó az arab államok olajtartaléka.

Az ellenség – mint mindig – karikaurizált szörny. Rémkép. A nyugati képernyőkre meghívott „szakértők” napról napra azzal ámítják a bámuló nagyközönséget, hogy a terrorizmus, az agresszivitás, az intolerancia és a fundamentalizmus a Korán sajátos tana.

Igen jelentős és legolvasottabb publikációs fórumok, mint a *Foreign Affairs*, vagy a *New York Times* sorozatban adtak helyet a „zöld veszedelmet” ismertető írásoknak. Nem elszigetelt, ötletszerű írásokról van szó, hanem egy összefüggő stratégiai elképzelés tömeglélektani előkészítéséről, amelyet egyrészt módszeresen követnek könyvek, másrészt e tanulmányokat a tekintélyes napilapok népszerűsítik és hangulatkeltő iskolapéldákkal bizonygatják.¹⁴ „A

---

¹⁴ Részletesebben lásd: Balázs Judit: Új típusú ellenségkép – aszimmetrikus háború. In: A népességtől a természeti erőforrásokig. Sopron, 2006, pp. 246–253.

NATO vártáján érzékeny fülekre talál a muzulmán támadás előrejelzése, sőt a megelőző csapások, mondhatni keresztes hadjáratok meghirdetése.”¹⁵

Az elektronikus posztmodernkor egyik sajátossága, hogy felerősödtek a Kelettel kapcsolatos közhelyek. A televízió, a film és a média minden ága az információ tömegét jól begyakorolt, sablonos formában tálalja. A semmitmondó általánosságok és kulturális sztereotípiák nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy „Keletről”, az iszlámról kialakított kép megfeleljen az „elvárásoknak”.

Három tényező rovására írható, hogy az iszlám legegyszerűbb megnyilvánulásai is politikai felhangot kapnak, és hamis színben tüntetik fel a vallástól átitatott társadalmakat:

1. a nyugati világ arab és iszlámellenes előítéletei,
2. az arab–izraeli konfliktus,
3. a kulturális nézőpont hiánya, amely lehetővé tenné az arab-sággal vagy az iszlámmal való azonosulást, vagy legalábbis a vonatkozó kérdéskör érzelmektől mentes, pártatlan megvitatását.

A média nagy szerepet játszik abban, hogy az iszlám összemosódik a terrorizmussal, a fanatizmussal. A nyugati sztereotípiák az arabokhoz a gazdag nagy háremet tartó olajsejk, vagy a sivatagban tevegélő beduin képzetét társította. A közgondolkodásban – és sajnos néha a médiában – az arab és muszlim közötti megkülönböztetés többnyire nem jellemző. A háremes beduint mára a szakállas, fanatikus, Nyugat-ellenes terrorista képe váltotta fel. A félelmet keltő kép mögött számos valós tragikus esemény húzódik: a New York WTC épületének megtámadása, az iráni forradalom és az azt követő amerikai túsdráma, két több mint, 200 halottal járó Bali szigetén történt bombamerénylet, a világ számos helyén elkövetett emberrablások, túszejtések (Libanonban, Fülöp-szigeteken, Cse-

---

¹⁵ Ankerl Géza: Nyugat van, Kelet nincs. Osiris Kiadó, 2001, p. 179.

csen-földön stb.), az európai – madridi, londoni –, az arab–izraeli konfliktusban alkalmazott öngyilkos merényletek.

A mediterrán térségben – paradox módon – általában hatalmon lévő rendszer is érdekelt a fundamentalizmus démonizálásában. A hatalmukat veszélyeztető ellenzék elnyomására használt eszközök ugyanis így mind belpolitikailag, mind a külvilág szemében elfogadhatóbbá válnak.

Az iszlám fundamentalizmus megítélése

Az iszlám újjászületését és annak eredeti, tiszta állapotának helyreállítását, a külső ráakódásoktól való megszabadítását zászlajukra tűző fundamentalista áramlatok a helyes gazdaság elveit is az iszlám elveiből vezetik le. Mivel azonban az ezzel foglalkozó művek főként iszlám jog- és vallástudósoktól erednek, általában csak a jogi és etikai rendszerre térnek ki, és nem képeznek koherens gazdasági modellt.

Óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy vajon az iszlám – vagyis inkább az iszlám fundamentalizmus – mennyire veszélyezteti a nyugati világot? Huntington¹⁶ „neoorientalista” álláspontja szerint a hidegháború utáni rendszert a civilizációk harca határozza meg, és ebben a tekintetben az iszlám a keresztény civilizáció legfőbb „ellenlábának” tekinthető. E nézőpont szerint az iszlám vallás nem képes változni, a demokrácia, a haladás alapvetően ellentétesek vele, ezért eleve elrendeltetett a nyugati szellemiséggel való ellenséges viszonya. Az idegen vallás izolációja és visszaszorítása lehet csak a megoldás.

Másik vélemény szerint felesleges mitizálni, és új ellenségnek beállítani a muzulmán vallást.¹⁷ A fundamentalizmus (mint gondolatvi-

---

¹⁶ Huntington, P. Samuel: Clash of Civilisation. New York, 1996, p. 34.

¹⁷ Érdekes ebből a szempontból az orosz kormány álláspontjára vonatkozó véleményátértékelés. Részletesebben lásd: Oroszország és „feltámadt” iszlám érdekei című fejezet.

lág) a muszlim országok modernizációs, vagy akár globalizációs problémáira adott alternatív válaszlehetőség, így nem a Nyugat, hanem csupán a nyugati módszerek, illetve az ezeket utánozni próbáló rezsimok ellen irányul. A neves iszlámkutató, Francois Burgat a kulturális emancipáció és függetlenség igényét látja benne, szerinte az iszlámizmus jelensége „a gyarmati felszabadulás harmadik fázisa. Az első volt a politikai – a függetlenségi mozgalmak. A második a gazdasági – a Szuezi-csatorna államosítása Egyiptomban, vagy az olajé Algériában. Az utolsó fázis a kulturális...”¹⁸ E szerint az iszlám alkalmazkodásra, megújulásra, változásra képes eszmerendszer¹⁹, amely – mint azt a történelemben már annyiszor bizonyította – sok mindent képes befogadni, adaptálni. A Nyugat és az iszlám világ kapcsolatának jövőbeli alakulására alapvető befolyással van az, hogyan látja a nyugati világ Mohamed követőit és vallásukat. Ebből a szempontból az elmúlt évtized történéseinek elég sok és erős negatív hatása volt: a 2001. szeptember 11-i terrortámadás, amely egyértelműen a nyugati világ ellen intézett támadás, és az izraeli öngyilkos merénylők fanatizmusa sokakban az első szemléletmód irányába billenti a mérleget. Nagy hiba lenne ugyanakkor, ha néhány kétségkívül elfogadhatatlan és elszomorító jelenség miatt az általánosítás, elutasítás, a sztereotip ellenségkép-keresés kerekedne felül a mások nézeteinek megértése, megismerése helyett.

Az iszlám világ elfogadását ellenzők sokszor hangoztatják az EU keresztény jellege kapcsán, hogy az iszlám éket ver az európai értékek és a török erőfeszítések közé. A török tagság kapcsán a „túl iszlám” érv disszonánsan hangzik, hiszen éppen az öreg kontinens nem őrzi keresztény identitását. Hamisan cseng továbbá, hogy a baloldal, míg a parlamentben Európa vallásosságát támadja, a muzulmán hit megjelenésével kapcsolatban nem hallatja hangját.

---

¹⁸ „Les Islamist en Europe”. l’Express, 1994

¹⁹ A vélemény szemben áll az iszlám dogmatikus, konzervatív megítélésével.

A keresztény európai örökség védelme azonban éppen a keresztény európai házban, a Parlamentben szenved csorbát. A spiritualitás kimerül a toleranciában. A kereszténység alkotmányban való megemlítésére irányuló törekvések meghiúsultak. 2005-ben a népszavazások során hasonló sorsra jutott azonban maga az alkotmány is.

Az Európai Bizottság ugyanakkor elmarasztalóan szól a törökországi vallásszabadság kérdéséről. Véleményük szerint a vallásszabadság terén nem történt előrelépés. Kifogásolják továbbá, hogy a kisebbségi vallási közösségek, így a keresztények csupán korlátozott ingatlantulajdonnal rendelkezhetnek, nem lehetnek önálló jogi személyek, az alapítványaik menedzsmentjébe beavatkozások történnek, és nem képezhetnek ki vallási vezetőket sem.²⁰

A kereszténység és Törökország

Az 1923-ban létrehozott modern Törökország a szekularizmusra épült, éppen ezért az iszlám szerepét a közéletben, de különösen a politikában mindig is erőteljesen korlátozták. Iszlámista alapon működő pártok (Refah, Fazilet) létrejöttek ugyan, de állandó fenyegetettségük miatt nem tudtak hatékonyan működni, időről időre betiltották őket, vagy vezetőiket bebörtönözték. Bár a Refah párt, hatalomra kerülve széles körben hirdette magáról, hogy a legmérsékeltőbb iszlámizmus követője, s teljes mértékben elítéli a fundamentalizmust, érdeklődése mégis az umma irányába fordult, mintegy szakítani próbálva a nyugati orientációval.

Kemal Atatürk „reformja” óta először került hatalomra iszlámista párt, amelyet 1997-ben a hadsereg vezetői lemondásra kényszerítettek. Ezt a pártot mérsékelten iszlámista politikai erőnek tartják – miközben Törökország 1923 óta nem iszlám vallási alapon álló, világi államnak vallja magát.

---

²⁰ Az EU 2005-ös ország jelentése.

A 2002-es parlamenti választások jelentették a fordulópontot, amikor a frissen alakult Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) 34%-os eredményével megnyerte a választásokat és abszolút többséghez jutott. Az AKP-hez hasonló parlamenti többsége még soha egyetlen pártnak sem volt a modern Törökország történetében.²¹

Nem szabad elfelejteni, hogy a 2002-től kormányon levő AKP és Erdoğan^{III} kormányfő a Refah reform szárnyából vált ki. Ennek ellenére már a párt szimbóluma, a vakító fényt árasztó villanykörte is sejteti, hogy a párt korántsem azonos a Refahal, és nem követi annak hagyományait. Az AKP kormányra kerülésével egy új fejezet kezd kibontakozni a török modern állam történetében. Erdoğan miniszterelnökként, korábban nehezen elképzelhető reformcsomagokat volt képes keresztülvinni. Ez a kormányzat mint hatóság erejének jelentékeny mértékű növekedését jelzi. Azonban ez a megerősödés korántsem terjed ki minden területre.

Jóllehet Törökország „hivatalosan” szekuláris országnak számít, az Unió felvételének elutasításában mindeddig az ország iszlám vallása jelentette a legkomolyabb ellenérvet.²²

A győztes török AKP vezetője, Erdoğan bírálta ezt a felfogást, véleménye szerint az EU egyfajta „keresztény klubként” viselkedik. Kijelentette továbbá, hogy pártja, az AKP „vallási értelemben nem fundamentalista”, és az új török vezetés folytatni kívánja a demokratikus reformokat.

Az AKP betiltásáért indított küzdelmet sokan a hatalmát féltő elit mesterkedésének tekintik. Mások szerint a viszály háttérben az áll, hogy egyesek a demokratikusan megválasztott politikusok helyett inkább a hadseregre bíznák az ország irányítását.

---

²¹ Szigetvári Tamás: Törökország választások. Maradnak az iszlámisták. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2007. 08. 09., p. 146.

²² Valéry Giscard d'Estaing volt francia elnök, aki az EU alkotmányát előkészítő konvent elnöke, úgy nyilatkozott, hogy Törökország nem része Európának: más a kultúrája, a beállítottsága, az életmódja, csatlakozása az EU végét jelentené.

Ennél azonban többről van szó. A muszlimok próbálják megtalálni annak a módját, hogy miként lehet a vallást és a modern államot összebékíteni, és egy olyan közös identitást létrehozni, amelyet minden török állampolgár elfogad – a szunnik, az alevik, az ateisták és a kurdok is.

Mint az Első Török Köztársaság életében sokadszor, a hadsereg a világi demokrácia letéteményese. Állásfoglalása világos: a vallás magánügy, a vallási jelképek száműzendők a közéletből. „A baj csak az, hogy az Atatürki kényszerzubbonyt egyre többen túl szorosnak találják. Közvélemény-kutatások szerint a törökök többsége elsősorban muszlimnak tekinti magát, és csak másodsorban töröknek.” Az AKP népszerűségének fő oka a vallásosság újbóli előtérbe kerülése. Valójában nem vallási újjászületésről van szó. A vallásosság ugyanis az Atatürki világi államban sem szűnt meg létezni, csak éppen nem volt jelen a közéletben. Kemal Atatürk a világi állam kialakítása nevében, 1924-ben eltörölte a kalifátust, de a vallásosságot nem számolta fel.

A vallási hagyományok megmaradtak vidéken, s a látványos kampányok ellenére sem veszítettek jelentőségükből. A szekuláris értelmiség és politikai elit a nagyvárosokban bort ivott, bálokat rendezett és európai módi szerint öltözött, de a szegényebb területeken nem halványultak el a vallási tradíciók. A vallás, a vallási szimbólumok újonnan tapasztalt előtérbe kerülése nem az iszlám újjólagos terjedésére utal. Pusztán arról van szó, hogy a sokáig elnyomott hagyományok a felszínre törtek.

Miközben Nyugaton Törökország EU-csatlakozását arra hivatkozva ellenzik, hogy egy iszlám állam nem való a keresztény kontinens szervezetébe, továbbra sem látszik, hogy az Európai Unió

alkotmánya utal-e Európa keresztény vallási gyökereire.²³ De amikor a pápa Európa keresztény értékeinek elismerését kívánja, ez nem jelenti azt, hogy a muzulmánokat ki akarná zárni Európából. „Még egyszer meg akarom erősíteni a katolikus egyháznak az iszlám iránti tiszteletét. A hiteles iszlám imádkozik, felkarolja a szükségletet szenvedőket” – mondta a Szentatya szeptember 24-én, néhány nappal a New York-i terrortámadás után.

Nyugat-Európában együtt élnek a különböző vallásúak. Ez az együttélés csak akkor lehet békés, ha az eltérő hitvilágúak kölcsönösen elismerik egymás vallási értékeit.²⁴

Az iszlám és a demokrácia

2005-ben a Freedom House felmérése szerint 122 országban működik választási demokrácia, vagyis a világ államainak 64%-ában. A demokrácia szele elérte az iszlám világot²⁵ is, ugyanis a muszlimok többsége demokráciában²⁶ él.

---

²³ Márpedig Európa keresztény identitásának megőrzése olyan ügy, amelyet II. János Pál pápa is szíven viselt. Az olasz parlamentben mondott beszédében is kifejezte reményét, hogy Európa közös házának új alapjából nem fog hiányozni a kereszténység vallási, kulturális öröksége, melynek a földrész nagyságát köszönhette.

²⁴ Ugyanakkor ismeretes, hogy a muzulmán hívőknek Németországban már ezer-száz mecsetet építettek. Ezzel szemben az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó Törökországban az őshonos keresztény közösségeknek megtiltják új templomok építését, és harminc éve bezárt főiskolájuk újrainyitását.

²⁵ Anwar Ibrahim, Malajzia volt miniszterelnök helyettese szerint a berlini fal leomlása után egy évtizeddel elindult a demokrácia negyedik hulláma, amely a muzulmán világban terjedt tovább. Meglátása szerint ez a hullám 1998-ban indult el az indonéz Szuharto-rezsim bukásával, aminek következményeképpen a világ legnépesebb iszlám vallású országa demokratizálódott.

²⁶ A demokráciát természetesen itt formálisan értelmezik, azaz a többpártrendszer automatikusan azonosítják a kiteljesedett demokráciával.

Charoters²⁷, az ismert demokráciakutató, öt pontba írja le a demokratizálódási folyamatot:

1. Mindazon országok, amelyek elszakadnak a diktatórikus rezsimtől, a demokratikus átmenet szakaszába lépnek át. Az 1990-es években kb. 100 ország lépett be az átmeneti szakaszba.
2. A demokratizálódási folyamat három szakaszból áll: a politikai nyitásból, a diktatórikus rendszer összeomlásából és a konszolidációból.
3. A folyamat sarokköve az első választások, amit további reformok követnek.
4. A demokratizálás sikerességét nem befolyásolják az indulási feltételek (a gazdaság színvonala, kulturális kontextus stb.).
5. A demokratizálás működőképes államot feltételez, ezért a demokráciaépítés és az államépítés gyakran párhuzamosan elvégzendő feladatok.

Charoters szerint 100 átmeneti stádiumban lévő országból kevesebb, mint 20 ország vált megfelelően funkcionáló liberális demokráciává, míg a többi állam továbbra is egy ún. „szürke zónában” mozog. Carothers nézőpontja a Közel-Kelet vonatkozásában különösen érdekes, ugyanis a politikatudományi szakirodalom szerint a térséget idáig elkerülte a demokratizálódás hullámmozgása. A Közel-Keleten és Észak-Afrikában két liberális demokrácia működik, Törökország és Izrael, a többi látszatdemokrácia vagy liberalizált autokrácia (olyan kormányzati forma, amelyben a politikai hatalom egésze egyetlen személy – vagy egy kis csoport – kezében összpontosul) vagy abszolút monarchia (Perzsa-öböl térsége). A liberalizált autokrácia jellemzői a kirakatválasztások, korlátozott a politikai jogok érvényesülése, így a közel-keleti államok többségé-

---

²⁷ Carothers, Thomas: The End of the Transition Paradigm. In: Journal of Democracy, 2002/1., pp. 5–21.

ben a politikai rendszer elmélete szerint a diktatúra és a konszolidált demokrácia közötti „szürke” zónában mozog, és nem valószínű, hogy rövidtávon funkcionáló demokráciához vezet.

Tehát a nyugati politikai elemzők szerint Izrael mellett Törökország az egyedüli választási demokrácia a Közel-Keleten. Törökországban – szemben más közel-keleti államokkal – a rendszeres időközönként megtartott választásokon érvényesülnek a politikai és a polgári szabadságjogok. Az amerikai külpolitikai retorikában az 1990-es évektől kezdődően gyakran szerepelt a török politikai modell elterjesztése.

A fenti tézisek vitathatók, és itt az EU érvei többnyire helytállóak, mikor is a Törökországi demokrácia érvényesülését kritizálják. Elég csak arra gondolni, hogy a modern Törökországot 1923-ban megalapító és a kalifátust eltörlő Kemal Atatürk reformjainak hat alapelvében nem szerepelt a politikai részvételen alapuló demokrácia létrehozásának igénye. Atatürk korát az egypártrendszer fémjelzte. A nyugati irodalomban ez az időszak, mint a diktatúra periódusa vonult be, miután a demokráciát a formális kritériumok alapján értelmezték. A szerző véleménye szerint a társadalmatgazdaságot ily mértékben átható reformok megvalósítása szempontjából az egypártrendszer kínálkozott optimális megoldásnak, hiszen így a politikai erők nem forgácsolódtak szét, egy közös cél, az ország modernizálása mögé szinte az egész társadalom felsorakozott.²⁸ Atatürk korának autoriter^{IV} személyiségjegyeket magánviselő politikusa volt, aki elképzeléseit felülről, mondhatni erőszakkal kényszerítette rá társadalmára, de paradox módon a hagyomá-

---

²⁸ E kérdés kifejtésére a szerző számos más munkájában már vállalkozott. Így a kemalizmus bírálatában kifejtette, hogy a vidék és a parasztság kirekesztése a modernizációs folyamatokból valójában a kemalizmus súlyos hibájának bizonyult. Eredményes, és hosszú távra érvényes kihatású modernizációs folyamatok csak akkor válhatnak valóra, ha a társadalom minden rétege részesévé válik a transzformációnak.

nyokkal való szembefordulásával egy demokratikus állam későbbi kialakulását készítette elő.²⁹

A török demokrácia megszilárdulásának magyarázatára kétféle szempont terjedt el.

1. Az externalista nézőpont szerint a nemzetközi szereplők játszották a döntő szerepet a többpárti struktúra kialakulásában. Törökországot stratégiai fekvése (tengerszorosok) felértékeltte a második világháborút követően, ugyanis a nyugati tömb tartott a közel-keleti szovjet terjeszkedés következményeitől. Törökország a Truman-doktrína^V meghirdetésekor 100 millió dolláros segélycsomagot kapott, illetve részesedett a Marshall-segélyből^{VI} is. Törökország 1952-ben a NATO tagja lett, csatlakozásának kimondatlan előfeltétele volt a demokratikus struktúra kialakítása. A kemalista reformok eredményeképpen Törökország egy szekuláris és felvilágosult európai országgá fejlődött, amely az EK-hoz való csatlakozási kérelemnek benyújtásához vezetett 1959-ben. A török demokrácia elmélyítésében az európai integráció jelentős demonstrációs hatást fejtett ki az elmúlt lassan fél évszázad folyamán, annak ellenére, hogy az Európai Unióval való tárgyalások során eddig nem sikerült konkrét csatlakozási időpontban megállapodni.
2. Az internalista nézőpont szerint Törökországban kedvezőek voltak a belső feltételek a demokrácia kialakulásának szempontjából. A demokratizálódás előtt létrejöttek a legfontosabb intézmények: a professzionális hadsereg, a modern bürokrácia és a jogállami keretek. A kemalista reformok a török lakosság lojalitását a köztársasághoz kapcsolta, szemben a tradicionális csoportokkal. A kemalizmus kísérletet tett –

---

²⁹ Tachau: FrankTurkish Political Parties and Elections: Half a Century of Multiparty Democracy. Turkish Studies, 20001./1, pp. 128–148.

„francia mintára” – a társadalmat megosztó etnikai törésvonalak megszüntetésére. A demokratizálódás szempontjából előnyösnek mondható továbbá, hogy Törökországban viszonylag erős magántőke alakult ki, amely a politikai liberalizáció szószólójává vált. Más elemzők a török pártrendszer fejlettségével magyarázzák a második világháború utáni politikai változásokat.

Végül fontos megemlíteni, hogy Törökországban Atatürk halálát követően nem volt olyan karizmatikus személy, aki évtizedekre kisajátította volna a hatalmat. Ismet İnönü az 1950-es választási vereség után önként lemondott a hatalomról.

A török politikai rendszert nem minden szakértő tartja demokratikusnak. Például Mehran Kamrava³⁰ szerint Törökország valójában pszeudo-demokrácia, azaz formálisan léteznek demokratikus intézmények, ugyanakkor kétséges azok működése. Kamrava talán túloz megállapításával, ugyanakkor tény, hogy a török politikai rendszernek vannak olyan sajátosságai, amelyek következtében nem hasonlít a nyugati demokráciákra. A török demokrácia ellentmondásai már az 1950-es választásokon nyilvánvalóvá váltak. A török politikai rendszer egyik ellentmondása a belpolitikai centrum és periféria viszonyában keresendő. A Köztársasági Néppárt a politikai és a gazdasági elit képviselője volt, míg a győztes ellenzéki párt bekapcsolta a vidéki tömegeket a választási küzdelembe. Frank Tachau szerint az 1950-es választás csekély változásokat hozott a török politikai rendszerben, ugyanis az országot továbbra is egy szűk elit irányította. A Demokrata Párt politikusainak többsége a Köztársasági Néppárt tagságából rekrutálódott, és az új kormány

---

³⁰ Kamrava, Mehran: Pseudo-democratic politics and populist possibilities: The rise and demise of Turkey's Refah Party. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 25/2., pp. 275–302.

politikája sem jelentett óriási eltérést az előző rezsimétől.³¹ Jelen tanulmány szerzője ez utóbbi álláspontot osztja. Ugyanis véleménye szerint az ellenzék a korábban kirekesztett falusi tömegek látszatbekapcsolásával, politikai integrálásával érte el választási sikereit.

A jelenleg kormányzó Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) például visszautasítja az iszlám jelző használatát, ugyanis saját magát szekuláris^{VII}, a kemalista elveket tiszteletben tartó mozgalomnak definiálja. Az AKP kitart az európai integrációhoz való csatlakozás mellett, és támogatja a gazdasági liberalizációt.

A demokrácia terjesztéséről szóló szakirodalomban a török modellt sokan több szempontból is példaértékűnek tartják. Egyrészt a török politikai berendezkedés szekuláris, ami a korábbiakban egyetlen muszlimok lakta országban sem volt jellemző. Továbbá a törökországi iszlám hívők az európai keresztény demokraták mintájára bekapcsolódtak a politikai folyamatokba, és a nyugati szövetségekkel való együttműködést fenntartották.

A keresztény gondolkodásnak vannak olyan vonulatai, amelyek mindig is határozottan ellenségesek voltak az iszlámmal szemben, s éppúgy az iszlámon belül is vannak olyan gondolati iskolák, amelyek mindig is mély ellenségességgel viseltettek a keresztények, zsidók és más nem-izlám vallások és civilizációk felé. A szélesebb iszlám világ sosem osztotta ezeket a nézeteket, éppúgy, mint ahogy azoknak a muzulmánoknak a túlnyomó többsége sem, akik európai országok állampolgárai lettek.

Ha Európa – és szélesebb értelemben a Nyugat – meg akarja érteni ezeket az embereket, akkor nagyobb empátiát kell mutatniuk, mint mostanában. Az empátia azonban semmiképpen sem azt sugallja, hogy el kell fogadni mindent, amiben a muzulmánok hisznek vagy minden tettet, amit végrehajtanak. Következetes erőfeszítés szükséges azonban annak megértésére, hogy miért érzi sér-

---

³¹ Tachau, op. cit., p. 131.

tettnek magát ez a vallási közösség, tagjai közül miért érzik sokan megalázottnak magukat, és mindenkifelett miért vágyik annyira sok arab és berber, hogy csatlakozzon a vélt szabadsághoz és a TV bűvöletében élve elhittett jóléthez, amely szerintük Amerikát és Európát jellemzi.³²

Felvilágosult nyugati férfiak, sőt ami azt illeti, nyugati nők eldönthetik, hogy hisznek-e valamiben vagy sem, hogy elfogadják-e vagy elutasítják vallási örökségüket. Az iszlám, mint a legfiatalabb világvallás, nem érti, és nem biztosítja ezt a lehetőséget éppúgy, ahogy a kereszténység sem tette azokban az időkben, amikor eretnekeket, ateistákat és istenkáromlókat ítélték halálra. A szkepticizmus nyugati hagyományának megvan a saját központi értéke, ami minden létező érték megvizsgálását, és ha szükséges, kétségbe vonását jelenti. Ezek a nagy ívű általánosítások azonban nem adják vissza a Nyugat és a Közel-Kelet összetettségét.

Kölcsönös elfogadás

A kölcsönös elfogadásnak jóval több tanúbizonyságát lehetett látni az iszlám tájain. Az iszlámról igazán nem mondható el sem most, sem a múltban, hogy mindig toleráns lett volna, az európai imperIALIZMUS alárendelt társadalmi elismerték gyarmatosítói felsőbbrendűségét, de szimbolikus módon semlegesítették azt közösségi kötelekeik megerősítésével és azáltal, hogy fizikailag távolságot tartottak önmaguk és gyarmatosítói között. Egyrészt az európai társadalmi összetartás, másrészt, pedig a gyarmatosítottak erős kulturális identitása azt jelentette, hogy az ellenérzést bizonyos mértékig csillapították a közösségi szerveződések.

Ezek az elemek, amelyek egykor garantálták a gyarmati élet stabilitását, a korábbi formában többé már nem léteznek. A közösségi

---

³² Részletesebben lásd: Balázs Judit: Áthidalható-e a kulturális különbözőség? In: Mindenki egyformán különböző: rendhagyó útikönyv Egyiptomról (előké-születben)

kötelékek átmenetileg elvesztették erejüket, a mindent maga alá gyúrni kívánó globalizációval szembeni ellenérzés azonban újra tovább erősítette a közösségi védelmi rendszert, s előtérbe került újra az iszlám szimbólumok egyre gyakoribb megjelenése.

A térbeli elszigetelődés megszűnt, a televízió, pedig lehetővé teszi, hogy a jelképek szabadon áramolhassanak kultúrák és földrajzi határok között. A modern individualizmus azt jelenti, hogy a behódolás többé nem lehetséges, mint amikor a gyarmati gondolkodásmód meggyőzte a gyarmatosítottakat, hogy uraik felsőbbrendűek és ez lélektani kellékké vált, amely legitímálta a gyarmatosítást.

Röviden, olyan világban élnek, amelyet áthat a modern egalitáriánus szemlélet, míg a társadalmi viszonyokat a két oldal – a fejlett és fejlődő világ – között egy új gyarmatosítási modell uralja. Ami igaznak mondható a centrum és periféria rendszerére, igaz az arab világ és a Nyugat közötti kapcsolatok számos vonatkozására is.

Az iszlám Törökországban

A soknemzetiségű, sokvallású Oszmán Birodalom felbomlása után Kemal Atatürk, a nemzet atyja megpróbált a nemzetnek egy új, egységes identitást adni. Ez a nemzeti egységállam koncepcióján alapult, mégpedig oly módon, hogy az ország területén élő kisebbségeket – függetlenül attól, hogy milyen vallási vagy etnikai kisebbséghez is tartoznak – egységesen, csak és kizárólag török származásúaknak ismerte el. Ennek a folyamatnak egyenes következménye lett a kulturális homogenizáció, illetve egy felsőbb kultúra kialakulása a meglévő társadalmi különbségek ellenére, rovására.

A török társadalomban ezzel nem az iszlám vallás, hanem a török nemzethez való tartozás vált a fő összetartó kapoccsá. Ennek az új nemzetállami felfogásnak az lett a következménye, hogy a kisebbségek kollektív jogait nem ismerték el, magát azt a tényt is megkérdőjelezték, hogy vannak kisebbségek Törökországban. Úgy érezték és érzik ma is sokan, hogy ezzel Törökország létét kérdője-

lezték volna meg.³³ Törökország így szembefordult az Oszmán Birodalom viszonylagos nyitottságával, mely évszázadokig képes volt a különböző népek és vallások közötti távolságok áthidalására, amely Európa sötét évszázadaiban a szabadság szigetét jelentette.³⁴

Törökországban a kemali szekuláris állammodell jelentősen megyengítette az iszlámot, ám a társadalom újbóli iszlámizálása már 1950, az első demokratikus választások óta szóbeszéd tárgya volt Törökországban. Az évek folyamán mecsetek ezreit építették magánadományokból, s nyilvánvalóvá vált, hogy az iszlám sokkal mélyebben gyökerezik az emberek gondolkodásában és életvitelében, mint ezt Atatürk feltételezte.

Az 1950-es évektől kezdett kialakulni Anatóliában a földbirtokosok és a vallásos konzervatív kiskereskedők részvételével egy, az állami klientizmussal szembenálló réteg. Ez a réteg vált bázisává a Necmaddin Erbakan vezetésével a hetvenes években létrejövő iszlám alapú pártnak is, amely – a két informális, de jelentős erővel bíró vallási közösség, a naksibendik és a nurdzsuk támogatásával – az 1973-as választásokon a szavazatok 12 százalékát szerezte meg. A szekuláris állam legfőbb örének számító hadsereg nem állt élesen ellen a folyamatnak.³⁵

A hetvenes években megerősödtek ugyanis a török politikai életben a baloldali erők, akik elsősorban a városi marginalizált rétegek támogatására számíthattak. A hatalom a baloldal leszerelésének egyik eszközét az iszlámban látta: az iszlám ummához (muszlimok közössége) tartozás és a török nacionalizmus keverékeként egyfajta török iszlám tudatot igyekeztek propagálni. Az iszlám szerepe így óhatatlanul felértékelődött ebben az időszakban.

---

³³ Bosznay Csaba: EU bővítési feltételek és kisebbségvédelem: gondolatok Törökország nem muszlim kisebbségeiről. Szemle, pp. 364–365.

³⁴ Balázs Judit: Gazdaság az Oszmán Birodalomban. Budapest-Kairó. Lövér Print, 2007

³⁵ Szigetvári, op. cit., p. 11.

A nyolcvanas évektől kezdődően, majd a kilencvenes években egyre jobban érzékelhetően, több területen is megkérdőjeleződött a korábbi évek török modernizációs folyamata. Ez egyik oldalon az „erős állam” legitimációs válságaként jelentkezett. Törökországban, a modern köztársaság létrehozásától kezdődően az állam volt a modernizáció zászlóvivője. Ennek jegyében az állam a társadalomtól szinte függetlenül tevékenykedett. A kilencvenes években új szereplők, a modernizáció új nyelvezete jelent meg a török politikai életben. A hagyományos állam egyre kevésbé volt képes megfelelni a modern társadalmi és gazdasági kihívásoknak, s legitimációja fokozatosan csökkent.

Az iszlám térnyerése az ezredfordulóra beérett. A 2002-es választásokat a nyolc évtizede, Kemal Atatürk által létrehozott szekuláris berendezkedésű országban egy iszlám gyökerű párt nyerte meg. Mindez azonban csak nyilvánvalóvá tette azt a látens folyamatot, amely már több évtizede megkezdődött: a kemalista modernizációs eszmevilág egyre kevésbé képes legitimálni magát, és a túlnyomó többségében muszlimok lakta országban mind népszerűbbé válik a mérsékelt, de egyértelműen az iszlámon alapuló megközelítés. A hetvenes évek során – az olajválságok hatására – a legtöbb OECD-országhoz hasonlóan Törökországnak is szembe kellett néznie a gazdasági szerkezet átalakításának szükségességével. A reformok elodázásával és az importhelyettesítő stratégia erőltetésével azonban csak tovább súlyosbították a válságot.

Iszlám–üzlet–vállalkozás

A török vállalati rendszer súlypontját hosszú időn keresztül az állami vállalatok jelentették.

A hetvenes, nyolcvanas években, a magánkézben lévő nagyvállalatok egyre határozottabban emelték fel a hangjukat a túlzott állami beavatkozás, az államtól függő támogatási rendszerek, a túlszabályozott gazdaságirányítás ellen. A TÜSIAD (Török Gyáripa-

rosok és Üzletemberek Szövetsége) 1971-ben jött létre a 12 legjelentősebb török vállalkozó összefogásával. A társulás célja, hogy a török életszínvonalat és az ipart a nyugati színvonalra emelje. A TÜSIAD ezzel szemben valódi érdekvédelmi szervezet volt, amely a nagyipar ágazati érdekeit védte, de gazdasági és társadalmi kérdésekben is hallatta a hangját.

A TÜSIAD a gazdasági liberalizációért szállt síkra, s politikai céljai nem voltak. Támogatta az 1980-as katonai puccsot, mivel ezzel látta biztosíthatónak a gazdasági reformok véghezvitelét. Mára azonban az európai típusú demokratizálásért és az emberi jogok tiszteletben tartásáért száll síkra. A TÜSIAD legutóbbi időkben megjelent kiadványaiban is ez dominál.³⁶

A MÜSIAD kis- és középvállalkozókat tömörít, elsősorban közép- és kelet-anatóliai városokból, tehát az ország legszegényebb régióiból. Másfél évtized alatt a legnépesebb üzleti szervezetté vált, több mint, 10 000 tagjával. Húsznál több országban van képviselője, mert a résztvevő vállalkozások jelentős része exportra termel. A főbb szektorok a textilipar, az építőipar, a gépgyártás, az elektronika, az élelmiszeripar és a szolgáltatások. Valóban, a szövetség alapvetően az iszlám értékekre épít. Igen erős a bizalmi viszony a tagvállalatok között, amelyek így hálózatot alkotnak a török gazdaságon belül. Ennek az erős kötődésnek köszönhető, hogy a MÜSIAD ma már a TÜSIAD-nak a török gazdaságban korábban meglévő vezető szerepét is megkérdőjelezi. A MÜSIAD iszlám gyökereit támasztják alá kötődése különböző vallási közösségekhez és kiterjedt kapcsolatai az iszlám politikai erőkhöz.

A MÜSIAD is támogatja Törökország EU-csatlakozását, elsősorban a gazdasági racionalitás okán. A globalizáció pozitív hatásait, így a gazdasági nyitottságot, a jobb külkereskedelmi lehetősé-

---

³⁶ Az ismertebbek közülük Erol Yerar, Ali Bayramođlu, Natic Akcyol és Abdurrahman Esmerer.

geket is értékeli, hiszen ez alapot ad az iszlám gazdaság fejlődésének is. Igen aktívak mind a Balkánon, mind Közép-Ázsiában. A MÜSIAD által képviselt iszlám kapitalizmus tehát eltér a TÜSIAD liberális kapitalizmus-felfogásától. A két gazdasági érdekcsoport alapvető érdekei azonban azonosak: stabil kormányzat, EU-tagság, jó kapcsolatok a fő piaccal, a Nyugattal. A hasonló üzleti érdekek áthidalják a két csoport közötti ellentéteket. A MÜSIAD szoros kapcsolódása az iszlám a pártokhoz jól nyomon követhető.

Az iszlám és a korai bankrendszer^{VIII}

A Koránra hivatkozva a saria így fogalmaz: Allah mondta, hogy „minden vagyon Allahé”, és akik kamatot fizetnek, vagy szednek, azok „háborúban állnak Istennel és Mohameddel”. A saria másik forrása, a prófétai szunna (hagyomány) még a kamat fogalmát sem ismeri. Többek között ezekre hivatkozva kezdték követelni később a modern iszlám mozgalmak, hogy a bankok is tartsák be a szunnát, és töröljék el a kamat intézményét.

Az iszlám jogtudósok és „közgazdászok” soraiban általánosan kialakult nézet határozta meg a kamatszedést. Az uzorakamatot az iszlám jog elvetette, sőt jogtalanak ítélte meg. Pénzkölcsönzés után nem lehetett kamatot szedni. Nem számítottak azonban ebbe a körbe azok az eszközök, melyek a bank tevékenységhez tartoztak. Így a pénzrendelet arról határozott, hogy például anyagokra, így papírra, alapvető fémekre „járulékot” lehetett kivetni. Az iszlám jogtudomány terminológiája szerint „többlet értéknek” minősítette ezt az összeget, és így nem kamatnak könyvelték el.

Az iszlám szabályrendszere nem válik szét világi és vallási szférára, hanem egyaránt kiterjed az élet minden területére. Vagyis, mivel az iszlám törvénykezés, azaz a saria szerint tilos „pénzből pénzt csinálni”, ha egy hithű muzulmán pénzintézet betétszámlát kínál az ügyfeleinek, arra természetesen nem fizet kamatot. Helyette viszont, a saria szabályainak megfelelő befektetéseket eszközöl,

amelyek hozamait megosztja a betéttulajdonosokkal. Vagy mai analógiát alkalmazva, vegyük például az itthon is népszerű lakáshiteleket: ezek szerint, ha egy iszlám bank „lakáshitelt nyújt”, akkor először megvásárolja a kiszemelt ingatlant, majd gyakorlatilag bérbe adja azt a hitel igénylőjének. Hasonló szisztéma szerint alakulnak az arab kisvállalkozói hitelek is: a bank részesedést vásárol az adott vállalkozásban, majd a tevékenység hasznáiból lassan „visszaszedi” a kezdeti hozzájárulás összegét. Konkrétan a befektetésekre vonatkozóan a saria öt alapelvet fogalmaz meg:

1. nem foglalhatnak magukban kamatfizetést;
2. az ügyletben meg kell jelennie a jótékonyági adakozásnak, azaz a vallásos adónak³⁷;
3. az üzlet nem irányulhat az iszlám értékrendjével szembenálló termék vagy szolgáltatás előállítására;
4. tilos az amúgy elkerülhető kockázatok vállalása, kerülni kell a spekulatív ügyleteket;
5. az üzlet tagjainak kölcsönösen vállalniuk kell, hogy biztosítsák egymást a károk és veszteségek ellen.

A bank intézménye tehát – az iszlám elvek szerint – jóval több mint „nyereséggyár”. Az arab bankoknak társadalmi felelősségük van! Egy ilyen hitelintézet minden egyes dolgozójának olyan magatartást kell tanúsítania, hogy bárki, aki a bankkal kapcsolatba lép, lássa, itt még a tőke felhasználása is vallásos cselekedetnek minősül. Az iszlám elveivel tehát csak olyan finanszírozási ügyletek egyeztetethetők össze, amelyekben a finanszírozó a pénze fejében csak az annak felhasználásából elért haszonból – ami természetesen nem kapcsolódhat szeszgyártáshoz, szerencsejátékhoz vagy egyéb kétes hírű

---

³⁷ Az iszlám 5 alapelvének egyike a jótékonyág gyakorlása. A jövedelemmel rendelkező hívek rendszeres összeget juttatnak a mecseteknek és ezekből az összegekből tartják el a mecsetek a szegényeiket. Ramadan idején a tehetősebbek a napi böjt végén megvendégelik a szegényeket, egész utcahossznyi asztalokat terítetnek, ahol bárki rászoruló helyet foglalhat.

iparágakhoz – kap egy előre meghatározott arányú részt. A résztvevők ugyanilyen arányban viselik azonban a vállalkozás esetleges veszteségeit is. A mezőgazdasági beruházások esetén például, ha rossz a termés, és ez kárt okoz a termelőnek, a banknak is méltányos hányadban le kell mondania a kölcsön összegének visszaköveteléséről.³⁸

Modern Iszlám bankrendszer^{IX}

Az iszlám bankok tevékenységének^X legfontosabb területei

Az iszlám tiltja a kamatszedést, mert az uzsoraügylet. Nem tiltja azonban a nyereség egy részének az átengedését, mert ez nem ellentétes s Koránnal.

Aktív iszlám bankügyletek:

- *Murababah* – aktív importfinanszírozás, belkereskedelem, nyersanyag, késztermék, berendezés kereskedelme. A bank az ügyfélrendelkezésre bocsátja az üzleti tevékenységéhez szükséges teljes tőkét.
- *Musharakah* – a bank és az ügyfél közösen fektet be egy projektbe.
- *Iljara* – lízinghez hasonló ügylet. Résztulajdonlás nyugati bankokban.

Alapelvek

Az iszlám bankok funkciójukat, feladatköreiket tekintve alapvetően ugyanúgy működnek, mint az egyéb bankok, azzal a különbséggel, hogy a saria, azaz az iszlám törvénykezés hatálya alá esik tevékenységük. A lényeges eltérés azonban abban rejlik, hogy a bankok megosztják a nyereséget és a veszteséget is a betétesekkel, és

---

³⁸ Bár mindez rendkívül leszűkíti a hívők mozgásterét a mai pénzügyi világban, a közismerten tehetős és talán kevésbé elkötelezett hitéletű arab uralkodók – az idő múlásával – természetesen megtalálták a maguk „kiskapuit”. Például a világ egyik leggazdagabb embereként jegyzett Alwaleed Bin Talal herceg, akinek már pár évvel ezelőtt is 20 milliárd dollára rúgott a vagyona, portfóliójának döntő hányadát amerikai Citigroup részvényekben tartja, megszabadulva ezáltal az arab etika béklyóitól.

nem szedhetnek kamatot. Az értékmegőrzés is a feladataik, közé tartozik, úgyszintén vegyes vállalatok létesítése, haszonbérlet alkalmazása.^{XI}

Az iszlám jelzálogrendszer működését úgy lehetne jellemezni, hogy a jelzálogkölcönt felvevő nem maga vásárolja meg azt a tárgyat, vagy ingatlant, amire szüksége van, hanem a bank vásárolja meg a számára és nyereséggel adja át. Ugyanakkor a vevő számára biztosított a részletfizetés. Késedelmes fizetés esetén nincs külön büntető összeg kirovása, de a bank, hogy bebiztosítsa magát, különböző kiegészítő, járulékos összegeket számít fel a vevőnek. Ingatlan esetében a vevő nevére kerül az ingatlan a vásárlás napjától kezdődően. Hasonló módon lehet például gépjárműhöz jutni. Azzal a különbséggel, hogy a tulajdonjog csak akkor száll át a vevőre, ha a teljes vételárat kifizette.

Néhány bank „lebegő” bérleti díjat is alkalmazhat. Általában a bank és a vevő között egy partneri kapcsolat jön létre, és az ügylet kezdetén azonos összeggel szállnak be, pl. egy ingatlan vásárlásába. Ismeretes egy sajátos „joint venture” alkalmazása, amikor is a bank tőkével, a partner, pedig munkaerővel lép be az üzletbe.

Islám bankok semmilyen olyan jellegű üzletbe nem társulnak be, ami valamilyen formában is kapcsolatban áll az alkohollal, disznóhússal vagy szerencsejátékokkal. Elvben a bankok 100 százalékos biztonságot garantálnak, ez azonban gyakorlatban messzemenően nem így néz ki. 100 százalékos tartalékaránnyal jegyzik a bankokat elvben, de a gyakorlatban nem igazán lehet erre példát találni. (A Melléklet néhány mintát közöl az Islám bankrendszer működési elveit lefektető okiratból.)

A világ bankrendszerét tekintve a fenti elvek szerint működő iszlám bankok részaránya valójában nagyon kis hányadot képvisel a bankvilágban. Elsősorban a kisvállalkozásokkal állnak kapcsolatban. Csupán néhány országban jelentős a tevékenységük, pl. Bangladesben.

Tanácsadó Testület

Az iszlám bankok működésének előfeltétele egy ún. Saria, azaz az Iszlám Tanácsadó Testület létrehozása, akik őrködnek az iszlám elvek betartása felett. Jóllehet, az utóbbi időben olyan hangok is hallatszanak, hogy a bankok működése és az iszlám alapelvek nem összeegyeztethetők.

Hosszan lehetne még sorolni az Iszlám bank működési elveit, mechanizmusát. Itt is jelen van a biztosításnak egy bizonyos formája, a vagyontárgyak megőrzése banki funkció, a speciális vegyes vállalatok létesítése, egyfajta részvény-kibocsátási tevékenység. Minden egyes ügyletfajtának a lényege azonban, hogy ugyan elvben a bankok nem számíthatnak fel kamatokat, de számos kibúvó létezik, ami kamat nagyságú hasznot hoz a bankoknak, csak éppen más elnevezés alatt kerül elszámolásra. A lényegi különbség a nem iszlám bankokhoz képest azonban, hogy az ügyfelek részesülnek a bank hasznában, de veszteségiben is osztoznak.

A másik nagyon lényeges különbség, hogy az iszlám bankok első sorban a kisvállalkozásokat finanszírozzák, úgy is lehetne mondani, a „szegények” bankja, és ezzel valójában szociális funkciókat is betölt.

Iszlám kereskedelmi jog

Az iszlám kereskedelmi jog jó értelmében tiltott minden olyan kereskedelmi ügylet, aminek bárminemű köze lenne a szerencsejátékokhoz, vagy a szerencsejátékhöz hasonló kereskedelmi ügylet. Ugyancsak tiltja mindazon ügyletek bonyolítását, ami nagy kockázattal jár, vagy az eladásra vagy a vételre szánt áru ismeretlen, vagy beszerzése bizonytalan. Az iszlám jog egy hasonlattal él az ilyen típusú ügyletek vonatkozásában. Így fogalmaz: „bizonytalan áru esetében a kereskedelmi adás-vétel olyan, mintha az égről adnánk el a madarakat, vagy tengerből a halakat”.

Ugyancsak tiltja az iszlám mindazon kereskedelmi ügyletek bonyolítását, ahol a következmények kiszámíthatatlanok. „Kis kockázatú” üzleteket engedélyez az iszlám, de hogy mi minősül kis

kockázatnak, erre vonatkozóan nincs szigorú megkötés. Az iszlám bankok elsősorban a kisvállalkozásokat finanszírozzák, és ezzel a társadalom „alsó” pólusának a vállalkozásait segítik.

Jelenleg több mint, 250 iszlám pénzügyi intézmény van jelen a világ mintegy ötven országában. Bár a legnagyobb ilyen intézményeknek Bahreinben, Katarban, Szaúd-Arábiában és Iránban van a székhelyük, megtalálhatók az Egyesült Államokban, Kanadában, számos európai országban és Ausztráliában is. A legjelentősebbek ez utóbbiak közül az Islamic Bank of Britain, az European Islamic Investment Bank és a kaliforniai székhelyű Lariba Bank. Az iszlám bankok által kezelt pénzügyi alapok összértéke meghaladja a 200 milliárd dollárt. A tisztán iszlám bankok mellett azonban egyre több vezető kereskedelmi bank (így a Citibank, a HSBC, a Deutsche Bank vagy a svájci UBS) is nyújt az iszlám előírásainak megfelelő pénzügyi szolgáltatásokat. Az iszlám banki lehetőségek létezése nemcsak a hithű muszlimok számára teremt lehetőséget a pénzügyi életben való aktívabb részvételre, hanem mindenki számára bővíti a szolgáltatási palettát.³⁹

Az iszlám bankrendszer Törökországban

Törökországban 1983-ban, a Turgut Özal miniszterelnöksége alatt végrehajtott pénzügyi liberalizációt követően kezdhették meg működésüket az iszlám pénzügyi intézmények. Az intézkedés két célt szolgált: bevonni a gazdaságba azokat a forrásokat, amelyek eddig – a kamattilalomhoz való ragaszkodás miatt – kívül maradtak a gazdaság körforgásából és otthon a „párnákban” vagy ékszerekben és egyéb módokon őrizték; a másik ok a külső források pótlólagos bevonása volt, mert a tőkében gazdag öböl menti olajtermelők is többnyire ragaszkodtak az iszlám előírásaival kompatibilis pénzügyi módzatokhoz.

---

³⁹ Szigetvári, op. cit., p. 8.

Az iszlám banki szolgáltatást nyújtó társaságok 1999-ben, az új banktörvénnyel válhattak hivatalosan a bankrendszer részévé, mert korábban az 1983-as speciális szabályozás vonatkozott rájuk. Ez alapján a társaságok könnyített szabályokat élvezhettek.

Az iszlám bankok (pénzügyi szolgáltatók) piaci részesedése jelenleg 2-3 százalék körül van, tehát egyelőre nem váltak a pénzügyi piac meghatározó szereplőivé. Az elmúlt évek növekedési mutatói azonban meghaladták a kereskedelmi bankokét, és láthatólag növekvő igény van Törökországban az iszlám típusú befektetések iránt.

Az iszlám típusú befektetési lehetőségek élénkíthetik a más iszlám hitű országokból, ezen belül is elsősorban az öbölbeli országokból a tőkebeáramlást. Az iszlám politikai pártokkal való személyes összefonódások mellett érdekes összefüggés mutatható ki az iszlám pénzügyi társaságok bankfiókjainak száma és az iszlám pártok által elért választási eredmények között. Általánosságban ki-mutatható, hogy azokban a régiókban, amelyekben emelkedett az iszlám bankfiókok száma, az iszlámista pártok támogatottsága is emelkedett.

Hogyan válik a zöld tőke forró pénzzé?

Az AKP a régi, korrupciós politikai vezetőréteggel szakító, friss, becsületes párt arculatával nyerte meg a 2002-es választásokat. A 2004. márciusi önkormányzati választáson 42 százalékos eredményt ért el, vagyis növelni tudta támogatottságát.

Az öt legnagyobb városból négyben (Isztambul, Ankara, Konya és Bursait) az AKP állíthatott polgármestert. Az AKP finanszírozása és üzleti háttere azonban sokak szerint korántsem olyan áttekinthető és tiszta. Ennek kapcsán az ún. zöld tőke (Yesil Sermaye) veszélyét emlegetik, vagyis az iszlámista párt, az őket támogató üzletemberek és a közel-keleti (szaúdi) petrodollárok kétéves kapcsolatát sejtetik. A kilencvenes évek elején számos, az iszlám üzleti körhöz tartozó cég részesedett a németországi vendégmunkások hazautalásai révén keletkező forrásokhoz.

Jelentős összeghez – 1990 és 1996 között 2-3 milliárd dollárhoz – jutottak az iszlám holdingok (pl. a Kombassan), amely megalapozta gyors növekedésüket, és ezáltal az iszlám párt bőkezű támogatóivá válhattak. A társaságok ellen indított eljárások miatt a kilencvenes évek második felében lecsökkent ez a fajta pénzbevonási lehetőség. Nehéz ugyanakkor hivatalos statisztikákat találni erről, mert ezeknek a pénzeknek jelentős része „böröndben” jön be az országba, és jókora hányaduk a feketegazdaságban marad, de a bankba tett összegek eredete sem feltétlenül ismert.

A pénzmosás a török politikai életet is eléri; a politikai pártok általában nem fedik fel az általuk kapott támogatások eredetét (általában az összegét sem). Az egyes pártok mögött álló pénzügyi alapok jelentős része nagy valószínűséggel nem teljesen legális

módon, például korrupció révén gyűjt támogatást. A hagyományos pártok a 2002-es rossz választási szereplésében is szerepet játszottak a korábbi évek ismertté vált korrupciós ügyei.⁴⁰

E tekintetben azonban már 2005-ben az AKP-val kapcsolatban is egyre több hír röppent fel a török sajtóban. Szakértők azt feltételezték, hogy az AKP hatalomra kerülése óta „megugrott” a kétes eredetű források aránya nem is annyira a belföldi, mint inkább a külföldi eredetűeké. A fizetési mérlegben többszörösére nőtt az ismeretlen eredetű jövedelmek aránya.

Egyes vélekedések szerint ebben a kormány is szerepet játszott, így próbálva meg elrejtetni az AKP-nak adott, muszlim országokból származó támogatásokat. Jelenleg is már több mint, 13 milliárd dollárnyi „zöld pénz” van jelen hivatalosan Törökországban. Ezen támogatások egy része legálisan is megjelenik, de sokan ezt csak a jéghegy csúcsának tartják. A támogatások komoly kül- és biztonságpolitikai vonzatokkal is járnak; állítólag Szaúd-Arábia és Malaysia az Izraellel fenntartott kapcsolatok újraértékelését szabta feltételül.

2008 végén nagy feltűnést keltett az a hír, hogy a németországi legnagyobb radikális – elsősorban törököket egyesítő – iszlám szervezetet, a Milli Görüst (Nemzeti szempont), azzal vádolják, hogy a törökországi területeladásokból befolyt 60 millió dollár kezelése kapcsán a korrupció gyanúja merült fel. Ennek folyományaként menesztették a bajorországi tartományi vezetőt, Abdülszamet Temelt.

A szervezet vezető testülete azt veti szemére, hogy egy, az Égei-tenger partvidékén eladott földingatlanból származó összeget hűtlenül kezeltek. Temelnek esze ágában sincs távozni, elvégre vitatja a vádakát, ráadásul őt nem a testület vezetése nevezte ki, hanem a bajorországi térség 29 szervezetének képviselői választották meg. A Milli Görüs Európa legnagyobb iszlám vallási szervezete, melyhez – egyedül Németországban – több mint, 300 mecset és

---

⁴⁰ Szigetvári, op. cit., p. 10.

imaház tartozik. Alapítója és mindmáig a vezetője az egykori török miniszterelnök, Necmettin Erbakan.

Mintegy a szervezet – melynek számos társult közössége van szerte Európában – a hagyományos integrációs célokat elutasítja, és igyekszik az iszlám közösségeket kulturálisan és gazdaságilag is függetlenné tenni a befogadó államtól, azt a helyi hatóságok mindenütt szélsőségesnek nyilvánították, a német titkosszolgálat, pedig állandó megfigyelés alatt tartja. Nem ez az iszlámgyökerekkel rendelkező szervezetek elleni egyetlen korrupciós gyanú a kontinensen – A Milli Görüs ügye is azért kelthetett ilyen nagy feltűnést, mert korábban már szintén iszlámista jótékonyági társaságot, a Deniz Feneri-t vádoltak meg csalással és közösségi pénzek ellopásával. A Deniz Feneri három, németországi igazgatóját egy frankfurti bíróság már el is ítélte, amiért – tisztázatlan körülmények között – a közösség tagjaitól begyűjtött 14,5 millió euró privát cégek bankszámláján kötött ki.

Több neves helyi török vezető, így a németországi török tévé és rádió elnöke, Zahid Akman is belekeveredett az ügybe. A hatóságok épp úgy, mint az érintett közösségek tagjai a pénzalapok hűtlen kezelésén túl azzal is vádolják őket, hogy bizonyos összegek nemcsak magánemberek zsebébe vándoroltak, de a török kormányzópárt, az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) is részesült belőlük.⁴¹

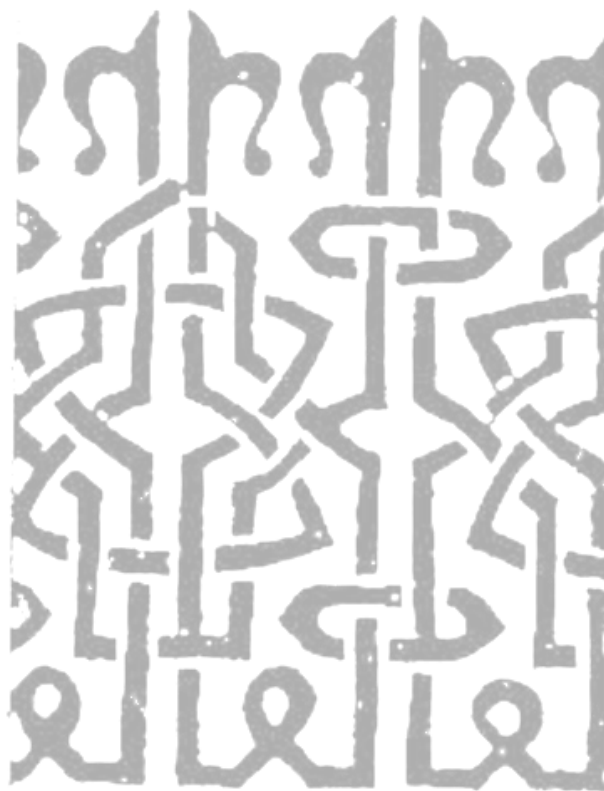
A hír annál is érdekesebb, mert pontosan a Németországban élő párt utasítja el a csatlakozási törekvéseket, de ugyanakkor támogatja a törökországi földterületek külföldi kézre jutását, majd, pedig az iszlám hittel egyáltalán nem összeegyeztethető módon tulajdonítja el a befolyt összegeket.

Ez a jelenség alapvetően kérdőjelezi meg a korábbi, iszlám gyakorlatot, hiszen az Oszmán Birodalomban pusztán a katonai

---

⁴¹ Korrupciós ügyletekbe keveredett Európa legnagyobb iszlám-szervezete. In: Hürriyet, 2008.12.15.

hősiesség útján lehetett vagyonokhoz jutni. Ez a lehetőség a társadalmi berendezkedésben rejtett, a katonai demokrácia jellegéből adódott. A modern Törökország megszületését követően az iszlám már nem államvallás, a hivatalos politika az egyéni gyarapodást, a nemzeti tőkés réteg kialakulását segíti elő.

Törökország a kapitalizálódás útján

A burzsoázia megjelenése, rétegződése

– érdekei, érdekellentétei

kapitalizmus viszonylag későn érte el az Oszmán Birodalmat. Bár már a XVIII. század végétől kísérletek történtek arra, nézve, hogy betagozódjon a kapitalista világrendszerbe, de a soknemzetiségű (és sokvallású) Birodalomban egészen a XX. század elejéig nem jött létre a „nemzeti polgárság”, amely a kapitalista rendszer alapját képezhette volna. Pontosabban elkezdett kialakulni, de elsősorban a nem muszlim népcsoportok (görögök, örmények, zsidók, levanteiek) körében.

Az államhatalom nem képviselte érdekeiket, sőt, ezek a csoportok maguk is inkább a gyenge központi hatalomban voltak érdekeltek, amely az európai nagyhatalmak érdekei alapján cselekszik. A XX. század elején a muszlim/török burzsoá réteg létrejött felülről, az állam aktív szerepvállalásával történt meg. Ennek köszönhetően erős kapcsolat alakult ki az állam és a török burzsoázia között, amelyben az utóbbi alárendelt, függő szerepet töltött be.⁴²

A török közgazdász Neyzi⁴³ számításai szerint az 1970-es években a török lakosság 1,4%-át lehetett a burzsoázia osztályához tartóznak számítani. Ebből hozzávetőlegesen 21% önállóan dolgozott, birtokolták a termelőeszközeiket, jövedelmük a marxi terminológiá-

---

⁴² A burzsoázia születését részletesen lásd: Balázs Judit: Die Türkei: Das Phänomen des abhängigen Kapitalismus. Akadémia Kiadó, Budapest, 1984

⁴³ Neyzi, N.: The Middle Classes in Turkey. In: Karpat, K.: Social Change and Politics in Turkey. Leiden, 1973, pp. 123–151.

val élve nem kizsákmányolásból származott. Valójában kis családi vállalkozásokról van szó a termelő és szolgáltató szférában. Kisáru-termelők, kézművesek, értelmiségiek. A lakosság 77,6%-a bérből és fizetésből élt ugyancsak a termelő, illetve szolgáltató szektorban.

Vizsgáljuk meg közelebbről a burzsoázia egyes rétegeinek gazdasági helyzetét és érdekeit, érdekközösségét! Előre kell bocsátanom, hogy a rendelkezésre álló statisztikai bázis nem egzakt tudományos alapon kategorizálja a burzsoázia egyes rétegeit, így a szerző arra kényszerült, hogy többé-kevésbé becslésekre hagyatkozzon, bár a kiinduló alapot az adóbevallások képezték.⁴⁴

Az 1970-es évek Törökországában számszerűen a legerősebb burzsoá réteget a kistőkések képezték. Kézműves kisvállalkozások családi háttérrel, rendszerint 5-6 alkalmazottal. Kiskereskedők, közvetítőkereskedők, spekulánsok. A tőkésosztályon belüli részarányuk 66-70%-ot tett ki. Valójában ezzel a réteggel élt tovább a hagyományos kézműves tradíció Törökországban. Az általuk megtermelt árumennyiség a nagyipari termeléssel együtt a nemzeti össztermék túlnyomó részét képezte.

Érdekes jelenség, hogy a nagyipari termelés mellett a kisipar is annak köszönhetően élt tovább Törökországban, hogy egy speciális kapcsolat alakult ki a kis- és nagyipar között. Az Európában jól ismert trenddel szemben a nagyipari termelés mutatkozott drágábbnak az országban, és az így előállított termékek valójában egy speciális fizetőképes réteg igényeit elégítették ki. Ezzel szemben a kisipari termelés messzemenően nem merítette ki a tőkés rentabilitás kritériumait. Valójában csak a kistermelő és családjának a túlélését biztosította, de miután a termelés a hagyományos igények kielégítését szolgálta, szükség volt rá, s így ideig-óráig megélhetési alapul szolgált. De éppen ezért nem került sor tőkeképződésre és így nem vált lehetővé a kistőke középtőkévé válása sem.

---

⁴⁴ Balázs, op. cit., pp. 136–137.

A kis- és középtőkés rétegek között csak nagyon laza gazdasági kapcsolat állt fenn, nem jelentettek egymásnak konkurenciát sem, más és más társadalmi szinthez kapcsolódtak, egymástól elszigetelten léteztek. Pontosán ez jelentette a kistőke számára a túlélési lehetőséget, mialatt a kistőkés rétegen belül húsbavágó harc folyt a túlélésért. A nagytőke, mint egy idegen test állt szembe a kistőkével, egy teljesen más világot képezett. A két réteg között olyan mély szakadék tátongott, amit a kistőke önmaga erejéből képtelen volt áthidalni.

A kistőkés vállalkozások középszintű vállalkozásokká válását az a világ határolta be, ahova maguk a kistőkések tartoztak. Bármilyen paradoxonnak tűnik, de életképességüket a kisvállalkozások területén a termelőerők stagnálása biztosította azáltal, hogy fenntartotta a széttöredezett belső piacot, nem hozta létre a szerves belső kapcsolatrendszert a kis- és középvállalkozások között, vagyis a létét mindazoknak a jelenségeknek köszönhette, amelyek a kapitalizmus kibontakozásának útjába álltak.

A kisvállalkozások esetében az átlagos tőkeállomány 120 000-200 000 lírát tett ki, míg a reáljövedelem 1500-20 000 líra között mozgott. A két számadat összevetéséből következtetni tudunk a tőkemegtérülés arányára.⁴⁵

A kistőkés réteg erőtlén gazdasági és szociális helyzetéből adódóan a radikalizálódás irányába mozdította el a vállalkozókat. A kistőkések érzékenyen reagáltak a politikai változásokra és könnyen befolyásolhatóvá váltak. Mindez nem véletlen, hiszen bár a szociális felemelkedés szinte elérhetetlen volt számukra, valójában azonban élt bennük a remény, hogy egy esetleges részükre pozitív politikai változás alapvetően változtathatja a helyzetükön. Ezt az attitűdöt használta ki nem egy esetben demagóg módon a kormány ahhoz, hogy pénzeszközeiket mobilizálja, a nagytőke számára előnyös részvé-

---

⁴⁵ Az akkori líra/dollár átváltási arányra vonatkozó adat nem áll rendelkezésre.

nyek vásárlására ösztönözze a kisvállalkozókat. Ezek az akciók azonban elsősorban a nagyvállalkozók tőkéjét gyarapították.

A középtőkés réteg értelemszerűen a kis- és középvállalkozók között helyezkedik el. Középvállalatok tulajdonosai, kereskedők, spekulánsok alkotják ezt a réteget. Részarányuk a burzsoázián belül hozzávetőlegesen 23-28%-ot tesz ki. Az átlagos tőketulajdon 200 000 és 750 000 líra között mozog, bár néhányuk vállalkozásnak értéke a milliós határt is meghaladja. Az éves nettó jövedelem 20 000 és 150 000 líra között helyezkedik el. A török közgazdász Öngüt⁴⁶ számításai szerint a középtőkés réteg mintegy 55-60%-a az építőiparban érdekelt, ahol is a telekspekuláció a legnagyobb vonzóerő. A maradék 40-45% a termelő- és kereskedőszférában tevékenykedik.

Kiemelkedően preferált területek a textilipar, fa- és fémfeldolgozás. A vállalatok néhány tucat munkást foglalkoztatnak, gazdasági helyzetüket értelemszerűen a pénzügyi lehetőségeik határozzák meg, de ugyanakkor a nagytőkétől való függő helyzetük is messzemenően determinálja pozíciójukat.

A középtőkés rétegek függősége a nagytőkétől több dimenzióban mutatkozik, a tőkekoncentráció és centralizáció, azaz a tőkés termelési mód, rendszer immanens formái nagymértékben meghatározzák a középtőke működési feltételeit. A „tőkehierarchia” automatikusan meghatározza az adott vállalkozó gazdasági pozícióját. A kapitalizmus „természeti törvényén” túlmenően az állami gazdaságpolitika határozza meg a középtőke életfeltételeit. És ezek a feltételek egyértelműen a nagytőke érdekeinek felelnek meg. Ennek megfelelően nem valósul meg a középtőke gazdasági stabilizálódása, sőt, a már ezt a szintet elért vállalkozás is számtalan rizikófaktorral szembesül. A végeredmény a középtőke szociális lecsúszása egyik oldalon, míg

---

⁴⁶ Öngüt, I.: Türkiye’de bir sermaye piyasasinin gelismesi. In: Sanayide yatirim ve sermaye terakümü, p. 155

az általános polarizálódás következményeképpen a másik oldalon a nagytőke erősödése. Ezzel a kapitalizmus alaptörvénye, a tőkekoncentráció és centralizáció újabb impulzusokat kapott.

A középtőke előnytelen pozícióját az 1970-es évek adórendszerre is tovább rontotta. Ugyanis a fennálló adóztatás relatív nagyobb terheket rótt a középtőkére, mint a nagytőkés vállalkozásokra.⁴⁷

A számos állami rendelkezés is elsősorban a középtőke érdekeit sértette: az állami árellenőrzés, az importkontingensek meghatározása, az exportár-előírások.

A középtőkés vállalkozók is érthető módon szeretnék tőkájukat növelni és ehhez forrásokat keresnek. De miután az állami szubvenciók, adókedvezmények elsősorban a nagytőke számára biztosítottak, nem marad más, mint a saját forrás, vagy a bankhitelek igénybevétele. Tekintettel arra, hogy a nagy bankok szorosán összefonódtak a nagytőkés vállalkozásokkal, ennek megfelelően a hitelfeltételek sem igazán kedvezőek a középvállalkozók részére. Mindebből következik, hogy a középvállalatok tevékenysége a nagytőke ellenőrzése mellett ment végbe, és a profitelosztásban is a nagytőke érdekei tükröződtek.

Számítások szerint⁴⁸ a középburzsoázia átlagos profitja 9-10%-ot tesz ki abban az esetben, ha a Fejlesztési Bank hitelét vette igénybe, míg ugyanezen bank által történő finanszírozás a nagytőkés vállalkozás számára 20%-körüli profitot eredményezett. A számok világosan érzékeltetik a hitelfeltételekben jelentkező különbséget, sőt, azáltal a nagytőke a középvállalkozás profitjának egy részét is abszorbeálja, vagyis áttételesen a nagytőkét támogatja, mialatt a saját tevékenységi területét a nagytőke behatárolja.

---

⁴⁷ Görgün, S.: Economic Development and the Turkish Tax System. Istanbul 1972, p. 217–247.

⁴⁸ Kazgan, H.: Türkiye’de sermaye maliyeti. In: Türkiye iktisad gazetesi, 29.7.1971.

A középtöke – mint már említettük – nagymértékben érdekelt a spekulációs üzletekben. A fő tevékenységet ezen a téren a lakásépítés jelentette. Kérdés, hogy lehetett egy ilyen fontos terület a spekuláció „áldozata”.

A számok világosan érzékeltetik a fenti kérdésre a választ. 1965–1972 között duplájára emelkedett a négyzetméter lakóterületben számított felépített házak mennyisége. Ugyanakkor az egy lakásra jutó lakóterület is duplájára emelkedett, azaz az újonnan épített lakások esetében semmiképpen sem a lakosság nagy többségének érdekeit szolgáló apartmanok létrehozásáról van szó, hanem az „eltolódás” a luxus építmények irányába. Ugyanezen idő alatt katasztrofálisan nőtt meg az ún. gecekonduk⁴⁹ száma, és néhány év alatt túllépte a 2 milliós határt, míg az állam mindössze 890 szociális lakás építését finanszírozta. De ezek a lakások is csaknem a luxuskategória kritériumait merítették ki, a több mint, 200 m²-es lakóterülettel, amit rendszerint magas beosztású állami tisztviselőknek utaltak ki.

A lakásépítés nagyon rentábilisnak mutatkozott, hiszen 7 év alatt 200%-ot emelkedtek a négyzetméterárak, az ezen a területen befektetett tőke 400%-kal, a lakbérek sokszorosára emelkedtek. Nem véletlen, hiszen a spekulációs üzletek sokszorosára emelik az építőanyagok árát, a rizikó nőtt, és ez természetesen húzza maga után a lakbéreket, sőt ez utóbbinak gyorsabban kell nőnie, hogy kiegyensúlyozza a növekvő kockázatot. Az eredmény: üresen tártongó lakások, félig kész házak. És mindez a meglévő beruházási potenciál mintegy 30%-át emésztette fel.

Az 1970-es évekre döntően meggyengült a kis- és középtöke gazdasági–társadalmi pozíciója. Jóllehet, még az 1950-es, az 1960-as évek végére az ún. Májusi Forradalom idején még e rétegek elég

---

⁴⁹ A kifejezés egy általánosan elterjedt szóhasználatra utal, amivel a nyomornegyedek kartonból, benzineshordóból, bádogból összetákolat építményeit jelenti. Maga a szó „egy éjszaka alatt felhúzott lakóépületet” jelent, és erre vonatkozóan a török kormány úgy rendelkezik, hogy a hatóságok által nem lebonthatóak.

erősek voltak ahhoz, hogy nyíltan fellépjenek a nagytőkések ellen. Ezt a forradalmat a *demokratikus tőke*⁵⁰ lázadásaként könyvelhetjük el, egy olyan mozgalomként, amely valójában a polgári–demokratikus reformokat tűzte a zászlójára. Miután azonban az 1960–1970 közötti időszak a nagytőke gazdasági megerősödésének kedvezett, és a felsejlő reformok esetleg egy polgári demokratikus forradalomra nőttek volna át, érthető módon védte a nagytőke a megszerzett pozícióit. A középvállalkozók így nem tudtak politikai szintre lépni. Az időközben a külföldi tőkével összefonódó komprádor burzsoázia tovább tudta erősíteni gazdasági helyzetét és az 1971-es katonai puccs már világosan megmutatta a nagytőkén belüli érdekellentéteket. Ekkorra ugyanis már a nagytőke egy konzervatív, profitérdekelt szárnyra és egy nemzeti haladást és érdekeket következesebben érvényesíteni kívánó haladó értelmiségi–tőkés szárnyra bomlott. Ez utóbbi, pedig a hadsereg radikális szárnyával állt kapcsolatban, sőt bizonyos közös érdekeltségi pontok még az újonnan szerveződő munkásosztállyal is fellelhetők.

A nagyburzsoázia sorai a nagyvállalkozók, részvénytulajdonosok és bankszféra „nagyjai” közül rekrutálódtak. A nagyvállalkozók tevékenységi területe elsősorban a cukorgyártás, cementipar, üvegelő-állítás, valamint a fémfeldolgozás területére összpontosult. Ezen túlmenően a nagy szupermarketek tulajdonosai is ebből a körből kerültek ki. A legtökeerősebb bankok és hitelintézetek tulajdonosai is a nagyburzsoázia sorait erősítették. Részarányuk a tőkésosztályon belül azonban mindössze 1-2%-ot tett ki. Tőkeerejük sok millió, nem egy esetben milliárdos méreteket öltött. Az 1974-es adóbevallások alapján Törökországban 120 multimilliomost tartottak számon.

---

⁵⁰ A „demokratikus tőke” kifejezést részletesen elemzi Schilling, M. a *Differenzierung der Bourgeoisie*. (In: *Asien, Afrika, Lateinamerika, Grundfragen des antiimperialistischen Kampfes*. Teil 2., Berlin, 1974, p. 972) c. munkájában.

A multimilliomosok vagyona az ipari és kereskedelmi tőke összefonódásából jött létre. Számos esetben tevékenységi területükön monopolpozíciót élveztek, ami nemcsak az ipari tevékenységre terjedt ki, hanem együtt járt a piaci egyeduradalommal is.

Ez a fejlődés oda vezetett, hogy a nagytőkés rétegen belül létrejött szakadás megosztotta a nagyvállalkozókat és a tőkeerős szárny óhatatlanul szövetségest keresett és erre nem kínálkozott más, mint a külföldi tőke. Így nagyon hamar kialakult a külföldi tőkével kollaboráló, komprádor burzsoázia. Így újra egy paradox helyzet alakult ki, ugyanis a Kemal Atatürk nevével fémjelzett gazdaságpolitikai törekvések valójában a korábbi, az Oszmán Birodalomhoz kötődő külföldi tőkétől való függés felszámolását célozta, az 1970-es évek gazdaságpolitikája azonban éppen oda vezetett, hogy Törökország újra egyre inkább függővé vált a külföldi tőkétől. Ez a folyamat a monopolizálódási trendnek is újabb, erős impulzust adott.

Ha ebben a korszakban a török gazdaság egészét nézzük, kitűnik, hogy a tőkeerős vállalkozási réteg az egyetlen haszonélvezője a külföldi tőke jelenlétének, így valójában az ő érdekük szöges ellentétben állt a társadalom egészének érdekeivel. De ugyancsak ellentétben áll a burzsoázia másik, haladóbb szárnyával is, hiszen a külföldi tőke tevékenysége az ő érdekeit sérti, a külföldi tőkéhez kötődő monopolizálódás éppen az ő tevékenységét határolja be.⁵¹

Törökországban a gyorsan végbemenő koncentráció és centralizációs folyamatok a banktőke és az ipari tőke szoros összefonódása mellett realizálódott. Ez a jelenség arra engedne következtetni, hogy a fejlett tőkés országokhoz hasonlóan zajlott le a kapitalizmus térnyerése, megerősödése. Ezzel szemben Törökországban a fináncsőke genezise egészen más formában jött létre, mint a fejlett tőkés országokban. Itt ugyanis a fináncsőke nem a termelőerők fejlett szintjén jött létre, nem kifejezője a termelés magas fokú társa-

---

⁵¹ Balázs, op. cit., p. 34.

dalmasulásának, hanem éppen ellenkezőleg, a termelőerők alacsony szintjén született meg a fináncsőke.

Az 1970-es évek Törökországában a monopolkapitalizmus kialakulása nem a fejlett tőkés országok mintájára jött létre, nem az ismert klasszikus utat követve, hanem megszületésében olyan tényezők játszottak szerepet, amelyek a kapitalizmus mozgásformáin kívül állnak.

Valójában a tőkeerős monopolburzsoázia állami beavatkozás segítségével született meg, azaz az állam kezdettől fogva olyan előnyöket biztosított az erős tőkés réteg számára, mely születésétől fogva extraprofitot biztosított számára, megerősödését elősegítette és valójában történelmi léptékekkel mérve sokkal gyorsabban alakult ki, mint a klasszikus talajon megerősödő nagytőke.

Az állam a szokásos szubvenciókon, adókedvezményeken kívül olyan módszereket alkalmazott, melyek nagymértékben felgyorsították a kapitalizálódást, de kizárólagosan a nagytőkének kedvezett. Ilyen módszerek voltak pl. az ármechanizmus és a hitelmechanizmus működtetése.

A Törökországban alkalmazott ármechanizmus⁵² lehetőséget teremtett arra, hogy az állami szektorban megtermelt értéktöbblet egy részét a magántőke realizálta, míg az állami szektor ez által előálló veszteségeit az államháztartás fedezte. Így valójában egy államilag vezényelt újraelosztás jött létre, és ezen a talajon jött létre, majd erősödött meg a nagytőke.

---

⁵² Egyetlen példa a fentiek érzékeltetésére: az állami szektorban megtermelt villamos energia a piaci ár alatt épült be a magántőkés vállalat termékeibe, míg a vállalat piaci árat tudott termékének értékesítésekor realizálni.

A török gazdaság és életszínvonal

CIA⁵³ besorolása szerint Törökország a világ 34 fejlett országokat képező csoportjához tartozik, a Morgan Stanley, pedig a feltörekvő gazdaságok (emerging markets) kategóriába sorolta (2006).

Röviden visszatekintve a múlt: a második világháborút követően az ország a Marshall-terv és a Truman-doktrína keretében komoly támogatást kapott az Egyesült Államoktól; ezzel párhuzamosan a NATO, az IMF és az OECD tagjává vált. Ennek is köszönhetően a háború utáni években a politikai és a gazdasági rendszerben is liberálisabb kurzus érvényesült. Többpártrendszer jött létre és a Demokrata Párt 1950-es hatalomra kerülésével ismét napirendre kerülhetett az iszlám szerepének kérdése, mert a párt jelentős részben a vallásos, addig elhanyagolt, vidéki parasztságra támaszkodott. A demokraták a korábbi iparfejlesztés helyett az agrárszektor támogatására helyezték a hangsúlyt.

Törökország dinamikus gazdasága keveréke a modern iparnak és kereskedelemnek, valamint a hagyományos mezőgazdaságnak. A magánszektor erős és gyorsan növekszik, de az államnak nagy szerepe van az iparban, a pénzügyekben, a közlekedésben és a telekommunikációban is. A legfontosabb iparág és legnagyobb exportőr a textilipar, amely majdnem teljesen magánkézben van. A globalizációs folyamat ugyanakkor a különböző területeket eltérő módon érintette. A nyugati területek gyors növekedésnek indultak, ahol egyébként is lényegesen magasabb volt az iparosítás foka, és ezzel tovább növekedtek a regionális különbségek. A régió gyorsan

---

⁵³ Central Intelligence Agency, Információs szolgálat. Internet.

iparosodott, de egyúttal túlzottan függővé is vált a szolgáltató központot jelentő Isztambultól.

A fenti pillanatfelvétel egy statikus képet ad a török gazdaságról, amely azonban sikerek és kudarcok sorozata. Törökország az elsők között alkalmazta az IMF receptet, és vezette be a strukturális illeszkedési politikát. Az exportexpanzióra építő gazdaságpolitika kezdetben (legalább is a számok tükrében) páratlan sikereket hozott Törökország gazdasága számára. A statisztikai adatok mögött azonban nem egy esetben sajátos „megoldások” húzódtak meg.⁵⁴

Vitathatatlan azonban a török gazdaság kezdeti sikere a világ-gazdaságban bekövetkezett változásokra adott válaszaiban. Hamarosan az IMF „éltanulójának” minősítették. És erre szükség is volt, mert az olajválság rendkívül érzékenyen érintette a nagyarányú olajimportra szoruló Törökországot.

A kezdeti sikereket a kifulladás követte, de ez általában jellemző volt az illeszkedési politikát alkalmazó országokra. Az okok között azonban nemcsak a belső gazdaságban bekövetkezett változásokra kell utalni, hanem időközben a világgazdasági környezet is átfogó változásokkal szembesült, a korábbi válaszok már inadekvátnak bizonyultak.

Az elmúlt 20-30 év gazdaságának alakulására visszatekintve azonban világossá válik, hogy Törökország nem volt képes hosszú távú stabil gazdasági növekedést produkálni. A gazdaságot általában a hullámvölgyek jellemezték, néhány éves növekedést hosszabb visszaesések követték.

Jóllehet, a kormánynak vissza-visszatérő törekvése volt, hogy Törökországot stabil növekedési pályára állítsa, ez azonban a korábbi időszakokban rendre kudarcot vallott. 1970 és 2003 között az

---

⁵⁴ Így például statisztikailag kimutatták, hogy a feldolgozott termékek export-részaránya nagymértékben megnőtt. A számok mögé nézve azonban kiderült, hogy pl. a szőlőszemeket, miután már egy szárítási folyamaton átmentek és mazsolává érlelték, átminősítették feldolgozott terméknek és így javította a statisztikát.

egy főre jutó GNP évente átlagosan 2 százalékkal nőtt, ami messze elmarad a kelet-ázsiai 4,3 százalékos növekedéstől. Még árulkodóbb, ha az átlagtól való eltérést nézzük: ez a kelet-ázsiai 1 százalékpontos értékkel szemben 2,2 százalékpont, ami a növekedés erőteljes ingadozására utal. Jellemzően, néhány év dinamikus fejlődés után visszaesés következett, csak az elmúlt bő egy évtizedben háromra is sor került (1994, 1999, 2001); a GNP csökkenése 5-10 százalékos volt ezekben az években! A lassabb növekedési ütem összefüggött az alacsony beruházási rátával. A török gazdaság komoly visszaeső teljesítménye a nyolcvanas és kilencvenes évek liberalizációs és reformpolitikájának súlyos társadalmi következménye volt. A kezdeti sikereket ugyanis komoly teljesítménycsökkenés követte. A korábbi 7,7%-os munkanélküliség jelentősen (10%-ra) megugrott, a török munkavállalók nagy része, pedig minimálbérért dolgozott, amely 2002-ben 111 euró volt. A csökkenő munkakereslet hatására az addig is alacsony aktivitási ráta 51%-ról 45,5%-ra csökkent.⁵⁵ A fiatalok között a munkanélküliségi ráta 20% volt, tehát a hivatalosan 10%-os munkanélküliségi ráta közel sem a valós helyzetet tükrözi.

A tényleges munkanélküliség a hivatalosan közölt adatok sokszorosa is lehet. Az Európai Unióban ismeretlen kategóriában, a családon belül fizetség nélkül dolgozók csoportjába Törökországban a foglalkoztatottak 16,2%-a dolgozik. A feketegazdaság arányát a GDP 30-50%-ára becsülik, a munkavállalók 50%-át nem a legális gazdaságban foglalkoztatják – ez leginkább a mezőgazdaságra jellemző. A gazdaság kifehéritése elemi érdeke a kormánynak az adóbázis kiszélesítése érdekében.

A 2000-es évek elején a gazdasági helyzetet kiszámíthatatlan növekedés és komoly kiegyensúlyozatlanság jellemezte. A GNP

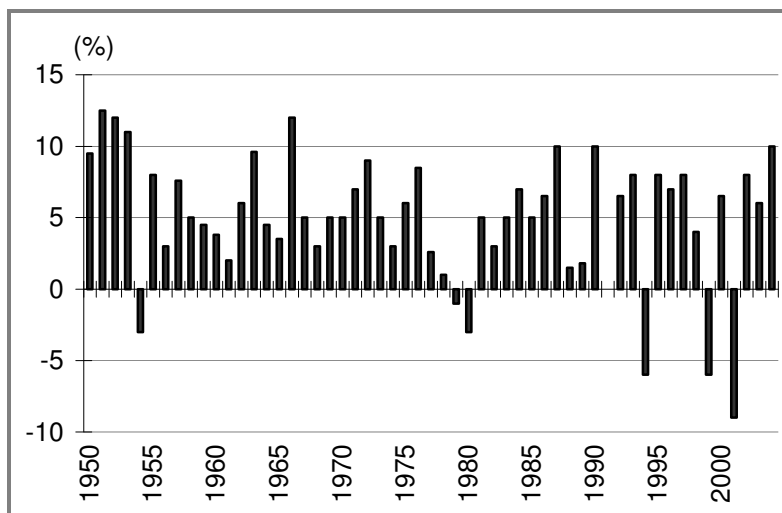
⁵⁵ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március, p. 23.

növekedése korábban több évben is meghaladta a 6%-ot, de ezt megszakította – mint azt fenn is jeleztük – a termelés erős hanyatlása. A 2001-es válság igen érzékenyen érintette a török gazdaságot, hiszen a gazdaság 1993-as teljesítményét csak 2003-ban sikerült újra elérni.

A költségvetési hiány rendszeresen meghaladta a GDP 10%-át, amit nagyrészt a kamatfizetések hatalmas terhe okozott, amely 2001-ben a költségek több mint, felét alkotta, az infláció, pedig magas (két számjegyű) maradt. Az ország egyik legsúlyosabb gondját a nehezen kezelhető infláció jelentette: az éves pénzromlás átlaga az elmúlt 30 évben 52 százalék volt, a kilencvenes években, pedig meghaladta a 70 százalékot.

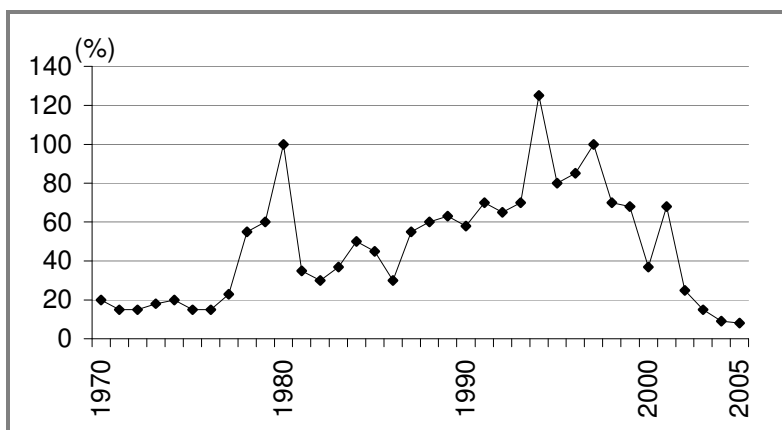
A nagyszámú állami vállalat szubvencionálása óriási összegeket emésztett fel, s a laza fiskális politika miatt az ország költségvetési deficitje rendre 8-10 százalék körül alakult. A válságok kialakulásához hozzájárultak a pénzügyi intézményrendszer hiányosságai, a rosszul működő bankrendszerből adódó problémák.

1. ábra: A GNP éves növekedése Törökországban

Forrás: Világbank, 2006

2. ábra: Az infláció alakulása Törökországban, 1970–2005

Forrás: Világbank, 2006

A török gazdaság 2001-ben összeroppant, de, azóta látványosan fejlődik. Az ezredfordulót követően katasztrofális pénzügyi válság szakadt az országra, az infláció majdnem 70 százalékos volt, a GDP 7,5 százalékkal csökkent, a költségvetési hiány 16 százalékra nőtt. 2001-ben a bankok fele csődbe ment és örökre bezárt. A 2001-es pénzügyi válság februárban néhány nap alatt rengette meg Törökországot, bár erre komoly jelek már figyelmeztettek. Néhány hónappal korábban egymillió ember sztrájkolt a kormány gazdaságpolitikája és az IMF reformjai ellen. Már 2000 novemberében menekülni kezdett a külföldi tőke a tőzsdéről, végül több mint, 27 milliárd dollár tűnt el az országból. A válság előtti két évben a kormány erősen túlköltekezett, az államháztartási hiány sokszorosára nőtt. A válságot közvetlenül az akkori elnök és miniszterelnök vitája okozta, előbbi ugyanis akadályozta egy korrupció-ellenes csomag elfogadását. A külföldi befektetők megijedtek, hogy ismét puccs vagy valamilyen más kellemetlen esemény lesz, és egy nap alatt 5 milliárd dollárt vontak ki a tőkepiacról.

A kormány felszabadította az addig kötött valutaárfolyamot, és a török líra alig egy hónap múlva csak felét érte, mint korábban. Ettől az import megfizethetetlenül drága lett, az erre építő vállalkozások sorra csődbe mentek. A hirtelen meglóduló infláció miatt a bankok nem tudták érvényesíteni követeléseiket és tucat számra mondtak csődöt, cserbenhagyva betéteseiket. Az IMF előző évben átutalt 12 milliárdos segélycsomagja is felszívódott a válságban. A kormány a vállalkozásokat ideiglenes adómentességgel igyekezett megmenteni, kevés sikerrel. Tüntetésekhez vezetett, hogy fél évre befagyasztották az állami szférában a béreket, miközben az infláció már a döntés meghozatalakor 50% körüli volt.⁵⁶

---

⁵⁶ Sok közgazdász szerint Magyarország 2004–2005-ben csak azért kerülhetett el egy hasonló válságot, mert a világgazdaság akkor jól ment, és a befektetők bíztak a friss EU-csatlakozás sikerében.

A 2001-es válság okait mindenki másban látja, de abban konszenzus látszik, hogy a kormány rövidlátó populista osztogatása nagyban hozzájárult a széteséshez. „A kormány pénznyomtatásra használta a központi bankot”, „a féléves ciklusokra bebetonozott líraárfolyam kiszolgáltatotta az országot a spekulánsoknak”, „az IMF rossz tanácsokat adott”, ezek voltak a leggyakrabban felhozott okok a török közgazdászok részéről.

A következő táblázat képet ad a nemzeti jövedelem alakulásáról ország kategóriákkal történő összehasonlításban. Az adatsorból kitűnik, hogy Törökország nemzeti jövedelmének növekedése messze meghaladta a fejlett világ értékeit, de a fejlődő világhoz viszonyítva is jó eredményekről tanúskodnak a számok.

1. táblázat: A nemzeti jövedelem átlagos növekedési rátái
országkategóriák és Törökország
összehasonlításában

Országkategóriák és Törökország	1970– 1980*	1980– 1990*	1990– 2000*	2000– 2005*	2006	2007
	(%)					
A világ egésze	1,9	1,4	1,9	1,6	2,7	2,7
Fejlődő világ	3,4	1,7	2,5	3,0	5,6	5,9
Átmeneti országok	3,9	0,3	1,9	6,3	7,3	9,2
Fejlett országok	2,6	2,6	2,5	1,3	2,3	2,0
Törökország	4,7	5,3	3,4	5,2	6,0	4,5

* az évek átlaga

Forrás: UNCTAD 2008

2. táblázat: A török gazdaság főbb mutatói,
a gazdaság szerkezete, főbb ágazatok

Gazdasági mutatók	2002	2003	2004	2005	2006
A GDP értéke folyó áron (Mrd. USD)	181,9	238,0	305,0	363,0	392,0
A GDP növekedése változatlan áron (Mrd. USD)	7,9	5,8	8,9	7,4	5,5
Az egy főre jutó GDP folyó áron (Ezer USD/fő)	2,6	3,4	4,2	5,0	5,3
Az infláció (%)	29,7	8,4	9,8	7,7	9,6
Munkanélküliségi ráta (%)	10,6	10,3	12,4	10,3	9,9
Folyó fizetési mérleg egyenlege (Mrd. USD)	-1,5	-0,8	-15,6	-22,8	-33,7
A költségvetés egyenlege a GDP %-ában	-12,9	-11,3	-5,7	-1,2	-0,7

Forrás: Török Statisztikai Hivatal, illetve Államkincstár

Törökország hosszú ideje tartó makrogazdasági egyensúlytalanságának csúcspontja a 2001-es pénzügyi válság volt, ezután jelentős strukturális reformokra került sor.

A 2001-es válság tapasztalati alapján Törökországban megindult egy reformfolyamat a Nemzetközi Valutaalap (IMF) iránymutatása alapján, ennek finanszírozására az IMF 31 milliárd dollárnyi hitelesomagot adott, s a reformok beindítását a Világbank további 6,2 milliárd dollárnyi hitelfolyósítással támogatta 2000 és 2004 között.⁵⁷ Törökország az elvárt reformokat példamutató módon végrehajtotta Recep Tayyip Erdoğan előző miniszterelnöksége alatt, s az Erdoğan-kormány folytatta az előző kormány idején megkezdett

⁵⁷ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március 23., 72. p.

és Kemal Dervis nevével fémjelzett reformokat.⁵⁸ Ennek keretében rendbe tették a bankrendszert, megszilárdították a Központi Bank függetlenségét, létrehoztak egy valóban független Banki Főfelügyeletet, megszüntettek számos, a költségvetést terhelő pénzalapot, rugalmas árfolyamrendszert vezettek be, szigorították az adópolitikát és új törvényi keretet adtak az energiaszektornak, a mezőgazdaságnak, a légi közlekedésnek és a telekommunikációnak.⁵⁹

A török gazdaság gyors talpra állása egyrészt az Európai Unió tagság egyre konkrétabbá válásának, másrészt a Nemzetközi Valutaalap által javasolt stabilizációs program következetes végrehajtásának köszönhető, harmadrészt a krízismenedzsment pozitív kimenetelét nagymértékben elősegítette a kedvező világgazdasági helyzet. Feltehetően ez a változás tükröződik vissza a fenti adatsor egyes tételeiben. Az adatok ugyanakkor arra is utalnak, hogy a változások eltérő mértékben érintették a különböző szektorokat.

A költségvetési konszolidáció felgyorsulását nagymértékben elősegítette a belföldi reálkamatok gyors ütemű csökkenése. A csökkenő infláció hatására a GDP növekedésének üteme a 2002-es 55,6%-os szinthez képest 2004-re már „csak” 19,7% volt.

A 2002 és 2004 közötti 8 százalékos fölötti gazdasági növekedés, a dinamikus bővülő export, a hosszú idő után normális mederbe terelt infláció, a megkezdett privatizáció, a 10 milliárd dollár fölötti működőtőke-beáramlás mind azt látszanak igazolni, hogy Törökország az új évezred elején végre stabil növekedési pályára állt. De vajon valóban ugrásra készül-e a „mediterrán macska”, vagy csak egy újabb rövid fellendülés tanúi lehetünk, amelyet néhány éven belül várhatóan ismét megszakít a „menetrendszerű” válság?

---

⁵⁸ <http://hvg.hu/hvgfriss/2005.13/200513HVGFriss69.aspx>

⁵⁹ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 42.

Az IMF által elvárt reformok egyik jelentős lépése volt az új – kezelési és közkiadásokat szabályozó – adósságtörvény elfogadása, mely meggátolja a meghatározott éves költségvetési törvényben megszabott hiánymérték túllépését, s az 1996-ban bevezetett teljesítmény vizsgálattal a Török Számvevőszék (SAYISTAY) szerepe jelentősen megnőtt, a reformok hatására, pedig működésének feltételei jelentősen javultak.⁶⁰

Bár 2002 és 2006 között az ország GDP-jének gyarapodása egy igen imponáló 7,5 százalékos átlagot mutatott, a foglalkoztatottság mindössze 1,1 százalékkal emelkedett. Az a szebbik arc, melyet Törökország a külföldi befektetők felé kíván mutatni, nem is annyira szép. Nemrég még azzal igyekezett a kormányzat meggyőzni a külföldi tőkét, hogy investáljon az eljövendő, igen felkészült török nemzedékbe, de a Világbank által finanszírozott, most közzétett felmérés okkal riaszthatja a várva várt befektetőket. Az elemzés konkrét számokkal igazolja, hogy a török fiatalok 40 százaléka sem gazdasági, sem, pedig oktatási szempontból nem nevezhető optimálisan felkészültnek. A lakosság 7 és 18 év közötti rétegének kevesebb, mint fele jár iskolába, míg a munkaképes korúak közül mindössze 30 százaléknak van munkája. A 15 és 24 év közöttiek körében a munkanélküliség kétszer akkora, mint a 24 évnél idősebbeknél. A nők esetében az adat még riasztóbb, mindössze 20 százalékkuk alkalmazott. „Ha Törökországnak továbbra is célja annak a nívónak az elérése, ami az Uniós orszá-

---

⁶⁰ Nyikos László: A közpénzek ellenőrzésének jogi és szakmai szabályozása három EU tagjelölt országban: Bulgária, Románia, Törökország. Európai Tükör, 2005/3., pp. 87–101.

gokat jellemzi, akkor kerülnie kell, hogy gazdaságát az olcsó és képzetlen munkaerőre alapozza a jövőben is.”⁶¹

Törökország 2006-ban is teljesítette a költségvetés IMF által elvárt 6,5 százalékos úgynevezett „primary surplus” megtakarítását (a bevételek, és a tartozások kamatterhei nélküli kiadások egyenlege a GDP-hez viszonyítva). Az ország eladósodottságának GDP-hez mért aránya 2007-ben mintegy 65 százalékot tett ki. Rendkívül magas ezzel szemben a feketegazdaság aránya (becslések szerint 50%) és a tényleges munkanélküliség is jóval meghaladja a statisztikailag nyilvántartott 9,9 százalékot.

A nettó államadósság a 2001-es 91%-ról 2005-re 60%-ra csökkent, az államadósságot finanszírozó államkötvények átlagos futamideje, pedig 10-ről 27 hónapra nőtt, ez azonban továbbra is rövidnek számít.⁶² A Török Nemzeti Bank valutatartalékai a 2001-es 19 milliárd dollárról 2005-re 50 milliárd dollárra nőttek.

Az infláció letörése a török gazdaság egyik legfontosabb eredménye volt. A kilencvenes éveket megelőző két évtizedben az infláció éves szinten 50% felett volt. A 2001-es válság következtében

---

⁶¹ A török fiatalok 40 százaléka munkanélküli. In: Today's Zaman. A riport emlékeztet arra, hogy ezek az adatok mélyen az Európai Unióban létező statisztikák alatt vannak, és felhívja a török kormányzatot: tegyen meg mindent a jelenség megváltoztatása érdekében, ugyanis ha ekként haladnak a dolgok, az ország elmaradása az Uniótól csak tovább növekszik. Az ajánlott módszerek: az oktatás nagyobb mérvű finanszírozása és színvonalának emelése, az esélyegyenlőség megteremtése azáltal, hogy kiküszöbölik a nemek közötti diszkriminációt, illetve olyan kormányzati intézkedések bevezetése, amelyek nagyobb hatékonysággal nyitják meg a munkaerőpiacot a fiatalok előtt. Különösen olyan szektorokban, amelyek a versenyszférában magasan kvalifikált állásokat kínálnak.

⁶² Szigetvári Tamás: Törökország – Félhold a csillagok között. Kelet-Európa Tanulmányok, 2007/1.
Európa peremén: új tagok és szomszédok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, pp. 55–74.

80%-ra nőtt⁶³, ám a gazdaság javuló teljesítményével párhuzamosan az infláció mértéke is jelentősen csökkent: 2006-ban 10%-ra, és a kedvező tendencia várhatóan 2007-ben is folytatódik⁶⁴. Az infláció leszorításának kézzelfogható bizonyítéka, hogy 2005. január 1-jével új valutát vezettek be, lecsíptek hat nullát a török lírából, amely az utóbbi évtizedek gazdasági bajai révén jelentősen veszített értékéből. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem a 2001-es szint több mint, kétszerese, 2006-ban 5482 dollár volt.

A reformoknak köszönhetően a gazdasági növekedés 2004–2007 között átlagosan 7,4% volt⁶⁵, a gazdasági növekedés kumulatív mutatója 2002 és 2006 között 40 százalékot tett ki.⁶⁶ Figyelembe véve azt, hogy az Európai Unió 25 tagországának átlagos növekedési üteme 1-2% évente, akkor ez igazán kimagasló eredmény.⁶⁷ 2007-re az infláció csak 8,4 százalék, a GDP 4,5 százalékkal nőtt, a hiány, pedig csak 2,1 százalékot tett ki.

Bár a modern Törökország történetében a 2001-es válságot követően a válságok, a katonai beavatkozás periodikusan követték egymást, ez a helyzet több szempontból is különbözik a korábbiaktól. A legfontosabb különbség, hogy a politikai környezet stabilabbá vált: a 2002-ben és 2007-ben előrehozott választásokon is győztes Igazság és Fejlődés Pártjának kétharmados parlamenti többsége hatékony irányítást tesz lehetővé. Ez a stabilitás megteremtette a szigorú fiskális és monetáris politika alapjait, a stabilizációs programok, az infláció letörése és a végrehajtott strukturális reformok nagymértékben javították a gazdaság működésének feltételeit. A

---

⁶³ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március, p. 31.

⁶⁴ Dorogman László: Törökország két választás után. Európai Tükör, 2007/10., p. 55.

⁶⁵ www.invest.gov.tr

⁶⁶ Dorogman, op. cit.

⁶⁷ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 46.

hazai fogyasztás a GDP-nél gyorsabban nőtt, a termelékenység növekedése és az exporton belüli egyre magasabb hozzáadott értékarány alapján feltételezhető, hogy hosszú évtizedek után végre sikerült a török gazdaságnak stabil növekedési pályára állni.

Populista vélemények szerint a török gazdaság most nagyon beindult. Egy volt iszlámistákból álló kormány nagy ütemben megszorít és privatizál, emeli a nyugdíjkorhatárt, PPP-ben épített alagutat a tenger alá, szigorít az adóbehajtáson, és széles gesztusokat tesz a Nyugatnak. A korábban fundamentalistának tartott kormánypártot megszerette a világias elit, és már azt is elnézik nekik, hogy kendőben engedik egyetemre a lányokat. A gazdasági fejlődés ellenére az EU nem várja tárt karokkal Törökországot, de a törökök is kiábrándultak az elmúlt években az Uniós csatlakozásból. A kérdés napirenden tartása viszont segít a gazdasági reformok^{XII} és a jogrend átalakításának továbbvitelében.

Az Európai Unió sikere gazdasági szempontból a versenyképés, egységes belső piac fenntartható működésétől függ. A csatlakozó országok dinamikája elősegíti a rosszul teljesítő nagyobb államok gazdasági reformjainak a megvalósulását. Ha a csatlakozó ország általános gazdasági növekedési üteme magasabb, akkor az hosszú távon megnöveli az Unió növekedési ütemét. Növekvő termelékenység mellett fenntartható a gazdasági növekedés szintje, és mivel a török termelékenységi mutatók jóval elmaradnak az Uniós átlagtól, de tartós növekedést mutatnak, várhatóan a csatlakozás után is fenntartható lesz ez a növekedés. Ezt még az is biztosítja, hogy Törökországot az EU már piacgazdasággá nyilvánította, tehát ebből a szempontból teljesítette a koppenhágai kritériumokat.

Beruházások

1985-ben Törökország beruházási törvényt fogadott el, melyben a hadiipari beruházások prioritást élveztek a polgári célokat követő beruházásokkal szemben. Ezzel a kormány azt a törekvését fejezte

ki, hogy a régió fegyverellátói funkcióját kívánja betölteni.⁶⁸ Ugyanis az 1980-tól meginduló fejlődés meggyőzőbb volt, mint az előző két évtizedben elért eredmények. A gazdasági nyitás hatására virágzásnak indultak a magánvállalkozások, fellendült a turizmus és a külföldi beruházások is.

A közvetlen működőtőke-beáramlás az 1980-as években megkezdett reformfolyamatok óta évente kevesebb, mint 1 milliárd dollárt tett ki⁶⁹, ami mindössze a GDP 1%-ára rúgott.⁷⁰ 1993-ban új külföldi közvetlen tőkeberuházási törvényt fogadott el a kormány. Az országban beindult stabilizációs folyamatoknak és a gazdasági működés kiszámíthatóságának hatására felgyorsult a külső működő tőke (FDI) beáramlása. E folyamatban jelentős szerepe volt a privatizációnak is. Az FDI 72%-a kapcsolódott a privatizációhoz, és 5 milliárd dollár áramlott az országba döntően magáncégekbe, a bankszektorba és a zöldmezős beruházásokba. A külföldi tőkeberuházásra egyébként is nagy szükség volt az alacsony belső megtakarítási és beruházási hajlandóság miatt.⁷¹

Törökországban 1990 és 2000 között az állam volt a legnagyobb befektető, hiszen a gazdaság egészét szolgáló infrastrukturális projektekbe évente a GDP 6-7%-ának megfelelő összeget fektetett be, ami önmagában véve célszerű lett volna, ám ezeknek a befektetéseknek a hatékonysága messze elmaradt a kívánatostól, mivel a drága beruházások magasabb árszintet generáltak, ami rontot-

---

⁶⁸ A kérdést részletesen tárgyalja: Balázs Judit: Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig. „Egy különleges iparág” c. fejezet. Lövér Print, 2008

⁶⁹ Török gazdaság: Új idősámítás. HVG, 2004. november. 13., pp. 26–27.

⁷⁰ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 43.

⁷¹ Szigetvári Tamás: Törökország – Félhold a csillagok között. Kelet-Európa Tanulmányok, 2007/1.

Európa peremén: új tagok és szomszédok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, pp. 55–74.

ta az egész gazdaság hatékonyságát.⁷²A problémákkal küzdő vállalatok az 1990-es évek elején rendkívül megterhelték az állami költségvetést. A felpörgetett privatizáció hatására az állami tulajdon 1980-as évekbeli 60%-os aránya a vizsgált időszak végére 20%-ra csökkent.

A külföldi befektetés Törökországban az ezredfordulón alacsony volt – kevesebb, mint 1 milliárd dollár évente. 2000 végén és 2001 elején a növekvő kereskedelmi hiány és a bankszektor gyengesége válságba sodorta a gazdaságot, amely arra kényszerítette a kormányt, hogy lebegtesse a lírát, és gazdasági pangás következett. A 2002-es év eredményei azonban már jobbak voltak, az IMF-től érkező erős pénzügyi támogatás és a szorosabb pénzügyi politika miatt. Az évtized vége felé közeledve tovább növekedtek a privatizációs eladások, melyek értéke meghaladja a 21 milliárd dollárt.

A 2002–2004-es időszakban az FDI-beáramlás mindössze 2,2 milliárd USA dollár volt, ugyanebben az időszakban Lengyelországba 14 milliárd USA dollárnyi FDI áramlott, miközben Bulgáriába – melynek lakossága tizede Törökországnak – is több közvetlen működő tőke áramlott.⁷³

Az alábbi táblázat a tőkemozgások dinamikáját kívánja érzékeltetni.

---

⁷² <http://europeum.org.hu/wp-files/TUReco.pdf>.

⁷³ http://www.cer.org.uk/pdf/essay_economics_turkey_july_05.pdf

3. táblázat: A működőtőke-áramlás

		Tőkemozgások	
		Külföldi tőkebeáramlás	Török tőkekiáramlás
1990–2000	érték ezer millióban	791	227
2004		2 85	780
2005		10 031	1 064
2006		19 989	924
2007		22 029	2 106
1990–2000	a növekedés %-ában	1,9	0,6
2004		9,9	1,0
2005		19,6	0,8
2006		22,6	1,5
2007		n.a.	n.a.

Forrás: Török Statisztikai Hivatal, illetve Államkincstár, 2007

2006-ban a privatizáció során közel 20 milliárd dollár értékben magánosítottak, elsősorban a telekommunikáció és a bankszektor területén. Minden eddiginél több befektetés valósult meg: az országba áramló külföldi működő tőke ugrásszerűen emelkedett és meghaladta a 19 milliárd dollárt. A török kormány a működő tőkebeáramlás további növelése érdekében közvetlenül a miniszterelnök alá rendelve megalapította a török beruházás-ösztönzési ügynökséget.

A korábbi alacsony külföldi tőkebeáramlás okait leginkább az ingadozó makrogazdasági mutatókkal, a bizonytalan politikai helyzettel, a kedvezőtlen befektetési körülményekkel, bürokráciával és a korrupcióval lehetett magyarázni.⁷⁴ Éppen a válságok nyomán, az

⁷⁴ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 43.

IMF nyomására és az Európai Unió csatlakozás kapcsán indult meg a pénzügyi szektor intézményi és szabályozási modernizálása. A Török Nemzeti Bank függetlenségének megerősítése, a pénzügyi szektor EU-konformmá tétele miatt jelentősen lecsökkent az állami beavatkozás mértéke és lehetősége.⁷⁵ Mindez jelentősen hozzájárult a versenyképesség növekedéséhez, s ennek köszönhetően a World Economic Forum versenyképességi rangsorában 2006-ban Törökország Bulgáriával és Romániával hasonló pozícióban foglalt helyett. Feltehetően az Unió tárgyalások előrehaladásával Törökország vonzóbb célpont lett a befektetők számára, amit a működő-tőke beruházások (FDI) növekedése is mutat: 2004-ben 10 milliárd dollár volt, 2007-ben, pedig több mint, 22 milliárd.

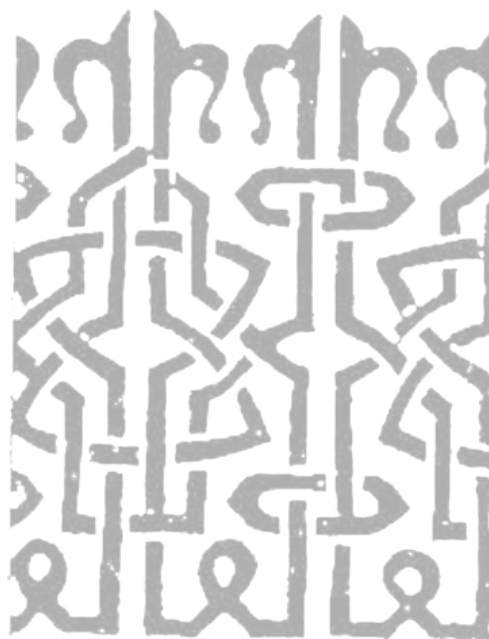
Korábban a keynesiánus közgazdászok pozitív oksági kapcsolatot feltételeztek a védelmi kiadások és a gazdasági növekedés között. Újabban sokan kritizálják ezt a nézetet, de ha a török adatokat vizsgáljuk, akkor – ha nem is oksági kapcsolat, de – pozitív korreláció fedezhető fel.⁷⁶ Ennek ellenére a szerző nem osztja ezt a véleményt. Meglátása szerint ugyanis a hadiipari kiadások csak átmeneti keresletnövekedést idéznek elő, ugyanakkor növekvő kapacitásokat teremtenek, megindítják a fegyverkezési spirált. A megnövekedett mennyiségű hadiipari termékek, pedig „piacot” keresnek, azaz konfliktusgócokat generálnak. A fegyverkezési kiadások ugyanakkor a termelő beruházások elől vonják el a forrásokat. És ekkor még nem említettük a kutatási kapacitások „elfecsérlését”, azaz a szürkeálmány hadikutatásokra fordított részét, ami szintén az emberiség általános fejlődése, haladása elől vonja el a lehetőségeket.

---

⁷⁵ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március, p. 20.

⁷⁶ A svéd kutatóintézet adatait használva látszik, hogy a védelmi kiadások növekedését gazdasági növekedés követi. Armaments, Disarmament and International Security. SIPRI Yearbook, Oxford University Press, 2003 és EU World Yearbook, 2004

A török védelmi kiadások növekedése olyan értelemben stimulálta pozitívan a gazdaságot, amennyiben stabil környezetet „ígért” a befektetőknek. A biztonságos környezet megteremtése, pedig életbevágó Törökország számára, mert a külföldi közvetlen tőkebefektetések nagysága még mindig alacsony. Ha ez az okfejtés igaz, akkor ez a terület képes lehet a török gazdaság stabilizálására és több beruházás vonzására. A török hadsereg a gazdaság jelentős részét uralja, mely elegendő alapot biztosít számára bizonyos védelmi kiadások finanszírozására. Ez azért válik különösen igazgá, mert az 1990-es években a hadsereg egyre inkább a fegyvergyártás felé fordult.

Az ipar Törökországban

modern Törökország megszületése óta az iparnak kiemelkedő szerepe volt a gazdaság fejlesztésében, melyet mindig is a gazdaság kulcsszektorának tekintettek. A kemali időszakban – szovjet mintára – a gazdasági stratégia alapját a nehézipar erőteljes fejlesztése jelentette. A program ugyan sikereket könyvelhetett el, mivel megteremtette a török nehézipar alapjait, a források egyoldalú koncentrációja azonban azt eredményezte, hogy csupán néhány iparág kiemelt fejlesztésére került sor és ez által Törökország már magában az iparosítás folyamatában is függő helyzetbe került az importtól.

A beruházásokat az állam irányította és a tőkeszegény országban a tőkeintenzív ágazatok fejlesztését szorgalmazta, a szakképzett munkaerő viszont hiányzott ehhez, az alacsonyan képzett munkaerőnek, pedig alig jutott munkalehetőség. A kemali időszakban a makromutatók alapján a fejlődés látványos volt: a GNP évi átlagban hét százalékkal nőtt, az ipari termelés, pedig még ennél is gyorsabban.

Törökország gazdaságát a modern iparágak dominanciája jellemzi. A magánszektor erős és növekszik, ennek ellenére az állam még határozott szerepet vállal például az ipar, a bankszektor, a közlekedés és a telekommunikáció irányításában is.

Az állam és a magánszektor kapcsolata, arányainak kialakulása lassan egy évszázados múltra tekint vissza. Ismeretes, hogy az Első Török Köztársaság megalakulásakor az ipar csak sporadikusan, kis üzemi szinten volt jelen az akkor Törökországban. Kemal Atatürk iparosítási politikájának eredményeképpen született meg a modern nagyipar Törökországban.

Atatürk felismerve, hogy nincs olyan réteg a török társadalomban, mely élére állhatna egy iparosítási folyamatnak, célul tűzte ki, hogy az állam aktív szerepvállalásával teremti meg a nemzeti ipart. Ezért az ipar megteremtésének formáját⁷⁷ az állami szektor létrehozásában jelölte meg, véleménye szerint azonban az állami szektor szerepvállalására csak addig van szükség, amíg nemzeti talajon megszületik a hazai burzsoázia, a tőkés gazdasági rend letéteményese.

A kemali rendszer kereteiben valójában egy sajátos formája alakult ki a kapitalista tőkeképzésnek. E szerint ugyanis az állami szektorban megtermelt értéktöbblet egy részét egy sajátos mechanizmus keretében „átzilipelték” a magántőkéhez, és ezzel a születőben lévő tőkés réteg az állami támogatás révén állandó szubvencióban részesült. E rendszer sajátosságából adódott, hogy az állami szektor állandó veszteséggel működött, míg a magántőke nagyobb profitot realizált, mint amit a szubvencionálás nélküli tőkeműködés során elért volna. „Papíron” állandó céltáblának minősült az állami szektor, valójában a magántőkének nem állt érdekében az állami szektor megszüntetése, hiszen így pótlólagos profitforrástól esett volna el. Csak az 1980-as években került sor nagymértékű privatizálásra.

A gazdaságfejlesztési politika sok más fejlődő országhoz hasonlóan elsősorban az importhelyettesítő iparosításra épített, de nem foglalta magába az iparosítás racionális elveit és valójában

---

⁷⁷ Részletesebben lásd:

Balázs Judit: *Die Türkei: Das Phänomen des abhängigen Kapitalismus*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, p. 262.

Balázs Judit: *Lessons of an Attempt at Stabilization: Turkey in the 1980s*. Trends in the World For Economy, No. 63., Budapest, 1990, 86 p.

Balázs Judit: *Gazdaság az Oszmán Birodalomban*. Lövér Print, Sopron, 2007, ISBN: 978-963-06-4225-5, 107 p.

Balázs Judit: *Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig*. Budapest–Kairó. Lövér Print, 2008, ISBN 978-963-06-5476-0, 178 p.

maga az iparosítási folyamat, ipari forradalom nélkül valósult meg. Az iparfejlesztés a hazai piac ellátására koncentrált, szinte kikapcsolta az importot és, ezáltal a nemzetközi versenyt.

A hatvanas években az állam dominált, az iparosítás eme aranykorában az állami vállalatokat a gazdasági fejlődés motorjaként képzelték el. Ebben az időszakban a feldolgozóipari kibocsátás közel felét ezek a vállalatok adták. Később azonban egyre inkább súlyos teherrel, a deficit fő forrásává váltak, szerepük és jelentőségük háttérbe szorult a termelésben.

A problémák fő forrását kutatók elsősorban a magas koncentrátságban és a versenytársak hiányában, illetve az ezzel együtt járó alacsony termelékenységben jelölték meg. Ezzel szemben e sorok írója számos munkájában bemutatta, hogy a veszteség forrása valójában egy újraelosztási rendszer, mely szerint a magántőke támogatására egy olyan szisztémát alkalmaztak, miszerint az állami szektorban megtermelt értéktöbblet egy részét a magántőke realizálta. Ez, pedig a magántőke állandó állami szubvenciójának felelt meg, de természetesen látszólagos „veszteséget” termelt, ami az állami szektornál csapódott le.⁷⁸ Jóllehet, az állami szektor szociális funkciókat is betöltött, hiszen több munkahelyet teremtett, mint amit a proférdek diktált volna.

A veszteséges állami szektor reformjára már a nyolcvanas évek során is történtek próbálkozások, ezek azonban meglehetősen korlátozottak voltak és így hatástalannak bizonyultak. A nagyszámú

---

⁷⁸ Részletesebben lásd:

Balázs Judit: *Die Türkei: Das Phänomen des abhängigen Kapitalismus*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, p. 262

Balázs Judit: *Lessons of an Attempt at Stabilization: Turkey in the 1980s*. Trends in the World Economy, No. 63., Budapest, 1990, 86 p.

Balázs Judit: *Gazdaság az Oszmán Birodalomban*. Lövért Print, Sopron, 2007, ISBN: 978-963-06-4225-5, 107 p.

Balázs Judit: *Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig*. Budapest–Kairó. Lövért Print, 2008, ISBN 978-963-06-5476-0, 178 p.

állami vállalat szubvencionálása óriási összegeket emésztett fel, s a laza fiskális politika miatt az ország költségvetési deficitje rendre 8-10 százalék körül alakult.”⁷⁹

Valójában megtévesztő az állami vállalatok deficitfinanszírozása, hiszen mint fent olvasható, valójában az állami vállalatok vesztesége a magánvállalatok extraprofitjaként csapódott le és igazából a magánvállalatok nem voltak érdekeltek a privatizációban, hiszen így elestek volna az állandó szubvenciótól, a magántőke „felértékelődésétől”.

Az iparnak ma is igen jelentős szerepe van a fejlődési folyamatban. E szektor termelése a liberalizációs folyamatokat követően elérte a világstandardokat. Míg kezdetben az ipar alapját az állami szektor keretében rakták le, a gazdasági liberalizáció során egyre jelentősebb szerepet kapott a magántőke, a magánszektor is igen gyors fejlődést mutat, ám az állami beavatkozásnak továbbra is kiemelkedő szerepe van ezen a területen.

Törökország iparának helye a világban, a gazdaságban

A CIA besorolása szerint Törökország a világ 34 fejlett országához tartozik, de más besorolás szerint a „feltörekvő országok” kategóriába tartozik. Törökország alapító tagja az OECD-nek illetve az ipari és közép országok csoportjának, a G-20-nak. 2007-ben az egy főre eső GDP 9400 \$ volt, amivel a világon a 99. helyet foglalták el.

2005-ben ipari termelése alapján huszonegyedik volt a világon. Az iparban a lakosság 19%-át foglalkoztatják, a nemzeti össztermék 29%-át, a teljes export 94%-át teszi ki. Törökország élelmiszeripara az 1980-as évek óta önellátó.

Folyik a gazdaság szerkezetátalakítása, de még mindig meghatározó a nemzetközi versenyképességét fokozatosan elvesztő textil-

---

⁷⁹ Szigetvári Tamás: Az iszlám jelenléte a török gazdaságban. VKI Műhelytanulmányok, 79. s., 2008. augusztus

ipar aránya. Az iparon belül a feldolgozóipari tevékenységek dominálnak, a textil- és ruházati ipar, a járműipar és a fogyasztói elektronika az elmúlt időszakban a török gazdaság húzóágazatai lettek.

Az iparon belül a legnagyobb iparág a textil- és ruhaipar (16,3%), melyet az olajfinomítás (14,5%), az élelmiszeripar (10,6%), a vegyipar (10,3%), a vas- és acélipar (8,9%), az autóipar (6,3%) és a gépipar (5,8%). Az export tekintetében is a textilipar vezet, 2005-ben 19%-ot tett ki. Az autóipar állt a második helyen 18%-kal, ezt a vas- és acélipar követi 13%-kal, majd a háztartási gépek (10%), vegyi és gyógyszeripari termékek (9%) és a gépipar (7%). A ruhaipar 2006-ban 13,98 milliárd dollárnak megfelelő exportot bonyolított le, ennek 76,33%-a az Európai Unió országaival való kereskedelemről származott.

Törökországban több sikeres, multinacionális vállalat is működik, ilyen például a Koç Holding, melynek olyan cégei vannak, mint a többszörös díjnyertes Arçelik, aminek BEKO márkája vezeti például az angol hűtőgéppiacot. Az európai televízió piac több mint felét a Törökországban gyártott áruk teszik ki. A Vestel Electronics Európa legnagyobb televízió gyártója, a kontinensen gyártott és eladott készülékek ¼-ét állítja elő. A Vestel és a BEKO termékei együtt Európa televízió gyártásának felét teszi ki. 2005-ben a Profilo-Telra volt Európa harmadik legnagyobb televíziókészülék-gyártója. Nemzetközileg ismert török márkanevek: Beko Elektronik AS tévékészülék gyártó konzern, az Ege Seramik, amely a világ öt legnagyobb csempe- és agyagipari cége közé tartozik, az ECA.

Törökország autóipara egyre növekszik, 2006-ban 1 024 987 darab gépjárművet gyártott, ezzel Európa hatodik legnagyobb gépjármű-gyártója Németország, Franciaország, Spanyolország, az Egyesült Királyság és Olaszország mögött. Az ország második legnagyobb óriásvállalata (a Koç Holding után) a Sabancı Holding, melynek tulajdonában 70 cég található, közöttük több bankkal és

olyan leányvállalatokkal, melyek például a Toyotát vagy a Mitsubishi-t képviselik Törökországban.

Ugyancsak rendkívüli sikereket könyvelhet el a 78 országba exportáló Ülker édességipari vállalat, mely nemrég vásárolta meg a híres *Godiva* csokoládé-márkát 850 millió dollárért a Campbell Soup Co.-tól.

Építőipar

A török építőipar az Engineering News-Record által készített lista szerint harmadik a világon az USA és Kína után és 22 török építőipari vállalatot listáztak a világ legjobbjai között.

Természeti erőforrások

Törökország természeti kincseit tekintve igen változatos és gazdag, több mint, 60 féle különböző ásványi anyag található itt. Törökország borkészlete például a világ készletének 72%-a. A CIA World Factbook szerint bányászott ásványkincsek még a kőszén, a vasérc, a réz, a króm, az urán, az antimon, a higany, az arany, a barit, a borát, a cölesztin, a földpát, a mészkő, a magnézit, a márvány, a perlit, a tajtékkő, a pirit és az agyag.

Törökországban található kőolaj is, de nem elegendő ahhoz, hogy az el tudja látni az ország energiaszükségletét, ezért importra szorul. 1999-ben 1738 km kőolajvezeték és 708 kilométernyi földgázvezeték volt az ország területén. Itt halad át a Kék Áramlat vezeték, mely Oroszországból szállít földgázt. Ugyancsak itt haladna keresztül a Nabucco-gázvezeték, mely Ausztriáig szállítana földgázt.

Energia

Törökországban jelenleg 135 vízi erőmű van használatban, melyek összesen 45 325 GW energiát termelnek évente. További 70 erőmű építését tervezik. A cél, hogy 2030-ra 127 milliárd kWh energiát tudjanak termelni.

Az ország igyekszik kihasználni a szélenergiát is. Míg 2006-ban 19 MW-ot telepítettek, ez a kapacitás 2007-ben 140 MW-ra nőtt. A szélfarmok többsége az égei-tengeri régióban, Çanakkale környékén található, illetve Bozcaada szigetén.

Törökország a geotermikus energiapotenciált tekintve a világon az ötödik helyen áll, a kizılderei erőmű jelenleg 20 MW kapacitású, évente 12-15 MW-ot termel

Idegenforgalom

A szolgáltatások közül a kereskedelem és turizmus a legjelentősebb (a GDP 20%-a) a közlekedés, a telekommunikáció (15%) és a közszolgáltatások (10%) előtt. Törökország éves bevételei a turizmusból elérik a 10 milliárd dollárt, ami így az utóbbi években a kereskedelmi mérleg hiányának egyik fő finanszírozójává vált. Az előrejelzések szerint az elkövetkező néhány évben – esetleg évtizedben – Törökország turisztikai bevételeinek növekedése az egyik leggyorsabb lesz a világon (évi 10%-ot meghaladó mértékű), ami hosszú távon is kedvező kilátásokat ígér a szektornak.⁸⁰

Ezen belül a turizmus Törökország gazdaságának egyik legdinamikusabban fejlődő szektora. A TUI Utazási Iroda és a Thomas Cook szerint a világ 100 legjobb szállodájából 11 található itt. 2005-ben 24 124 501 látogató érkezett az országba, akik 18,2 milliárd dollárt költöttek, ez turistánként 679 dollárt jelent. 2007-re a látogatók száma 27 214 988 főre nőtt. A török Riviéra kedvelt célpontjai többek között Antalya, Alanya, Marmaris, Fethiye, Kemer és Bodrum, de Isztambul is népszerű.

---

⁸⁰ <http://www.world-tourism.org/facts/menu.html>

Mezőgazdaság

török gazdaság életében a mezőgazdaság⁸¹ nagy szerepet játszik, mivel a munkaképes korú lakosság 33%-át⁸² (ezen belül a nők aránya 60%)⁸³ foglalkoztatja⁸⁴, és az ország GDP-jének 2006-ban 15%-át adta⁸⁵. Ezek az arányok viszont évente fokozatosan 1-2%-kal csökkennek. Az Európai Unió tagországaiban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya⁸⁶ napjainkban mindössze 5,4%, ugyanakkor a 2004-ben csatlakozott Lengyelországban a népesség egyötödét szintén a mezőgazdasági szektor foglalkoztatja.

Törökországban a mezőgazdaság súlya a GDP-n belül a nyolcvanas évekig csökkent, azóta azonban 13 százalék körül stabilizálódott.⁸⁷ A gazdasági részarányát azonban jóval meghaladja a foglalkoztatásban betöltött szerepe, hiszen a szféra még ma is az aktív népesség több mint, egyharmadának ad munkát. A férfi foglalkoztatottak negyede, a nők 60 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik.

---

⁸¹ Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. Diplomamunka. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, p. 19.

⁸² Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 46.

⁸³ Szigetvári Tamás: Törökország – Félhold a csillagok között. Kelet-Európa Tanulmányok, 2007/1.

Európa peremén: új tagok és szomszédok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, pp. 55–74.

⁸⁴ A mezőgazdaság 2001-ben a lakosság 40%-ának adott munkát.

⁸⁵ http://download-uk.oracle.com/global/hu/collaterals/Economist_0308_A_kibovített_EU.pdf.

⁸⁶ www.cer.org.uk/pdf/essay_economics_turkey_july_05.pdf

⁸⁷ Az egyes évek értékei erősen ingadozóak az adott évi árak, az időjárás és a többi szektor teljesítményének függvényében.

Gondot jelent a mezőgazdaság fejletlen szerkezete, amelyet a gépésíttetlen kisbirtokok és a növénytermesztés túlsúlya jellemez.

A Törökországra jellemző hatalmas különbségek a mezőgazdaság esetében hatványozottan igazak. Az országban lévő 3 millió gazdaság csak nagyon kis hányada képes az általa termelt zöldség, gyümölcs ésogyoró exportjára. A gazdaságok döntő többségének bevétele csak a tulajdonos létfenntartására elegendő, így például az ország keleti, kurdok lakta részében, a mai napig jellemző az önellátó gazdálkodás, hiszen ott még ma is ez az egyetlen megélhetési forma. Érdeemes megemlíteni, hogy a mezőgazdaság a török gazdaság „elfelejtett szektora” volt, melyet gyakorlatilag kihagytak az 1950-es, de az 1980-as évek nagy átalakításaiból is.

Ezeknek az adatoknak a fényében Törökországban hatalmas szociális problémákat okoz, hogy a kormány a Kereskedelmi Világszervezet, az OECD és az Európai Unió nyomására hozzákezdett a korábbi nagyon magas közvetlen támogatások csökkentéséhez. A mezőgazdaságra fordított pénzek a 2004-es évet megelőzően átlagosan évente a GDP 8%-át tették ki, ezen összeg azonban hatalmas terheket jelentett az ország költségvetésére nézve.⁸⁸ Éppen a támogatások csökkentése és a kedvezőtlen életkilátások miatt a keleti tartományokból – a korábban a mezőgazdaságban foglalkoztatott – képzetlen emberek milliói keltek útra és telepedtek le a nagyvárosokat körülvevő nyomortelepeken, ezzel szinte megoldhatatlan szociális problémákat okozva.⁸⁹

Törökország esetleges Európai Uniós csatlakozásával az EU mezőgazdasági művelésre alkalmas területe 23%-kal növekedne,

---

⁸⁸ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 43.

⁸⁹ Szigetvári Tamás: Törökország – Félhold a csillagok között. Kelet-Európa Tanulmányok, 2007/1.
Európa peremén: új tagok és szomszédok. MTA Világ gazdasági Kutatóintézet, pp. 55–74.

amennyiben a gépesítetlen és főként növénytermesztéssel foglalkozó török kisbirtokokat felváltaná egy modern, gépesített nagybirtokrendszer.⁹⁰ Ezenkívül a privatizáció hatására megindulna a külföldi működőtőke beáramlása ebben a szektorban is. De egy másik folyamat felgyorsulásával is számolni kell, nevezetesen, hogy megindulhat a lakosság több mint, egyharmadát foglalkoztató mezőgazdaságból való elvándorlás. Ennek a veszélye fennáll, hiszen a vámunió és később a csatlakozás következtében Törökország kénytelen leépíteni azokat a protekcionista intézkedéseket, melyekkel eddig védte a parasztjait, és az Uniós szintű támogatások csak bizonyos átmeneti időszak után lépnének életbe.

Figyelembe véve az Európai Unióban és a világon végbemenő folyamatokat, amikor egyrészt a klímaváltozás, másrészt Kínára és más országokra jellemző népesség- és jövedelemnövekedés, valamint nem utolsósorban a biodízel térnyerése miatt a mezőgazdasági termények ára drasztikusan nő, könnyen megállapítható, hogy jelentős jövedelem-, illetve exportnövekedés várható ebben a szektorban is, amit nagyban elősegíthet, ha sikerül az 1996-os Vámunió-megállapodás kereteit még inkább kiaknázni. Ebben az esetben sikerülhet orvosolni a török mezőgazdaság legnagyobb gondjait: az alacsony termelékenységet, a szállítási és tárolási problémákat, a gépesítés alacsony arányát és azt, hogy a lakosság nagy része függ a mezőgazdaság biztosította jövedelmektől.⁹¹

Törökország élelmiszeripara az 1980-as évek óta önellátó. Ennek ellenére a gazdaság egészét tekintve a mezőgazdasági termelés csökken. 1990-ben a magánkézben lévő mezőgazdasági parcellák 85%-a tíz hektár alatti méretű volt. A műtrágya- és növényvédőszer-támogatásokat és ártámogatásokat fokozatosan csökkentik. Ezt el-

---

⁹⁰ HVG, 2004. november. 13., pp. 26–27.

⁹¹ http://download-uk.oracle.com/global/hu/collaterals/Economist_0308_A_kibovított_EU.pdf

lensúlyozandó a kormány olyan projektekbe kezdett, mint a GAP-projekt (Güneydoğu Anadolu Projesi: Délkelet-anatóliai Projekt), mely a délkelet-anatóliai régió mezőgazdaságát hivatott támogatni.

A 2007. márciusi adatok szerint Törökország a világ legnagyobb mogyoró-, füge-, sárgabarack-, cseresznye-, birsalma- és gránátalma-termelője; a görögdinnye-, uborka- és csicszeriborsó-termesztésben második, a paradicsom-, padlizsán-, zöldpaprika-, len-cse- és pisztácia termesztésben harmadik helyen áll. Negyedik a világon hagyma- és olajbogyó-termesztésben, ötödik cukorrépa-termesztésben, a hatodik legnagyobb dohány-, alma- és teatermesztő, a hetedik legnagyobb gyapot- és árpatermesztő; nyolcadik a mandulatermesztésben, a búza-, rozs- és grépfrút-termesztésben kilencedik, valamint a tizedik legnagyobb citromtermelő ország.

Az állattenyésztés stagnál. Főként szárnyasokat, juhokat, szarvasmarhát, kecskét és méheket tartanak. Jelentős még a halászat. 2005-ben 469 462 tonna halat, rák- és kagylófélék bocsátottak piacra.

A termékstruktúrában jelentős szerepet töltenek be a gabonafélék, amit a termőterület egyharmadán termesztenek. Még fontosabb a zöldség- és gyümölcsstermesztés. Törökország zöldségstermesztése az Unió össztermelésének 40 százalékát teszi ki – amivel messze a legnagyobb termelő lenne az Unióban –, 20 százalékot kitevő gyümölcsstermesztése, pedig Olaszország és Spanyolország után a harmadik helyet biztosítaná számára. Fontos megjegyezni, hogy Törökország – a térségbeli országok közül szinte egyedülként – megfelelő vízkészletekkel rendelkezik, így hosszú távon sem fenyegeti a szűk vízforrások miatti termelés-visszaesés.⁹² Mindezek figyelembevételével és tudva, hogy Törökország a térség országai közül egyedülként rendelkezik megfelelő vízkészletekkel, a mezőgazdaság területén még komoly fejlődés prognosztizálható.

---

⁹² Szinte az összes közel-keleti ország esetében az egy főre jutó víz éves mennyisége jóval a szükséges 1000 köbméteres szint alatt van.

A mezőgazdaság problémái

A török mezőgazdaság az Unió számára egy külön gondot jelent. Ha Törökország az Európai Unió tagja lenne, akkor az Unió mezőgazdasági területe 54%-kal nőne, mezőgazdasági népessége 93%-kal, mezőgazdasági üzemeinek száma 56%-kal, mezőgazdasági termelése 10%-kal bővülne. Ezekből a számokból is látszik, hogy a török mezőgazdaság teljesítőképessége nincs arányban a méreteivel. Igen elmaradott az agrárszektor a nyugat európai országokhoz képest. Termelékenysége alacsony szinten van, átlagos üzemnagysága nem megfelelő, ahogy a piacra jutás feltételei sem. A mezőgazdaság elsősorban belső piacra termel. Néhány exportcikk: földimogyoró, mazsola, füge, citrusfélék, dohány. A szektor nemzetgazdasági súlya még mindig elég nagy, de csökkenő tendenciát mutat. Az exportban is csökken az aránya.

Az Európai Uniót a török mezőgazdaság kapun belülré kerülése három szempontból is súlyosan érintené.

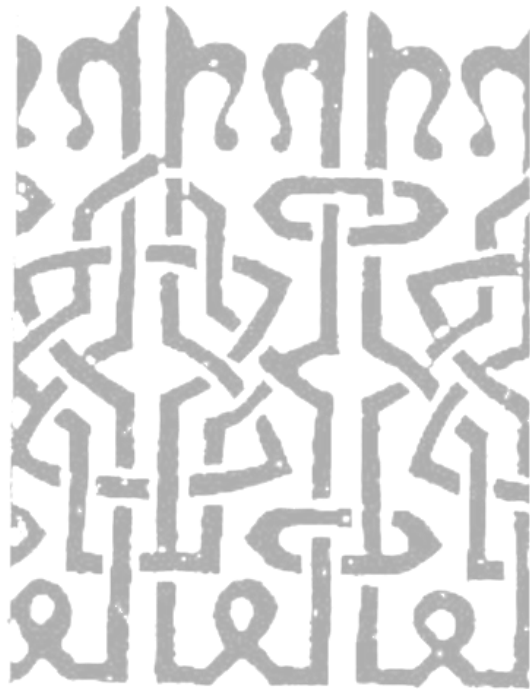
- A közös költségvetést járulékos terhekkel súlyosbítaná, mivel jelentős összegeket igényelne Törökország gazdaságának felzárkóztatásának érdekében.
- Törökország befizetései ezzel szemben igen alacsonyak lennének. Ez rendkívüli terhet róna az Unió költségvetésére.
- Befolyásolná a jelenlegi árucere-kapcsolatokat.

Az Európai Unió külső gazdasági kapcsolataira is hatna. Járulékos problémát jelent az is, hogy Törökország termelési és export-szerkezete rendkívül hasonló a többi földközi-tengeri országhoz. Ezek az országok pl.: Spanyolország, Olaszország, Görögország védeni fogják a saját piacukat.

Felvetődik a kérdés, hogy az Európai Unió mennyire tudja dinamizálni ezt a mezőgazdaságot, és mennyire tudja ösztönözni az exportra való termelésre. Valamilyen szinten biztosan lehet növelni a termésátlagokat, hisz a török mezőgazdaságban még jelentős tartalékok vannak. Ezt a növekedést az agrártechnológia fejleszté-

sével lehetne elérni, mert a termőföld mennyiségének növelése már nem lehetséges. Mindenesetre megállapítható, hogy a török mezőgazdaság belépése az Unióba beláthatatlan következményekkel járna. Egy bizonyos: a sok embert foglalkoztató és elmaradott mezőgazdasága miatt Törökország lenne a legnagyobb nettó haszonélvezője az Uniós támogatásoknak. Problémák jelentkeznek mindkét fél részéről.

Törökországban a termelők jövedelemnövekedése mindenképpen áremelkedéssel párosulna. Ennek, pedig inflációnövelő hatása van. A külföldi tőke által létrehozott korszerű és hatékony üzemek a hagyományos kisüzemeket valószínűleg tönkretennék és tovább rontanák a vidéki régiók helyzetét.

A külkereskedelem népgazdasági szerepe

modern Törökország megszületését követően az ország alapvető célkitűzései között szerepelt az önellátás megteremtése és ennek jegyében a külföldtől való függetlenedés megvalósítása. A külkereskedelem valójában csak az 1980-as évektől került a gazdaságpolitika homlokterébe. A strukturális illeszkedési politika elfogadásától kezdve a külgazdaság teljesítménynövelése központi célkitűzéssé vált. Ennek ellenére az ország külkereskedelmi teljesítménye hullámzó képet mutat, ahol is az import rendszeresen meghaladja az ország exportteljesítményét. Ebben természetesen nagy szerepet játszik az olajárak emelkedése, az ország megnövekedett energiaszükséglete (földgáz, kőolaj).

A strukturális illeszkedési politika alapvetően az exportexpánzióra épített – ezen belül is a feldolgozott termékek részarányának növelését tűzte ki célul –, a csatlakozási törekvések felerősödése, pedig az Európa Unió felé való orientációt nyomatékosította. Ennek megfelelően a török export orientációja és szerkezete jelentős változáson ment át az elmúlt években. A kereskedelmi liberalizációnak köszönhetően a Közel-Kelet helyett egyre inkább Európába irányul és a magasabb hozzáadott értékű, technológia-intenzív termékek aránya jelentősen megnövekedett. Ez elsősorban a gépek és közlekedési eszközök árucsoportjának köszönhető, amelynek részesedése az Európai Unióba irányuló exportban az 1998-as 19 százalékról 2005-re, 35 százalékra nőtt!

Szerkezeti változásokra utal, hogy az exportban az acélipar kivitele 26 százalékkal, az elektronikaé több mint, 3 százalékkal bővült. Hagyományosan a textilipar jelentette a kivitel egyik legfon-

tosabb ágazatát, ez az iparág azonban negatív tendenciákat könyvelhetett el, a textil és konfekcióipar szerepe tovább gyengült, de még mindig az export egyik meghatározó ágazata. További főbb exportcikk: a már említett gépjárművek, szállítóeszközök és gépipari termékek. Az importban az energiahordozók behozatala 34,4 százalékkal nőtt és átlag feletti a fogyasztási cikkek behozatalának emelkedése is.

Az exportban és az importban is az Európai Unió országai a meghatározóak (51%), közülük is kiemelkedik Németország. Az importban tovább javítottak pozícióikon a kőolaj- és gázzállítók (Oroszország, Irán, Líbia), valamint olcsó áruival a török iparnak is konkurenciát jelentő Kína. A 2,6 milliárd dolláros Irakba irányuló szállítások a szomszédos országot Törökország 10. legfontosabb exportpiacává tették. Törökország öt legfontosabb exportpiaca 2006-ban: Németország (11,4%), Egyesült Királyság (8%), Olaszország (7,9%), USA (5,9%), Franciaország (5,4%). Törökország legnagyobb szállítói: Oroszország (12,8%), Németország (10,6%), Kína (7%), Olaszország (6,3%), Franciaország (4,8%).

4. táblázat: Az export és az import alakulása Törökországban, 2000–2006

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	%-os változás**
	(millió USD)								
Export	27775	31334	36059	47253	63167	73476	85,3*	110,5*	397
Import	54503	41399	51554	69340	97540	11677	137,6*	156,9*	287,7
Kereske- delmi egyenleg	-26728	-10065	-15495	-22087	-34373	-43298	-52,3*	-46,4*	
Export/ import	51,0	75,7	69,9	98,1	64,8	62,9	62,0	70,5	
Export/ GNP	13,9	21,5	19,9	19,8	21,5	20,4	21,6	n.a.	n.a.
Import/ GNP	27,3	28,4	28,5	29,0	32,6	32,4	34,9	n.a.	n.a.

* Mrd USD

** 2007 viszonyítva 2000-hez.

Forrás: Török Külkereskedelmi Államtitkárság,
<http://www.foreigntrade.gov.tr>

A fenti számokból kitűnik, hogy az import értéke rendre meghaladta az exportét, és ezen túlmenően a 2007-es évet leszámítva a kereskedelmimérleg-hiány fokozatosan nőtt. A folyó fizetési mérleg hiánya magas.

A növekedés motorjának számító export a növekvő termelékenységnek és a csökkenő munkabéreknek köszönhetően 2002–2006 között több mint, duplájára (85 Mrd USD-re) növekedett. Az import, az energia-áremelések és a bővülő termelésimport igénye miatt 137 Mrd USD-re, csaknem háromszorosára emelkedett, ezért a folyó fizetési mérleg hiánya (8%) megháromszorozódott. Törökország legfontosabb külkereskedelmi partnere az Európai Unió, kivitelének fele a 25 EU tagországba irányul, az import 40%-a azoktól származik.

A kereskedelmi deficit gyorsan növekedett az elmúlt években, ami az importkiadásoknak a dinamikusan növekvő exportbevételeket is meghaladó emelkedéséből adódott. A pénzügyi egyensúlyt a GDP 5%-át meghaladó működőtőke-beáramlás (2006-ban 20 Mrd USD) és a 10 Mrd USD feletti idegenforgalmi bevételek tudták némiképpen javítani. A líra felértékelődése és a megugró hazai fogyasztás mellett⁹³ az emelkedő energiaárak is erőteljesen közrejátszottak a magas deficit kialakulásában. A folyó fizetési mérleg hiánya tehát jelentős, de finanszírozható, mert a török gazdaságba vetett bizalom növekszik, ami az alacsonyabb kamatfelár mellett a külföldi működőtőke-befektetések növekedését is magával hozta. A 2006 májusában-júniusában bekövetkezett mini válság a túlértékelt líra gyengüléséhez vezetett, a GDP-növekedés lassulása a belső kereslet és az import visszaesésével járt.

A török külgazdasági kapcsolatok meghatározó eleme az Európai Unió. A vámuniós megállapodással is erősített EU-kapcsolatok mellett 2006-ban folytatódott a szomszéd országokkal és az úgynevezett „Török Köztársaságokkal” kiépített kapcsolatok gyorsabb fejlesztése. Érvényes szabadkereskedelmi megállapodása van érvényben az EFTA országokkal (1992), Izraellel (1997), Macedóniával (2000), Horvátországgal (2003), Bosznia-Hercegovinával (2003), 2004-ben írták alá Marokkóval, a Palesztin Hatósággal, Szíriával, Tunéziával és Egyiptommal.

Törökország és az Unió kereskedelmi kapcsolatainak kritikája

A legnagyobb veszély, ami a nemzetgazdaságot fenyegeti, az országban a piacon gyökerezik. Következetes gazdaságpolitika nélkül a piaci kudarcok megghiúsíthatják a fejlődést. Más államok gazdasági tevékenységei az adott nemzetgazdaság szempontjából exter-

---

⁹³ A kormány 2004 májusában az áruvásárlási hitelek (pl. gépjárműhitel) költségeinek növelésével sikeresen enyhítette a fogyasztás növekedését.

nális hatásként jelennek meg, amit az állam nem, vagy csak nehezen tud befolyásolni. Ilyen externális hatásként említhető többek között a más államok által felállított importkorlátozások, vagy importvámok, amelyek befolyásolják, költségesebbé teszik a hazai exporttermelést. Törökország és az Európai Unió relációjában nem áll fenn ez a dimenzió, tekintve, hogy 1996 óta létezik a vámunió.

Törökország Európai Unió csatlakozását tekintve több gazdasági tartalmú kérdés is tisztázásra szorul. A kereskedelem az egyik legfontosabb tényezője egy ország gazdasági biztonságának, azonban pontosan ez az a terület, mely a legnagyobb feszültségeket okozza Törökország és az Európai Unió között. Törökország 2005. október 3-án – a csatlakozási tárgyalások megkezdéséről szóló döntés előtt – megkötötte az Unióval az „Ankara szerződést”, ami alapján az 1996 óta létező vámunió a tíz új tagország és Törökország gazdasági kapcsolataiban is életbe lépett. Viszont Ciprus esetében Törökország továbbra sem hajlandó megszüntetni a korlátozásokat, amíg a török ciprusi rész nemzetközi izolációja nem enyhül. A ciprusi helyzet megoldatlansága hamar akadályt gördített a török csatlakozás elé.

A vámunió mindkét fél részére jelentős nyereséggel szolgált. Mivel Törökországot rákényszerítette gazdaságának radikális liberalizálására, a vámunió létrejöttének kereskedelemteremtő hatása volt. Ennek eredményeként a török export jelenleg a GDP 15-16 százalékát teszi ki, míg ez az arány 1980-ban alig érte el az 5 százalékot. A kép teljességéhez azonban az is hozzájárul, hogy a vámunió nem teljesedett ki, és a hiányosságok hosszú távon súrlódásokat okozhatnak.

Általánosságban az Unió ugyan figyel a török érdekekre is, azonban a két fél aszimmetrikus viszonya következtében Törökország sokszor olyan gazdasági és kereskedelmi helyzetbe kerül, mely nem feltétlenül áll érdekében. A szabályozások harmonizálása továbbra sem történt meg és sok esetben rejtett protekcioniz-

must találhatunk a két fél kereskedelmében. Mégis leginkább az érinti negatívan Törökországot, hogy a vámunió csak az árukereskedelemre terjed ki, míg a török GDP 60 százalékát a szolgáltatások alkotják (az ipar csak harminc százalékot tesz ki). A török vélemény szerint az uniós piacok megnyitása a török szolgáltató szektor előtt felgyorsíthatná az ország integrációját, és jótékony hatással lehetne magára az európai piacra is. Látható, hogy a kereskedelem területén vannak hiányosságok a tíz éve működő vámunió ellenére is.

Az oktatás helyzete – áthidalható-e a különbség Kelet és Nyugat között?

török oktatási rendszer Atatürk reformjainak alapján nyugszik, melyeket a török függetlenségi háború és a köztársaság kikiáltása után vezettek be. A rendszert az állam felügyeli, úgy alakították ki, hogy képzett munkaerőt legyen képes adni a szociális és gazdasági szektorok számára.

Az Első Török Köztársaság megalapításakor rendkívül nagy volt az analfabéták száma. Sajnálatos módon statisztika nem áll rendelkezésre, de nyilván a probléma nagyságára utal, hogy Kemal Atatürk reformjainak sorába az analfabetizmus csökkentése is helyet kapott, így a katonai szolgálat során a kiképzés része volt az írásvetés megtanítása, majd a katonákat szétküldték az országba, hogy az embereket tanítsák meg írni-olvasni. Az oktatás terén most is nagy szerepet játszik a katonaság. Így a katonai szolgálat alatt szakmát tanulnak. Többnyire gépkocsivezetést, így a katonaidő letelte után sofőrként tudnak elhelyezkedni. A kötelező katonaidőt egyébként szociológiai szempontból is hasznosan töltik. Tekintettel arra, hogy rendkívül nagyok a regionális különbségek az ország egyes régiói között, bevett gyakorlat, hogy a nyugati területekről az újoncokat a keleti területekre vezénylik és fordítva.

Törökországban 8 év általános iskolai oktatás 6-tól 14 éves korig kötelező. A középiskola 3 illetve 4 éves, vannak állami, illetve magániskolák is, ám a gyerekek többsége – 95%-a – az állami oktatásban tanul. Működnek általános középiskolák és specializált szakközépiskolák. Az ország legrégebbi és legráteremtettebb középiskolája, a francia kéttannyelvű Galatasaray Lisesi Isztambulban.

A középiskolai oktatás után lehetőség van felsőoktatási intézményben a továbbtanulásra. Minden egyetemre és főiskolára központi felvételi rendszer van, az ÖSS (Öğrenci Seçme Sınavı, Hallgató-elhelyezési vizsga), amelynek keretében a felvehető helyekre teljesítményüknek megfelelően osztják be a vizsgát sikeresen letűvő tanulókat. E rendszer alól csak az Anadolu Egyetem Açıköğretim Fakültesi azaz Nyílt Oktatási Tanszéke kivétel. Az egyetemek kettő, illetve négyéves alapképzést biztosítanak Törökországban. 2002-ben 1131 felsőoktatási intézményt (ebből 93 egyetem) tartottak nyilván, 1 568 384 hallgatóval. A felsőoktatási intézmények száma rohamos növekedést mutat, 1923-ban például az egész országban mindössze 9 felsőoktatási intézményt tartottak számon, 2914 hallgatóval. A legnagyobb és legpatinásabb egyetemek Isztambulban és Ankarában vannak. Egy 2001-es felmérés szerint az ország legjobb tíz egyeteme az Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ, Ankara), a Boğaziçi Üniversitesi (Isztambul), a Hacettepe Üniversitesi (Ankara), az İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), az Ankara Üniversitesi, az İstanbul Üniversitesi, az Ege Üniversitesi (Izmir), a Gazi Üniversitesi (Ankara), a Dokuz Eylül Üniversitesi (Izmir) és a Marmara Üniversitesi (Isztambul).

2002-ben az állami, magán- illetve nemzetközi források 13,4 milliárd amerikai dollárnak megfelelő lírát költöttek az oktatásra Törökországban. Ezzel együtt ország sokkal kevesebbet fordít erre a célra, mint a legtöbb EU tagország.^{xiii} A lakosság kétharmada részesült alapfokú oktatásban annak ellenére, hogy a diákok száma jelentősen nő. Még mindig csak a török fiatalok egynegyede részesült szakképzésben, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya kevesebb, mint 10%⁹⁴, ám így is évente 400 000 diák szerez felsőfokú végzettséget.⁹⁵

---

⁹⁴ http://www.cer.org.uk/pdf/essay_economics_turkey_july_05.pdf

⁹⁵ www.invest.gov.it

Sokszor érte Törökországot az a vád, hogy a hadsereg még az oktatás terén is beleszólási joggal rendelkezik. További kritikák megelőzésére, az Európai Unióhoz való csatlakozás jegyében visszavonták a Legfelsőbb Oktatási Tanácsból és a Legfelsőbb Audiovizuális Tanácsból a hadsereg képviselőit. A katonai bíróságok nem ítélezhetnek már civilek fölött (bár egyes bűnesetek továbbra is kivételnek számítanak). Mindezek ellenére a hadsereg informális befolyása a politikára továbbra is erős maradt.

Jelentős lépés történt az oktatás színvonalának javítása érdekében, így szintén a csatlakozási előkészületekre való tekintettel a védelmi kiadásokat visszafogták és 2004-ben először költöttek többet az oktatásra (a GDP 3,06%-a), mint a hadseregére (2,59%)!

Törölték az alkotmányból a kurd nyelv használatának tilalmára vonatkozó szabályokat, és engedélyezték a kurd nyelvű rádió- és tv-adások sugárzását, illetve a kurd nyelv oktatását is, bár még számos korlátozás fennmaradt ezen a téren 2002-ben. A kurd területeken 15 évig hatályban lévő rendkívüli állapotot is megszüntették.

Új fejlemény a török oktatási rendszerben, hogy egyre nagyobb szerepet kap az iszlám a tanulásban. Számos iszlám elkötelezettségű nagyvállalat finanszíroz iskolákat, nemcsak Törökországban, hanem a volt szovjet Közép Ázsiai országokban is. Ez, pedig nem véletlen, hiszen a regionális dominanciára törekvő Törökország kulturális-oktatási infiltráció eszközét veszi igénybe befolyása növelésére. A konkurens Iránnal szemben Törökország nagy helyzeti előnnyel indul, hiszen a nyelvi hasonlóság⁹⁶ Törökországban és a volt szovjet közép-ázsiai országokban – kivétel Tadzsikisztán, ahol a beszélt nyelv az iráni nyelvcsaládhoz tartozik – nagyban segíti elő a közeledést, a befolyás növelését.

---

⁹⁶ A török vagy türk nyelvek egy körülbelül 30 nyelvből álló nyelvcsalád, mely az altaji nyelvcsaládba tartozik és Kelet-Európától Szibériáig és Nyugat-Kínáig húzóódó területen élő török népek beszélnek, összesen körülbelül 180 millióan. A legtöbben, a török népek mintegy 40%-a, az oszmán-török nyelvet beszéli.

Így például számos iskolát alapítottak iszlám elkötelezettségű vállalkozók Törökországban és a világ más országaiban is (elsősorban a közép-ázsiai volt szovjet tagköztársaságokban). A Gülen vállalkozói csoport (vagy Fethullahci) az egyik leggazdagabb és leggyorsabban bővülő iszlám közösség Törökországban; az Asya Finance mellett az Isik Biztosító is az ő tulajdonukban van. Egész rendszert építettek ki, amely több mint, 20 000 iskolából, 250 középiskolából, hét egyetem (ebből öt külföldön) áll. A közösség alapítója Fethullah Gülen egykor állami alkalmazásban lévő imám volt. Vallási és világi képzést is kapott, a nyugati modernizáció és az iszlám összebékítése a célja. Az Arany Generáció (Altun Nesil) című 1978-ban megjelent művében arra ösztönzi a fiatalokat, hogy szorgalmasan sajátítsák el a modern tudományos és technológiai ismereteket, ötvözzék ezeket a muszlim erkölcsiséggel, mert így szolgálják a legjobban az ország javát. A Fethullahci nem titkoltan a török gazdasági, társadalmi és politikai élet központi szereplőjévé kíván válni. Nem fundamentalista szervezet, a tolerancia és a modern világ elfogadása alapvető tanítása. Felvilágosult Törökországot akar (a Nur is fényt jelent), amihez véleménye szerint az oktatáson, a tolerancián és a vallási egységen vezet az út. A közösséget és célkitűzéseit egyfajta muszlim kálvinizmusnak tekinthetjük, mivel a munka és az evilági boldogulás fontosságát hangsúlyozza vallási alapon, de a katolikus Opus Dei mozgalomra is hasonlít, amely a jó munka példája révén kívánja átalakítani, átformálni a modern társadalmat.⁹⁷ A Fethullahci különösen erőteljesen van jelen a török közéletben, mert kiterjedt tájékoztatási hálózata van: a Samanyolu televíziós csatorna, a Burc rádióállomás, a Zaman napilap, az Aksyon hetilap és a Sinziti hírügynökség is az érdekltségébe tartozik. Az İŞHAD, az Asya Finans iszlám bank és az Isik biztosítón keresztül a gazdasági életre is komoly befolyással bír.

---

⁹⁷ Szigetvári: Az iszlám..., op. cit., p. 37

Regionális egyenlőtlenségek

Törökország GDP-je alapján a világ 20. legnagyobb gazdasága, ám az egy főre vetített GDP alapján már csak a 73. az országok rangsorában. E két szám nagyon sok mindet kifejez a gazdaságilag teljesen kettészakadt országról.⁹⁸ Törökország hatalmas területéhez talán még hatalmasabb kelet–nyugati irányú gazdasági és kulturális kettősség is társul.⁹⁹

Valójában nem is kettészakadt országról van szó, hanem háromféle Törökország létezik. Van egy nyugati rész, ahová Isztambul és talán még Ankara tartozik, amely területről nem kellene vitatkozni, hisz fejlettségét, civilizáltságát tekintve mindenképpen Európa része. A középső terület a XX. századot jelképezi, a keleti térség, pedig a XIX. helyenként a XVIII. századot idézi. Rettenetesen nagyok a regionális különbségek, ami nemcsak a gazdaságban, hanem a gondolkodásban is megjelenik.¹⁰⁰ Geopolitikai szempontból, stratégiai megfontolásból a török tagság mindenképpen fontos kérdés, ám a komoly civilizációs különbségek miatt is Törökország nehéz tárgyalások, és feladatok teljesítése után válhat csak az Európai Unió tagjává.

A regionális egyenlőtlenségeken belül is Isztambul kiemelt szerepet játszik. Ide összpontosul a gazdasági tevékenység javarésze, s ez a terület infrastrukturális ellátottságát és életszínvonalát tekintve is messze megelőzi a keleti országrész elmaradott, polgárháborútól is

---

⁹⁸ <http://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%B6r%C3%B6korsz%C3%A1g>

⁹⁹ http://www.zeit.de/2004/41/t_9frekei

¹⁰⁰ Például keleten még tolerálják a többnejűséget, s előfordul, hogy a hűtlen aszszonyt „véletlenül” kilöki az ablakból és azt mondják, hogy öngyilkos lett.

sújtott tartományait. A nyugati országrészben Isztambul a környező világ közepe. Nem csak hatalmas mérete, hanem gazdasági ereje miatt is. A török gazdaság GDP-je alapján a 17. legnagyobb a világon, ám ennek 60 százalékát Isztambul termeli és a török külkereskedelem 75 százalékát is innen intézik. Míg Isztambulban a világon elsőként vezették be a kártya nélkül, sms-sel is működő bank automatákat, addig az ország keleti területein bankfiókok sincsenek^{XIV}. Isztambul és környéke az európai életszínvonalat és gazdasági aktivitást megközelítő helyzetével szemben a hosszú évek polgárháborújában kivézett Kelet-Anatólia éles kontrasztot mutat.

Isztambul Törökországban úgy jelenik meg, hogy egy európai városi társadalom áll szemben egy elmaradott vidéki premodern társadalommal. Ezt a szembenállást megerősíti az is, hogy a városi fiatalság már átvette a nyugati fogyasztói társadalom jegyeit, és értékek tartja, hogy úgy el, mint a nyugatiak. A probléma ott van, hogy ők lenéznek az elmaradottabb vidékek szegény és mélyen vallásos népességét, mely társadalmi feszültségeket szíthat. A gazdasági fejlődés és az irányított beruházások sokat változtathatnak ezen, de az identitások már meggyökeresedett különbözősége kérdéses, hogy felszámolható-e és létrejöhet-e egy, ha nem is gazdaságilag egységes, de demokratikus társadalom, melynek nem csak a felső rétege érti és él a demokrácia, nyújtotta lehetőségekkel. Tehát Törökország a regionális, társadalmi és az etnikai különbségeit nehezen és lassan tudja kezelni.

Törökország demográfiai trendje stabilan növekvő, ami lehetőséget ad a makroökonómiai fejlődésre. Azonban a gazdasági fejlődéshez nem csak a munkaerő létszáma fontos, hanem a munka minősége is. A nagy népesség egy országban csak akkor vezethet ugyanis általános fejlődéshez, ha a gazdasági növekedés korábban megteremtette az alapot újabb és újabb munkahelyek kialakulásához. A török gazdaság ugyanis nem mindig volt képes felszívni az agráriumból kiszorult munkásokat. 1950-ben meg a lakosság csak-

nem 70 százaléka rurális területeken élt, míg 2004-ben már csupán 30 százalék.

A problémát a földrajzi különbségek jelentik: Anatólia és a kurd területek gazdasági mutatói a fekete-afrikai országok mutatóival „vetekszenek”. Itt rendkívül magas a munkanélküliség, amit a kormányzati szektorban felajánlott álláslehetőségek sem tudnak enyhíteni, ezért ezekről a területekről magas a migrációs hajlam. Az Uniónak a regionális politikájában ezt mindenkeppen fel kell ismernie, hiszen ennek a migrációs nyomásnak az esetleges elbaga-tellizálása beigazolná a szkeptikusok félelmeit.

A keleti – elsősorban kurdok lakta területeken – a munkakínálat folyamatosan csökken, annak „köszönhetően”, hogy a terület évtizedeken keresztül katonai akciók színtere volt. Ezen, túlmenően a kormányzat szándékosan nem fejlesztette, így kiesett a török „vérkeringésből”. Léteznek ugyan bizonyos programok a terület felzárkóztatására – mint a Southeastern Anatolia Project (GAP), ami több ezer munkahelyet teremtett és fog teremteni az elkövetkező néhány évben –, azonban ezek megvalósulása a térség elmaradottságán csak enyhíteni fog, de nem oldja meg.

Törökország népességének 25%-a még mindig a szegénységi küszöb alatt él¹⁰¹, 2%-a, pedig súlyos szegénységben, hiszen napi jövedelmük az 1 dollárt sem éri el.¹⁰² Ez a két adat főként az ország keleti, dél-keleti részére jellemző és szöges ellentétben áll például az ország nyugati részével. Itt összpon-tosul ugyanis a gazdasági és infrastrukturális ellátottság, az itt jellemző életszínvonal messze megelőzi a keleti polgárháború által sújtott keleti tartományok élet-színvonalát.

---

¹⁰¹ http://www.bpb.de/themen/5QFQGF,,0,Wirtschaftliche_und_soziale_%DCberforderung_der_EU_durch_einen_T%FCrkeibeitritt.html

¹⁰² <http://europeum.org.hu/wp-files/TUReco.pdf>

Ha most csatlakozna Törökország az Európai Unióhoz, akkor az EU 10 legszegényebb régiója Kelet-Törökországban lenne, ahol az egy főre jutó GDP nem éri el az Európai Unió átlag GDP-jének 10%-át. Szélsőségesek a különbségek Törökország fejlett nyugati és déli részei, valamint a szegény keleti/délkeleti tartományok között. A regionális gazdasági különbségek disszonanciája példanélküli lenne az Unió tagállamban. A legszegényebb tartomány Kars, ahol az egy főre eső GDP az országos átlag 17,4%-a, míg a legfejlettebb térségben Kacaeliben 204%.

Abszolút értékben kifejezve is szembetűnően nagy különbség van a GDP egy főre jutó értékének országon belüli eloszlásában, míg a nyugati részen ez 7 ezer dollár körül jár, a keleti részen nem éri el 500 dollárt.

5. táblázat: Regionális egyenlőtlenség Törökországban

Területi egységek	Népesség (millió)	GDP/fő a török átlag %-ában	GDP/fő az EU 25 átlagának %-ában
Márvány-tengeri (Isztambul)	17,3	153	43
Égei-tengeri	9,0	130	36
Közép-anatóliai	11,6	97	27
Földközi-tengeri	8,7	94	26
Fekete-tengeri	8,4	76	20
Délkelet-anatóliai	6,6	54	15
Kelet-anatóliai	8,1	28	8

Forrás: Török Statisztikai Évkönyv alapján Szigetvári Tamás számításai.

A munkanélküliség igen magas, 10 százalékot meghaladó, a városokban 13 százalék körüli. A gyors gazdasági növekedés nem csökkentette a munkanélküliséget, a munkaképes korú lakosság évi 2 százalékos növekedése és a kifejezetten alacsony foglalkoztatottsági ráta¹⁰³ potenciális emelkedése mellett az elkövetkezendő években is csak nehezen valósítható meg az ilyen mértékű munkanélküliség felszámolása. A foglalkoztatottsági probléma riasztóan érzékelhető a regionális különbségek vizsgálatánál, hiszen értelemszerűen itt is hatalmas különbségek vannak az ország különböző régiói között.

A török gazdaság elemzésekor mindenképpen figyelembe kell venni a nagy regionális különbségeket, hiszen ezek a nagy gazdasági és jövedelmi különbségek az okozói a Törökországon belüli nagy népvándorlásnak, mely során emberek milliói költöznek el a jobb élet reményében az ország keleti, főként kurdok lakta részéről a nyugati, délnyugati részébe. A török munkanélküliségi ráta 10%, ám ennek egyenlőtlen megoszlása nagyon jól megvilágítja a Törökország egyes térségei közötti óriási különbségeket. Az ország keleti, főként kurdok lakta részén a munkaképes korú lakosság 70%-a munkanélküli.¹⁰⁴

A regionális egyenlőtlenségek komoly veszélyeket hordoznak magukban. Nem csupán a társadalmi feszültségek gerjesztője, a migráció generálója, de nem utolsó sorban ennek tulajdonítható a *hiányzó társadalmi kohézió Törökországban*. Ez, pedig nagyon megnehezíti a csatlakozást, hiszen az Unió tagság elnyerésének fontos feltétele a társadalmi megegyezés, az egységes társadalmi háttér.

---

¹⁰³ Az EU lisszaboni stratégiájában kitűzött 70%-os foglalkoztatási rátához képest Törökországban ez jelenleg 46%!

¹⁰⁴ <http://hvg.hu/hvgfriss/2005.13/200513HVGFriss69.aspx>

Belpolitika a csatlakozás ígéréteiben

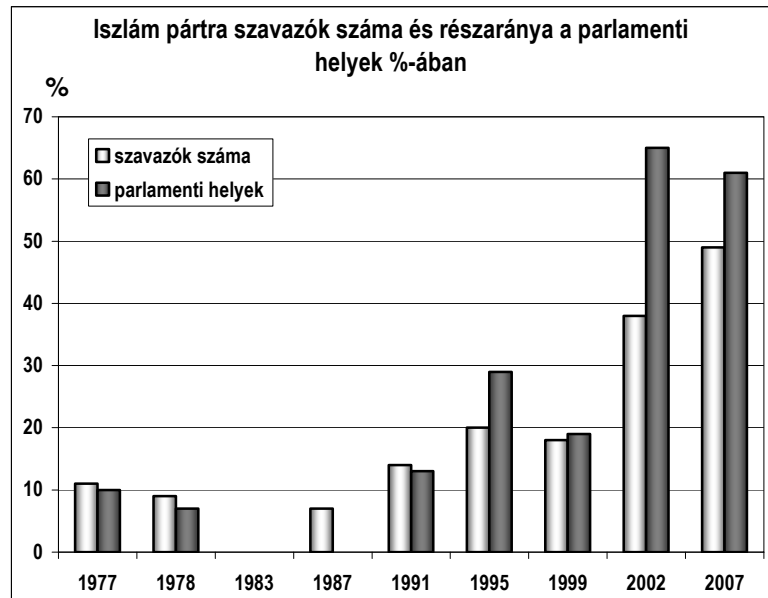

örökország az ezredfordulón mély politikai válságot élt át. A fő kérdés nem a következő államfő személye, vagy az ország jövőbeni politikai irányvonalára körül forgott – bár ezek sem elhanyagolható kérdések –, hanem a török állam és a török társadalom önmeghatározása állt a középpontban. Kezdetől fogva világos volt, hogy a válságból történő kilábalás módja hosszútávon határozza meg az ország demokratikus, vagy diktatórikus irányú fejlődését, de bármi legyen is a krízis kimenetele, annak hatása minden bizonnyal kiszárad a Törökország határain kívülre is.

A válság kapcsán felszínre tört az a látens folyamat, amely már több évtizede megkezdődött: a kemalista modernizációs projekt egyre kevésbé képes legitimálni magát, és a többségében muszlimok lakta országban mind népszerűbbé válik a mérsékelt, de egyértelműen az iszlámon alapuló megközelítés.

Az AKP sikerének egyik titka az, hogy támogatókat tud szerezni a neoliberais globalizációs folyamat győztesei és vesztesei között is. Leginkább egy harmadik utas modern szociáldemokrata pártra hasonlít, amely a piac előnyeit hangsúlyozza, és az állam átalakítását szorgalmazza a fejlesztő beavatkozó állam helyett a szabályozó állam irányába, amely ugyanakkor a társadalmi igazságságot a szívében viseli.

3. ábra: Az iszlám párt előretörése 1973–2007 között

Forrás: Török Statisztikai Intézet

Az EU még mindig csak nemzetek csoportja, melyeknél szembe kerül a kevés európaiság és a nemzeti értékek ereje. Ez, pedig azt jelenti, hogy a félelem a törököktől visszájára fordíthatja az Unió további fejlődését. Erre utal Franciaországban és Hollandiában az alkotmányos szerződés leszavazása. A török kérdés ennek az eredménynek természetesen nem egyedüli oka volt, azonban fontos szerepet játszott benne.

Politikailag Törökország rendkívüli átalakítást élt^{xv} meg az utóbbi két évben, de nem szabad megfeledkezni ennek feltételes jellegéről. A demokratikus átalakulás egyetlen pilléren, a csatlakozás ígéretén nyugszik, mely csak addig képes biztos alapot nyújtani, míg a török közvélemény és mindenek felett a hadsereg számára az Európai Unió biztosítja ezt az ígéretet. Azonban a török tár-

sadalom csak hosszú folyamat eredményeként tud alkalmazkodni a változásokhoz, és a demokratikus körülmények kialakítása megkorántsem elegendő. A viták egyik legfontosabb súlypontját a további bővítés és a szorosabb politikai unió konfliktusa képezi. A jövőre tekintve a legégetőbb dilemma, hogy mi lesz az Unió sorsa. Egy viszonylag laza multikulturális identitással rendelkező szövetség, vagy egy zárt, jól integrált egység – hiszen a kettő közötti átmenet lehetősége ma még nem látható. Azonban e félelmek ellenére az Unió nem gátolhatja már meg Törökország csatlakozását. Feltehetőleg az visszafordítaná az ott beindult változásokat, melynek következtében Törökország ismét a Közel-Kelet fele orientálódna. Ezzel az Unió nem csak egy szövetségest veszíthetne el, de gyakorlatilag *saját befolyását* is a Közel-Kelet térségében.

A török társadalom eszmevilága

modern Törökország egy konstrukció, nem egy hagyományos ország. Vegyes etnikai csoportok roncsain épült fel. Alapvetően heterogén képződmény, az első világháborúban összeomló Oszmán Birodalom számos nyelvvel, szokással, értékkel rendelkező csoportjaiból alakult, melyeknek közös létét kizárólag a felvilágosult hadsereg vezetése tudta – egyébként kegyetlen erőszakkal – összetartani. Az ebből származó feszültségeket már az alapító, Kemal Atatürk is felismerte. Kemal Atatürk, a világi Törökország megalapítója, hitt a haladásban, hogy iszlám hazája csatlakozhat Európához. Törökország híd lehet az iszlám világ és Európa között.

Hatalma és hódításai csúcspontján, a XVII. században, az Oszmán Birodalomnak több keresztény alattvalója volt, mint muzulmán; ez utóbbiak, pedig nem töröknek, hanem számos más etnikumnak tekintették magukat. Atatürk számára világos volt, hogy Törökországban nincs elég török, így aztán megpróbált valamilyen türki nemzeti identitást felépíteni, mely képes túllépni az etnikai határokon. Az első világháború előtti 20 milliós „maradék” Birodalom, a veszített háború után 7 millióra zsugorodott. A modern Törökország, az Első Török Köztársaság a korábbi Birodalom központi magjából teremtette meg önmagát. A születés kínjait fokozta a több millió „idegen” polgár (örmények, görögök) lemészárlása, majd a határozott atatürki nemzetépítést. De a török társadalom 20 százaléka¹⁰⁵ mindmáig kurd, akiknek az integrációja a társadalomba több mint, kérdéses. Már csak azért is, mert ők legalább tudják,

---

¹⁰⁵ A kurd lakosság pontos létszámáról eltérő adatok találhatóak. Egyes források 12 millióról írnak.

hogy kinek is tekintsék magukat: nem törökök. De a lakosság fennmaradó 80 százaléka identitási problémákkal szembesül.

A reform célkitűzéseket 1923-ban a köztársaság megalakulásakor fogalmazták meg. Kemal Atatürk^{XVI} vezetése alatt megindult az ország gyors átalakítása, modernizálása. Ennek keretében került sor az arab betűk helyett a latin ábécé átvételére, a török nyelvújításra^{XVII}, a polgári törvénykezés bevezetésére a svájci polgári törvénykönyv mintájára, az európai típusú családnevek átvétele, az ugyancsak európai típusú ruházkodás előírása, a fez eltörlése.^{XVIII} Egyszóval a Nyugat felé történő erőteljes és látványos nyitás zajlott le. A reformok nagyon széles skálát öleltek fel, a külsőségektől egészen egy eszmevilág, a török identitás megalkotásáig.

A kemalizmus néven ismertté vált alapelveket köbe vették és elindították az ország gyorsütemű modernizációját.

1. *Republikanizmus.* Az Oszmán Birodalom szultanátusával szemben a köztársasági rendszer bevezetése.
2. *Popularizmus.* A nemzeti érzelmek megerősítése, a „nép érdeke előbbre való bármely osztály- vagy csoportérdeknél”, az osztályok létezésének tagadása, minden olyan politikai irányzat (például kommunizmus) szigorú tiltása, mely osztályokra alapoz.
3. *Szekularizmus.* Az állam és a vallás kettéválasztása, a vallás teljes kiírtása a közéletből és az oktatásból; az emberek gondolkodásának felszabadítása a vallásos nézetek befolyása alól.
4. *Nacionalizmus.* A nacionalizmus fogalma a kemalizmusban a török állampolgárok összetartását, nemzeti érzelmeinek előtérbe helyezését, a nemzeti büszkeséget jelenti, mely azonban nem rasszista vagy arrogáns, és nem irányul más nemzetek, népek ellen.
5. *Forradalmiság.* A reformprogramban előírt változtatások megvalósítása az állam irányításával; a folyamatos modernizáció szükségességének hirdetése.

6. *Etatizmus*. A török állam határozott, központi szerepet tölt be a gazdaság és a technológiai fejlesztés irányításában. Az állam ugyancsak aktív szerepet tölt be az eredeti tőkefelhalmozás felgyorsításában, és lerakja az állami szektor alapjait, és ezzel megindítja az országot az iparosítás útján.

Kritika

A kemalista irányelveket több kritika is érte. Bár a kemalista nacionalizmus nem rasszista, a török iskolákban minden gyereknek, például a kurdoknak is, kívülről kell tudnia idézni Atatürk olyan mondásait, mint „Ne mutlu Türküm diyene” (boldog, aki töröknek mondhatja magát). Türküm çaliskanım (török vagyok, szorgalmas vagyok). A török hadsereg nyilatkozata szerint, pedig az, aki ellenszegül a *Ne mutlu Türküm diyene* elvnek, a „Török Köztársaság ellensége és örökre az is marad”.

A szekularizmus irányelvének kritikája szerint a török állam nemcsak elválasztani szándékozik a vallást a jogalkotástól, de az emberek magánéletéből is igyekszik kiirtani azt. Ennek egy példaként a muszlim fejkendőviselést tiltó törvényt lehet felhozni, mely szerint oktatási és állami intézményekben a nők nem viselhetnek muszlim fejkendőt. Az Emberi Jogok Európai Bizottsága ennek ellenére több perben is a török állam javára döntött, kimondva, hogy a fejkendőviselés tiltása nem sérti az emberi jogokat. A fejkendőtörvényt végül 2008-ban eltörölték.

A modern Török Köztársaságnak központi eleme a nacionalizmus. Az eszmevilág alapvető részét képezi. A nacionalizmus szellemében történő nevelés már az általános iskola legalsó osztályában elkezdődik, és a későbbiekben is egy általánosan használatos „eszköz” a politika számára. A nemzeti érzés középpontba állítása a modern Törökország megszületésekor kétségtelenül eredményes volt, mert megfelelt az adott kor elvárásainak. E nélkül az ország identitásválságba is kerülhetett volna.

A kemalizmuson túlmenően más politikai eszmék és ideológiák is hatással voltak (vannak) egyes török pártokra:

1. iszlám fundamentalizmus,
2. pántörök eszmék,
3. kurd szeparatizmus,
4. szocializmus,
5. kommunizmus.

Maga az *iszlám fundamentalizmus* az európai (civilizációs, globalizációs) kihívásra adott válaszlehetőség. Az iszlám világban a XIX. században alapvetően két reformirányzat született: az egyik a modernizmus volt, ami a nyugati minták (demokrácia, kapitalizmus, szocializmus) átvételével próbálta a már évszázadok óta „stagnáló” régió újbóli felvirágoztatását elérni; a másik út a fundamentalizmus volt. Az iszlám fundamentalizmus nem konzervatív irányzat abban az értelemben, hogy a társadalmi és gazdasági életben végrehajtandó sürgős változásokat hirdet. Ugyanakkor kétségtelenül egy tradicionális reformmozgalomról van szó, ami a reformokat az eredeti elvekhez való visszatérés útján látja megvalósíthatónak. A törökök szeretik Európa keleti védőbástyájaként feltüntetni magukat, ami megvédelmezi az öreg kontinenst az iszlám *fundamentalizmustól*. Ennek az igazságtartalma alig megkérdőjelezhető, de annyi kiegészítésre szorul, hogy Törökországnak saját magát is meg kell védenie az iszlám fundamentalizmustól, aminek legbiztosabb módja az Uniós tagság lenne. Az Európai Biztonság- és Védelempolitika keretén belül felvállalt válságkezelői feladatok ellátásában a török tapasztalatok segítenének.

A *pántörök* ideológia egy politikai mozgalom a XIX. század végén, a X. század elején, melynek célja a nagyrészt Oszmán Birodalomban, Oroszországban, Kínában, Iránban és Afganisztánban élő török nyelvű népek politikai Uniója volt. Eredetileg a Volga-menti népek között kezdett terjedni, akik a cári Oroszország ellen próbáltak összefogni. Törökország modern kori történelme során a pán-

török eszmék többször is előtérbe kerültek. Az ifjútörök kormány politikája ezt az irányvonalat tükrözte, a második világháború alatt is sok követője volt.^{XIX}

A kemalizmus alapelveivel ellentétben állt a *kommunizmus*, ezért a kommunista eszméket éppúgy, mint a szocialista eszméket, tiltották. A kommunizmus eszméje ugyan megjelent Törökországban, a kommunista párt azonban csak illegalitásban működhetett, vezetői, tagjai főként külföldről irányították a pártot.¹⁰⁶

A török alkotmány és a legtöbb párt politikája az alábbi eszmékre épül ma is:

- szekularizáció,
- modernizáció,
- nacionalizmus.

Miután a szekularizáció a legfontosabb ideológiai támasznak számít, éppen ezért okoz feszültséget a társadalomban az iszlám megjelenése, sőt államvezetés szintjére emelése, még akkor is, ha a kormányzó iszlámista párt ezt tagadja.

A jelenlegi konfliktus mélyebb gyökerei az Oszmán Birodalom végnapjaihoz nyúlnak vissza. Az „ifjútörökök” – zömében diplomás, művelt fiatalok csoportja – Törökország modernizálásának akadályát a népi hagyományok, és az iszlám túlzottan erős társadalmi befolyásának tulajdonította. Elképzelésük szerint a szekularizmus – pontosabban szólva a laicizmus – nemcsak az állam és a vallás szétválasztását teszi szükségessé, hanem ettől még fontosabbnak tartották az iszlám identitás nyilvános kifejezésének szigorú korlátozását és a vallási szervezetek feletti állami ellenőrzés bevezetését, egyszóval a Nyugat felé történő erőteljes és látványos nyitásra ösztönöztek. A kemalizmus alapelveivel összhangban megteremtődött az új laicista állam.

---

¹⁰⁶ Kiváló, világhírű képviselőjük a nagy török költő Nazim Hikmet, aki emigrációban, Lengyelországban, majd Moszkvában élt.

A hadsereg kezében is erőteljes hatalom összpontosult, de a hatalom, szakítva a korábbi hódító hagyományokkal, elsősorban a belső rend fenntartására, a kemalizmus mindenek feletti érvényesítésére használta. A hadsereg és a törvényhozás fokozatosan vált a köztársaság védelmezőjévé. Az 1940-es években az új állam megszilárdult, s egy alternatív elit kezdett feltűnni, amely egyfelől lojális a köztársaság rendjével szemben, de egyúttal elfogadja a szekularizmus lazább és toleránsabb változatát is.

Az 1950-ben bevezetett többpárti szabad választások eredményeként ez az új elit került hatalomra. Az új elit azt a körülményt használta ki, hogy a korábbi időszak gazdaságpolitikája egyértelműen az iparosítást jelölte meg központi célként. Ennek a gazdaságpolitikának az lett a következménye, hogy az iparosítás a mezőgazdaság kárára valósult meg, a parasztság egyértelműen a társadalom vesztes rétegévé vált. A paraszti követelések élére állók hamarosan komoly politikai támogatottságot tudhattak maguk mögött, olyannyira, hogy sikerült a többpártrendszer elfogadtatását kivívniuk, majd a választásokat megnyerték.¹⁰⁷ Az iszlám szerepének két felfogása közötti konfliktus a balközép és a jobbközép pártok közötti megosztottságban öltött testet. 1950–2002 között a jobbközép pártok voltak a meghatározóak, 14 választás közül 9 alkalommal nyertek. De az 1990-es években – részben a drasztikus szociális leépülés és a gazdasági zavarok hatására – a jobbközép pártok támogatóinak bázisa kezdett lemorzsolódní és az így keletkezett űrt az egyre erősebbé váló vallási, idegengyűlölő és nacionalista pártok töltötték be. A nem szélsőséges iszlámista AKP választási győzelme 2002-ben úgy tűnt, hogy képes a jobbközép centrális pozíci-

---

¹⁰⁷ Erre az időszakra esik a török, de a nemzetközi irodalomban is igen elismert írók tevékenysége, akik műveikben a parasztságot szólaltatták meg, a falusi gondoknak adtak hangot.

óját helyreállítani a török politikában, de a társadalom mélységes megosztottságán sajnálatos módon nem tudott változtatni.

Egy fél évszázados szekuláris társadalomban az iszlám megjelenésének ez a legfőbb magyarázata. A belső tudatválság vámszedői nem ugrásra várnak, hanem már rég, csendben tevékenykednek, hogy kihasználják ezt a válságot. Erdoğan az 1990-es évek elején kezdte karrierjét, erőteljes és kevésbé világi iszlámista nézetekre alapozva azt, s minden olyan jelzés, hogy feladta volna e nézeteket, egyelőre nem bizonyítható. Viszont tény, hogy pártja, az Igazság és Fejlődés (AKP) elsöprő sikerrel gyűri maga alá a török vidéket.¹⁰⁸

Érthetően: a török nemzet ma Atatürk világias hagyományainak és a hatalmon lévő iszlámista Igazság és Fejlődés Pártja politikájának „szorításában” él. Van, aki persze úgy fogalmazza meg ezt, hogy a török nemzet az erőszakos világiasítás után a hagyományok felfedezésének korát éli.

A „kemalizmus” Törökország alkotmányban is rögzített hivatalos ideológiája, s három nemzedék puccsistái is erre hivatkoztak, hogy igazolni próbálják a hatalomátvételüket. A legutóbbi puccs idején, 1997-ben, a hadsereg szintén ezt emlegette, amikor azt vetette a kormányzat szemére, hogy eltér az úgynevezett atatürki hagyományoktól, azaz a világias állam célkitűzéseitől, és nagyobb befolyást engedne az iszlám vallásnak (amely amúgy a török hagyományok szerves része).

A kemali szekularizáció és a muszlim törvénykezés (a sáríja) nem egyszerűen két politikai tábor – ahogy az Erdoğan és társai szemében tűnik, s melyeknek harcában ők ez utóbbi mellett szállnak síkra –, hanem a török társadalom két, teljesen különböző kon-

---

¹⁰⁸ A falvakban az AKP hasonló missziót teljesít, mint az elmúlt két évtizedben Szaúdi Arábia a pakisztáni medresszék támogatásával, melyeknek wahabita hite eltörölte az ottani világi szemléletet, és mindmáig alkalmas hététeret biztosít az al-Kaida számára. A hitterjesztő Szaúdi Arábia érdekei most határozottan találkoznak Washington érdekeivel.

figurációja. Az iszlám az anatóliai vidéket és az Isztambul-környéki slumok bevándorló lakóit jelenti, a szekuláris Törökországot viszont a hadsereg, a civil társadalom, az egyetemek népe, a nyugatos műveltségű isztambuliak képviselik.

Az AKP kormányzása eddig sok tekintetben sikeres volt. Velük a politikai stabilitás korszaka köszöntött be, amely fenntartható növekedést, jelentős demokratikus reformokat, szorosabb EU-kapcsolatokat és erősödő közel-keleti befolyást jelentett. Ugyanakkor az AKP egyre inkább kezdett hasonlítani a leváltott, elerőtlenedő jobbközép pártokra is. Gyorsan változott át pártfogást osztogató, hierarchikus szervezetté, amely a döntéshozatalban nagyon korlátozott pluralizmust és csak kevés civil részvételi lehetőséget biztosított.

Előbbiekén túlmenően az AKP is képtelen volt szakítani a kurddal kapcsolatos eddigi politikán (azaz a kurd kérdés katonai kezelésén!). Képtelenek voltak a kurdok problémáit békésen rendezni. Elvetették a 10%-os parlamenti küszöb leszállítására irányuló javaslatot is, így kizárták a kurd nacionalistákat a parlamentből, vagyis a lakosság millióinak ma nincs országgyűlési képviselője.

A Törökországban lezajlott terrorista akciók azonban azt bizonyítják, és ez egyértelműen látszik, hogy a török demokrácia messze nem szilárd. Az alkotmány rendelkezéseit illetően sincs konszenzus, de a politikai szereplők közötti bizalom is hiányzik. A hadsereg nem hagyott kétséget afelől, hogy nem tűrné el egy volt iszlám aktivista és az AKP alapítójának elnökké választását, akinek a felesége ráadásul még fejkendő is visel. A hadsereget nem hatja meg, hogy Abdullah Gül 2000 eleje óta Törökország demokratizálásának és EU-csatlakozásának elkötelezett híve.

Eszmék exportja vagy importja?

A szélesebb értelemben vett térséget befolyásoló eszméket vizsgálva Törökország határain túlmutatva feltehetjük a kérdést: Törökország vagy Irán? A Közel-Kelet – és nem is csak a muzulmán Kö-

zel-Kelet – számára jelenleg e két ország társadalmi és politikai modellje közt kínálkozik választás. Szíriától Kirgizisztánig e két modell elemei ütköznek egymással, ha nem is nyílt ellenségeként, de legalábbis vetélytársakként küzdenek azért, hogy meghatározassák a térség országainak jellegét és magatartását.

Szerte az arab világban általános kiábrándulást okozott a XX. század nagy ideológiáinak enyészete. Saját hazáján kívül egyetlen vezető arab államférfi sem tudhatja maga mögött hívek tömegét, amint Gamel Nasszer egyiptomi elnök tudhatta, aki a pánarab törekvések elismert vezetője volt. Szaddám Huszein kultusza is csak halványan emlékeztet ilyesmire. Csak Törökországnak és Iránnak van ideológiája, csak ők állítottak fel diagnózist, mitől beteg a muzulmán világ, és kínálnak receptet arra, hogy szerintük mivel gyógyítható.

Törökország a modernizálást javasolja. Egy török ideológus brutális őszinteséggel így fogalmazta meg a választ: „képtelenség ilyen meg olyan civilizációról beszélni. Korunkban csak egy civilizáció van a világon, amely él és halad, az összes többi halott vagy halódik. Vagy csatlakozunk ehhez a civilizációhoz, vagy civilizálatlanok leszünk.”

Ez persze szélsőséges megfogalmazás, a legtöbb török kevésbé radikális. Mindazonáltal jól megvilágítja a „kemalizmust”. E filozófia szerint az országnak a modern civilizáció részévé kell válnia, ha fenn akar maradni, és fel akar virágozni. Ehhez el kell fogadnia sok mindent, ami jellegzetesen nyugati, beleértve a nők egyenjogúságát, a korszerű tudományok oktatását, továbbá az állam és az egyház szétválasztását is, hogy a vallás ne játsszon többé szerepet sem a kormányzásban, sem az igazságszolgáltatásban. Az ellenkező pólus az Iráni Iszlám Köztársaság. Ideológiájának lényege: minden bajunk abból fakad, hogy elhagytuk vallásunkat, feladtuk kultúránkat, szolgálai utánoztuk a hitetleneket. A hiteles iszlámhoz

való visszatérés az egyetlen út, amelyen elérhetünk mindent, amit remélünk és akarunk az életben – az e világban és a túlvilágban.

Míndkét ideológiának nagy hatása van, és nem is csak az említett két országban, hanem másutt is, kivált a Szovjetunió összeomlása után önállósult muzulmán államokban. Ezek az országok most a két ideológia, illetve Törökország és Irán vetélkedésének tárgyai. Az iráni kormány különleges ügynökségek sorát tartja fenn, hogy szóval és tettel előmozdítsa az iszlám forradalmat. Tevékenykednek ilyenek Szíriában, Libanonban és egyebütt. Törökország, pedig kulturális, eszmei infiltrációval próbálja erősíteni befolyását a térségben.

A törökök tagadják, hogy missziós szerepre törekednének. Nem próbálják másokra erőltetni a kemalizmust, de példát állítanak, amelyet mások csodálnak és utánoznak.

Az Irán, illetve Törökország által képviselt választási lehetőségek összeütközése drámai az iszlám világ többi részében, például Algériában vagy Egyiptomban, ahol erős és harcias a vallási ellenzék, vagy Afganisztánban és Szudánban, ahol a radikálisok vannak hatalmon.

Az arab világ gazdasági helyzete alakítja e modellek versengésének módozatait. Az arab világ a gáz és az olaj exportjának függőségében él, de ez az állapot előbb-utóbb véget ér, vagy azért, mert más energiaforrások kiszorítják az olajat, vagy pedig azért, mert kimerülnek a készletek. A Világbank adatai szerint az egész arab világ összes egyéb (nem gáz- vagy olaj-) exportja kevesebb Finnországnál. Ha ehhez hozzátesszük még a térség növekvő népességét is, már készen is van az ágyúelegy a robbanáshoz, a gazdasági katasztrófához.

Mivel a törököknek nincs olajuk, nem alapozhattak a természeti erőforrások exportjára, e nélkül kényszerültek fejleszteni gazdaságukat, és eleddig egészen jól csinálták. Irán ezzel szemben erősen rá van utalva olajexportjának jövedelmeire.

A két ország gazdaságának különbségei szerepet játszanak ugyan vetélkedésük alakulásában, de nem tűnnek meghatározónak. Az ásványkincsekben szegény Afganisztán iszlám állammá vált, míg az olajban bővelkedő Kazahsztán Nurszultan Nazarbajev uralma alatt azt a tekintélyelvű látszatedemokráciát követi, amelyet annak idején Atatürk valósított meg.

A térségben sokan érthetetlennek találják a helyzetet, és még mindig külső hatalmakhoz folyamodnak saját ügyeikben, mert két évszázadnyi gyarmati megszállás és ideológiai befolyásoltság alatt elszoktak az önálló döntésektől. Szinte mindenki így van ezzel, kivéve a törököket és az irániakat, akik sohasem veszítették el függetlenségüket.

Most már azonban vélhetőleg nem sokáig versenghet e két társadalmi modell. Megváltoztatja a helyzetet a New Yorkban és Washingtonban történt szörnyű események sora, és Amerika valószínű visszavágása a terroristáknak és támogatóiknak. Azzal is számolni kell, hogy előbb-utóbb új hatalom emelkedik fel Oroszországban. Lehet az fasiszta, lehet kommunista (bár ez utóbbi valószínűtlen), lehet monarchista vagy pánortodox, de lehet akár demokratikus is. Akár ilyen lesz, akár olyan, előbb-utóbb ismét kiemelkedik egy újra megerősödött Oroszország, és nyilván nem lesz közönyös az iránt, hogy mi történik déli határa közelében, bárhol húzódjék is az a déli határ. (Pillanatnyilag aligha látható világosan, hol lesz.)

Kínának is növekedni fog a befolyása. Kína nyugati tartományainak többségét török nyelvű muzulmánok lakják, akiket mélyen érint minden, ami a határon túl történik. Kína mint nagy muzulmán lakossággal rendelkező hatalom, egyre inkább hallatja szavát Közép-Ázsiában, amint Kína, Oroszország, Üzbegisztán, Kazahsztán és Kirgizisztán vezetőinek nemrégiben lezajlott sanghaji csúcstalálkozója is jelezte ezt. Közép-Ázsiából azután tovább is terjedhet a kínai befolyás nyugati irányban. Az atomfegyvert birtokló India is közel-keleti szereplővé válhat a későbbiekben.

Ha a Közel-Kelet kormányai és népei nem változnak meg, akkor gyakorlatilag biztosra vehető, hogy a „nagy játszma” – ahogy nevezni szokták – megújul, de más szereplőkkel. Ahogy a terrorizmus elleni harc alakot ölt, felmerül a kérdés: vajon Törökország és Irán önálló szereplő marad-e, avagy a vetekedő új nagyhatalmak eszközévé válik?

Az, hogy Franciaország és Németország megakadályozta Törökország gyors uniós csatlakozását, szintén megtette a maga hatását: aláásta azon világi erők hitelét, amelyek az integrációs folyamat legfőbb támogatói voltak. A következmények e téren is világosak: Törökország liberális értelmisége, mely kénytelen volt elszenvedni a szekuláris katonai rendszer időnkénti, de annál brutálisabb fellépéseit, a mai iszlámista kormányzatban saját ellenségeinek ellenségét látja, s az sincs kizárva, hogy olykor közelebb érzi magához e kormányzatot, mint az eszközökben nem válogató hadsereget.

A történet így kezdődött Iránban is, Khomeini érkezésével.

Törökország és a modernizáció

a Törökország Európa-csatlakozásának kapcsán az ország modernizációjának kérdését vizsgáljuk egyértelmű, hogy Európa oldaláról is fel kell tenni a kérdést. Az Európai Unió normarendszerét vizsgálva ugyanis óhatatlanul vetődik fel a gondolat, hogy mennyire képesek megújulni az európai országok. A modernizáció milyen irányba tereli a gondolkodást, az életfelfogást, az értékrendszert. Vagy beszélhetünk-e egyáltalán modernizációról. Egyértelmű, hogy a keresztény Európa képét a modernitás változtatta meg, kialakítva az „eurocentrikus” Európát. Az eurocentrikus felfogás szerint európainak lenni a történelem folyamán mindig egy pozitív jelző volt, mivel a felvilágosodás korától kezdve modernséget, „nyugatiságot” jelentett, ami ezáltal kizárta más civilizációk belepését. Európa mindig az „idegen” függvényében létezett, önálló, belsőleg kialakult összeurópai identitása sosem volt, ahogy máig sincs.¹⁰⁹

Ennek ellenére érdekes felvetni, hogy a felvilágosodás által megerősített „Kelet-ellenesség”, Törökországra csak részben vonatkozott. A XIX. század időszakához tartozó, a törökök által még büszkén emlegetett jelző, miszerint Törökország „Európa beteg embere”. Lehet, hogy az ország beteg, de legalább „európai”! Ebből kiindulva, már a bomló török Birodalom elitje igyekezett magát európaiként feltüntetni mind viselkedésben, mind tetteiben. Ennek volt a következménye a XIX. század közepén megindult modernizációs reform, mely már akkor is az ország európaizálását tűzte ki célul.

---

¹⁰⁹ Rostovanyi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat. Corvina, Budapest, 2004, pp. 354–355.

Nem véletlen, hogy a törökökkel esett meg ez a példátlan fordulat, hiszen az iszlám legnyugatibb bástyájáról van szó, amely évszázadok alatt folyamatosan ki volt téve az európai keresztény kultúra fellazító hatásainak. Tény, hogy a török hivatalos iratokon a Birodalom fővárosaként működő Isztambult mindig a hajdanvolt kelet-római Birodalom fővárosának nevével illették. Tehát Konstantinápolyt szerepeltették, mint ahogy Isztambul is a görögből származik (sztan polisz = a városba). A XIX. század közepétől kezdve megjelentek az első európai típusú elitképző középiskolák, amelyeknek jelentős része van az új szellemi légkör kialakításában.

Hasonlóan vélekedett az első világháború után hatalomra került Kemal Musztafa is¹¹⁰, akinek reformjai máig a legnagyobb változást hozták Törökország társadalmi életében. A kor érdekes paradoxona, hogy egy iszlám ország – az európai hagyományokban szűkölködő Törökország – lesz a folytatója azoknak a humanista tradícióknak, amelyek európai talajon fejlődtek ki, és amelyeknek érvényét a fasiszmus előretörésével a korban éppen Olaszország (majd később Németország) átmenetileg felfüggeszti. Atatürk az európai kultúrába bekapcsolni igyekszik hazáját, míg a fasiszta diktátorok országukat kitépni próbálták ebből a kötelékből.

Ezek a nem alábecsülendő kulturális–civilizációs hatások szökkennek szárba az 1920-as években, amikor a modernizációs reformok megvalósulnak. A nomád korszak óta a török (tágabban inkább pusztai) népek életében meghatározó figura a vezér. Ő az, aki valamilyen hadivállalkozás zsákmányának ígéretével egyesíteni tudja a nemzetségeket. Musztafa Kemalnak hívják a modern Törökország vezérét, aki a szultanátus által aláírt megalázó békét nem fogadta el, megszervezte az ellenállást a görög, olasz stb. intervenciós csapatok kiűzése érdekében. A sikeres harcok után ír-

---

¹¹⁰ Érdekeség, hogy hamvai a fővárosban úgy vannak eltemetve, hogy Európa fele mutassanak és semmiképpen se Mekkát, vagy a muszlim világot célozzák.

ták alá a módosított, a török fél számára is akceptálható Lausanne-i egyezményt.

E nélkül a katonai és külpolitikai diadal nélkül egészen bizonyosan nem tudta volna a polgári átalakulás, az európaizálódás elengedhetetlen lépéseit megtenni, sokszor brutális kegyetlenséggel rákényszeríteni népére. A társadalom felsőbb rétegei egyébként is európai, főleg angol képzést kaptak, így hagyományosan is európainak nevezhetőek. Ennek következtében Európa-igenlésük nem kétséges. Azonban meg kell vizsgálni mi a helyzet a törökség nagy, szegénységben élő csoportjaival. Ha eljutott hozzájuk az információ, miként vélekednek országuk Európa felé törekvéséről.

Ha a csatlakozásban résztvevő mindkét fél álláspontját vizsgáljuk, kitűnik, hogy Európa oldaláról létezik a félelem a török és muszlim kultúrától, viszont nem ennyire nyilvánvaló, hogy a török és a muszlim társadalom magáénak érzi-e a csatlakozást, nem fél-e identitásának elvesztésétől?

Ha a kérdésre igennel válaszolunk, akkor az a kérdés is felvetődik, hogy a modernizáló Európához csatlakozni kívánó iszlám gyökerű Törökországban a vallás nem jelent-e dogmatikus megmerevedést, nem áll-e útjába a modernizáció adaptálásának.

És akkor itt vagyunk a vallásnál. Egy fontos különbség, hogy nyugaton egy olyan vallás bontakozott ki, amely sok tudományellenes attitűdje ellenére a tudományt támogatta is bizonyos módon. Továbbá eme vallásos béklyótól a Nyugat a reneszánszsal, reformációval majd felvilágosodással megszabadult.

A muszlim világban, nem véletlenül a vallással azonosítható csaknem minden probléma, a tudomány stagnálását a vallás konzerválta. A vallás akadályozta a tudomány további kibontakozását, a demokráciát, és a nők nagyobb szerepvállalását is.

Az Európai Uniót és a vallásokat egyértelműen a kereszténységgel kapcsoljuk egybe. A kereszténység azonban már jó ideje túljutott a középkori dogmatizmusok időszakán. Ezzel szemben, az

iszlám, mint a legfiatalabb világvallás ma valójában történelmi „középkorát” éli.

Az alapvetően keresztény Európával szemben három ország is akad, amely ezektől eltérő, iszlám vallási háttérrel igyekszik az Európai Unió részévé válni. A formálisan is tagjelölt Törökország mellett Bosznia-Hercegovina és Marokkó is jelezte, e közösség tagjaként képzelel el jövőjét.

E három ország ugyan egyformán az iszlám világ talaján nyerte el identitását, azonban történelmük, jelenkoruk és az iszlám örökséghez való viszonyuk annyira eltérő, hogy helyzetük semmiképpen sem vethető össze.¹¹¹

Törökország e három ország közül¹¹² egyedülként nyíltan szakított az iszlám politikai és társadalmi örökségével, a vallást, „nyugati mintára” a magánszféra részének tartja.

Ugyanakkor Törökország tagjelöltté nyilvánításával az Unió nem csak egy új fejezetet nyit az európaiság történetében – elvégre mégis csak iszlám gyökerű országról van szó –, de egyúttal be is tetőz egy régebbi folyamatot, Törökország illetve elődje, az Oszmán Birodalom lassú egybeforrását Európával, valamint segítségével Európa lassan visszatalál egykori anyaölebe, a Mediterráneumba.¹¹³

Amikor Törökország deklarálta, hogy szeretne a közösség tagjává lenni, akkor éppen az európai örökség elfogadására hivatkozik. A „kemalizmusra” mely célnak tűzte ki a nyugati normák átvételét, a nyugati életforma elérését. Törökország átvette a nyugati társadalmi értékrendet, és hajlandónak mutatkozik teljesíteni az Európai Unió

---

¹¹¹ Dobrovits Mihály: Örökség vagy normatíva – Törökország útja az európai közösség felé. Konferencia előadás, kézirat, p. 1.

¹¹² Boszniában az elmúlt évtized tragikus eseményei éppen megerősítették a muszlim közösség vallási identitását, míg Marokkó sosem szakított a maga tradicionális vallásosságával.

¹¹³ Dobrovits, op. cit., p. 3.

diktálta csatlakozási feltételeket, erre hivatkozva viszont jogosnak érzi, hogy ő is részesülhessen a közösség áldásaiból.

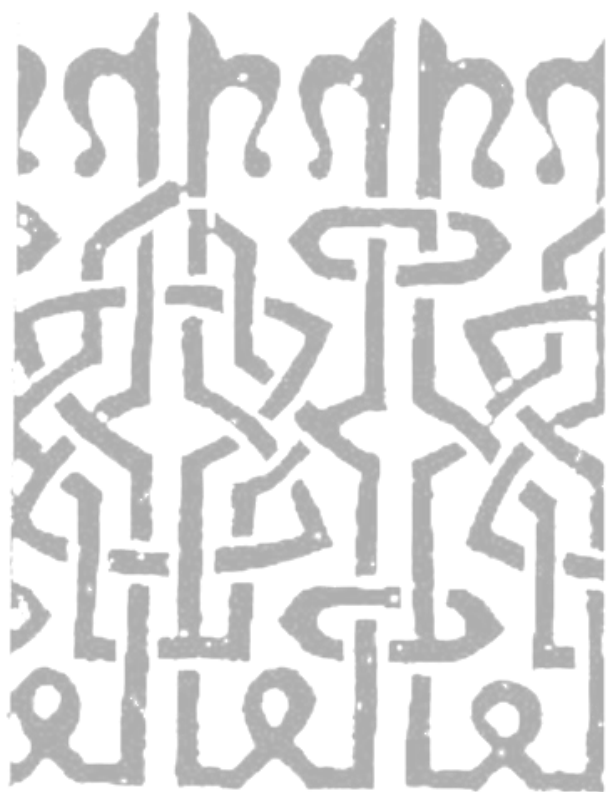
Első pillantásra meglehetősen nehéz ezzel az érvrendszerrel szemben bármit is szembeállítani. Elvben csak azt vizsgálhatnánk, mennyire felel meg Törökország a közösségi normáknak. Közéletéről, visszanyúlva a dolgok gyökeréhez, megdöbbenve kell tapasztalnunk, hogy a kemali Törökország tradíciójává alakította át a létrejöttékor érvényes európai normákat. A mai európai közösségi normák számonkérésekor török partnereink nem ritkán ezekre, a náluk tradícióként, mi több nemzeti tradícióként kezelt egykori európai normákra hivatkoznak. Így, paradox módon, a mai európai értékek legfőbb riválisa Törökországban nem az Iszlám, hanem a modernista hagyomány.

Így jött létre a kemalizmus, a maga hat alappilléreivel: republikanizmus, nacionalizmus, popularizmus, forradalmiság, laicizmus, etatizmus. Ezek az elvek elméletileg örökre és megváltoztathatatlanul be lennének égetve a török közgondolkodásba. Az 1960. évi katonai hatalomátvétel óta, pedig a hadsereg ügyel arra, hogy a civil politika lehetőleg tartsa is magát hozzájuk.

Kérdéses az igazságtartalma annak a véleménynek, miszerint a török iszlámisták nyugaton egyre sikeresebben folytatott propagandája értelmében, Törökországban a kemalizmus egy szűk katonai elit krédója lenne a vallásos tömegekkel szemben. Jóllehet, Törökországban a kemalista ideológia már régen nem megoldás, hanem a probléma része.

A kemalizmus apológétái, akik Törökországban és külföldön egyaránt elég sokan vannak, arra hivatkoznak, hogy a kemalista állam jelenleg az egyetlen biztosítéka annak, hogy Törökország megmarad a maga nyugatos útján, ezért úgy tartják, hibái ellenére életveszélyes lenne a kemalizmust elmozdítani. A köztársasági elnök, Abdallah Gül szerint viszont: „...a politika tudomásul vette, hogy az Európai Bizottság jelentése fenntartásokat is tartalmaz az ország

modernizálásával kapcsolatban. Nem az EU kedvéért hajtják végre ezeket a változtatásokat, hanem azért, mert Törökország megérett a modernizálásra. A pluralizmus, az átláthatóság, az egyenlőség, a szabadságjogok – ezekre a török népnek nagy szüksége van. Lehet, hogy gyorsabban kellett volna haladnunk a folyamatban, de a belpolitikai és gazdasági nehézségek lelassították a döntéseket”.

Szekuláris társadalom iszlám irányba?

elenleg Törökországban a lakosság 99,8%-a iszlám vallású. Legtöbbjük a vallás szunnita ágához tartozik, de jelentős az alevi (síita) muszlimok száma is. Kisebb ortodox (görög keleti), örmény ortodox (monofizita), izraelita, római katolikus és protestáns csoportok is jelen vannak a modern Törökország társadalmában..

Kemal Atatürk „reformja” óta először került hatalomra iszlámista párt, amelyet 1997-ben a hadsereg vezetői lemondásra kényszerítettek. Ezt a pártot mérsékelten iszlámista politikai erőnek tartják – miközben Törökország 1923 óta nem iszlám vallási alapon álló, világi államnak vallja magát.

A 2002-es parlamenti választások jelentették a fordulópontot, amikor a frissen alakult Igazság és Fejlődés Pártja 34%-os eredménnyel megnyerte a választásokat és abszolút többséghez jutott. Az AKP-hez hasonló parlamenti többsége még soha egyetlen pártnak sem volt a modern Törökország történetében.¹¹⁴

Jóllehet Törökország „hivatalosan” szekuláris országnak számít, az Unió felvételének elutasításában mindeddig az ország iszlám vallása^{XX} jelentette a legkomolyabb ellenérvet. A győztes török AKP vezetője, *Erdoğan* nem fogadja el, sőt bírálja azt a felfogást, hogy az EU egyfajta „keresztény klubként” viselkedik.¹¹⁵ Kijelentette továbbá, hogy pártja, az AKP „vallási értelemben nem

---

¹¹⁴ Szigetvári Tamás: Törökország választások. Maradnak az iszlámisták. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2007. augusztus 9., p. 146.

¹¹⁵ Valéry Giscard d'Estaing volt francia elnök, aki az EU alkotmányát előkészítő konvent elnöke, úgy nyilatkozott, hogy Törökország nem része Európának: más a kultúrája, a beállítottsága, az életmódja csatlakozása az EU végét jelentené.

fundamentalista” és az új török vezetés folytatni kívánja a demokratikus reformokat.

A török társadalmat megosztó szakadék a jelenlegi kormányzópárt, az Igazság és Fejlődés Pártja és a kemali reformok letéteményese, a hadsereg és követői között húzódik. A XXI. század első évtizedének vége felé haladva, a feszültségtől terhes időszakban a fő kérdés nem a következő államfő személye, vagy az ország jövőbeni politikai irányvonala körül forog – bár ezek sem elhanyagolható kérdések – hanem a török állam és a török társadalom önmeghatározása áll a középpontban. A válságból történő kilábalás módja hosszútávon határozza meg az ország demokratikus, vagy diktatórikus irányú fejlődését, de bármi legyen is a krízis kimenetele, annak hatása minden bizonnyal kisugárzik Törökország határain kívülre is.

A válság gyökerei

A jelenlegi konfliktus mélyebb gyökerei az Oszmán Birodalom végnapjaihoz nyúlnak vissza. Az „ifjútörökök” – zömében diplomás, művelt fiatalok csoportja – Törökország modernizálásának akadályát a népi hagyományok, és az iszlám túlzottan erős társadalmi befolyásának tulajdonította. Elképzelésük szerint a szekularizmus – pontosabban szólva a laicizmus – nemcsak az állam és a vallás szétválasztását teszi szükségessé, hanem ettől még fontosabbnak tartották az iszlám identitás nyilvános kifejezésének szigorú korlátozását és a vallási szervezetek feletti állami ellenőrzés bevezetését. Az AKP hatalomra jutásával másodszor kormányoz egy iszlám ihletésűnek nevezett párt egy a szekuláris köztársaságban.

Az AKP kormányzása eddig sok tekintetben sikeres volt. Velük a politikai stabilitás korszaka köszöntött be, amely fenntartható növekedést, jelentős demokratikus reformokat, szorosabb EU-kapcsolatokat és erősödő közel-keleti befolyást jelentett.

Az iszlámisták ellen fellépők pontos definiálása problematikus, mivel az önazonosság fő kategóriái – állam és társadalom, jobb- és baloldal, világi és vallásos – ma nehezen kategorizálhatóak. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a szekularizmus nemcsak az állam és a vallás szétválasztását jelenti, hanem egy gondolkodási megrögzöttséget is, amely élesen szemben áll a vallási kommunalizmussal és a konformizmussal. Valószínűleg tévednek azok, akik ezeket az új tendenciákat az AKP-nek tulajdonítják. Egyértelmű viszont, hogy az erős laicizmus fontos szerepet játszott az iszlám szigorú formáinak megszelídítésében. A vallástól való távolságtartás azonban sikeresebb lehetne, ha a „szekularizmus” védelmezői a muszlim világ többi vezető országában is hasonló megmozdulásokat szerveznének. Nem az iszlám vallás a probléma, hanem az iszlámizmus „totalitárius”¹¹⁶ szélsőséges ideológiája. Az AKP épp ezért „iszlám-konzervatívnak” minősíti magát.

Az EU ország jelentései és a washingtoni külügyminisztérium éves jelentései is 2004 óta folyamatosan azt hangsúlyozzák, nem elég csak törvényi szinten megteremteni a vallás és a vélemény nyilvánítás szabadságát, hanem a jövőben azon kell munkálkodni, hogy ezen törvények által biztosított jogok a mindennapokban is megvalósuljanak.

Az iszlám vallás egyik alapvető tétele a „szent háború” vagy arabul, „dzsihad”. Az általános felfogás szerint az iszlám eredendő célkitűzése a hódítás, azaz az iszlám tanok terjesztése, ha kell fegyverekkel is. A közhiedelemmel ellentétben azonban a dzsihad nem azonos az iszlám szent háborújával, ennél jóval bonyolultabb kérdés.

Az Oszmán Birodalom idején folytatott hódító hadjáratok nem az iszlám jegyében történtek, de vajmi kevés közül volt az iszlám „dzsihadhoz”. Kemal Atatürk idejében, pedig szakítottak a korábbi hódító törekvésekkel. Így valójában Törökország esetében az isz-

---

¹¹⁶ Bassam Tibi, Európai szemle, 2006. XVII. évf. 61.

lám térhódítása idején nem beszélhetünk a dzsihád eszméjének gyakorlati átültetéséről. A modern Törökország soha nem lépett fel területi igényekkel. A szubimperialista törekvések, a régió belüli vezető szerepre való törekvés nem párosult területi igényekkel. Ennek ellenére fontos lehet a dzsihád természetrajzának ismertetése, már csak azért is, hogy eloszlassuk azokat a kétes propagandafogásoktól terhes elképzeléseket, amelyek a dzsihádöt összemossák a hódító törekvésekkel, sőt a terrorizmussal.

Az iszlám szerint a vallás tanításának van egy *belső*, valláserkölcsei része, amely az igazhívő lelkében lakozik, és egy másik, a külvilágnak szóló oldala, amely a muszlim társadalom nemzetközi kapcsolataiban nyilvánul meg. Vallási tekintetben a dzsihád azt jelenti, hogy a muszlim ember egész földi létében az iszlám tanulmányozásával törekszik a jóra, küzd a sátán ellen, erősíti a hitét és legyőzi a gyarlóságot. Háborús értelemben a dzsihád háborús szabályok alkalmazása a nem muszlimokkal szemben, mely csak akkor indítható meg, ha támadás éri a muzulmán közösséget, vagy ha valamiféle veszély fenyegeti. Maga az iszlám vallás is háborús körülmények között keletkezett. A Korán elismeri a hadviselés jogosságát és szükségességét, de nem tűri el az agressziót és a fanatizmust. Az iszlámnak tehát nem lételeme a nem muszlimok elleni harc, de támadás esetén, ahogy Allah mondja: „előíratott nektek a harc”.

A Koránban e sorokat olvashatjuk a dzsihádra vonatkozólag: „Előíratott nektek a harc, noha az utálatos számotokra. Lehet, hogy utáltok valamit, bár az, jó nektek. És lehet, hogy szerettek valamit, bár az, rossz nektek. Allah tudja [mi a jó és mi a rossz nektek], de ti nem tudjátok. `És harcoljatok hát Allah útján azok ellen, akik harcolnak ellenetek [az Istentársítók]. Ám ne kövessetek el áthágást [igazságtalanságot: harc a fegyvertelenek ellen], Bizony Allah nem szereti az áthágókat.

És öljétek meg őket [ha harcolnak ellenetek], ahol csak rájuk leltek, és üzzétek ki őket onnan, ahonnan ők üztek ki benneteket. A

kísértés [az Istentársítás veszélye] erősebb, mint az ölés. Ám ne harcoljatok velük a [mekkai] tiltott mecsetnél, amíg ők nem harcolnak ott veletek. Ám ha harcolnak ellenetek, öljétek meg őket. Ilyen a hitetlenek fizetsége. De ha abba hagyják, akkor bizony Allah megbocsátó és könyörületes.” (Korán: 2:216)

„Harcoljatok hát ellenük, amíg nem lesz többé kísértés [Istentársítás], és a vallási tettek Allahéi nem lesznek. Ám ha abba hagyják, akkor ne legyen támadás, kivéve a vétkesekkel szemben. A szent hónap a szent hónapért. A megszentelt helyek is megtorlást [követelnek], s ha valaki rátok támad, akkor támadjatok ti is úgy őrá, ahogyan ő támadott rátok. Féljétek Allahot, tudnotok kell, hogy Allah az istenfélőkkel van.” (Korán: 2:190–194)

Ha a nem muszlimok békésen közelednek muszlimok felé, akkor nincs helye a háborúnak. Az iszlám erőszakosan nem kényszeríthető rá senkire és a vallást tolerancia jellemzi. Erre a Korán 2. szúrájának 256. szakasza is jó példa. „Nincs kényszer a vallásban! Nyilvánvalóvá vált, a helyes út a tévúttal szemben. S aki megtagadja a tévutat [mindent, ami imádat tárgya lehet] és hisz Allahban, bizony szilárd fogantyúba kapaszkodik, amelyet nem ér szakadás. Allah [mindent] hall és [mindent] tud.” (Korán: 2:256)

E rövid részletben az iszlám vallási toleranciája mutatkozik meg. A dzsihádban résztvevő muszlimok nem viselkedhetnek megalázóan a legyőzöttekkel. Tilos volt megölniük a védtelen asszonyokat és gyermekeket. Erre vonatkozó felszólításra lelhetünk a Koránban: „Ne öljétek meg a nőket, a dolgozókat, az időseket, és azokat, akik koruknál fogva nem veszélyesek rátok nézve, s nem használhatnak ellenségeiteknek.”

A dzsihád indítása elsősorban az igazhívó férfiak számára kötelező. A nőknek nem kötelező a fegyveres harc – a vallási törvények megismertetése a feladatuk, de csak addig a határig, ameddig a megszólított emberek nem gázolnak a becsületükbe.

Vallási megosztottság

Az egyik fő ellentét és viszály forrása az arab világban az, hogy a muzulmán vallás sem egységes. Két fő irányvonaluk doktrinálisan nem hozható közös nevezőre. A szunnita muzulmánok abszolút többségben vannak (ca. 85 százalék), de a síita muzulmán tábor lélekszáma sem elhanyagolható.

A szunnita muzulmánok az első három kalifa legitimitációját vallják, akik Mohamed örökösei voltak. Életüket a Korán határozza meg, valamint a Hadit (Mohamed összegyűjtött tanításai, élet-története) és a saria, az iszlám állam törvénykezési rendszere. Az imámok – a papság – szava az élet minden területén döntő és meghatározó. A „szunni” név az arab „szunna” szóból származik, mely viselkedési törvénytárt jelent.

A síita muzulmánok nem fogadják el az első három kalifa törvényességét, hanem Mohamed unokaöccsének legitimitását vallják és eredetileg Ali pártjának nevezték őket. Sokkal inkább rituálisak, mint a szunniták. Úgy hiszik, hogy Mohamed és egyes leszármazottai isteni jellemvonásokkal rendelkeztek, ezt a szunniták elvetik. A síiták között a papság befolyása sokkal inkább domináns, mint a szunnita imámoké azok között. Egy fontos szunnita irányzat a wahhabita mozgalom, amelyet Muhamad ibn Abd al-Wahhab (1703–1792) alapított. A wahhabitizmus meg akarja újítani az ortodox szunni irányzatot, és vissza akar térni a gyökerekhez. A fundamentalista wahhabiták minden más irányzatot eretneknek tekintenek. A wahhabitizmus az iszlám puritán formája, amelyet főleg Szaúd-Arábiában gyakorolnak, ahol a királyi család mindig a wahhabita mozgalmat támogatta. Az alaviták a síita irányzat egyik ágazata, melyet a XIV. századi nagy konzervatív iszlám jogtudóstól, Ibn Taimijától eredeztetnek. Az alaviták az uralmon lévő csoport Szíriában, ahol a lakosság háromnegyede szunnita.

Fundamentalisták és világi nacionalisták

Mint ismeretes, az iszlám világ nem egységes. A szunniták és a síiták ellentéte mellett egy másik törésvonal mentén további megosztó tényező a szakadás a fundamentalisták és a világi nacionalisták között. Mint az iszlám oly sok aspektusát illetően, itt sem lehet éles választóvonalat húzni. Az iszlám fundamentalisták mindenhol megtalálhatóak a Közel-Keleten, még olyan országokban is, melyeknek kormányzata sokkal inkább világi nacionalista, mint vallásos.

A világpolitikában megjelenő „visszatérés a gyökerekhez”. A fundamentalizmus létező mozgalom, még akkor is, ha sok államban tagadják a létét. Tulajdonképpen nem is annyira a vallásról szól, hanem a hit mögé bujtatott ideológiáról. Az utóbbi évtizedet végigkísérő „botrányok” – nem a terrortámadásokra gondolva (a dán karikatúrák miatti világméretű felháborodás, vagy a 2005-ös isztambuli török–svájci labdarugó mérkőzés, vagy a jakartai Playboy szerkesztőség megtámadása stb.) – távolról sem spontán reakciók, hanem egy céltudatos nyugati világ ellenes uszítás, melynek mozgatórugója az iszlám fundamentalizmus. Igent kell mondani a sokféleségre, de egy konszenzuson alapuló európai értékrendszer keretein belül.

Európa keresztény gyökerei és Törökország

Európának közismerten *keresztény* gyökerei vannak, társadalmi alapértékei azonban *világiak*. Ezért lehet egy muszlim vagy bármilyen vallású saját akaratából európai, ha értékrendszerét elfogadja. Ugyanez igaz Törökország csatlakozási kérelmére is. Ha az AKP nem osztja az európai eszme lényegét, az Uniót „keresztény klubnak” bélyegzi, akkor valójában „az iszlámon belül ápolják a keresztény klub ellenségképét, ahogyan Nyugaton szintén megvan az iszlám mint ellenségkép, s e kép kialakításában nagy szerepet játszik a média is. Ha

Európa nem próbál kialakítani egy euroiszlámot, akkor az iszlám diaszpórában terjedni fog a szalafizmus¹¹⁷ és az iszlámizmus.

Törökország és a keresztények

A pápa Európa keresztény értékeinek elismerését kívánja, de ez nem jelenti azt, hogy a muzulmánokat ki akarná zárni Európából. „Még egyszer meg akarom erősíteni a katolikus egyháznak az iszlám iránti tiszteletét. A hiteles iszlám imádkozik, felkarolja a szükségét szenvedőket” – mondta a Szentatya szeptember 24-én, néhány nappal a New York-i terrortámadás után.

Amikor Nyugat-Európában látjuk, hány egykori vendégmunkás muzulmán él együtt a keresztény lakossággal, ne felejtjük, hogy ez csak akkor lehet igazán békés, ha mindkét fél legjobb önmagát, keresztény és muzulmán értékeit igyekszik megélni. Aki komolyan veszi Európa keresztény gyökereit és vallási hagyományait, az nem démonizálhatja, nem vetheti meg mások hiteles vallási értékeit.¹¹⁸

Törökország hetvenmillió lakosából hivatalosan százezer keresztény. Valójában sokkal nagyobb a keresztények száma, csak sokan nem merik bevallani. A latin szertartású katolikusok, a szír ortodox keresztények és az orosz ortodox emigránsok összetartanak. Rendkívül szegények, mert igen sok a munkanélküli köztük. Személyi okmányuk ugyanis jelzi a vallási hovatartozást is, és nehezen alkalmaznak keresztényt. Még a karitatív tevékenység is tilos a keresztény közösségek számára.

---

¹¹⁷ A szalafisták, jóllehet konzervatívok, gyakorolják az *idzstihádot* (erőfeszítést tesznek a szent szövegek értelmezésére), hisznek a tudományokban és a modern kor technikai vívmányaiban, szociálisan igen tevékenyek és iszlámizálni akarják a társadalmat.

¹¹⁸ Ugyanakkor ismeretes, hogy a muzulmán hívőknek Németországban már ezer-száz mecsetet építettek. Ezzel szemben az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó Törökországban az őshonos keresztény közösségeknek megtiltják új templomok építését, és harminc éve bezárt főiskolájuk újraindítását.

De a „másodrendű állampolgár” keresztények közösségei mégis élnek. Kelet-Törökországban több kapucinus „turista” áll e közösségek élén, és a hegyek között található Güzelyaylában, az egykori kis bencés apátság épületében a törökországi katolikusok lelkiigazgatói háza fogadja a hívőket.

Örökség vagy normatíva:

Törökország útja az európai közösség felé

Amikor az Európai Unió és a vallások kapcsolatáról beszélünk, leginkább a kereszténység jut az eszünkbe. Az Európaiak többsége egyre kevesebb jelentőséget tulajdonít a vallásnak, mint kulturális mintának.

Ugyanakkor három ország is akad, amely ezektől eltérő, iszlám vallási háttérrel igyekszik az Európai Unió részévé válni. A formálisan is tagjelölt Törökország mellett Bosznia-Hercegovina és Marokkó is jelezte, e közösség tagjaként képzelel el jövőjét.

Ennek kapcsán érdemes felemlíteni, hogy az iszlám már régóta kiszakíthatatlanul jelen van kontinensünkön. Ugyanakkor az iszlám vallás gyakorlása külföldön nem ütközik akadályokba. Törökország e három ország közül egyedülként nyíltan szakított az iszlám politikai és társadalmi örökségével, a vallást – „nyugati mintára” – a magánszféra részének tartja.

Az AKP híveinek érvrendszere a következő volt: amennyiben a mai Európában elfogadható az alkotmányos viszonyok tiszteletben tartása mellett a keresztény értékeket alapul vevő konzervatív, néppárti politizálás, akkor miért ne lehetne Törökországban hasonló elveket valló, iszlám néppártot alapítani. Az elképzelést siker koronázta, bár tudnunk kell, hogy a török választási rendszer sajátosságai következtében a jelenleg abszolút többséggel, egyedül kormányzó Igazság és Fejlődés Pártja (AKP), a 2002-es választásokon a szavazatoknak mindössze 35%-át szerezte meg, s ezek egy jelentős része a korábbi tehetetlen Ecevit-kormányral szembeni tiltakozó szavazat, úgynevezett „protest-vote” volt. Így alakult meg az Erdoğan-kormány. A

párt politikájának igazolása, hogy a következő, azaz a legutóbbi választásokon már 47 százalékkal került hatalomra a kormány.

Erdoğan szinte hatalomra jutása első percétől fogva élvezi dél-európai kartársai bizalmát. „Európa nem keresztény klub.”¹¹⁹ Sajátos módon éppen a németországi keresztény pártok tekintenek a leginkább tamáskodva Erdoğan Törökországára. Ebben azonban jókora belpolitikai számítás is szerepet játszik, elvégre a Németországban a Bundestag-választásokon szavazati joggal bíró félmillió török választópolgár az SPD biztos bázisát alkotja. Ami Erdoğan hozzáállását illeti, ő a lehető legnagyobb határozottsággal tette le a garast amellett, hogy Törökország egy világnézetileg semleges Európához szeretne csatlakozni. Igaz, a „foglalkozásából kifolyólag monarchista” II. Józsefhez hasonlóan aligha voksolhatott volna a „keresztény Európa” elképzelése mellett.

Miközben Törökország EU-csatlakozását arra hivatkozva ellenzik, hogy egy iszlám állam nem való a keresztény kontinens szervezetébe, továbbra sem látszik, hogy az Európai Unió alkotmánya utal-e Európa keresztény vallási gyökereire.¹²⁰

---

¹¹⁹ Így kommentálta a török politikai változásokat Joze Maria Aznar spanyol kormányfő. Berlusconi több érzelmi kitörésben igyekezett meggyőzni a világot arról, hogy (Izraellel és Oroszországgal együtt) az európai koncert részének tartja Törökországot.

¹²⁰ Márpedig Európa keresztény identitásának megőrzése olyan ügy, amelyet II. János Pál pápa is szívén viselt. Az olasz parlamentben mondott beszédében is kifejezte reményét, hogy Európa közös házának új alapjából nem fog hiányozni a kereszténység vallási, kulturális öröksége, melynek a földrész nagyságát köszönhette.

A demokrácia őrzője: a hadsereg

hadsereg a jelenkori Törökországban a legdicsőbb török hagyományok letéteményese és a tömegek nagyfokú támogatását élvezi. Nélküle elképzelhetetlen lett volna az ország fennmaradása, a köztársaság megszületése. A függetlenségi háborút a Musztafa Kemalhoz csatlakozott tábornokok vitték diadalra. A kemalisták is a török hadsereg tiszti állományából kerülnek ki.

Az 1923-ban létrehozott modern Törökország szakított a korábban erőteljes iszlám elkötelezettséggel, megteremtette a laicista államot, a szekularizmusra épült, éppen ezért az iszlám szerepét a közéletben, de különösen a politikában mindig is erőteljesen korlátozták. Iszlámista alapon működő pártok (Refah, Fazilet), létrejöttek ugyan, de állandó fenyegetettségük miatt nem tudtak hatékonyan működni, időről időre betiltották őket, vagy vezetőiket bebörtönözték.

A török fegyveres erők az egyetlen olyan intézmény, amelynek története sikertörténet. Hú maradt annak az Atatürknek a – részben már túlhaladott – forradalmi eszméihez és világpolitikai szemléletéhez, akit még ma is eszményképeként tisztel nemcsak a központi bürokrácia és az értelmiség, hanem a lakosság nagy része, számszerűen hívő muzulmánok és a kurdok is.¹²¹

A török politikai rendszer egyik jellegzetessége a köztársaság létrejöttétől kezdve a hadsereg kitüntetett szerepe az ország életében, amely a török nacionalizmus megtestesítőjévé és a kemalista alapelvek őrévé vált, de egyúttal a török hadsereg a szekuláris köz-

---

¹²¹ Mesko, A.: Félhold a csillagok árnyékában. Törökország és az Unió. Diplomadolgozat. Nyugat-magyarországi Egyetem, 2007

társaság záloga is Törökországban. A rendkívül erős és kiemelt mértékű költségvetést kapó sereg 1945 óta több alkalommal is átvette a hatalmat, amikor a belpolitikát válságosnak tartották, vagy félték az iszlámisták térnyerésétől.

Törökországban a hatalomra került civil kormányok mindig is tiszteletben tartották, vagy legalábbis tudomásul vették a hadsereg hatalmát. A XX. századi török történelem három puccsa megtanította a politikusokat arra, hogy mi történik, ha nem veszik komolyan a táborno­kok óhaját.

A török hadsereg eddig három ízben hajtott végre puccsot és egy ízben a háttérből kényszerítette távozásra (1997) az iszlámista kormányt (posztmodern puccs). A hadsereg a kemalista alapelvek és a demokrácia védelmezőjének tartja magát, így minden olyan esetben, ha ezen értékek veszélybe kerülnek, beavatkozik. A török demokráciát szélsőjobboldali, szélsőbaloldali és antiszekuláris irányból érték támadások¹²², amelyeket a hadsereg államcsíny keretében visszavert. A török hadsereg azonban mindhárom esetben rövid idő alatt visszaállította a demokráciát, sőt 1980-ban az akkori elitet öt esztendőre eltiltotta a politikától.

A hadsereg ellenőrzése alatt tartotta, és tartja még ma is a közéletet, és lehetetlenné teszi a radikális muzulmánok előretörését politikai téren. 1997 nyarán a hadsereg mondatta le az iszlám beállítottságú Erbakan-kormányt, az iszlám felé nyitott Refah Pártot betiltották és Necmettin Erbakan miniszterelnököt öt évre eltiltották a közügyek gyakorlásától.

A török hadsereg a köztársaság létrehozása óta mindvégig meghatározó szerepet igyekezett játszani a politikában. Az 1960-ban,

---

¹²² Előzőleg ugyanis csatatérre változtak a török nagyvárosok, a szélsőbaloldali véres polgárháborúban csapott össze a radikális jobboldali nacionalistákkal. A hadsereg ekkor lépett közbe, miután ezt már előzőleg, 1960-ban és 1971-ben is más-más indokkal megcselekedte. 1980-ban propagandaeszközként bevetette a Próféta vallását is a „kommunista veszély” elhárítására.

1971-ben és 1980-ban végrehajtott katonai puccsok is ezt támasztották alá. 1996-ban – fizikai erőszak alkalmazása nélkül – eltávolította a hatalomból Necmettin Erbakan kormányát. A török vezérkar 2007. április 27-i ultimátumával befolyásolni próbálta a köztársaságielnök-választást és a parlamenti választásokat. A csatlakozási feltételek szerint a hadsereg politikai szerepvállalásának megszüntetése, a hadsereg feletti polgári ellenőrzés megteremtése szükséges Törökország EU-csatlakozásához.

A jelen tanulmány szerzője nem ért egyet a fenti véleménnyel, hiszen igaz, hogy a török hadsereg szinte külön állam volt az államban, de egyértelmű a hadsereg népi legitimitációja, hiszen toronymagasan vezeti a társadalmi intézmények bizalmi listáját. A török hadsereg létszáma meghaladja az egymilliót.^{XXI} Ezzel a világ 8. legnagyobb létszámú hadserege az USA után, 2. a NATO-ban. A török hadsereg létszáma meghaladja Nagy-Britannia és Franciaország együttes haderejének létszámát, fejlettségben azonban a török hadsereg messze elmarad a fenti országok mögött.¹²³ A világ egyetlen muzulmán hadserege, amely Izraelnek is szövetségese.

A török állami modellben mindig is fontos alkotmányos szerepe volt a hadseregnek: a legfontosabb nemzeti ügyekről döntő és a hosszú távú stratégiai kérdéseket megvitató Nemzetbiztonsági Tanácsban, pedig egyértelmű túlsúlya volt a múltban.¹²⁴ A nyugati világban félelmet keltett ugyanakkor az, hogy 1997-ben egy iszlámista párt nyerte a választásokat, majd néhány hónap múlva kormányzati pozícióba is került, sokakban a fundamentalizmus iráni és algériai térnyerése és annak következményei sejlettek fel.

Az államszervezetben kulcspozícióban lévő hadseregvezetés a kemali idők óta a nyugati elkötelezettség és a szekuláris berendez-

---

¹²³ Helyét kereső török hadsereg: Katonás rend. HVG, 2007/25., p. 30.

¹²⁴ Demirkan Tarik: Feszültség a török kormány és a hadsereg között: ásó, baka és nagyharang. HVG, 2006/13., p. 28.

kedés fő ereje, újra hallatta hangját, megmutatta az erejét. Az iszlámista kormányt megbuktatták, a hatalomra jutó kormány, pedig további lépéseket tett az iszlámista erők visszaszorítására.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában a hadsereg politikai szerepe folyamatosan csökkent. A 2002-es választásokon az Igazság és Fejlődés Pártja nyert, amelyet a korábban betiltott iszlámista pártokból szerveztek meg. Egyes vélekedések szerint a győztes párt antiszekuláris politikája miatt elutasítja a kemalista alapelveket, amelynek következtében a Közel-Keleten egy „újabb Irán” alakulhat ki.¹²⁵ A török iszlámizmus azonban élesen különbözik más országok mozgalmaitól, ugyanis a török fundamentalisták paradox módon szekularizálódnak, ennek ellenére a hadsereget nem hatja meg, hogy Abdullah Gül 2000 eleje óta Törökország demokratizálásának és EU-csatlakozásának elkötelezett híve.

A 2002-es iszlám ihletésű választási győzelmet követően a Nemzetbiztonsági Tanács igyekezete arra irányult, hogy az ország egyfajta nem hivatalos hatalmi központjaként – páratlan előjogokat élvezve – a főtitkárság a maga kezébe összpontosítsa a titkosszolgálat, a rendőrség és a csendőrség minden befutó jelentését. Ennek birtokában fogalmazta meg a „nemzetbiztonság dokumentumát”, amelyben megnevezte a köztársaság külső és belső ellenségeit, valamint a leküzdésükre ajánlott ellenintézkedéseket. Ehhez igénybe vette a lélektani hadviselés, a megtévesztés és a félrevezetés módszereinek egész tárházát is^{XXII}. Az volt a cél, hogy „felszámolhassa a belső és külső veszélyeket, megőrizze az állam területi épségét, függetlenségét és az Atatürki forradalom elveit”.

A 2007-es választások előestéjén a Török Köztársaság életében kulcsszerepet játszó hadsereg is kinyilvánította véleményét. A hadsereg vezérkarának honlapján kemény állásfoglalás jelent meg,

---

¹²⁵ Az ekként vélekedők feltehetően a Reza Pahlavi sah bukására és az iszlám hatalom átvételére, utalnak.

amelyben közölték, hogy egyes csoportok bűnös céljaik érdekében és az államhatalommal szemben szakadatlanul a vallási érzéseket lovagolják meg. A vezérkari tisztek egyértelművé tették, hogy a fegyveres erők nem maradnak tétlenek: mint a török állam szekuláris jellegének védelmezői, kompromisszumok nélkül fogják őrizni az állam és az egyház szétválasztásának elvét. A kormány a hadsereg közleményére ugyan bírálattal reagált, de mégis jobbnak látta elkerülni a konfrontálódást.

Ezzel szemben számtalan vád fogalmazódott meg az egész demokratikus világban azon szekuláris török erők ellen, akik hosszú évtizedek óta egyetlen támaszai, sőt garanciái az országban a demokráciának, s akik ennek következtében külföldi támogatók nélkül maradtak. Ez a tragikus helyzet könnyen lerombolhatja mindazt, amit Kemal Atatürk, a mai Törökország megteremtője, az első világháború utáni intézményekben, stabilitásban, értékekben megvalósított. Ám az is igaz, hogy a hadsereg és a titkosszolgálat – a szekularizáció két garanciájának – visszaélései is sokat erodáltak a demokrácia képén, bátorítást adva az iszlámistáknak.

A sereg: állam az államban

Az 1960. május 27-i katonai puccsot – amely Törökország addigi történetének legdemokratikusabb alkotmányát eredményezte – szerény fizetésű, Amerika-ellenes, nasszeri ideológiai elkötelezettségű középtisztai réteg képviselői hajtották végre. A hadsereg többségében USA-barát tábornoki kara ennek a lázadó rétegnek az anyagi helyzetét akarta javítani úgy, hogy érdekeltté teszi a biztos haszonnal kecsegtető hadiipari fejlesztésben, amely viszont így pótlólagos beruházási forrásokhoz jutott. Az elgondolás keretében megalapították az OYAK-ot (Ordu Yardimlasma Kurumu – a Hadsereg

Kölcsönös Segélyegyesülete). Eredetileg csak tisztai kölcsönös segélynyújtási egyesületként hozták létre.¹²⁶

A vállalkozás a kötelező erejű végrehajtás¹²⁷ következtében a vártnál is jobban sikerült; az 1960-ban alapított szervezet az évtizedek folyamán állami, magán, banki, ipari, külföldi, polgári és katonai tőkeeszközök bevonásával a gazdasági élet szinte minden szektorába beépülő vállalkozássá nőtte ki magát, sőt, jó néhány területen domináló szerepre tett szert. Az OYAK – a hadsereg égisze alatt – alapvetően katonák és polgári személyek tőketársulásából jött létre. Célja egyrészt a hadsereg fenntartására fordított kiadások egy részének ipari–hadiipari irányú tőkésítése, másrészt a gazdaság mind nagyobb része feletti militáris ellenőrzés, a „katonai tőke” beépülése a polgári termelésbe és annak fokozatos átalakítása a hadigépezet kiszolgálására. Az OYAK létrejöttével ugyanis a katonai kiadások tekintélyes része termelőtőkévé, vagy legalább is tőkévé konvertálódott, a katonai tőke beépült a polgári termelésbe és valójában a gazdaság nem katonai szektorának jó része is fokozatosan militáris ellenőrzés alá került. Ezzel megindult a hadsereg vezető rétege a tőkésé válás útján.

A hadsereg és az Európai Unió

A 2007-es választások előtt a hadsereg azért még kimutatta erejét, s támogatásáról biztosította a korábbi kemalista török elit több százezer szimpatizánsát, akik az ellen tiltakoztak, hogy az iszlám egyre nagyobb teret nyer Törökországban. Az államfőválasztás kapcsán a hadsereg kinyilatkoztatta, hogy „aggodalommal” figyeli az eseményeket, és kész újra megvédeni a szekurális

---

¹²⁶ Részletesebben lásd: Balázs Judit: Egy „különleges” iparág militarizálódása és következménye. A hadiipar fejlesztése c. fejezet. In: Az Oszmán Birodalomtól a modern Törökországig. Lövér print, 2007, pp.73–103.

¹²⁷ Az OYAK működési mechanizmusa: az aktív tisztek fizetésük legalább 10%-át kötelezően OYAK részvények vásárlására fordították.

világi rendet, mint már oly sokszor a török történelemben, legutóbb éppen 1997-ben.¹²⁸

Az a tény, hogy a hadsereg ezúttal nem lépett közbe, világosan mutatja, mennyire megváltozott a helyzet, mivel valószínűleg a háttérben a felek megegyeztek, hogy a hadsereg nem gördít további akadályokat az AKP és az új köztársasági elnök megválasztása elé¹²⁹ abban az esetben, ha az Erdoğan-kormány nem számolja fel a hadsereg nyugdíjalapjaként működő hatalmas, adómentességet élvező, mintegy 60 000 embert foglalkoztató polipszerű OYAK holdingját. Az OYAK az ország 3. legnagyobb vállalatcsoportja, melynek a fémipartól az ingatlanszektoron, a pénzügyeken át a turizmusig számos szférában van érdekeltsége.¹³⁰ A kiegyezésben nagy szerepe lehetett annak is, hogy a kormány több esetben megakadályozta, hogy a hadsereg vezetőit felelősségre vonják főként a kurdok ellen elkövetett törvénytelenések kapcsán.¹³¹

A kormány és a hadsereg között zajló hatalmi harc természetesen az Európai Unió csatlakozás szempontjából sem mellékes. A török parlament a csatlakozás érdekében megszavazta az úgynevezett 7. Európai Unió reformcsomagot. E szerint, az EU-ba való török belépés egyik legfontosabb pontja a hadügyi reformok és a hadsereg politikai hatalmát visszaszorító intézkedések voltak. Ennek jegyében módosították az alkotmányt, és a TNB elveszítette végrehajtó hatalmát, és a továbbiakban csak, mint tanácsadó testület működik. A jövőben az Állami Számvevőszék átvilágíthatja a katonai kiadásokat, a Hadügyminisztérium költségvetését beolvasztották a központi költségvetésbe, és visszafogták a védelmi kiadásokat. 2004-ben először

---

¹²⁸ Dorogman László: Törökország két választás után. Európai Tükör, 2007/10., pp. 54–55.

¹²⁹ Sami Kohen: An Army in Retreat. Newsweek, 2007. szeptember. 3., p. 35.

¹³⁰ Kakasy Judit: A török hadsereg hatalmi túlsúlya. Kisebbségkutatás, 2001/1., pp. 130–131.

¹³¹ Törökország sokasodó gondjai: fogyatkozó félhold. HVG, 2006/24., p. 26.

többet fordítottak oktatásra (a GDP 3,06%-át), mint a hadseregére (a GDP 2,59%-át). A hadsereg befolyása a társadalmi élet más részein is jelentősen csökkent, visszavonták képviselőiket a Legfelsőbb Oktatási Tanácsból és a Legfőbb Audiovizuális Tanácsból is. Az eddigi nemzetbiztonsági tanács megszűnt végrehajtó szervként működni, és átalakult jóval szerényebb hatáskörű tanácsadó intézménnyé. A haderő egyes képviselői az utolsó pillanatban még változtatni akartak a törvény szövegén.¹³² A török hadsereg informális befolyása a politikára napjainkban is jelentős, bár talán még soha nem volt ilyen minimális.¹³³

A katonaság szerepének megváltoztatása a csatlakozási folyamat központi kérdésévé vált. Az EU által megkövetelt reformok közé tartozik továbbá a halálbüntetés eltörlése, a börtönökben tapasztalható rendőrségi kínzás megszüntetése, a kissebbségek, elsősorban a kurdok^{XXIII} helyzetének megoldása, az állambiztonsági bíróságok helyett esküdtszék megalakítása, valamint szakítás azokkal, hogy a hadsereg döntően beleszólhasson a politikába, a közoktatásba és a kultúrába.

A kormány és a hadsereg időről időre emlékezteti egymást arra, hogy ki is az úr a háznál. Ennek jegyében a hadsereg a szekularista államszervezet védelmében tüntetők mellett, az egyre inkább iszlámbarát politikát folytató kormány ellen emelte fel szavát annak következményeként, hogy a kormány nem akadályozta meg, hogy vizsgálat induljon a hadsereg titkos, kurdok elleni akciója ügyé-

---

¹³² Puccshírek terjengtek. A katonák találkozóira hívták a kormányfőt. Ő azonban inkább elutazott a szaloniki EU-csúcsra, amelyet ismét arra használt fel, hogy megerősítse kormányának elszántságát a reformok következetes végrehajtására vonatkozóan. Erdoğan ugyanakkor hangsúlyozza, hogy reformjaihoz már megszerezte a haderő támogatását.

¹³³ Szigetvári Tamás: Törökország – Félhold a csillagok között. Kelet-Európa Tanulmányok, 2007/1.
Európa peremén: új tagok és szomszédok MTA Világgazdasági Kutatóintézet, pp. 55–74.

ben.¹³⁴ A hadsereg visszaszorulásának legékesebb példája, hogy először a török történelemben, 2007-ben egy iszlámista párt politikusa, Abdullah Gül lett a Török Köztársasági elnök, egyszersmind a hadsereg főparancsnoka.

A kormány keménysége ellenére meglehetősen népszerű.^{XXIV} A legutóbbi választásokon 47 százalékot kaptak, ami egészen rendkívüli eredmény a korábbi évtizedekhez képest. (2002-ben még csak 34 százalékkal nyertek.)

Miközben a hadsereg és az ellenzék is többször megkongatta a vészharangot a kormány iszlámista hozzáállása miatt, addig az EU és az USA rendre kiállt a hatalmon lévők mellett. A kormány ugyanis hiába használ vallási szempontból konzervatív retorikát, nem csak gazdaságpolitikájában liberális. Olyan gesztusokat tett a nyugatnak, amit elődjeik évtizedes ösztökélésre sem. Eltörölték a halálbüntetést, egyre többet vesznek át az EU-s jogrendből, megszüntették a férjek „családfői” státusát, ami anyagilag teljesen kiszolgáltatta a feleségeket. Továbbá látványosan kibékültek a szomszédos Görögországgal és meglepően kompromisszum késznek bizonyultak Ciprus újraegyesítésének ügyében.¹³⁵ Így is maradt azért bőven emberi jogi probléma: több millió kurd él anyanyelvi oktatás és közigazgatás nélkül, a szólásszabadság sem teljes és továbbra is tilos feszegetni az első világháború idején lemészárolt több millió örmény sorsát.¹³⁶

A török hadsereg szerepe a jövőben sem elhanyagolható Törökország stratégiai fekvése, illetve a határai mentén jelentkező konfliktusok miatt. Jóllehet, a NATO keleti kiterjesztését követően veszített korábbi geopolitikai jelentőségéből. A hidegháború időszaka-

---

¹³⁴ <http://english.aljazeera.net/NR/exeres/15AC1B4A-87B5-4528-8E50-309F8D0B7F2D.htm>

¹³⁵ A 2004-es egyesülés a sziget görög oldalán tartott népszavazáson bukott el.

¹³⁶ Sami Kohen: An Army in Retreat. Newsweek, 2007. szeptember. 3., p. 35.

kában ugyanis Norvégiával együtt képezte az úgynevezett „szárnyakat”, amivel szinte harapófogóba szorították az akkori Szovjetuniót. A korábbi szocialista országok NATO csatlakozásával keletre tolódtak a Szövetség határai, sőt már közvetlenül elérték Oroszországot. Ennek ellenére Törökország változatlanul rendkívül fontos katonai–geopolitikai fontossággal bír.

Nagyon valószínű, hogy a török hadseregre a XXI. században is jelentős szerep vár. Törökország Európai Unió csatlakozásával az EU hadászati képességei jelentősen növekednének. A hadseregnek döntő szerepe van abban, hogy Törökország újra regionális szereplővé vált, olyan középhatalommá, mely képes és kész a nemzetközi szerepvállalásokra is.¹³⁷ A török hadsereg nemzetközi szerepvállalása napjainkban is jelentős. Több mint, 10 000 török békefenntartó van jelen a NATO, az ISAF és a KFOR erőiben a világ számtalan pontján Haititól Kelet-Timorig, Afganisztántól (Törökország vezette korábban a nemzetközi afganisztáni missziót) Libanonig, a török hadsereg szinte minden jelentős békefenntartó műveletben részt vesz.¹³⁸

A lakosság, a katonaság és a kormányzat között törekény egyensúly áll fenn, amelyet az EU a negatív értékeléseivel és figyelmeztetéseivel nagyon könnyen felrúghat. A demokratikus átalakulás jelentős részben a csatlakozási ígéreten nyugszik, ami csak addig képes biztos alapot nyújtani, amíg a török közvélemény – és mindezekfelett a hadsereg – számára az EU biztosítja ezt az ígéretet. Kétséges, hogy fenntartható-e a fejlődés Törökországban a bizonytalan tünő csatlakozás víziójával terhelve.

---

¹³⁷ Larrabee, F. Stephen: Turkey Rediscovered the Middle East. *Foreign Affairs*, 2007. július/augusztus, pp. 110–111.

¹³⁸ www.iep-berlin.de/index.php?id=publikationen/24k

Az emberi jogok kérdése

z emberi jogok kérdésköre szorosan összefonódott a nyugati diskurzussal és az emberi jogok kérdés-komplexumának a felvilágosodás filozófiájában gyökerező (vagyis megint csak nyugati) eredetével.

A viták általában nem az emberi jogok egyes konkrét tételeire, hanem a kérdéskör filozófiai beágyazottságára és a nyugati civilizációban való gyökerezettségére irányulnak. Mihelyt ezt a külső burkot lehántjuk, egy sor olyan konkrétumot találunk, amelyek nem csak a nyugati civilizáció sajátjai. A nem nyugati civilizációk is igyekeznek viszont ezeket saját civilizációjuk filozófiai gyökerezettségére visszavezetni – például az iszlám civilizáció a sariára. Ez is oka, hogy a nem nyugati civilizációk homlokegyenest ellentétes álláspontokat képviselnek e kérdésben. Egyes muzulmán teoretikusok – akik az emberi jogok nyugati filozófiai gyökerezettségének adnak nagyobb hangsúlyt – az emberi jogok és az iszlám összeegyeztethetlenségét vallják. Mások ellenben, akik magukból a konkrétumokból indulnak ki, a kettő teljes összeegyeztethetősége mellett foglalnak állást, egyesek, pedig kifejezetten azt állítják, hogy az isteni törvénynek köszönhetően az iszlámban az emberi jogok sokkal jobban érvényesülnek, mint a nyugati civilizációban.

A XXI. század jövő konfliktusainak valószínűsíthető vallási töltetét, a világpolitikai folyamatok jövőjével összefüggésben fogalmazta meg Samuel Huntington amerikai társadalomtudós, aki civilizációk összeütközését és ebben az iszlám növekvő szerepét jóslta. Véleménye szerint elsősorban az iszlám és a Konfucianizmus támadja a keresztény eszméken alapuló olyan értékeket, mint a demokrácia, a szabadság, az emberi jogok. Különösen nagy jelentő-

séget tulajdonít a több mint, egymilliárd hívót tömörítő iszlámnak: Huntington az iszlám és a nyugat összeütközését jósolja. Véleménye szerint az afrikai és latin-amerikai civilizációk, amelyeknek központi államai nincsenek, továbbra is a Nyugattól maradnak függő helyzetben.¹³⁹

Az emberi jogok nemzetközi alapidokumentumát, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, hatvan évvel ezelőtt fogadták el az akkori államok képviselői. Ez az esemény világtörténelmi mérföldkő volt.¹⁴⁰ Korábban is születtek nemzetközi egyezmények, amelyek az emberi méltóságot voltak hivatva szolgálni.

Jóllehet, Törökország 1954-ben ugyan aláírta az Európai Emberjogi Egyezményt és 1987-ben ratifikálta az Európai Emberi Jogi Konvenció 25. cikkelyét a személyes panaszjogokról, 1989-ben részesévé vált az Európai kínzásellenes konvenciónak is, ám ezen egyezmények maradéktalan végrehajtásával a mai napig adós maradt.

Az elmúlt évtizedek folyamán azonban az emberi jogok kérdésében történő előrehaladás lépései rendre zátonyra futottak. Az Európai Unió néhány évtized alatt hattagú nyugat-európai szövetségből 27 tagú, Európa nagy részét magában foglaló államszövetséggé vált, mivel 2007. január 1-jével Bulgária és Románia is teljes jogú tagja lett a Közösségnek. E könyv megírásakor még, Törökország mellett Horvátország tagsága szerepel a napirenden. A legutóbbi bővítési fo-

---

¹³⁹ Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. 1996

¹⁴⁰ Két évig tartott a vita az ENSZ 1946-ban alapított Emberi Jogi Bizottságában, amelyik azt a feladatot kapta, hogy a Világszervezet Alapokmánya eszméinek és betűinek megfelelően alakítsa ki és kodifikálja az általános és egyetemes emberi jogokat. Az emberi jogokkal foglalkozó bizottságnak eredetileg 18 tagja volt, s elnöke az amerikai Eleanor Roosevelt asszony, Roosevelt elnök özvegye lett. 1400 ülést tartottak, s éles vitákban fogalmazták meg a deklaráció szinte minden mondatát. Végül 1948. december 10-én szavazta meg a deklarációt az ENSZ Közgyűlése Párizsban, a Chaillot Palotában tartott ülésen.

lyamat harmonizált a 2004-ben csatlakozott országokkal kapcsolatban alkalmazott eljárással. A tagság feltétele az 1993-ban lefektetett Koppenhágai Kritériumoknak való megfelelés: a demokratikus intézmények stabilitása, a jogállamiság, a kisebbségi és emberi jogok tiszteletben tartása, a közösségi joganyag teljes átvétele.

Jóllehet, Törökország a korábbi állapothoz viszonyítva eddig is sokat tett az emberi jogok biztosítása területén, kérdés azonban az, hogy mennyiben tud eleget tenni a negyedik kritériumnak is, amely az ún. abszorpciós kapacitást vizsgálja, azaz az Európai Unió képességét az új tagok befogadására. Az Európai Unió Bővítési Bizottságának álláspontja szerint az EU az évtized végéig nem fogad új tagokat. A 2010-es dátum mögött az Európa jövőjéről szóló vita, az alkotmányos dilemma és az intézményrendszer, valamint a költségvetés reformja húzódik.

Az emberi jogok kérdését vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban azt a tényt, hogy Törökország az egyetlen olyan iszlám ország, melyben – török álláspont szerint – valóban működik a demokrácia.¹⁴¹ A török hivatalos véleménnyel szemben áll az Európai Unió álláspontja, miszerint számos tennivaló van még a napirenden ahhoz, hogy Törökországot valóban demokratikus államnak lehessen elkönyvelni.

Az Atatürki reformok egyik nagyon lényeges elemét képezte az állam és az egyház szétválasztása. Ez egyben szabad vallásgyakorlatot jelentett volna, ez a terület azonban rendre csorbát szenved. Sajátos módon, még az iszlám vallás alavita ágához tartozók is hátrányos megkülönböztetésben részesülnek. Így például a Brit Belügyminisztérium ország jelentéséből derült ki az is, hogy az alavita vallást követőket is diszkriminálják, Törökország lakosságának

---

¹⁴¹ Az Amnesty International nemzetközi szervezet jelentése alapján elmondható, hogy bár Törökországban látványos intézkedések történtek a kínzások megakadályozására, az emberjogi helyzet továbbra is súlyos. A szervezet jelentése megállapítja, hogy „a kínzás továbbra is széles körben jellemző”.

túlnyomó többsége ugyanis az iszlám szunnita irányzatát követi. Az alavita (Ali próféta követői) vallási irányzat követőinek száma 12-20 millió között van Törökországban. Ez a kisebbség az iszlám egy nem-ortodox irányzatához tartozik, és vallásgyakorlatában számos ponton különbözik a szunnita többségtől, így mint „nem muzulmán” kisebbség gyakran céltáblája az előítéleteknek.

Bár hivatalosan vallásszabadság van Törökországban, a keresztény hitűek vallásgyakorlása nem biztosított, sőt nem egy esetben támadásoknak vannak kitéve. Így a Törökországi Protestáns Egyházak Szövetsége jelentést^{XXV} készített a vallási kisebbségek helyzetéről, amelyet átadtak az ankarai parlament Emberi Jogi Bizottságának. A jelentés szerint 2007 a „nem-muzulmánok sötét éve volt”. A jelentés további megállapítása szerint a keresztények nem érzik biztonságban magukat Törökországban, a törökországi keresztények fenyegetettségéről beszélnek.¹⁴² „Annak ellenére, hogy az alkotmány biztosítja a vallásszabadságot, az utóbbi évtizedben megsokasodtak az olyan kampányok, melyek célja a nem-muzulmán csoportok megbélyegzése, rágalmazása és provokálása, sőt fizikai bántalmazása” – húzza alá a dokumentum. A szerzők a török sajtót is felelőssé teszik, amelynek rémhírei hozzájárulnak ahhoz, hogy a nem-muzulmánok a radikális körök célpontjaivá váltak.

1992-ben a kurdok pártot alapítottak. Miután eljárás indult ennek betiltása céljából, 1994. március 2-án a nagy török nemzetgyűlés épülete előtt őrizetbe vették őket. Abban az időben véres háború dúlt Kelet-Anatóliában a PKK fegyveresei ellen, s a büntető törvénykönyvben olyan hajlékony paragrafusok voltak érvényben,

---

¹⁴² A legsúlyosabb esemény a török ultranacionalisták által Malatya városában elkövetett gyilkosság volt, melynek során egy bibliakiadó három protestáns keresztény munkatársát ölték meg. A tettesek további fenyegetéseket és támadásokat terveztek keresztény imahelyek ellen. A malatyai események mutatják, hogy a provokatív kampányok mennyi szenvedést okoznak.

amelyek alapján bárkit könnyűszerrel, akár egyetlen mondatért is terrorpártolónak lehetett nyilvánítani.

Az Európai Unió jelentései elismerik, hogy Törökországban jelentős lépések történtek a szabadságjogok kiterjesztése terén, de továbbra is jelentős reformokra van szükség az igazságszolgáltatás függetlenségének hiánya, a lelkiismereti szabadságjogok, a szólás- szabadság korlátozása, valamint a nők jogainak sérülése miatt.

Az EU és a demokratikus reformok iránti török elkötelezettséget minden másnál jobban mutatja az a bejelentés, amellyel Ankar 2004-ben a nemzetközi közösséget meglepte. A török semmisítőszék június elején – az általános jogállás megváltozására hivatkozva – elrendelte négy raboskodó kurd képviselő (Leyla Zana, Hatip Dicle, Selim Sadak és Orhan Dogan) azonnali szabadlábra helyezését. A legmagasabb török igazságügyi fórum indoklása szerint a török alkotmány 90. cikkének megváltozása után a nemzetközi jog megelőzi a nemzeti jogot. Márpedig az Emberi Jogok Európai Bírósága 2001 áprilisában megállapította, hogy a négy kurd ellen lefolytatott eljárás jogszerűtlen volt. Jóllehet, az ankarai állambiztonsági bíróság – az EU-köröket a leghatározottabb tiltakozásra késztetve – 2004 áprilisában megerősítette az eredeti ítéletet, a májusban törvényerőre emelkedett újabb török reformcsomag megszüntette a hatalmi önkénynek ezeket az utolsó bástyáit. Ilyen bíróság ítélte el őket egyenként 15 évi szabadságvesztésre a szeparatista terrorszervezethez, a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) fűződő állítólagos kapcsolataik miatt. 1991-ben a szociáldemokrata SHP listáján jutottak a parlamentbe. Leyla Zana akkor szerezte az első hatósági „fekete pontot”: esküjének szövegét betiltott kurd anyanyelvén is elmondta, s homlokán kurd jelmondatos szalagot viselt. Cseppet sem számított, hogy kurd nyelvű mondatában kurd-török békét szorgalmazott.

Az utóbbi időben a legnagyobb visszhangot kiváltó vita a 301-es vélemény- és szólásszabadságot korlátozó paragrafus kapcsán

jelentkezett. A „törökség jó hírneve elleni rágalom” vádjával számos elismert ellenzéki újságíró, gondolkodót, író, költőt állítottak bíróság elé (Orhan Pamukot, a meggyilkolt Hrant Dinket...). Jelen pillanatban e paragrafus a legnagyobb gátja Törökországban a vélemény- és szólásszabadságnak. A sajtószabadság korlátozásáról a kormány elismerte, hogy az olyan nagy híró írók, mint a Nobel-díjas Orhan Pamuk elégedetlenek a sajtószabadság garanciáival és különösen a büntető törvénykönyv hírhedt 301. paragrafusával, amely szigorúan szankcionálja „a török identitás” megalázását.

Bár az emberi jogok kérdésében a legfontosabb pont a kurdok jogainak elismerése, számos más területen is mutatkoznak hiányosságok. Így például Törökországban nagyon sajátosan értelmezik a menekültkérdést, mivel hivatalosan csak az kaphat menekült státust, aki megalapozott indokkal az európai országok valamelyikéből érkezik. Ennek következtében Törökországban hivatalosan jelenleg csak egy menekült(!) él, annak ellenére, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint több mint, 40 országból évente akár 50 000 menekült is érkezik, ám a rendelkezésre álló szűk források miatt a török hatóságok érdemben nem is foglalkoznak velük.¹⁴³

A homoszexualitással kapcsolatban több tanulmány is rámutatott arra, hogy az egyneműek kapcsolata nem üldözendő Törökországban, de a diszkrimináció és homofónia társadalmi és állami szinten is jelentős. Ennek hatása az, hogy az állam széles körben fellép az ilyen közösségek ellen. Az emberi jogok korlátozása irányába hat a pornográfiát ellenőrző törvényjavaslat is.^{xxvi}

Ha Törökország 40 éves vágya végre teljesülne és a közösség teljes jogú tagjává válna, az egész közel-keleti térségben azt bizonyítaná, hogy egy iszlám államban is megvalósítható a demokrati-

---

¹⁴³ Tarik Demirkán: Menekülthelyzet Törökországban: átmeneti állapot. HVG, 2007/40., 38–39.

kus berendezkedés, az emberi jogok és szabadság tiszteletben tartása. Így Törökország példával szolgálna a régióban. Ellenkező esetben a demokratikus fejlődés megakadással és a szélsőséges irányzatok előretörésével lehet számolni.¹⁴⁴

Mindez azért elsődleges kérdés, mert a független igazságszolgáltatás léte alapvető feltétel az Európai Unióhoz való csatlakozás szempontjából is. A kormányban azon dolgoznak, hogy az ország megfeleljen a koppenhágai kritériumoknak, azaz demokratikus politikai rendszert kell működtetni, a jogrendszert eurokompatibilissá kell tenni, és érvényesíteni kell az emberi jogok uralmát. Az EU-tárgyalások sikerének jegyében megkezdett reformfolyamatot „csendes forradalomként” könyvelik el vezetői berkekben.

---

¹⁴⁴ Mesko Mihály: A félhold a csillagok között. Diplomadolgozat. Nyugat-magyarországi Egyetem, 2007

Egyenjogúak? Az etnikai–vallási kisebbségek

soknemzetiségű, sokvallású Oszmán Birodalom¹⁴⁵ felbomlása után Kemal Atatürk, a nemzet atyja, megpróbált a nemzetnek egy új, egységes identitást adni. Ez a nemzeti egységállam koncepcióján alapult, mégpedig oly módon, hogy az ország területén élő kisebbségeket – függetlenül attól, hogy milyen vallási vagy etnikai kisebbséghez is tartoznak – egységesen csak és kizárólag török származásúaknak ismerte el. Ennek a folyamatnak egyenes következménye lett a kulturális homogenizáció, illetve egy felsőbb kultúra kialakítása a meglévő társadalmi különbségek ellenére, rovására.

A török társadalomban ezzel nem az iszlám vallás, hanem a török nemzethez való tartozás vált a fő összetartó kapoccsá. Ennek az új nemzetállami felfogásnak súlyos következményei lettek, és mára az országot nehezen megoldható feladatok elé állítja, ami elsősorban a kurd kérdésben csúcsosodik ki. Ugyanis e koncepció folyamodványaképpen a kisebbségek kollektív jogait nem ismerték el, magát azt a tényt is megkérdőjelezték, hogy vannak kisebbségek Törökországban. Úgy érezték és érzik ma is sokan, hogy ezzel Törökország létét kérdőjelezték volna meg.¹⁴⁶ Törökország így

---

¹⁴⁵ Az Oszmán Birodalomban a lakosság vallási alapon volt felosztva (millet-rendszer), az egyik millet az ortodoxoké volt, ennek volt mindenkor vezetője a konstantinápolyi pátriárka. Az Oszmán Birodalom idején a konstantinápolyi pátriárka politikai szerepet is betöltött. Az öt eredeti patriarchátus egyike, tiszteletbeli elsőséget élvez az ortodox egyházak között. Az ortodox egyházak közös összejövetelein mindig a konstantinápolyi pátriárka elnököl.

¹⁴⁶ Bosznay Csaba: EU bővítési feltételek és kisebbségvédelem: gondolatok Törökország nem muszlim kisebbségeiről. Szemle, pp. 364–365.

szembefordult az Oszmán Birodalom viszonylagos nyitottságával, mely évszázadokig képes volt a különböző népek és vallások közötti távolságok áthidalására, amely Európa sötét^{XXVII} évszázadai-ban a szabadság szigetét jelentette.¹⁴⁷

Az etnikai konfliktusok már régóta a török társadalom szerves részét képezik. A török állam homogén egységként kezeli a népe-séget és az etnonacionalista megközelítés az etnikai kisebbségek létét is megkérdőjelezi. A legnagyobb Törökországi etnikai kisebbség a kurd, mely a PKK-n keresztül „vívja” több évtizedes harcát. Az európai vélemények szerint nem szabad a törököket felvenni az Unióba addig, amíg nem rendezik a kurd problémát, különösen annak kiterjedtsége miatt. Ugyanis az európai gondolatok általában a baszk, vagy az észak-ír problémával igyekeznek párhuzamot vonni.

A 8-12 millió kurd helyzete alapvetően meghatározza a török–EU viszonyt, sőt a kilencvenes évek végén részben emiatt is állt le a csatlakozási folyamat. A csaknem félmillió nyugat-európai kurd közösség, pedig hangot adva véleményének, a török–kurd helyzet-ről kialakult képet nagyban tudja befolyásolni Európában a török-orosz kurdokat áldozatokként beállítva. A nyugat-európai kurd lobbira mára annyira megerősödött, hogy követeléseiknek újságokban, tanulmányokban adnak hangot, illetve az államok vezetőihez is be tudnak jutni. Napjainkra változások kezdenek kibontakozni: a jelenleg kormányon levő Erdoğan a csatlakozást megcélózva jog-szabályi, társadalmi reformokat hajtott végre az emberi és szabadságjogok tekintetében. A kisebbségek jogainak kiszélesítése is las-san előrehalad.

Az Európai Unió keleti irányú bővítése részeként Törökország 1999-ben tagjelöltté vált és 2005. október 3-án megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat. A tárgyalások megkezdése hosszú, nehéz és

---

¹⁴⁷ Részletesebben lásd: Balázs Judit: Gazdaság az Oszmán Birodalomban. Lövér print, Sopron, 2007

összetett kapcsolat eredménye volt Törökország és az EU között. Bár több fordulópont és visszaesés is volt, mégis Törökország nyugatot követő politikája – amely az Oszmán Birodalmi idők óta a legerősebb törekvése a török külpolitikának – kerekedett felül a Törökország és az EU közti kapcsolatokban. Más szavakkal: az egyetlen irány, melyet Törökország követett, a Nyugat volt. Ebben az összefüggésben a tárgyalások megkezdése közel sem volt annyira váratlan, még az egyes EU-tagállamok időzítés miatti aggályai ellenére sem. Ezzel egyidejűleg azonban ugyanerről a folyamatról nem jelenthetjük ki, hogy Törökország készen állna az EU-tagságra vagy azt, hogy „eléggé” európaiasodott volna, mivel a török politikában egyes területeken erős ellenállás mutatkozik, és a török államiság általában rövidtávon akadályozhatja a lehetséges teljes jogú tagságot. Ilyen vitatott kérdések a kisebbségek védelme és jogai, amely az olyan ellenállási pontok közé tartozik, mint a Görögországgal, valamint Ciprussal fennálló határviták rendezése.

Törökország kormányzásának alapvető eszköze az állam és társadalom kapcsolatában az általános állampolgárság, mely szerint minden török állampolgár ugyanazokkal a jogokkal és lehetőségekkel bír és ezt az elvet az alkotmány védelmezi. Ennél fogva a csoportos jogok vagy az állampolgárság megkülönböztetése a török politika számára nehezen feldolgozható koncepciót jelentenek. Bár Törökország az Oszmán Birodalom hamvaiból született, és egyike a leginkább multikulturális társadalmaknak és kormányoknak, amelyek valaha fennálltak a történelem során, a köztársaság 1923-as megszületésével az „egy nemzet – egy állam”, más néven republikanizmus elvét követte. A török nemzetépítési folyamat része volt egy kulturális homogenizáció, illetve egy felsőbb kultúra kialakítása, a társadalmon belül meglévő különbségek ellenében, rovasára. Az egyenlőség elve előnyben részesült a különbözőség felett, ebből következően az általános állampolgárság (melyben min-

den állampolgár egyedi és egyenlő kategóriát képvisel) hegemóniára tett szert a török politikában.

Az 1923-as Lausanne-i békeszerződés¹⁴⁸ alapján Törökországban a nem muzulmán közösségeket, így az örményeket, a bolgárokat, görög-ortodoxokat, zsidókat és más kisebbségeket az alábbi három csoportba sorolják:

1. A Lausanne-i békeszerződés által elismert kisebbségek: az örmények, a bulgárok, görögök és a zsidók. Ezen nem muzulmán csoportok rendelkeznek a legszélesebb közösségi és vallási jogokkal, ilyen például a saját vallási iskolák megnyitása és fenntartása.
2. Azok a kisebbségek, melyek a Lausanne-i békeszerződés megkötésének idején már jelen voltak Törökországban, de a szerződés nem tesz róluk említést. Ezen kisebbségek saját iskolát nem tarthatnak fent, és vallási tevékenységet is csak saját épületeikben végezhetnek.
3. Azon nem muszlim kisebbség tagjai, akik a Lausanne-i békeszerződés idején még nem is voltak jelen Törökországban, pl. a protestánsok vagy a Jehova tanúi, akik korlátozott jogokkal rendelkeznek.

A korábban nagyon haladó eszmének számító kisebbségi politika azonban mára már a kritika tárgyává vált. Sok pozitív eredménye mellett ugyanis ő volt a „mély”, a mindent ellenőrző állam megalapozója: az etnikai és vallási kisebbségeket úgy tekintette, mint amelyek megosztják a társadalmat, és a politikában döntő szerepet

---

¹⁴⁸ A Lausanne-i békeszerződést 1923. július 24-én írta alá Törökország és az I. világháborús antanthatalmak a sèvres-i békeszerződés revíziójaként. A törökök békeszerződés revízióját a török függetlenségi háború során harcolták ki. A török oldalról a tárgyalásokat İsmet İnönü, a későbbi miniszterelnök vezette. Az új szerződés értelmében Törökország megtarthatta Anatóliát, a kurd és örmény területekkel együtt (mindkét nemzetnek korábban függetlenséget ígérték a nyugati hatalmak), ellenőrzése alá vehette a Boszporuszt és a nyugati hatalmak fegyveres erőinek ki kellett vonulniuk az ország területéről.

biztosított a katonaságnak. Mindez ellentétes volt és ellentétes most is annak az Európának az eszméjével, amelynek megteremtésén a második világháború óta Európa fáradozik. Ez igaz volt 1963-ban, amikor megkötötte az Európai Gazdasági Közösség egyik első társulási szerződést Törökországgal, és igaz maradt azóta is a gyakran elnyomó katonai diktatúrák körülményei között.¹⁴⁹ Az Atatükrre vonatkozó mondatok a török fél szerint méltánytalanok, és a köztársaság-alapító nagy államférfi elmarasztalását jelenti, hiszen ő „olyan időszakban választott demokratikus utat, amidőn Európa felében még totalitárius rendszerek voltak uralmon”.

A Nemzetközi Vallásszabadság Intézet felmérése szerint 2006-ban Törökország lakosságának 99%-a muzulmán vallású volt (ide tartoznak a kurdok is). Az országban élő egy százaléknyi, nem muzulmán vallási közösségek közé a következő kisebbségek tartoznak: 65 000 örmény, 23 000 zsidó, 2500 görög ortodox katolikus, 10 000 Bahaista, 15 000 szír ortodox keresztény, 5000 Yezidis, 3300 Jehova tanúja és 3000 protestáns. A Törökországban élő további nagyon csekély számú katolikus vallási csoportok közé tartoznak például a római katolikusok és a minorita keresztények is.¹⁵⁰ A fenti vallási és felekezeti csoportok döntően Isztambulban és más nagyvárosokban vannak jelen. A vallási és az etnikai kisebbségek amúgy sem jelentős száma (nem számítva a kurdokat) az utóbbi időben nagymértékben megfogyatkozott – főként az asszimiláció miatt.¹⁵¹

A Törökország Európai Unió csatlakozásával kapcsolatos tárgyalások során szinte nap, mint nap kerülnek elő olyan, a múltban

---

¹⁴⁹ Chris Patten, az EU angol külügyi biztosa mondotta az Iszlám Tanulmányok Oxfordi Központjában.

¹⁵⁰ www.aina.org/news/20071206112500.htm

¹⁵¹ <http://www.faz.net/s/RubFC06D389EE76479E9E76425072B196C3/Doc~E4182F67658A146F19EA4161CA3D3834A~ATpl~Ecommon~Scontent.html>

elkövetett, de a mai napig fel nem tárt, a muzulmán és nem muzulmán kisebbségek ellen elkövetett bűnök és sérelmek, melyek az Unió közvéleményét időről időre Törökország ellen hangolják.

A Törökországban élő kisebbségekkel és különösen a kurdokkal kapcsolatban a hivatalos török álláspont szerint nincs semmi probléma, mivel e kérdések megoldása Törökország belügye. Ez az álláspont a csatlakozási tárgyalások során egyre inkább érthetlenné, tarthatatlanná vált, éppen ezért az elmúlt időszakban számos kérdésben történelmi jelentőségű lépéseket sikerült tenni.¹⁵²

A török állam számos jogi és technikai akadályt gördített a kisebbségek nyelvének használata¹⁵³ és vallásuk gyakorlása elé. Mindezen megszorítások hatványozottan érvényesek az el nem ismert kisebbségekre, így az asszír-keresztény, kaldeus, orosz-ortodox, katolikus és a protestáns közösségek tagjaira, valamint a kurdokra és az alavita kisebbségek tagjaira.¹⁵⁴

Törökország Európai Unió csatlakozása kapcsán nagyon gyakran merült fel az a megállapítás, hogy új alapokra kell helyezni a kisebbségekhez fűződő viszonyt, el kell ismerni létüket és kollektív jogukat. Az eddig megtett lépések mellett további jelentős változások is szükségesek, bár az Európai Bizottság elismerte a jelentős elmozdulás megtörténtét a Koppenhágai kritériumok teljesítésének irányába. Ám a továbbiakban is szükség van az alapos ellenőrzésre annak biztosítására, hogy a megindult, kisebbségeket érintő reformok intenzitása ne csökkenjen, és az eddig elfogadott reformok maradéktalanul megvalósuljanak.

---

¹⁵² http://www.bpb.de/themen/T3SFAJ,0,0,Menschen_und_Minderheitenrechte:_die_T%FCrkei_und_die_europ%E4ischen_Standards.html

¹⁵³ Ismert tény, hogy az igen jelentős kurd etnikaicsoport nem gyakorolhatta nyelvét, iskolái nem voltak, ugyanakkor az etnikai törökök megvetették a kurdokat „iskolázatlanságuk” miatt.

¹⁵⁴ <http://www.c3.hu/~bocs/csi/03/03-2majus.html>

A keresztény kisebbségek helyzete Törökországban

Elméletben Törökországban vallás- és szólásszabadság van, a valóságban azonban jelentős akadályok tornyosulnak az egyházak szabad működése előtt.

A török állam korábban számos technikai kérdésben akadályozta az egyházak működését, s állami hozzájáruláshoz kötötte az egyházi épületek felújítását vagy a vallási és oktatási tevékenységek megindítását. A török állam burkolt keresztényellenességének legékebb példája a Helbeli-szigeti Chalki görög-ortodox szeminárium bezárása volt.¹⁵⁵

A Törökországban élő kisebbségeknek az okozza a legnagyobb fájdalmat, hogy a török kormány a mai napig tagadja a kisebbségek ellen az I. világháború során elkövetett népirtásokat, különösen az örmények és az asszír-keresztények elleni erőszakos cselekedeteket.¹⁵⁶ Az elmúlt egy évben egyre inkább fellángoló nacionalista-islamista eszmék nagy veszélyt jelentenek a kisebbségek jogaira, ugyanakkor az a jövőben derül csak ki, hogy a most ismét hatalomra került Erdoğan-kormány képes és kész lesz-e a korábbi ciklusában megkezdett reformok folytatására.

Törökország Európai Unió csatlakozása egyértelműen pozitív hatással van a keresztény kisebbség jogainak érvényesülésére. A 2004-es brüsszeli EU-csúcson megígért reformok végrehajtása, ha nagyon lassan is, de elkezdődött, s korábban elképzelhetetlen módon megjelenhettek keresztény hittérítők is. A keresztény közösségek megerősödtek, s ma már több mint, 300 templomot, imaházat és tucatnyi alapítványt tartanak fenn. Ezen kívül hét újság, hat folyóirat és öt rádióadó áll a keresztények szolgálatában. 2006 májusa óta, pedig megkezdhetette működését az első török nyelvű kereszt-

---

¹⁵⁵ <http://www.dw-world.de/dw/article/0,1564,1349682,00.html>

¹⁵⁶ <http://www.c3.hu/~bocs/csi/03/03-2majus.html>

tény tévécsatorna, a Türk 7 is.¹⁵⁷ Talán a leglátványosabb gesztus az volt, amikor Erdoğan miniszterelnök hajlandó volt találkozni az országba látogató XVI. Benedek pápával.

Az EU országjelentései és a washingtoni külügyminisztérium éves jelentései is 2004 óta folyamatosan azt hangsúlyozzák, nem elég csak törvényi szinten megteremteni a vallás és a véleménynyilvánítás szabadságát, hanem a jövőben azon kell munkálkodni, hogy ezen törvények által biztosított jogok a mindennapokban is megvalósuljanak.

Változik az etnikai térkép?

Az Európa és Ázsia határán fekvő Törökország kulturális és etnikai térképe ma rendkívüli változatosságot mutat. Ennek ellenére a Lausanne-i elvek érintetlenek maradtak, és az egyezmény 37–45. pontjai, amelyek a nem muzulmán kisebbségek jogait biztosították, még mindig a kisebbségi politika alapját képezik Törökországban. Ezek közé a jogok közé tartozik az oktatáshoz, a vallási szabadsághoz való jog, más állampolgárokkal azonos állampolgárság, illetve a kulturális jogok. Törökország tartózkodott attól, hogy hivatalosan elismerjen más, további kisebbségi csoportokat. Még olyan áron is, hogy harcba kellett bocsátkoznia az erőszakos kurd nacionalista mozgalommal nemzetközi szintereken. Az általános állampolgárság és az egyenlőség elvének uralkodó jellege a politikai kultúrában, valamint a nem muszlim kisebbségek hivatalos elismerésének korlátozottsága a kulcsa Törökország viszonyának a kisebbségek védelme irányába.

Törökország válasza az EU által sürgetett „europaizálódásra” magában foglalta több reformcsomag elfogadását, melyek között kulcsfontosságú törvények és alkotmányi rendelkezések kiegészítése is szerepelt. Mindazonáltal Törökország reformfolyamata nem

---

¹⁵⁷ Demirkan, Tarik: Muszlimok Ausztriában: félhold és kereszt. HVG, 2006/22., p. 39.

tartalmazta a hagyományos kisebbségi politika felülvizsgálatát, illetve az „egyéni jogok és szabadságjogok” szerkezetének újragondolását sem. Más szavakkal, bár az EU által szabott feltételek, melyeket a Koppenhágai Kritériumok tartalmaznak, elismerést, elfogadást nyertek és Törökország megfelel nekik, de ezt inkább az emberi jogok szélesítésével, mint a kisebbségi politika változtatásával érték el. Törökország alkotmányi kiegészítésekkel kiszélesítette a gondolati, a sajtó, a szervezeti és a gyülekezési szabadságot, melyek további szabadságjogokat hoztak az olyan nem muzulmán kisebbségek számára is, mint pl. a kurdok, a sírek és mások. Ugyanezen módon törvényessé vált, hogy a töröktől eltérő nyelven sugározzanak rádió- és televízió-adásokat, kulturális alapon szervezeteket alapítsanak, illetve minden hit számára istentiszteleti helyet állítsanak fel, valamint az, hogy közösségi alapítványok számára tulajdont szerezzenek, vagy azoktól megváljanak. Ezeknek a reformoknak köszönhetően Törökország, hogy megkezdte tárgyalásait az EU-val.¹⁵⁸

Bár több reformot is véghezvittek és megkezdték a tárgyalásokat, Törökország még mindig kritikával szembesül az EU részéről a kisebbségek védelme tekintetében. EU-tisztségviselők gyakorta hangsúlyozzák, hogy Törökország lelassította 2005-ben megkezdett reformfolyamatát. Olli Rehn bővítési biztos több alkalommal aggályainak adott hangot a kisebbségekkel kapcsolatos bánásmód miatt. A nem muzulmán kisebbségeket illetően a legalapvetőbb kiegészítés még mindig a török nemzetgyűlés előtt fekszik. Ez is azt mutatja, hogy a kisebbségek kérdése még mindig napirenden marad a tárgyalási folyamatban. Bár Törökország nem tűnik késznek kisebbségi politikájának alapvető megváltoztatására, az Európa Ta-

---

¹⁵⁸ Komáromi Sándor: Az etnikai alapú rezsimek folyamatossága és változásai Ausztriában, Németországban, a Szovjetunió/Oroszországban és Törökországban: az etnikai rezsimek változatai, és hipotézisek változásaira. In: Kisebbségkutatás, 2007/2.

nács és az EBESZ által képviselt normáknak való megfelelés még mindig élő elvárás Törökországgal szemben.

Az eddigi reformok nem lebecsülendők, de valójában nagyrészt még csak papíron születtek meg, a gyakorlat nem, vagy csak alig igazodott hozzájuk. A megszületett reformok még csak a folyamat elejét jelentik és semmiképpen sem többek, mint a csatlakozáshoz szükséges változások első lépése. A kisebbségek jogainak kiterjesztése mind horizontálisan, mind vertikálisan messze van még a kívánatostól, mely jelenti minden kisebbségi csoport elismerésének igényét és ezeknek a csoportoknak a megfelelő jogok megadását. A török állam és az azzal gyakorlatilag egyenértékű „fehér török” felső osztály (azaz, az ún. establishment) represzív jellege nem csak az etnikai kisebbségekkel, hanem a társadalom többséget adó „fekete törökökkel” szemben is megnyilvánul.

A török társadalom kettősege, bár a csatlakozási tárgyalások megkezdésénél nem merült fel akadályként, mindenképpen figyelembe veendő társadalmi tényező. A falu–város ellentét a legtöbb európai államban is létezik, vagy létezett, viszont ugyanez Törökországban úgy jelenik meg, hogy egy európai városi társadalom áll szemben egy elmaradott vidéki premodern társadalommal. Ezt a szembenállás megerősíti az is, hogy a városi fiatalság már átvette a nyugati értékeket, és ennek megfelelően kíván élni. Úgy, mint a nyugatiak. A probléma ott van, hogy ők lenézik az elmaradottabb vidékek szegény és mélyen vallásos népességét, mely komoly társadalmi feszültségeket szíthat.

A török–kurd konfliktus

modern Török Köztársaság történetében sokáig tabunak számított a kurd kérdés felvetése. A Köztársaság első éveiben a törökösítés politikája volt a jellemző, mert Atatürk és hívei szerint a soknemzetiségű Oszmán Birodalom nem lehetett egy modern nemzetállam fundamentuma.

A kurd kérdés egyidős a modern Törökországgal, sokáig azonban úgy kezelték, mintha nem is létezne, illetve mintha egyáltalán nem jelentene problémát. A kurd népesség ma Azerbajdzsán, Örményország, Törökország, Szíria, Irak és Irán területén található. A legnagyobb kurd közösség a régió belül Törökországban él.

Kezdetben a kurdot „hegyi törökök”-nek nevezték. Később, az 1960-as években ezt a „déleleten élő állampolgárok” megnevezés váltotta fel, majd egészen 2005 augusztusáig a „más nyelvet beszélő állampolgárok” vagy a „terroristák” kifejezést használták velük kapcsolatban a török politikai közbeszédben.

A modern Török Köztársaságnak központi eszmei eleme, a kemalizmus része a nacionalizmus, amely az általános iskolától az egyetemig áthatja a nevelési, képzési rendszert, ezáltal könnyen felhasználható eszköz a politika számára. A nemzeti érzés középpontba állítása korábban kétségtelenül eredményes volt, mert megfelelt az adott kor elvárásainak, a nacionalizmus nélkül az ország identitásválságba is kerülhetett volna. De ennek a politikának köszönhető az is, hogy ma nincs kurd felső réteg.

A kurdok eredete, nyelve és vallása

A több mint, 30 milliót kitevő kurd népesség a világ egyik legnagyobb olyan nemzete, amely nem önálló állam keretei között él.

Kurdisztánt jogilag nem ismerik el, politikai határai nem léteznek. Négyezerötvenezer négyzetkilométernyi területén a mai Törökország, Irak, Irán, Szíria, Libanon, Örményország, Grúzia és Azerbajdzsán osztozik. Tíz-tizenkét millió kurd él Törökországban¹⁵⁹ (az ottani népesség 20%-a), öt-hat millió Irán területén (10%), négy millió, pedig Irakban (23%). A kurdok által lakott terület Törökországtól az Iráni-felföldig, az Araráttól a Tigris és az Eufrátesz közti területig, vagyis az ókori Mezopotámiáig húzódik.

A kurdok „hazája” (Kurdisztán) Irán és Törökország területével határos, s Mandali városától az Araráton át a Kaukázusig tart. Élnek kurdok Örményországnak a törökországi Erzerum városáig húzódó hegyei között is, valamint délen, az ókori Mezopotámia területén, ahol Kurdisztán nyugati határát az Eufrátesz alkotja. A kurdok tehát több mint, ezer éve tartoznak az iszlám ummához, de emellett megtartották etnikai és nyelvi sajátosságaikat.

Az első világháborúban Kurdisztán a háborúban részt vevő seregek – mindenekelőtt az oroszok és a törökök – csataterévé vált. A kurdoknak gyakorta el kellett viselniük mindkét hadsereg megszárlásait és fosztogatásait.

A világháborút követően Kurdisztán elszegényedett, erőtlenné, nagyrészt hajléktalan lakosságú ország képét mutatta, amelyet nyomorúság és betegség sújtott. Az Oszmán Birodalom szétesése lehetővé adott a törökországi kurdok számára arra, hogy még elszántabban küzdjenek szabadságuk és nemzeti identitásuk elismeréséért. Az Oszmán Birodalom szétesését követő sèvres-i szerződés 1920-ban nemzetközileg elismerte a kurd népnek az autonómiához és a függetlenséghez való jogát.

---

¹⁵⁹ A törökországi kurd népesség számszerűségére vonatkozóan különböző statisztikák ismertek. Egyes források szerint (Internet wikipedia) is eltérőek az adatok. Szerepel 5 milliós népességi adat is. Általában az adatok nem megbízhatóak, ugyanis sok esetben a kurdok nem merik közölni etnikai hovatartozásukat, nem vállalják identitásukat.

A törökországi kurdok sorsát a sèvres-i békeszerződést követő 1923-as lausanne-i békeszerződés pecsételte meg. Ebben a szerződésben ugyanis felülvizsgálták, és részben megváltoztatták a sèvres-i békeszerződésben lefektetetteket. Ennek értelmében, Törökországban csak vallási kisebbségek léteznek, tehát a muzulmán vallású kurdok nem kisebbségek, ezért kisebbségi jogokat sem követelhetek a múltban.¹⁶⁰ Kemal Atatürk nacionalista politikájának egyenes következménye lett az a több mint, 30 kurd lázadás, melyek hatására a török vezetés a kurd nép teljes asszimilációját tűzte zászlajára, s ennek során bezáratták a kurd iskolákat és megtiltották a kurd nyelv használatát.¹⁶¹

Annak, hogy a kurd nép kimaradt az Atatürki nemzetépítésből, számos magyarázata van: egyrészt a kurdok a legnagyobb nem török anyanyelvű népcsoportot jelentették és jelentik Törökországban, másrészt a kurdok az ország távoli, a központi közigazgatástól egy földrajzilag jól körülhatárolható területén éltek törzsi-feudális társadalmi viszonyok között. Harmadrészt, mivel a törzsi vezetők támogatását az éppen aktuális kormányok mindig megszerezték, ezért feleslegessé vált az egész kurd népintegrálás a török társadalomba.¹⁶²

15 év kegyetlen harc, 35 ezer halott, köztük katonák, gerillák, terroristák, ártatlan civil állampolgárok és még ártatlanabb külföldi turisták, 3 milliónál is több földönfutóvá vált ember, több 10 ezer politikai fogoly a szomorú mérleg. Egy 12 milliós kisebbség a legkisebb önkifejezési jog nélkül, tucatnyi megbélyegzett, rebellis megye, háromszázézes „válságkezelő” hadsereg, több mint, 100 milliárd dollárnyi kár, egy bebörtönzött fővezér és egy változások-

---

¹⁶⁰ <http://www.hetek.hu/index.php?cikk=47026>

¹⁶¹ Flesch István: Atatürk és kora p. 388.

¹⁶² Vadász Rezső: Törökország a vádlottak padján. Kisebbségkutatás, 2001/3., p. 585.

ban hinni képtelen kormányzat – számokkal talán így jellemezhető az Európa határában több mint, másfél évtizede tomboló erőszak.

A számok mögött azonban emberek állnak, egy nemzeti és területi egységét makacsul védő, büszke nemzet, illetve egy korábban még saját nyelvének oktatásától is eltiltott nép: a törökök és a kurdok.

Törökország kettéosztott társadalma

Törökország területén a legjelentősebb kisebbség a kurdoké, akik az ország népességének körülbelül 20%-át alkotják (más források szerint 17%-ot, és így 13 millióan vannak), főleg az ország keleti területein, valamint a nagyobb városokban élnek.¹⁶³

Bár Törökország lakosságának 99 százaléka muzulmán, társadalmát erős kettéosztottság jellemzi. Az ország fejlettebb, nyugati részén, illetve a városokban élő népesség erős nyugatorientáltsággal jellemezhető. Életükbe a nyugati életmód szinte minden eleme beépült, ezek további terjedését modern kereskedelmi televíziócsatornák segítik. Az erre járó nyugat-európai turista szinte mindent megkaphat, ha van pénze. A nagyvárosok peremkerületeiben, vidéken, s főleg a kurdok által lakott, elmaradottabb délkeleti területeken, Anatóliában azonban már sokkal kedvezőtlenebb kép tárul elénk. Az itt élőknek semmi nem jut abból a jólétből, amit városi társaik élveznek.

Szinte nincs is az életnek olyan területe, melyben a Délkelet-Anatóliában élők ne lennének hátrányban. Legyen szó akár foglalkoztatottságról, oktatásról vagy éppen egészségügyről, az itt élő népesség fényévekre van az isztambuli állapotoktól. Ezekről a területekről folyamatos az elvándorlás: az elkeseredett lakosság a nagyvárosokban próbál munkához, fedélhez jutni, többnyire eredménytelenül, csak újabb szociális problémákat szítva. Sokan kény-

---

¹⁶³ A további népcsoportok közé tartoznak a grúzok (1,5 millió), cserkeszek (1 millió), zazák (1 millió), azeriek (800 000), lázok (500 000), szírek, arabok, görögök (5000) és örmények (70 000).

szerülnek országuk elhagyására: volt időszak, amikor a Földközi-tenger és az olasz ideiglenes befogadó bázisok csak úgy hemzsegttek a kurd menekültektől. Mára a helyzet valamelyest javult, az elvándorlás már nem olyan mértékű, mint a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején, Európában azonban már így is majdnem egymillió kurd él.¹⁶⁴

Még az iszlám ellenzékkel szemben alkalmazott eszközöknél is durvábbak azonban azok az intézkedések, melyeket a török kormány országának 12 milliós kisebbsége, a kurdok ellen alkalmazott (alkalmaz?). Az 1980-as évek közepétől kezdődően az ország délkeleti részén harcoló szeparatista kurd csapatok ellen a török hadsereg rendteremtés címen szabályos tizedelő hadjáratot indított.

Az Európai Unió jelentései ugyanakkor rendre felhívják Ankara figyelmét arra, hogy csökkentse a parlamentbe jutás 10%-os küszöbét 5%-ra, és ezzel segítse elő a kurd nemzeti mozgalmak képviselőihez jutását.

Hontalanul

A kurd nép a világ egyik legnagyobb anyaország nélküli kisebbsége, számukat illetően igencsak eltérő adatok láttak napvilágot: léteznek olyan becslések, melyek 13 millió, de vannak olyanok is, melyek 30 millió kurdról beszélnek (a források többsége a második adathoz közeli számot említ). A kurdok Törökország, Irak, Irán, Szíria, Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia területén élnek. További mintegy 7 millió kurd a világ más országaiban él. Nagyobb részük földműveléssel, kisebb részük nomád pásztorkodással foglalkozik.^{XXVIII}

A törökországi kurdok, az ország délkeleti részében, a minden tekintetben elmaradott Anatóliában élnek. A nemzeti egységre törekvő Törökország sokáig igen sikeresen „altatta” kurdjait, hivatalosan a

---

¹⁶⁴ Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. Diplomamunka. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, p. 40.

kurd elnevezést nem is használták, egyszerűen csak „hegyi törököknek” nevezték őket. Karizmatikus vezetőjük, Abdullah Öcalan, színrelépésével azonban változott a helyzet, és a hirtelen feltámadó kurd nemzettudat több ezer, mindenre elszánt ellenséget szült Törökországnak. 1978-ban megalapított Kurd Munkáspárt 1984-ben megindította máig is tartó kegyetlen harcát az önálló Kurdisztán megteremtéséért.^{XXIX}

Óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy Abdullah „Apó” Öcalan: terrorista vagy szabadságharcos?¹⁶⁵

A hatalom kurdok szembeni eljárása méltán emlékeztet a XX. század eleji örmény- vagy görögüldözés borzalmas eseményeire, ezúttal épp csak azok módszeres és nyílt tömeggyilkosságai nélkül. A cselekmény a kurdok vonatkozásában egyébként ciklikusan ismétlődik már az 1930-as évek óta. Az 1980–1990-es években a minden korábbinál szélesebb körű ellenállás nyomán azonban totális formáját öltötte, ami kimeríti a népirtás tényállását. Törökországban ez – NATO-tagsága és EU-s ambíciói ellenére – szabadon megtörténhetett, körülbelül egy időben a balkáni népirtás legvégül külső kényszerrel leállított hullámaival. A kormány bizvást elkönnyelheti, hogy hosszabb időre sikerült ismét legyőznie a kurdokat, de legalábbis fegyverszünetet diktálhat. A településhelyek kiürítésével, egész környezetük feldúlásával ezúttal akár halálos sebet is kaphatott a törökországi kurd honos kontinuitás akkor is, ha sor kerülhet nagyobb arányú visszatelepedésre, hiszen házaikkal együtt feltehetőleg a történelmi emlékhelyek is elpusztultak.

Az 1990-es évek elején Öcalan – hogy valahogy végre felhívja a világ figyelmét a kurd nép problémáira – úgy döntött, szerveze-

---

¹⁶⁵ Minden attól függ, honnan nézzük. A török hatóságok és a 15 éves kurd–török háború alatt meggyilkolt emberek hozzátartozói nyilvánvalóan az első jelzővel illetik a nemrég 50. életévét betöltött PKK vezetőt, míg a világ legnagyobb sajtó állam nélküli népe, a kurd minden bizonnyal hányatott történelmének egyik legnagyobb hőst látja Öcalanban.

tének harcát Európa szívébe exportálja. Németországra esett a választása, persze nem véletlenül, ebben az országban él ugyanis a legtöbb kurd menekült, egyes számítások szerint mintegy félmillió. De ezen túlmenően egy másik nagyon lényeges okot adott az a tény, hogy a török hadsereg a kurdok elleni harcokban nem egy esetben Németországból származó fegyvereket használt, megsértve ezzel a NATO alapelveit, ugyanis NATO ország fegyvereit vetették be NATO ország lakossága ellen. Az elszaporodó erőszakos akciókat és demonstrációkat követően a pártot 1993-ban Németországban is betiltották. Szintén a figyelemfelkeltést szolgálták a szervezet Törökországban nyaraló nyugati turisták elleni támadásai, melyek – a világgkampány mellett, és a merénylők nem kis örömeire – jelentős károkat okoztak a török idegenforgalomnak is. Ezek után a vezér Öcalan Szíria elhagyására kényszerült, ahol ideiglenes menedékjogot élvezett.

Több hónapi bolyongás után a török titkosszolgálat Kenyában elfogta Öcalant.^{xxx} Öcalan bíróság elé állítását^{xxxi} az Európa-szerre tomboló kurd erőszakhullám sem tudta megakadályozni. A boszszúhadjárat során a legrosszabbul – érthetően – a görög és kenyai nagykövetségek jártak, de kijutott a „jóból” a török, az izraeli, az amerikai, az olasz és az ENSZ-képviselteknek is. A legtöbb és a legnagyobb felvonulás egyaránt Németországban volt, a több tucat demonstráció közül a hétezres bonni magasan kiemelkedett.

Öcalan a bírósági tárgyalás folyamán beismerő vallomást tett, s ezt követően cseppet sem volt kétséges, milyen büntetés vár rá. Az államügyész – a büntetőtörvénykönyv 125. paragrafusára hivatkozva – „az állam egysége ellen elkövetett támadás” miatt halálbüntetést kért a kurd vezetőre, amit a bíróság el is fogadott. A kérdés csupán az volt, vajon végre is hajtják azt, vagy – engedve a nemzetközi nyomásnak és a józan észnek – életfogytig tartó halálbüntetésre módosítják. Mert bár Törökországban a közelmúltig még

mindig érvényben volt a halálbüntetés, de a halálos ítéleteket 1984 óta nem hajtják végre.

A kérdés igen kényelmetlen helyzetbe hozta a török kormányt: saját országának közvéleménye – leszámítva persze a kurdokat – egyértelműen kivégzés párti volt, ám az Európai Unió felé igyekvő Ankarának más szempontokat is figyelembe kellett vennie. S láss csodát, a nagy taktikus Törökország ezt a dilemmát is megoldotta: 1999 októberében – nyilvánvalóan a belső ösztönzésnek engedve – előbb jóváhagyta az Öcalanra kiszabott halálbüntetést, 2000 januárjában azonban életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatta azt. Így sem a törökök, sem az Unió nem szólhatta meg a már december óta hivatalosan is tagjelölt Ankarát.

Azzal, hogy az 1990-es évek végén a kormány egyelőre „megnyerte” a maga kurd-háborúját, megindulhat a kurd helyzet békés rendezése. Ezt most Törökország csatlakozási folyamata keretében az EU is kikényszerítheti. A békés rendezésre^{xxxii} – sajátos aszinkronban az eseményekkel – egyébként már 1991 óta léteznek programok.

Komoly akadályt jelentenek a békés megoldás elérésében a szeparatista mozgalmak akciói. Közülük is az egyik legveszélyesebbnek a Kurdisztán Szabad Sólymai nevű szervezet látszik, akik nem egy esetben a PKK-val szembeni lépéseket fogatosítanak. Így például a PKK egyik szárnyának éppen fegyverszünetet ajánlott volna Törökország, amikor a szeparatista mozgalom lehetetlenné tette a békemegállapodást.

A Kurdisztán Szabad Sólymai (TAK) először 2007-ben kerültek a figyelem középpontjába. Május elsején figyelmeztették a turistákat: ne Törökországban töltsék a szabadságukat, majd júliusban elkövették első merényleteiket Cesmében és Kusadasiban.

A Kurdisztán Szabad Sólymai nevű szervezet vállalta magára a 2007-ben elkövetett korábbi merényleteket is. Számos új merénylet elkövetését helyezték kilátásba, ha nem engedik szabadon a PKK vezetőjét, Abdallah Öcalant.

Kezdetben mindenki azt hitte, hogy a robbantók a PKK-ból váltak ki és a saját szakállukra követték el a merényleteket. Később a párt kompromisszumra nem hajlandó militáns szárnyaként tekintettek rájuk, holott soha semmi nem bizonyította, hogy a szervezetnek köze lenne a PKK-hoz, amely ráadásul több nyilatkozatban is elhatárolódott a Sólymoktól.

Ennek ellenére tartja magát az a vélemény, hogy a szabad sólymokat a PKK legradikálisabb vezetői mozgatják és használják fel hatalmi harcaikban. E felfogás szerint csak látszólagos céljuk az önálló kurd állam létrehozása, valójában a PKK-n belüli hatalomért küzdenek.

„Városi gerillák”

A TAK tagjai névtelenségbe burkolóznak, és csak gyenge szálakkal kötődnek egymáshoz. A szervezet tagsága főként frusztrált fiatal kurdokból áll, akik Isztambul, Izmir és Ankara nyomornegyedekben nőttek fel, miután szüleik elmenekültek a PKK és a török haderő harcai elől az ország délkeleti részéből. Elemzők szociális háttér nélküli felnőtt fiataloknak, remény nélkül született „városi gerilláknak” nevezik őket. Még nem tisztázott, milyen kapcsolatban állnak a párttal, de a PKK militarista ágának módszereit nem tartják eléggé hatékonynak, így saját harci taktikát dolgoztak ki. A TAK tagjai mindeddig gazdasági célpontokat támadtak és leginkább a közkedvelt turistaközpontokban okoztak pánikot és rettegést. Akcióikhoz kisebb mennyiségű robbanóanyagot használnak: 2007. június 16-án az isztambuli Eminönü negyedben kukába rejtett, vagy az Antalyában egy robogó, illetve Marmarisban egy mikrobusz ülése alatt elhelyezett bombák sokkal nagyobb vérfürdőt is okozhattak volna, ha készítőik azt akarják.

Eddig a titkosszolgálatoknak sem sikerült feltérképezniük a TAK struktúráját. Valószínűleg kis elkülönült csoportokban működnek a nagyvárosokban. Ezzel szemben a PKK klasszikus sztáli-

nista struktúra szerint épül fel: ismert tagsággal és még ismertebb vezetőkkel tevékenykedik, főként az ország keleti részén.

A sólymok honlapjukon török nyelven ismertették céljaikat. Állításuk szerint Törökországot fasiszta csoportok vezetik, a kormány nem több a hadsereg játékszerénél. Az ország vezetőit teszik felelőssé a rossz életkörülményekért és Délkelet-Törökország gazdasági problémáiért. Arra is felhívják a figyelmet, hogy az EU-tagságért folyamodó országban nem tartják tiszteletben az emberi jogokat.

Mivel szerintük a török kormány ártalmas tevékenységét a turizusból befolyó összegekből finanszírozzák, eltökélték, hogy ellehetetlenítik az ország idegenforgalmát. Az egyre több terrortámadás, a Mohamed-karikatúra körüli botrány és a madárinfluenza miatt az utazási irodák 2007-ben a Törökországba utazó turisták számának húszszázalékos visszaeséséről panaszkodtak, ám ennek ellenére is sokan látogatják a közkedvelt török üdülőket. Csak Németországból évente több mint, félmillióan veszik az irányt az ország tengerpartja felé. A szervezet ennek szeretne véget vetni.

Akik békét akarnak

A PKK második számú vezetője, Murad Karayilan, iraki rejtékhelyéről békejavaslatot küldött Törökországnak, amelynek 2008. szeptember elsején kellett volna életbe lépnie, de a körülmények nem segítenek a fegyverszünet létrejöttében. A PKK radikálisabb tagjai ugyanis (a sólymokhoz hasonlóan) ahhoz kötik a fegyverszünetet, hogy Törökország szabadon engedje Abdallah Öcalant, a párt alapítóját és ideológiai vezetőjét, valamint tárgyalást folytasson a szervezettel.

Egyes kurd körök szerint ugyanakkor továbbra is folynak tárgyalások a fegyverletételről, mert Karayilan és társai attól félnek: észak-iraki mozgásterük jelentősen beszűkülhet, hiszen az Egyesült Államok fontolgatja, hogy Irakban állomásozó csapataival egyik

legfontosabb térségbeli szövetségese, Törökország segítségére siet a kurd lázadók elleni harcban.¹⁶⁶

A kurd kérdés destabilizálhatja a térséget

Törökország számára az egyetlen elképzelhető lehetőség, ha Irak megőrzi területi integritását és a kurd területek politikai és biztonsági kontrol alá kerülnek. Törökország eddig hivatalosan nem vett részt semmilyen katonai misszióban Irakban, mert a parlament leszavazta a miniszterelnök által 2003-ban beterjesztett javaslatot. Törökország a háborúnak „köszönhetően” elveszítette befolyását Irakban, amely az 1990-es években egyik legfontosabb gazdasági partnere volt. Viszont a háború felerősítette az említett kurd problémát és a PKK áttolta bázisát az ellenőrzés nélküli Észak-Irakba, ahonnan egyszerűbben szervezi meg akcióit. Az utóbbi időszak többszöri merényletei Kelet-Törökországban és Ankarában 2007 őszén odáig vezettek, hogy a török miniszterelnök a parlament elé terjesztette azt a javaslatot, amelynek értelmében a török hadsereg bevetheti katonai erejét az iraki PKK-bázisok ellen. A nemzetközi szinten nagy felzúdulást kiváltó határozat kétélű, hiszen a tényleges határon túli beavatkozás megronthatja az EU és Törökország viszonyát.

Ez azért is különösen problémás, mert a tény, hogy 2003-ban a török parlament nem engedte sem katonáit Irakba, sem a török bázisok használatát az amerikai hadműveletekben, jelentősen megrontotta a két ország viszonyát. Ezt csak tovább tetézheti az amerikai képviselőház határozata az örmény népiirtásról.

2002-ben a parlament módosította a nem „EU-kompatibilis” törvényei nagy részét, többek között májusban átalakította a

---

¹⁶⁶ Washingtonban már ki is neveztek egy megfelelő katonai vezetőt: a NATO szövetséges erőinek európai főparancsnoka, Joseph Ralston fogja levezényelni Bagdadban és Ankarában a PKK elleni műveleteket.

Nemzetbiztonsági Tanácsot, amely addig akár törvényeket is kiiktathatott.¹⁶⁷

Újabb békés alternatíva

Nemcsak katonai, hanem politikai téren is nyomás alá került a PKK. Diyarbakir¹⁶⁸ főpolgármestere, Osman Baydemir mindinkább a kurd nép békés, új szószólójának szerepében tetszeleg. Ezzel alternatívát nyújt népének a munkáspárt erőszakos politikájával szemben. Mellette több mérsékelt kurd politikus – akik Szabad Kurdok Csoportjának nevezik magukat – új politikai párt megalapítását jelentette be, amely fő feladatának tartja a kurdkérdés békés megoldását.

Fő szószólójuk Serafettin Elci, aki 1980-ban, Bülent Ecevit miniszterelnöksége alatt rövid ideig miniszteri posztot is betölthetett. Amikor Elci az új párt terveiről tájékoztatott, hevesen bírálta a PKK sztálinista ideológiáját és hangsúlyozta, hogy a munkáspárt nem a remény, csakis a reménytelenség forrása. Szerinte egy terrororganizáció esélye, hogy véghezvigye a terveit, egyenlő a nullával.

Lesz-e béke?

A kurd kérdés hivatalos megítélésében 2005-ben fordulat következett be: Erdoğan kijelentette, hogy „csak a demokratikus hiányosságok megszüntetésével és a kurdok lakta térség gazdasági problémáinak együttes orvoslásával lehet kezelni a szélsőséges, szeparatista erők által támasztott kihívást”. Ez a kijelentés óriási viharokat kavart és megosztotta a török társadalmat, annak ellenére, hogy a kérdés megoldását az „egy állam – egy nemzet – egy zászló” keretein belül képzelték el. Egyik oldalon a török nacionalistákat, másikon az önállóságukért küzdő kurd kisebbség tagjait (a Kurd Munkáspárt – a PKK tagjait és szimpatizánsaikát) találjuk. Különösen

---

¹⁶⁷ Robins, Philip: Turkey between Copenhagen and Iraq. International Affairs, No. 3., 2004, p. 553.

¹⁶⁸ Ez a török város a kurdok lakta terület központjának tekinthető.

erős pozíciót szereztek azok az erők, melyek a kurdokat minden rossz forrásának tekintik és mindenféle bűntevékenység – maffia, prostitúció, fegyverkereskedelem, drogkereskedelem – mögött őket vélik felfedezni.

Lesz-e béke? Ez most a török–kurd konfliktus legfőbb kérdése. A labda pillanatnyilag a török kormány térfelén van, most nekik kell lépniük a helyzet megoldása érdekében. Ankara azonban – bár az első gesztusértékű lépések már megtörténtek – továbbra sem hajlandó tárgyalni az általa terroristáknak titulált PKK képviselőivel, sőt, Öcalan és a PKK még szabadon lévő vezetői közötti kommunikációt is megtiltotta. A PKK ennek ellenére tovább keresi a békés rendezés lehetőségeit, és nem hagy fel azzal a szándékával sem, hogy pártját hivatalosan is elismerjék.^{xxxiii}

A török–kurd kérdés tehát még korántsem megoldott, minden azon múlik, hogy az Európa felé igyekvő Törökország tud-e a fejlett európai demokráciákra jellemző toleranciát felmutatni¹⁶⁹, illetve hogy a békére áhító kurdok mozgalmi egységben tudnak-e maradni a politikai rendezés terve mellett.

---

¹⁶⁹ Ennek jegyében került sor 2008 utolsó napjaiban arra a lépésre, hogy a török kormány kurd nyelvű csatornát indított a török közszolgálati televízióban, amely ezzel az Európai Unió régi követelését teljesítette. Az adó 24 órában sugároz főleg hírműsorokat, játék- és dokumentumfilmeket, sorozatokat, zenei programokat, a kurdok többsége által beszélt nyelvjárásban.

Az örmény népirtás¹⁷⁰

kurd kérdésen kívül a török demokráciát erősen beárnyékolja az örmények ellen 1915-ben elkövetett genocídium. A török történelemoktatásban és a közbeszédben is mélyen hallgatnak e – csak a holokauszthoz hasonlítható – népirtásról.

Az örmény kisebbség létszáma ma Törökországban nem éri el az 1%-ot. Az 1900-as években még többmillióس kisebbség eltűnésének oka a XX. század történetének első népirtása és azt követő üldöztetés volt.

Az Oszmán Birodalom kormánya 1915-ben határozott a Kelet-Anatóliában élő örmények elköltöztetéséről, mert azzal vádolta őket, hogy támogatják a Törökország ellen harcoló orosz csapatokat.¹⁷¹ A kikényszerített népvándorlás eredményeképpen – történészek szerint – legalább 1 millió, de az is lehet, hogy több mint, 2 millió örmény halt meg, gyakorlatilag megszüntetve Kelet-Anatóliában az örmény jelenlétet.¹⁷² Az örmény álláspont szerint ez tudatos és szisztematikus népirtás volt. A török hivatalos álláspont szerint 200-600 ezer áldozatról tesznek említést, aminek nagy részét az első világháborús zavargások, a polgárháborús körülmények, valamint az ellenőrizhetetlen népvándorlások számlájára írják. An-kara szerint az oszmán hatóságok túlkapásaiban valóban haltak

---

¹⁷⁰ Az örmény népirtást megrázóan írja le Franz Werfel *Musza Dag* negyven napja című világhírű regényében. A világ közvéleménye ezen írás kapcsán szerzett tudomást a népirtás szörnyűségeiről.

¹⁷¹ Sebestyén Balázs: *Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió*. Diplomamunka. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, p. 31.

¹⁷² <http://hvg.hu/print/20051116pamukdec.aspx>

meg örmények, de nem szisztematikus népirtás következtében.¹⁷³ A hivatalos álláspont szerint a gatzetteket az oszmán állam és nem a modern Atatürk-i köztársaság hajtotta végre, éppen ezért nincs is miért bocsánatot kérni.¹⁷⁴ Az örmény népirtás tényét vagy két tucat ország ismerte el hivatalosan. Legutóbb többek között Franciaországban készült olyan törvénytervezet, mely az örmény népirtás tagadását szabadságvesztéssel bünteti.

Az örmény tabu

Francois Hollande, a Francia Szocialista Párt első titkára és Murad Papazian, az Örmény Forradalmi Szövetség nyugat-európai központi bizottságának képviselője közös közleményben jelentette be: egyetértenek abban, hogy Törökországot csak abban az esetben szabad felvenni az EU-ba, ha elismeri az örményeken az első világháború idején elkövetett népirtásának tényét. Az Európai Parlament 1987. június 18-án már kinyilvánította, majd 2002. február 28-án megerősítette, hogy 1915 és 1917 között népirtás folyt az örmények ellen az Oszmán Birodalomban. Mindamellettt azzal a megszorítással élt, hogy a mostani Törökország nem tehető felelősé a történelemért és sem politikai, sem jogi vagy anyagi követelés nem támasztható vele szemben. A francia nemzetgyűlés 1998. május 28-án – szocialista kezdeményezésre – egyhangúlag határozatot szavazott meg arról, hogy az örményeket népirtás sújtotta. Azóta a világ még 15 államának törvényhozása foglalt állást hasonló módon. Az Egyesült Államok 11 államában szintén hoztak ilyen határozatot, de az amerikai kongresszus 2000-ben elállt egy ilyen javaslat elfogadásától, miután a Fehér Ház figyelmeztette, hogy közel-keleti amerikai érdekeket veszélyeztetne. Törökország az ilyesmit a kapcsolatokra nézve ártalmas következményekkel járó ellen-

---

¹⁷³ <http://hvg.hu/print/200637HVGFriss70.aspx>

¹⁷⁴ Kakasy Judit: Az örmény genocídium tabuja gyötri a török társadalmat. *Kisebbségkutatás*, 2002/1., pp. 201–202.

séges megnyilvánulásnak tartja, tagadja a népirtást, az előre megfontolt szándékosságot a mészárlásokban, jöllehet, elismeri több százezer örmény halálát a háborús zűrzavarban. Az örmények szerint Hitlernek a holokauszthoz az ötletet az a nácibarát Hans von Seeckt német tábornok adta, aki 900 társával együtt az első világháborúban az Oszmán Birodalomban szolgált. Hitler ismerte az örmények sorsát és örvendezett azon, hogy a népirtást olyan gyorsan elfelejtették a háború után. A „Führer” állítólag 1939-ben Obersalzbergben feltette a kérdést hallgatóságának: Ugyan ki beszél ma már az örményeken esett népirtásról?¹⁷⁵

Musztafa Kemal már 1920-ban gyalázatnak bélyegezve elítélte¹⁷⁶ az örmények elleni öldökléseket s követelte a bűnösök megbüntetését.¹⁷⁷

A Törökországon kívül élő örmény diaszpóra régóta sürgette az EU parlamenti képviselőit és a kormányokat, hogy ismerjék el ezt a tömegmészárlást. Ennek eredményeként 2005. szeptember 26-án az Európai Parlament határozatot hozott, amelyben felszólítják Törökországot, hogy „ismerje el az örmények ellen elkövetett tömeggyilkosságot”. Az elismerés ténye „az EU-hoz történő csatlakozás előfeltétele”. Törökországban ezt a kérdést „nem illik” feltenni. Ha mégis szóba kerül, akkor legtöbbször az a reakció, hogy az örmények „árulók voltak”, mert az I. világháborúban az ellenoldalra álltak át, s ezért jogosan rendelte el deportálásukat Mehmet Talat Pasa.

---

¹⁷⁵ Európai Tükör, 2004. november

¹⁷⁶ Rauf Orbay, Atatürk barátja és egy ideig miniszterelnöke emlékirataiban azt írta, hogy Musztafa Kemal 1919-ben egy amerikai tábornoknak 800 ezer örmény áldozatról beszélt.

¹⁷⁷ Írja Taner Akcam török történész, aki előbb Németországban élt, most pedig Amerikában dolgozik. Akcam hazájában „számkivetett”, mert ő is népirtásról beszél és javasolja, hogy Törökország kérjen bocsánatot. Otthon ezért kiközösítették az egyetemi körökből.

Az örmények tömeges kiirtását sokan tagadják, mert sokan elképzelhetetlennek tartják, hogy a törökök ilyen atrocitásokra képesek lettek volna. Ha a török átlagember az örmények megsemmisítését mégis elismeri, akkor arra hivatkozik, hogy akkoriban polgárháború zajlott, amelyben kölcsönösen gyilkolták egymást törökök és örmények. Nyílt titok, hogy az örmények kiirtása Törökország keleti határainak kiterjesztését is szolgálta. A genocídium elismerésének szorgalmazását széleskörű ellenérzések is kísérik. Sokan jogosan úgy vélik, hogy a Nyugat részéről méltánytalan és kettős mércére utal az örmény népirtás állandó felemlgetése, miközben a Kambodzsában, Boszniában és Ruandában történt etnikai tisztogatások (népirtások) esetében a fejlett demokráciák passzív magatartást tanúsítottak, nem léptek fel a tömegmészárlások ellen.

Az örmény népirtás ügye nemcsak az örmény–török kapcsolat legkényesebb pontja, hanem Törökország Európai Unió csatlakozása kapcsán egyre kínosabb a török kormány számára is, mivel az tagadja a népirtás tényét. Az elmúlt években a török értelmiség elkezdte boncolgatni a témát, ám a kormány részéről mindeddig masszív ellenállásba ütközött. A nacionalista török sajtó a népirtás tényét elismerőket hazaárulónak bélyegezte, az állam, pedig bíróság elé citálta őket a köztársaság megsértésének vádjával.

Az Európai Unió csatlakozás megkezdésével ez a helyzet tartóhatatlanná vált. Erre rádőbbenve a török kormányfő közös örmény–török vegyes bizottság felállítását kezdeményezte, és felvette annak lehetőségét, hogy Törökország diplomáciai kapcsolatot létesíthet Örményországgal.

Ezzel a lépéssel igyekeznek Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök megelőzni az olyan kínos eseményeket, mint például Orhan Pamuk – immár irodalmi Nobel-díjas török író – ellen az örmény népirtás elismerésével kapcsolatban folytatott büntetőpere.

Az örmény kisebbség tagjai is gyakran gyűlölet tárgyává válnak, állapította meg az Európai Tanács keretében működő Európai

Rasszizmus- és Intolarenia ellenes Bizottság.¹⁷⁸ Az örmény kisebbséggel kapcsolatos negatív szemlélet kialakulása különösen néhány török politikus rasszista kijelentéseinek hatását mutatja annak ellenére, hogy megindult a párbeszéd az örmény népirtás feltárására. A mélyben forrongó indulatokat mutatja Hrant Dink örmény újságíró 2007. februári megölése, mellyel egy nacionalista csoport tagjait vádolják, s e gyilkosság következményeként Törökországban először több ezres tömeg követelte az újságíró temetésén az örmény népirtással kapcsolatos hivatalos politika felülvizsgálatát és a konkrét ügy alapos kivizsgálását.¹⁷⁹

Törökországban az örmény népirtás eseményeinek feltárása megkezdődött, ám még hosszú éveknek kell eltelnie, míg ez a kérdés megnyugtató módon az örmény népirtás tényének elismerésével rendeződik.

Az örökké neuralgikus török–örmény viszonyról az államelnök Abdullah Gül a következőket mondta: „Ami az első világháború alatti eseményeket illeti, emlékeztetnem kell arra, hogy mindenki – a török, az örmény és valamennyi résztvevő nép – szenvedett. Ezek a szenvedések szomorúsággal töltenek el minket. Mindegyik fél súlyos tragédiákat élt át. De az nem igaz, hogy törökök tudatosan lemészárolták volna saját honfitársaikat. Az eseményeket a háború kontextusában kell értelmezni. Ebben az időszakban mindenki részt vett a háborúban. Örmény honfitársainkat egy másik ország csapatai provokálták, míg katonáink három fronton harcoltak. Nem megyek bele a részletekbe, de a rágalmakra az a válaszom, hogy tanulmányozzuk azokat! De ez nem a politikusok dolga, hanem a történészeké, ezért javasoltuk, hogy jöjjön létre független történészekből álló bizottság, amelynek a rendelkezésére bocsátjuk a levéltárakat. A testület megállapításait mindenkinek el kell fogadnia.

---

¹⁷⁸ u.a.

¹⁷⁹ http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-468/_nr-841/i.html

Tudjuk, hogy számos demokratikus állam tényként kezeli az örmények „lemészárlását”, de mi ezt nem tartjuk becsületes hozzáállásnak, mert olyasmiről mondanak véleményt, ami nem történt meg. A törökök és az örmények ezer évig békében éltek egymással, nem volt közöttük konfliktus, kivéve az első világháború sajátos időszakát. Nem szerencsés, ha a gyűlöletnek jövőt biztosítunk.

Ma Törökország és Örményország szomszédok, szeretnénk, ha a két állam baráti kapcsolatokat ápolna egymással. „Törökországban ma nyíltan lehet beszélni a történelmi kérdésekről, de az örmény diaszpóra tevékenysége lehetetlenné teszi a török–örmény kapcsolatok normalizálását.”¹⁸⁰

Mindez azonban nem jelenti, hogy az EU az örmény kérdéstől függővé tehetné Törökország Uniós tagságát vagy a hivatalos csatlakozási tárgyalások megszüntetését. Már csak ezért sem, mivel – miként a kurdok a kurd kérdésben – az örmények az örmény kérdésben némi elmozdulást látnak.

---

¹⁸⁰ „Az örmény diaszpóra teszi lehetetlenné a megbékélést” – Interjú Abdullah Güllel. www.globusz.net

A nők helyzete

z arab nők helyzetének megítélése a nyugati társadalmakban gyakori és igencsak ellentétes véleményeket felszínre hozó kérdés. Az arab nőkről nyugaton kialakult képpel egyáltalán nem hasonlítható össze a török nők szerepe. A szekularizált török női társadalmon belüli választóvonalat nem a vallás, hanem döntően a szociális helyzet határozza meg. Az ország gazdagabb, nyugati felén, a nagyvárosokban élő nők megjelenése és mentalitása teljesen azonos az Európában megszokottal.

Ugyanez vonatkozik a munkába állásra is. Az ország nyugati felén teljesen érthető, ha egy nő munkát vállal. Az értelmiségi körökben, pedig egyenesen „sikk” ha a nő, feleség dolgozik. Különösen elegáns munkának számít, pl. egy tanárnői, kutatói állás. Természetesen ebben az esetben nem azért, hogy a család fenntartásához hozzájáruljon, hanem hogy intellektuális társa legyen a férjének.

Az ország keleti, elmaradott részében élő, elsősorban kurd származású nők helyzete azonban korántsem ilyen kedvező. Az itt élő nők körülményei már sokkal inkább megfelelnek az arab nőkről nyugaton kialakult sztereotípiáknak, ám ehhez rögtön hozzá kell tenni azt, hogy helyzetük még így is összehasonlíthatatlanul jobb, mint sok hasonló sorstársuké a térségben.

A török nők felülről vezérelt egyenjogúsítása már viszonylag korán, 1923-ban elkezdődött. A Kemal Atatürk által elindított reformok nagyon fontos részét képezték a nők helyzetét javító intézkedéseknek, így például a saría, vagyis az iszlám törvénykezés eltörlése, a svájci jogból átvett polgári törvénykönyv, amely megtiltotta a többnejűséget, helyette bevezette a polgári házasság intéz-

ményét. Az akkor meghozott törvények szellemében a nők egyenjogúvá váltak a férfikkal a bíróságok előtt, az öröklésben és gyámsági ügyekben is.

Az általános tankötelezettség bevezetése megnyitotta az utat a nők felemelkedéséhez. Ennek köszönhető, hogy Törökországnak volt már női miniszterelnöke Tansu Ciller személyében, és a környező országokhoz képest Törökországban feltűnően nagyszámú, jól képzett női vezetői réteg van.

Törökországról tehát elmondható: a nők és férfiak jogilag azonos megítélés alá esnek, jogaik és kötelezettségeik azonosak, s az időnként megnyilvánuló, a nők szabadságjogainak korlátozására irányuló próbálkozások (pl. házasságtörés büntetése) inkább csak az éppen aktuális belpolitikai viharok következményei. Így például a nők nem imádkozhatnak nyilvánosan a mecsetekben¹⁸¹, de a nyilvános vallás gyakorlásában is bizonyos megszorítások vonatkoznak a rájuk. A vallás nem tiltja nők részvételét a „hadzsban”, (a zarándoklatban), de előírja a kötelező viselkedést.^{XXXIV}

A törésvonalak tehát alapvetően a szociális helyzet következményei. Az Európai Parlament Nőjogi és Esélyegyenlőségi Bizottsága által közzétett elemzés megállapítja, hogy az elmúlt évek nőjogi reformjai nagy előrelépést jelentenek a nők életében, de a mindennapi életben a nők érvényesülési esélyei jelentős sérelmet szenvednek. Törökországban nagyon alacsony a női parlamenti és körzeti képviselők aránya, ezért most egyes nőszervezetek azért küzdenek, hogy foglalják törvénybe, a parlamenti helyek minimum 30%-át nőknek kell megkapniuk.¹⁸² Törökországban 600-800 000 között van azoknak a lányoknak a száma, akik bár tankötelesek, de

---

¹⁸¹ A nők nyilvános imádkozása ellen az szól, hogy az ezzel járó hajlongás, térdeplés az „illetlen felük” mutogatását jelenti, ami pedig tilos.

¹⁸² http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-468/_nr-546/_p-1/i.html

vagy családi okok, vagy az infrastruktúra hiányosságai miatt nincs módjuk az oktatásban részt venni.¹⁸³

Az Európai Unió nyomására az új büntető törvénykönyv elfogadott és a női egyenjogúság jegyében büntethetővé tett számos, a hagyományokban és a szokásjogban elfogadott cselekményt, pl. a becsületgyilkosságot.¹⁸⁴

Az 2008 januárjában elfogadott új alkotmány éles vitákat váltott ki a kormány és a legnagyobb nőszervezet, a KADER között. A vita lényege, hogy a jelenlegi formában az új alkotmány kimondja ugyan a nők egyenjogúságát, ám az alkotmány a nőket a gyerekek, az öregek és a sérült emberek között említi, ezzel mintegy lealacsonyítja őket a védelemre szoruló csoportjába. Ez a megfogalmazás a nőszervezetek számára elfogadhatatlan, ezért 86 nőszervezet – ideértve a kurd, török, szekularista, iszlámista nőszervezeteket is – összefogott és a következő hónapokban közösen kívántak fellépni a kormány alkotmánytervezete ellen. A hagyományosan erős török nőszervezetek számára ugyanakkor jelentős siker, hogy az új alkotmány tartalmaz egy női kvótát is a parlamenti részvételre, melynek mértéke 30%. Erre azért is nagy szükség van, mert a 80 milliós török népesség fele nő, mégis csak 48 női képviselő ül az 550 fős török parlamentben.¹⁸⁵

Törökországban nagyon gyakran felbukkanó téma a fejkendő viselésének ügye, mert a török szekuláris államberendezkedés tiltja az állami intézményekben, egyetemeken, bíróságokon, a parlamentben a fejkendő viselését, mert ezt a vallás egyértelmű jelképének tartja. Ebben a kérdésben „sikerült” előre lépni, mert e témában nemcsak a nőszervezetek között, hanem az egész társadalomban is

---

¹⁸³ <http://www.euroinfo.hu/europaszerver/19fej/tork1.htm>

¹⁸⁴ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március, p. 22.

¹⁸⁵ http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-468/_nr-839/i.html

jelentős törésvonalak húzódnak. A legújabb rendelkezések szerint azonban már nem tilos a fejkendő viselése.¹⁸⁶

Bár a nők törvényesített jogait már a kemali reformok is tartalmazták, ennek ellenére az EP még ma is kifogásolja a nők helyzetét Törökországban.^{xxxv}

Az EP többek között arra szólítja fel Ankarát, írja alá és ratifikálja az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményét és a regionális és kisebbségi nyelvek európai chartáját. A képviselők minden török állampolgár számára a törvény előtt egyenlő bánásmód biztosítását követelik, „amely alól a kormányzati tisztviselők, a katonai személyzet vagy a biztonsági erők tagjai se élvezzenek mentességet”. A nők jogainak figyelmen kívül hagyása Törökországban továbbra is súlyos aggodalomra okot adó probléma” – áll a szövegben, amely ugyanakkor megemlíti: az egyetemet végzett személyek fele, a jogászok és orvosok 40 százaléka nő.¹⁸⁷

---

¹⁸⁶ Szinte mintegy ennek demonstrálására, a választásokat követően úgy az államelnök, mint a kormányfő felesége kendőben jelent meg a nyilvánosság előtt.

¹⁸⁷ EU vonal, 2008. november 15.

A török külpolitika neuralgikus pontjai

z Oszmán Birodalom sok évszázados történelmét alapvetően a hódító hadjáratok fémjelezték. Ennek jegyében alakította a külpolitikáját¹⁸⁸, mely végül is a hódítások kényszerű megszűntével, a hadsereg szerepének hanyatlását követően a Birodalom teljes külföldi kiszolgáltatottságához vezetett. Kemal Atatürk alapvetően változtattott az ország külpolitikáján. Szakított a külföldi hódítási törekvésekkel és a „béke a világban, béke otthon” jegyében alakította az Első Török Köztársaság külpolitikáját.

A II. világháború után kialakult bipoláris világrendben Törökország egyértelműen az Egyesült Államok holdudvarába került. Ezt a szerepét NATO tagsága is aláhúzta, hiszen nemcsak erős hadserege, hanem geopolitikai, stratégiai helyzete fontos szerepet biztosított számára az amerikai külpolitikában. De ugyancsak fontos szerep jutott Törökországnak az európai biztonsági egyensúly fenntartásában is.

A török külpolitika megítélésében egyik legfontosabb szempont az, hogy Törökország olyan hatalmas ország, amely tapasztalattal rendelkezik abban, hogyan lehet a modernizációt, a demokráciát egy muzulmán országban megvalósítani. Ezzel a tudással a térség olyan meghatározó szereplőjévé válhat, mely képes nemcsak a régió, hanem az Unió tagjaként is az egész Európai Unió biztonságát megerősíteni, valamint megteremteni a kapcsolatot a muzulmán és a keresztény világ között.¹⁸⁹ Az utóbbi néhány évben folytatott aktív török

---

¹⁸⁸ Részletesen lásd: Balázs Judit: Gazdaság az Oszmán Birodalomban, Egy Birodalom anatómiája c. fejezet. Lövér Print, 2007

¹⁸⁹ <http://www.hirtv.net/print.php?sid=30139>

külpolitika keretében Törökország szinte mindegyik szomszédjához fűződő – korábban háborús ellenállásra inkább, mint jószomszédi viszonyra emlékeztető – külpolitikáját felülvizsgálta és viszonylag megnyugtatóan rendezte. Jóllehet a mélyben bizonyára szunnyadnak az ellentétek. Az új szomszédságpolitika előrevetíti azt, hogy mekkora stabilizáló, konfliktust megelőző és akár békefenntartó szerep is hárulhat egy olyan regionális középhatalomra, mint Törökország, mely leendő tagja az Európai Uniónak, de emellett egyszerre tagja a NATO-nak és az Iszlám Konferenciák Szervezetének (OIC) is.¹⁹⁰

Ha a csatlakozás kérdését az EU szempontjából vizsgáljuk, megállapítható, hogy a tagság ígérete messze a leghatékonyabb külpolitikai eszköze az Uniónak. Ez a „puha” politikaként számon tartott eszköz igen sikeresnek bizonyult az újonnan csatlakozó, volt szocialista országokban a demokrácia, a gazdaság gyors konszolidálásában és egy gyors ütemű reformfolyamat végrehajtásában. Egyes vélemények szerint, ha ez alapján a csatlakozást, mint az EU külpolitikai sikerét vesszük számba, akkor Törökország lehet az eddigi legnagyobb siker.

Törökország integrációja az Európai Unióba tehát, olyan, mint egy hosszú távú életbiztosítás, melyet 20-30 évre kötnek. Ennek a jelenben nagy ára van, de a jövőben ez az ár, nemcsak hogy megtérül, hanem kamatos kamattal kerül majd visszafizetésre.¹⁹¹

Napjainkban, a XXI. század elején Törökország külpolitikájában alapvetően három tényező a meghatározó:

- az ország NATO tagsága,
- az Európai Unióhoz történő csatlakozási törekvései,
- a régió belüli dominancia igénye.

---

¹⁹⁰ Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. Diplomamunka. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, p. 52.

¹⁹¹ Terzioğlu, Tasel: Die Türkei ist unsere Lebensversicherung. Profil, 2004. október, pp. 499.

Törökország szűkebb és tágabb geopolitikai környezetét azonban számos ellentét, egymásnak ellentmondó nemzeti törekvés osztotta meg. A nemzeti ellentétek jelentették az egyik leginkább veszélyes konfliktusforrást. Ez gátolta meg azt is, hogy egy vallási alapon szerveződő egységes iszlám frontot alkossanak a muszlim hitű országok.

Az egységes iszlám front létrejöttét is számos külpolitikai ellentét is fékezi. A közel-keleti iszlám államoknak sok mindmáig húzódő viszállya egyelőre elérhetlenné teszi az egyesült iszlám front létrejöttét. A legtöbb, a mai napig élő ellentét forrása az Oszmán Birodalom felbomlása és az, hogy a gyarmataikról visszavonuló britek és franciák területeket osztogattak a különféle államok között.

E viszállyok főbb pontjait:

- Szíria és Törökország viszonyát meghatározza, hogy 1939-ben Alexandra Szandzsákság Törökország része lett, elszakadt a francia fennhatóság alatt álló Szíriától, és most a Hatay tartomány nevet viseli. Szíria sohasem fogadta el¹⁹² ezt a status quot.
- Szíria vitában áll Törökországgal a Tigris és az Eufrátesz folyók vízkészletei miatt is.
- Végezetül a két ország kapcsolatait az is feszültté teszi, hogy Szíria támogatja a kurd gerillákat Törökországban. A kurd kérdés egyébként is nagyon komoly veszélyek forrása.
- A Törökország és Irak¹⁹³ közötti kapcsolatot is sajátosan befolyásolja a kurd kérdés. Az iraki kurdok rendszeresen hajtottak végre támadásokat a török területén, Törökország „vi-

---

¹⁹² 2007 májusában a szír washingtoni nagykövet ezt mondta: „Miután a Golán-fennsíkot visszavettük Izraeltól, elérkezett annak az ideje, hogy visszaszerezzük Hatayt Törökországtól.”

¹⁹³ A török–amerikai katonai kapcsolatok nagyon szorosak azóta, hogy Törökország 1952-ben belépett a NATO-ba. A két ország jelenleg is több katonai misszióban vesz részt – köztük Afganisztánban – és Törökország a fő bázisa az Irakot megszálló amerikai erők utánpótlásának.

szonzásképpen” reguláris hadsereggel támadta a kurdokat iraki területen.¹⁹⁴

- Szíria és Libanon viszonya közismert: 1976-ban az előbbi lerohanta az utóbbit, és jelenleg 30-35 ezer szír katona tartózkodik Bejrútban, Észak-Libanonban és a Beeka-völgyben. Most Szíria az egykori Nagy-Szíria részének tekinti Libanont és anektálni akarja az egész országot
- Jordánia területe az Oszmán Birodalom fénykorában szintén Nagy-Szíria része volt, és Szíria hosszú távú tervei között az is szerepel, hogy Jordánia is Szíria része legyen. A sírek libanoni bevonulása vészjel volt az ammani kormány számára. Jordánia ezért Irakot támogatta az 1980–1988-as háború idején, mivel Irak és Szíria riválisok.

Érdekkonfliktusok és lehetőségek

Nem véletlenül sorolta Zbigniew Brzezinski Törökországot az ún. *geopolitikai pillérek* közé. Ezek azok az országok, amelyek önállóan ugyan nem határozzák meg döntő mértékben a geopolitikai viszonyokat, viszont a nagyhatalmak – Brzezinski terminológiájával a *geostratégiai játékosok* – politikáját elsősorban földrajzi helyzetüknek köszönhetően, befolyásolni tudják. Kétségtelen, hogy az Európa és Ázsia határán, a Közel-Kelet és a Kaukázus szomszédságában, a Fekete-tenger és a Földközi-tenger között, a Dardanel-lák és a Boszporusz mentén elhelyezkedő Törökország a geopolitikai pillérek közé tartozik. Kérdés azonban, hogy az orosz–grúz konfliktus esetén tud-e élni a helyzetéből következő lehetőségekkel és felelősséggel, egyáltalán szükséges-e a törökök számára, hogy beleszóljanak az események alakulásába, és ha igen, meg tudják-e találni az ehhez szükséges eszközöket.

---

¹⁹⁴ Szaddam Husszeint szó nélkül türte a török hadsereg beavatkozását, hiszen számára kedvező volt a kurdok erejének csökkentése.

Török aggodalmak Washington változó külpolitikai prioritásai miatt¹⁹⁵

Törökország a bipoláris világrend idején egyértelmű szövetségese volt Amerikának. Kérdés azonban ma az, hogy az amerikai elnökválasztások hozhatnak-e változásokat az ország külpolitikai orientációjában. Feltehetően az elkötelezett amerikai irányvonal továbbra is fennmarad, de már vannak arra utaló komoly jelek, hogy a török–amerikai viszonyban törés következett be.

Az új amerikai érdekek négy stratégiai ponton ütközhetnek a török érdekekkel. Ezek:

- Ciprus kérdése,
- az iraki és
- afganisztáni hadműveletek, valamint
- a törökök által, a múlt évszázad elején elkövetett örmény tömegmészárlások ügye.

Török szempontból kihívásként értékelik az új adminisztráció azon tervét, hogy az afganisztáni hadműveleteknek adjanak prioritást Irakkal szemben.¹⁹⁶ Az amerikai és iraki kormányzat által szignált megállapodás értelmében ez utóbbiak nemsokára visszakapják a jogot az iraki légtér teljes ellenőrzésére. Az egyezmény annak a folyamatnak a része, mellyel az amerikai hadsereg fokozatosan felkészül a terület elhagyására. Ám ez teljes egészében új helyzetet teremt Törökország számára, mely eddig az amerikaiak hallgatólagos belegyezésével, illetve gyakorta logisztikai támogatásával zavartalanul bombázhatott észak-iraki kurd területeket, egészen pontosan a Kurd Munkáspárt (PKK) katonai bázisait. Tekintettel arra a kurd befolyásra, amely a bagdadi, etnikai szempontból rendkívül összetett veze-

---

¹⁹⁵ A törökök aggodalmuknak a Hürriyet, c. napilap 2008/11/14. számában közölt cikkben adnak hangot.

¹⁹⁶ Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök többször figyelmeztetett arra, hogy az Irakban sikereket felmutató David Petraeus tábornok átirányítása Afganisztánba katasztrófához, az iraki misszió teljes összeomlásához vezethet.

tésben érvényesül, nem is beszélve a fővárostól gyakorlatilag teljesen független Kurd Regionális Kormányzatról, a török légierő aligha élvezheti majd az eddigi helyzet előnyeit. Legfőbb ideje, hogy meggyezzen a bagdadi vezetéssel, s elérje, hogy az önvédelmét szolgáló katonai feladatokat továbbra is végrehajtsa.^{xxxvi}

A bagdadi vezetés meggyengülése a kurd területek még nagyobb függetlenedését idézhetné elő, ami alááshatja Kelet-Törökország biztonságát. Komoly kihívást jelentene ugyanakkor feltehetően újabb török csapatok küldése Afganisztánba is. Ugyanakkor Irakkal szemben Washington is érzékeli Törökország rugalmas elszakadásának jeleit.

A felértékelődő moszkvai kapcsolatok jelzik Törökország álláspontját az orosz–grúz konfliktusban. Az orosz–grúz konfliktus ugyanis túlmutatott a két ország közötti ellentétén. A 2008. augusztusi orosz–grúz háború kitörésével sokat lehetett hallani egy új hidegháború kezdetéről, a két nagyhatalom, az Egyesült Államok és Oroszország súlyosan megromlott viszonyáról vagy éppen azokról a kihívásokról, amelyekkel – részben a háború következményeként, részben attól függetlenül is – az Európai Unió szembesülni kényszerül. Azonban érdemes egy pillanatig elgondolkozni azon, mi is történe, ha esetleg Törökország – érzékelve az Európai Unió részéről érkező sorozatos negatív visszajelzéseket – úgy döntene, hogy lazít a szoros amerikai szövetségen, de ezzel szemben szorosabbra fűzi kapcsolatait Oroszországgal. A török–orosz viszonyt leginkább feszélyező kérdéseket a felek néha szándékosan vallási köntösbe öltöztetik. Oroszország tudatosan igyekszik az iszlám vallás előretörését és Törökországnak a térségben egyre jobban megjelenő érdekeit összemosni. Ennek hátterében egyáltalán nem vallási, sokkal inkább gazdasági érdekek húzódnak.

Oroszország jól tudja, hogy Törökország egyre növekvő érdekérvényesítő képessége révén olyan stratégiai fontosságú térségre teheti rá a kezét, amely hagyományosan az orosz érdekszféra részét

képezi. A térségben található ásványkincsek kiaknázása és ezek elszállítása révén Törökország olyan nagyhatalmi pozícióra tehet szert a térségben, mely a jövőben akár súlyosan is veszélyeztetheti a térségbeli évszázados orosz érdekeket. Ebben az esetben Európa teljesen kiszolgáltatott helyzetbe kerülne, az eddigi orosz energiafüggőség további erősödése beláthatatlan következményekkel járna az Európai Unió egészére.

Ennek fényében úgy ítéltető meg, hogy a grúziai orosz akció inkább csak erődemonstráció volt, mint egy új hidegháború kezdete, az eseményeket valójában a jövőben sem szabad túlreagálni. Amennyiben Európa komoly szerepre tör a régióban, elengedhetetlen, hogy Törökország az Unió tagja legyen.

Törökország részéről – az elmúlt időszakban az EU-tól kapott komoly kritikák és a külpolitikai nyitás hatására – megfigyelhető egy bizonyos elmozdulás Oroszország irányába, mintegy lehetséges alternatívaként az EU-val szemben. Ám jelen pillanatban úgy tűnik, ennek a barátkozásnak a célja leginkább az, hogy felhívja az EU figyelmét: van más alternatíva is Törökország számára.¹⁹⁷

Oroszország „feltámadt” iszlám érdekei

Oroszország egyre szorosabbra fűzi a kapcsolatot a muszlim országokkal.¹⁹⁸ Vlagyimir Putyin volt elnök már 2003-ban – egyedüli nem muszlim államfőként – meghívást kapott az iszlám országok konferenciájára. Akkoriban elsősorban a csecsen háború miatt volt nagy jelentősége a szimbolikus értékű közeledésnek: Moszkva ezzel is azt igyekezett hangsúlyozni, hogy Oroszország nem tekinti ellenségnek a muszlimokat. Az elmúlt években az orosz kormány többször kinyilvánította, hogy a keresztény és a muszlim civilizációk közötti atavisztikus ellentét elméletét nem fogadja el. Szergej

---

¹⁹⁷ www.iep-berlin.de/index.php?id=publikationen

¹⁹⁸ Oroszország bizonyos értelemben a muszlim világ része. In: The International Herald Tribune, 2008.12.31.

Lavrov külügyminiszter egyenesen úgy nyilatkozott, hogy „Oroszország bizonyos értelemben a muszlim világ része”. Putyin többször kiemelte, hogy Oroszország lakosainak 15 százaléka iszlámhívő, és hogy a 21 autonóm köztársaságból 8 muszlim. A volt orosz elnök elítélte az iszlámofóbiát, és bár korábban „iszlám fundamentalista terroristáknak” bélyegezte a csecsen szakadókat, újabban már arra is ügyel, hogy inkább „nemzetközi terrorszervezetekkel, kábítószer-kartellekkel és fegyvercsempész-hálózatokkal” hozza kapcsolatba őket. Moszkva – már a beszláni túsdráma előtt is – igyekezett mindent elkerülni annak érdekében, nehogy az iszlám terroristák célpontjává váljon.

Az elmúlt években azonban geopolitikai szempontból is egyre fontosabb Moszkva számára az iszlám világ. Ahogyan az arab világ a Szovjetunió idejében is baráti országnak számított, az Amerika-ellenes muszlim országok most is segíthetnek Moszkva nagyhatalmi státuszának megerősítésében. Moszkvának gazdasági szempontból is érdeke, hogy szorosabbra fűzze a kapcsolatot az olajexportőr arab államokkal. Ezért valószínűsíthető, hogy Oroszország igyekszik a nemzetközi szervezetekben is támogatni az iszlám országokat.

Az Amerikai Egyesült Államok geopolitikai érdekei

Az Amerikai Egyesült Államok Európánál, az Európai Uniónál sokkal korábban felismerte és ki is aknáztta Törökország geopolitikai helyzetéből adódó lehetőségeket. Az USA hatására a NATO felvette tagországai közé, és Norvégiával együtt az ún. szárnyakat képezte, mellyel a hidegháború időszakában a Szovjetuniót „harpófogóba” szoríthatták.

Az amerikai érdekek Törökországgal szemben azonban a bipoláris világrend felbomlása után is fennállnak, sőt új dimenziókat kaptak. Ugyanis az elmúlt évtizedekben, az elnök személyétől függetlenül, az Egyesült Államok egyik legalapvetőbb stratégiája az

volt, hogy Törökország maradjon a Közel-Keleten az egyik legközelebbi szövetségese Washingtonnak. Az utóbbi években egyre erősebben feltörő, a terrorizmussal ötvöződő iszlám radikalizmus miatt a szekuláris Törökország még jobban felértékelődött Washington számára. Természetesen ebben szerepe van annak is, hogy az Egyesült Államok számára életbevágó fontosságú az „új közel-keleti terv”, mely Törökországot még inkább nélkülözhetlenné tette. Az Egyesült Államok kormánya, úgy tűnik, szeretne megteremteni valamiféle, a moderált iszlámizmust képviselő modellt, melynek megjelenítésében – és világi képviseletében – Törökország játszaná a legfőbb szerepet, s amely rövid távon csillapítólag hatna az iraki helyzetre, hosszú távon, pedig kialakíthatna egy szunnita egységet Irán azon ambícióival szemben, ami síita forradalom kirobbantására törekszik a Közel-Keleten.

Washington Ankarát bent szeretné látni az Európai Unióban egyrészt, hogy a kapcsolat tovább erősödjön, másrészt, pedig hogy ezzel a belépéssel növelje az atlanti vonal súlyát az EU-n belül. Tehát valószínűsíthető, hogy az elkövetkező tízéves tárgyalási periódusban Washington szinte minden vitás kérdésben ott lesz Ankarával melletten.

Az utóbbi évtized eseményei – többek között az iraki rendezés kudarca, illetve az arab nacionalizmus előretörése miatt – Amerika pozíciói a térségben meggyengültek. Különösen az iraki háború kapcsán (Törökország nem támogatta az iraki háborút, sőt megtiltotta, hogy területéről az USA támadást indítson) már-már a Törökországgal ápolt szövetségi viszonya is veszélybe került, ám a helyzet azóta némileg rendeződött.¹⁹⁹

Az Amerikai Egyesült Államoknak az észak-iraki kurd autonómiához fűződő viszonya és a majdnem elfogadott, az örmény népiertást

---

¹⁹⁹ Morton Abramowitz: Toward the Point of no Return. Newsweek, 2007. október, pp. 29–43.

elítelő kongresszusi határozata kapcsán azonban egyértelművé váltak a törésvonalak.^{xxxvii} Törökország a területén lévő (az iraki és az afganisztáni utánpótlás-szállítás nélkülözhetetlen) amerikai kikötők és légi bázisok működésének felülvizsgálatát helyezte kilátásba a kongresszusi határozat elfogadása esetén, ez pedig végleg jelezte, hogy ez a barátság már közel sem olyan, mint egykoron volt.²⁰⁰

Törökország szerepe ebben a konfliktusban nem elhanyagolható. Nemcsak mérete, hanem külpolitikai kapcsolatai és stratégiai elhelyezkedése miatt is elképzelhető, hogy befolyásolni tudja azokat a történéseket, amelyekről úgy tűnik, hogy alapvetően a két nagyhatalomnak a térséggel kapcsolatos érték- és érdekkonfliktusai nyomán alakulnak.

Egyébként az is nyilvánvaló, hogy az új adminisztráció is azon lesz, hogy nyomatékot adjon a ciprusi török–görög tárgyalásoknak, Ankarának nagyobb erőfeszítéseket kell majd tennie érdekei védelmére, mint az előző érában. A török–görög ellentét, illetve a problémák feloldásának politikai színtere az ENSZ-ből jórészt áttevődött az Európai Unióba, így Washington mozgásteret e tekintetben valamelyest csökkent.

Az elmúlt időszakban tapasztalt török–örmény közeledés²⁰¹ aligha fogja megakadályozni az örmény diaszpórát, hogy megújult erővel követelje az új adminisztrációtól az 1915-i események tömegmészárlássá történő átminősítését.

Kérdés, hogy a török–amerikai viszony jövőbeni alakulását mennyire fogják beárnyékolni a vitás kérdések. Törökország sajátos játszmába kezdett. Igazolják ezt az észak-iraki kurdok elleni egyre erőteljesebb és gyakoribb fellépések, a grúz–orosz konfliktus

---

²⁰⁰ Turkey and Armenia – A resolution too far. In: The Economist, 2007. október, pp. 20–32.

²⁰¹ Erre utal Abdullah Gül elnök 2008. szeptember eleji történelmi jereváni útja, illetve Erdoğan erőfeszítései, hogy a két ország közösen lépjen fel a kaukázusi béke és biztonság garantálása érdekében.

idején tanúsított magatartása. Eközben a rugalmas elszakadás jeleit látva egyre nyilvánvalóbb, hogy a szoros amerikai–török szövetség lazulóban van.

Török–görög kapcsolatok nemzetközi vetülete

A török külpolitikában török–görög kapcsolatok jelentik ez egyik legkényesebb pontot. Nemcsak a ciprusi kérdés, hanem, számos más terület is okot ad a viszályra. A ciprusi kérdés központi helyet foglal el, és fontossága az Unió csatlakozás kapcsán csak fokozódott.²⁰²

A ciprusi konfliktus valójában az Oszmán Birodalom utóterméke, melyet annak ellenére örökölt meg a Török Köztársaság, hogy arról teljesen lemondott az első világháborút követően. A majdnem 400 éves békés együttélés után mindkét közösségen a nacionalista örület uralkodott el. Jelenleg a szembenállás két fő ponton jelentkezik: az egyik a Ciprusi kérdés, a másik az Égei-tengerrel kapcsolatos vita.

Görögország több alkalommal kilátásba helyezte felségvizeinek kiterjesztését, amire Törökország katonai fenyegetéssel válaszolt. A két ország 1982-ben tengerjogi egyezményt kötött, amelynek 1995. június 1-jei ratifikálása újabb konfliktuspontként jelentkezett. A török ellenvetés oka az volt, hogy a fenti szabályozást görög szigetekre alkalmazva a görög felségvizek területe jelentősen nőne a nemzetközi vizek területének rovására. Törökországnak ez katonai–stratégiai szempontból elfogadhatatlan lenne, hiszen akadályozná a török légierő és flotta szabad mozgását, és az egész anatóliai tengerszakasz el lenne vágva a nemzetközi vizektől. A görög felségvizek 6 tengeri mérföldről 12-re történő kiterjesztése esetén a törökök háborúval fenyegetőztek, hála azonban az intenzív amerikai és Unió közvetítésnek a görögök a status quo fenn-

---

²⁰² A kérdés részletes elemzésével a Ciprusi kérdést tárgyaló fejezet foglalkozik.

tartására tettek ígéretet, cserébe a törökök elálltak a fegyveres beavatkozás lehetőségétől.

Görögország az Égei-tengeren keresztül érkező egyre erősödő illegális bevándorlási hullámmal is kénytelen szembenézni, miközben a Törökországból szárazföldön érkező migránsok száma sem csökken. A görög hatóságokhoz 2007-ben 25 100 menedékjogi kérelmet nyújtottak be, csaknem kétszer annyit, mint 2006-ban. Az illegális bevándorlás megakadályozásának egyik legfontosabb oka a nemzetközi kooperáció hiánya. Törökország a mai napig nem működik együtt a Frontex²⁰³ járőreivel annak ellenére, hogy a Görögországba tartó illegális bevándorlás csaknem kizárólagos tranzit országa. Líbia, ahonnan a Földközi-tengeren átnyúló migrációs hullám jelentős része kiindul, szintén nem fogadja vissza a Frontex által kimentett illegális határátlépőket.

Az Égei-tengeren és Cipruson kialakult görög–török konfliktusok Törökország európai integrálódásának fékező tényezői, hisz a csatlakozni kívánó ország nem fog tudni kibújni Görögország vétója alól. Tehát az integrációs reformpályára került Törökország jövője szempontjából alapvető fontosságú a ciprusi kérdés rendezése. Nagy szükség lenne a diplomáciai erőfeszítések további aktivizálására. A ciprusi konfliktus kiéleződésétől egészen az 1990-es évek végéig a kölcsönös konfrontáció és bizalmatlanság jellemezte a kapcsolatokat annak ellenére, hogy mindkét ország NATO tag, továbbá 1996-tól vámunióban álltak.

A kapcsolatokban áttörés következett be, mikor a török hatóságok elfogták Abdullah Öcalant (Kurd Munkáspárt – a PKK – vezetőjét) Kenyában. A látens görög támogatás szégyene a szomszédot a kapcsolatok javítására ösztönözte és eltávolították a keményvo-

---

²⁰³ EU határőrizeti ügynökség (Frontex)

nalasokat a stratégiai posztokról.²⁰⁴ Gyors fejlődést mutattak a gazdasági kapcsolatok. A görög–török kereskedelem volumene 2005-ben a 1,7 milliárd USA dollárt is meghaladta, s a forgalom további bővülése várható.²⁰⁵

A pozitív török külpolitikai fordulatok hátterébe a csatlakozási lehetőség, illetve a csatlakozási követelmények teljesítésének szándéka áll, de ezen a területen Törökország még számos kihívással²⁰⁶ találja szembe magát. Bár török–görög viszony normalizálódott, sőt a mai Török Köztársaság történelme során ilyen jó kapcsolat még nem volt (közös gázvezeték projekt, vezérkari főnökök kölcsönös látogatásának rendszeresítése), mégis három kérdés terén továbbra sem sikerült jelentős előrelépést produkálni.²⁰⁷

---

²⁰⁴ Símitis kormányfő megvált Pangalos külügyminisztertől, ugyanúgy, mint a görög titkosszolgálat vezetőjétől és Papandreu újonnan kinevezett külügyminiszterrel a dialógus irányába tett nagyon erős jelzést. Kapcsolatok normalizálódása felé mutatott az 1999-es földrengés keltette kölcsönös empátia, továbbá 2000-ben – 40 év után – Papandreu görög és Cem török külügyminiszteri találkozó.

²⁰⁵ 2006-ban történelmi jelentőséggel bírt a török Finansbank a National Bank of Greece által történő akvizíciója.

²⁰⁶ A török kikötők megnyitását illetően az Európai Unió által fogasított kereskedelmi embargó léte képezi a török makacsság alapját, hiába kötelezi arra a 2005-ös Ankara Megállapodás és annak kiegészítő protokollja. Ebből adódó kötelezettségei teljesítésére nagy hangsúlyt fektet a 2006-os országjelentés is, hiszen ezzel gyakorlatilag a törökök sértik az áruk szabad mozgását. Olli Rehn (bővítési biztos) szavaival élve: „Nem vonatbaleset történt, hanem csak lelassult a vonat, amely jelenleg az első megállónál várakozik.” Bizonytalan, hogy a közeljövőben valóban nagy előrehaladásnak lehetünk tanúi a ciprusi kérdést illetően. Mindenesetre, ha az észak ciprusi kereskedelmi embargó felszámolására mégis lehetőség nyílna az Unió oldaláról, az egy teljesen új helyzetet (újabb török reformhullámot) teremtené. 2007 januárjában a Today's Zamanak adott nyilatkozatában Rehn kifejtette: „A kereskedelmi embargót illetően az Uniónak be kell tartania az adott szavát... Az Ankara Megállapodásokról származó kötelezettségek teljesítését illetően 2007–2009 között különös figyelemmel leszünk az előrehaladási jelentésekben, de a kikötők megnyitásával kapcsolatban nem kell gíjtintól tartani.

²⁰⁷ European Union: Progress Report on Turkey. Brussels, 2006

- Először is nem született végleges megoldás a görög–török felségvizek kiterjesztésének kérdését illetően, viszont ennek rendezése a csatlakozás előfeltétele.
- Másodszor, a törökök hatékonyabb és aktívabb görög politikát várnának el Ciprussal kapcsolatban. A török külpolitika kulcsfontosságúnak tartja, hogy Görögország erőteljesebb nyomást gyakoroljon a görög cipriótákra a sziget megosztottságának felszámolásához, azonban ettől a görög oldal mereven elzárkózik.
- Harmadszor pedig (a törökországi kisebbségpolitikai nyitás ellenére) továbbra sem történt előrelépés a nyugat-trákiai török kisebbség helyzetét illetően. Ahol Athén nemcsak az 1923-as Lausanne-i békemegállapodást, hanem, az azóta aláírt, minden egyéb kisebbségjogi nemzetközi szerződést sértő módon korlátozza a „muzulmánként” (nem törökként) megnevezett kisebbség vallásgyakorlása szabadságához való jogát, a helyi mufti megválasztásának el nem ismerésével, jögon kívül helyezésével. Ahmet Mete muftit erre azt mondta: „Athénnek nem kell tartania a török kisebbségtől, hisz pusztán a létező jogaink tiszteletben tartását szeretnék elérni.”

Törökország és a NATO

A szekuláris kemalista török politikusok és az őket támogató hadsereg egyre bizalmatlanabb a NATO-val és Amerikával szemben. És ez nem véletlen. A török katonai vezetés az elmúlt években többször is érdekellentétbe került Amerikával. A törökök nem nézik jó szemmel az Egyesült Államok közel-keleti politikáját: attól tartanak, hogy Amerika fellépése elősegíti az önálló kurd állam megalapítását, amely Törökország területi egységét is veszélyeztetné. Egyre népszerűbbek a nyugatellenes összeesküvés-elméletek a kemalista oldalon. Újságírói híresztelések szerint az Igazság és Fejlődés pártját a Közel-Keleten a mérsékelt iszlám politikusokat

támogató Egyesült Államok segítette hatalomra. Sokan attól félnek, hogy az Uniós csatlakozás esetén Európa felosztaná Törökországot és az Uniót a Kurd Munkáspárt támogatójának tekintik.

A világi politikai erők Amerikával szembeni ellenérzéseit fokozza, hogy az Egyesült Államokat az iszlámista kormány támogatójának tartják. Az elmúlt években a kemalisták egyre inkább a nacionalista jelszavakkal igyekeznek mozgósítani táborukat a mérsékelt iszlámista kormányoldallal szemben. A nacionalista politikában szerepet kap az Amerika-ellenes szólam is.

„A nacionalista kemalisták úgy érzik, hogy nemzeti háborút vívnak a Nyugat és szövetségesei ellen, beleértve nem csak az iszlámista Igazság és Fejlődés pártját, de az EU-csatlakozást, globalizációt, piacgazdaságot és demokráciát támogató erőket is. Azt sem nagyon lehet tagadni, hogy a török katonaság is rendkívül nyugat- és Amerika-ellenessé vált az elmúlt években.” Sőt, újabban már az EU-ellenesség is tetten érhető. Az Uniós csatlakozás feltételei között szerepel a demokratikus intézmények erősítése és a kisebbségi jogok érvényesítése. Előbbi értelmében a katonaság önállósága csökkenne, utóbbi, pedig a kurdokkal szembeni engedményeket kényszerítene ki.

A NATO a válság egyértelmű jeleit mutatja. Az Európa és az Egyesült Államok között húzódnó hagyományos választóvonal mellett egyre újabbak keletkeznek. Így a vonakodó „régie Európa”, valamint a nosztalgiából, gazdasági előnyök reményében vagy éppenséggel zsarolásnak engedő és a terrorizmus elleni harcba katonáit egyre nagyobb számban idegenbe küldő „új Európa” között. De ide sorolható az Amerika meghosszabbított kezeként Európát bomlasztó Nagy-Britannia, s vele szemben az egyetlen önálló atomtőerővel rendelkező és egyre ambiciózusabb franciák, a sodródó Németország, a két hatalmas szomszédjától egyformán rettegő, s távoli „pártfogója”, Washington védőszárnyai alá bújó Lengyelország is.

Hol helyezkedik el ebben az egyre szövevényesebbé váló rendszerben Törökország? Korábban természetesen egyszerű lett volna a válasz. Amerika mellett kötelezte el magát. Ma azonban már megkérdőjelezhető lenne ez a leegyszerűsítés. A változásokra utaló jelek azonban egyre szembeötlőbbek, olyannyira, hogy már Washingtonból is látszanak. A tehetetlenségi nyomaték teszi-e, vagy a lengyelekéhez hasonló helyzet, hogy miután Iránnal és Oroszországgal is haragban van, az éberségre intő jelek ellenére ragaszkodik a kettő között elterülő Törökországhoz?

Az Oroszországot megkerülő olaj- és gázvezetékek építésére vonatkozó elképzeléseknek szinte egytől egyig Törökország a kedvezményezettje. A Grúziában történtek az e vezetékek kiindulási pontjául szolgáló közép-ázsiai országokat^{xxxviii} már ráébresztették, hogy abból a kelet–nyugati folyosóból, amelynek megvalósulásában, mint gazdasági fejlődésük zálogában a kilencvenes évek eleje óta bíztak, nem lesz semmi.

A közép-ázsiai országok a kemény grúziai orosz fellépésre adott európai választ enyhének találták. Amerika magatartása is engedékenyebb volt az általuk elvárnál, amit gyengeségnek értékelték, néhányan közülük azonban – mint például Azerbajdzsán és Grúzia – Törökország ambivalens viselkedését tartották a legkiábrándítóbbnak. Tbiliszi több támogatást remélt, jóllehet számára is világos, hogy Törökországot egyre szorosabb szálak fűzik Moszkvához. Ám, hogy ilyen kiélezett helyzetben is Oroszország barátsága lesz számára a fontosabb, arra nem számítottak.

A vezérétől, a török börtönben sínylődő Abdullah Öcalantól megfosztott Kurd Munkapárt (PKK) jelentősen megszelídült, az EU-ban már le is került a terrorista szervezetek listájáról. Az utóbbi időben csak katonai célpontokat támad Törökországban, sőt, felajánlotta, hogy követeléseiről, amelyek a szó „modern” értelmében vett terrorista szervezetekéitől eltekintve helyi jellegűek és a kurd kisebbség jogaira vonatkoznak, tárgyaljanak. Az észak-iraki regio-

nális kurd vezetés hasonlóképpen hajlandó lenne asztalhoz ülni, hogy eszmét cseréljen a török vádokról, miszerint a kurd lázadók az ő oltalmuk alatt gyűjtenek erőt délkelet-törökországi célpontok elleni támadásra. Ankarának azonban mintha kifejezetten szüksége volna egy határon átnyúló konfliktusra! Nem hajlandó a párbeszédre egyikükkel sem, hanem az Egyesült Államok hallgatólagos beleegyezése és kiadós fegyverszállításai mellett (főként a légierő és a flotta fejlesztésére) folytatja a maga modern háborúját e sajátságosan nemzetközinek tekintett terrorizmus ellen.^{xxxix}

Ebben a helyzetben, hogy stratégiai érdekeit továbbra is biztosítsa, az USA próbálja új alapokra helyezni együttműködését Törökországgal²⁰⁸ és egyre hangsúlyosabban amellett foglal állást, hogy Törökországot minél hamarabb fel kell venni az Európai Unióba.

Törökország az Unió és az amerikai érdekek ütközőpontja

A XX. század második felében kialakult nemzetközi rendszerben az Európai Uniónak gazdasági értelemben véve sikerült az Amerikai Egyesült Államok vetélytársává válni, ám a nemzetközi politikában továbbra is az USA az egyetlen valódi tényező. A korábbi válságok (balkáni, közel-keleti konfliktusok) megmutatták, az EU nem képes hatékonyan fellépni még a saját határain belül zajló események befolyásolása érdekében sem.

Márpedig, ha az Európai Unió gazdasági erejének megfelelő politikai szerepet akar betölteni a világban, vagy legalábbis közvetlen környezetében, akkor mindenképpen új hozzáállásra van szükség. Ennek az új hozzáállásnak lehet a döntő momentuma, ha képes lesz hatékonyan, belátható időn belül a közösségbe integrálni Törökországot.

---

²⁰⁸ A Fehér Ház számára a két ország viszonyának romlása azért is gondot okozhat, mert az Irakot megszálló, valamint Afganisztánban állomásozó amerikai egységek utánpótlását a törökországi Incirlik légi bázison keresztül végzik.

Törökország stratégia helyzete régen és ma is abból adódik, hogy mind földrajzi, mind kulturális értelemben hidat képez Európa és a környező közel-keleti, közép-ázsiai és kaukázusi térségek között. Míg régebben Törökország a NATO legdélibb „szárnyaként” fogta harapófogóba a Szovjetuniót, addig ma a felértékelődött közel-keleti térség kapuját jelenti.

Törökország uniós csatlakozása tehát ékes példája lenne annak, hogy a keresztény klub képes és akar is nyitni a muzulmán államok felé. Egy sikeres és gyors EU integráció, mely által igazolódna a török politikai modell helyessége, bátorítóan hatna a térség többi államára is, és ellensúlyt képezhetne az iráni iszlám államformával szemben s ezzel Törökország betölthetné a fundamentalizmussal szembeni ütközőzóna szerepét.²⁰⁹

Törökország EU-integrációja tehát felfogható úgy is, mint a nemzetközi szervezett bűnözés, a drogsempészet, az illegális bevándorlás, a klímaváltozás hatásai és a tömegpusztító fegyverek terjedése elleni újabb védőbástya emelése. A legsötétebb forgatókönyvek megvalósulása esetén Törökországra, akár mint az Unió előretolt ütközőzónájára is tekinthetünk.²¹⁰

Törökország új és minden eddiginél aktívabb közel-keleti politikája előrevetíti, hogy EU-csatlakozása után milyen aktív szerepet kíván és tud is játszani az EU regionális politikájában. Az új török külpolitika, habár számos elemében problémákat hordoz EU-s szempontból (Ciprus, Irán, Örményország), de fő vonalakban egybeesik a közösség közel-keleti külpolitikai irányvonalával (ener-

---

²⁰⁹ Szigetvári Tamás: Törökország – Félhold a csillagok között. Kelet-Európa Tanulmányok, 2007/1.

Európa peremén: új tagok és szomszédok. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, pp. 55–74.

²¹⁰ <http://www.nol.hu/cikk/335484/>

giabiztonság, békefenntartás, önálló palesztin állam, iraki kérdés, Grúzia).²¹¹

Törökország stratégiai fekvésénél fogva központi szerepet töltenek be a kelet-nyugati és észak-déli gáz- és kőolajvezeték rendszerek is. Az egymással versengő – döntően orosz Kék áramlat és az EU-s Nabucco – tervek jól mutatják, hogy az Európai Unió biztonságos energiaellátása, az orosz ellátástól való függőség csökkentése, az ellátás diverzifikálása mind-mind elképzelhetetlen Törökország nélkül.

Törökország belátható időn belül lezajló sikeres integrációjával az Unió nemcsak az EU-tagságról jelenleg még csak álmodozó balkáni népeknek, hanem a Közel-Kelet minden államának és állampolgárának tudomására hozhatná, hogy ő az egyetlen hatalom, mely ebben a térségben nem fegyverrel, hanem politikai és gazdasági érdekek mentén kíván egyre nagyobb befolyásra szert tenni.²¹²

---

²¹¹ Bosznay Csaba: Del Valle, Alexandre: Törökország–Európai Unió. A szűk bejárat. In: Kisebbségkutatás, 2007/40. pp. 114–116.

²¹² Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. Diplomamunka. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, pp. 56–58.

Érdekek–érdekellentétek – Törökország és a környező régió

z I. világháborút követően felbomlott az Oszmán Birodalom. A térség politikai térképe döntően át-rajzolódott, s a Birodalom központi magjából megszületett Első Török Köztársaság szerepe is alapvetően megváltozott. A Birodalom széthullásával a térség stabilitása azonban nem valósult meg, a nagyhatalmi érdekszférák, a korábbi érdekellentétek továbbra is fennálltak. A közel-keleti iszlám államoknak sok, mindmáig húzóó viszállya egyelőre elérhetlenné teszi az egyesült iszlám front létrejöttét. Törökországot, mint szekularizált államot valójában nem érinti az iszlámon belüli megosztottság olyan mértékben, mint az arab világot.²¹³ A fő ellentét és viszálly forrása az arab világban az, hogy a muzulmán vallás sem egységes. Két fő irányvonaluk doktrinálisan nem hozható közös nevezőre. A szunnita muzulmánok abszolút többségben vannak, de a síita muzulmán tábor lélekszáma is jelentős.

Oszmán Birodalom felbomlása, majd idegen hatalmak megjelenése a térségben a viszálly forrásává vált. A II. világháború utáni rendezés sem hozta meg a térség stabilitását, a látens ellentétek felszínre törtek. A II. világháború után kialakult bipoláris világrendben Törökország geopolitikai szerepe felértékelődött, majd NATO tagsága mindezt tovább erősítette. A bipoláris világrend felbomlása, a NATO keleti kiterjesztése ugyan érintette, sőt, bizonyos szempontból leértékelte Törökország geopolitikai szerepét,

---

²¹³ Az egyik tényező, amely lehetővé tette a zsidó állam fennmaradását, sőt gyarapodását a Közel-Kelet nyilvánvalóan ellenséges környezetében az, hogy az arab világ mind etnikai, mind vallási szempontból megosztott.

bár Törökország, az új geopolitikai helyzetben a Balkán, a Kaukázus, a Közel-Kelet és Közép-Ázsia irányába regionális hatalmi pozícióba került.

Mindez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a régiót számos ellentét feszíti, és valójában a térség a világ egyik puskaporos hordója volt és jelenleg is az. Hogy alakulhat ebben a világpolitikai helyzetben Törökország szerepe?

Törökország a világ hagyományosan leginkább konfliktusokkal terhes régiójában a tágran értelmezett Közel-Kelet térségébe ágyazódik. A terület erőviszonyai változóban vannak, nem utolsósorban az iraki háború és Irán erősödése következményeként. A konfliktusok gyökerei azonban hosszú múltra tekintenek vissza.

Az Arab-félsziget kivételével a közel-keleti térség politikája – Jemen és Libanon kivételével – a forradalmi arab nacionalizmus befolyása alatt állt, a hatalmat nacionalista katonai kormányzatok tartották a kezükben. A térség konfliktusainak gyújtópontjában hosszú időn át a palesztin–izraeli válság állt. Mára jelentős változások történtek: „rég” és „új”, statikus és dinamikus közel-keleti országokról szokás beszélni. Ami változatlan, az a konfliktusok nagy száma, súlyossága és részben kiszámíthatatlansága.

A fő válsággócok Irak, Izrael, Palesztina és Libanon, ám az iraki háború nyomán a hatalmi politika gravitációs centruma eltolódni látszik a palesztin–izraeli konfliktustól a Perzsa-öböl térségére. Egyre élesebben rajzolódnak ki az Irán, Szaúd-Arábia és az USA közti konfrontáció körvonalai, mögöttük a regionális hegemonia megszerzésére irányuló törekvésekkel.²¹⁴

Az Egyesült Államok Irak^{XL} ellen indított hadműveletei szétverték a korábbi status quot anélkül, hogy bármilyen alternatívát kínálnának, s ennek következtében *négy stratégiailag* is igen jelentős változás indult meg a térségben.

---

²¹⁴ Burik Géza: A megosztott iszlám. HETEK, II. évfolyam, p. 31.

1. Irán hegemoniára törekszik a térségben.
2. A demokratizálásra irányuló törekvések nyomán a síita többség erősödött meg, tovább nyomatékosítva az ugyancsak síita Irán pozícióit. Mellesleg az amerikai beavatkozás nyomán aktuálpolitikai kérdésekben fellángolt a síiták és szunniták sok évszázados ellenségeskedése.^{XLI}
3. Szaúd-Arábia Irán felemelkedésében egzisztenciális fenyegetést lát, hiszen az Arab-félsziget észak-keleti részét túlnyomórészt síiták lakják, akik 1932, Szaúd-Arábia létrejötte előtt az iraki Bászra és Kerbala követői voltak.
4. Amennyiben Irán valóban atomfegyver birtokába jut, a közel-keleti erőviszonyok alapvetően átrendeződnek. Végül soron a hegemonia megtartásáért vívott harc az egész térség központi konfliktusává szélesedhet. Ebben Irán célja, hogy regionális, sőt talán globális iszlám erőközponttá fejlessze magát.²¹⁵

Török–arab konfliktus

Önmagában is elégséges az arabok törökökkel szembeni ellenséges magatartásához az a tény, hogy a törökök túléltek az Oszmán Birodalom bukását. Az évszázadok során az oszmán törökök uralmuk alá hajtották az iszlám országok túlnyomó többségét, így Egyiptomot, Palesztinát, Szíriát, Mezopotámiát – ma Irak –, Arábia egy részét és Észak-Afrikát. Önálló államot tudtak alapítani a Birodalom romjain, míg a széthullott Emperium korábbi tagországai idegen hatalmak befolyása alá kerültek. Ezek a történelmi gyökerek, de van más okuk is az arab muzulmánoknak, hogy ne bízzanak Törökországban. A muzulmán radikálisok a modern, világi berendezke-

---

²¹⁵ Fischer, Joschka: Régi válságok – új konfrontációk a Közel-Keletről. In: Die Zeit, 2008.08.01.

désű Törökországot, melyet Atatürk hozott létre a Birodalom romjain, tüskének érzik a muzulmán világ oldalában.

A több évszázados török uralom érthető módon nyomott hagyott a társadalmakban, egészen a Birodalom felbomlásáig az iszlám vallás volt az uralkodó államvallás. A modern Törökország létrejöttét követően is az iszlám maradt az uralkodó vallás, azonban Kemal Atatürk reformjai a religióra is kiterjedtek és szekularizálta Törökországot, törvényerőre emelte az egyház és az állam szétválasztását. Ugyancsak akkor került sor a kalifátus megszüntetésére és ma valójában az iszlám világ egyházi vezető nélkül létezik. A politikai érdekek érvényesítése mellett többek között ez adott alkalmat arra, hogy több állam is vezető szerepre aspiráljon az iszlám világban, ez a törekvés azonban csak további viszályok magvát hintette el.

Az elmúlt évtizedek folyamán több ország is kísérletet tett, hogy vezető pozíciót biztosítson saját számára az iszlám világban, a tágan értelmezett Közel-Keleten. Ami a perzsa népet illeti, Irán egyik fő célja az, hogy az iszlám világ vitathatatlan vezetője legyen. De az, hogy lakossága nem arab eredetű, sorompóként áll e terv útjában, s nemkülönben az is, hogy lakosságának 95 százaléka az iszlám síita ágához tartozik. Az iszlám világ túlnyomó többsége ugyanis szunnita, csak a maradék a síita muzulmán.

Teherán tervei az atomfegyver megszerzésére is irányulnak, hogy a Jeruzsálemért vívott háború győzteseként és az iszlám világ vezető hatalmaként csapatai elsőként vonulhassanak a szent városba.

De ugyanerre a vezető szerepre törekedett Egyiptom is, mivel Kairóban úgy gondolják, hogy geopolitikai helyzetük erre jogosítja fel őket: mintegy kapocsként szolgálnak az észak-afrikai arab nemzetek és a közel-keleti arabok között. A nasszeri időszakot jellemző „iszlám szocializmus”-t valójában a szovjetek is hallgatólagosan támogatták, miután a szovjet orientációjú Egyiptom vezető szerepe nagyon is megfelelt volna a szovjet külpolitikai elképzelé-

seknek. A megváltozott külpolitikai elkötelezettség Egyiptomban természetesen megváltoztatta az ország ezirányú aspirációit is, hiszen ez keresztezte volna az Amerika-barát Izrael törekvéseit. Irán ezzel szemben állva folyamatosan emlékezteti az arab közvéleményt arra, hogy 1967-ben Egyiptom Camp Davidben békét kötött Izraellel. Teherán szerződést is kötött Damaszkusszal arról, hogy katonai támogatást nyújt egy esetleges, Tel Avivval folytatandó háború esetén.

Szíria a híd szerepét szeretné betölteni Irak és Irán között, és egy orosz háttérű szövetségen munkálkodik Izrael ellen. A szálak Irán és Szaúd-Arábia között is egyre szorosabbra fűződnek.

A kurd kérdés fájó pont a török–szír–iraki kapcsolatokban. Bár a kurdok a negyedik legnépesebb etnikumként vannak jelen a közel-keleti térségben, a közös nyelv, a közös vallás hiánya eddig gáttat szabott függetlenségi törekvéseiknek. A kurdok kb. 20 millióan élnek Törökország, Szíria, és Irak metszéspontjában. Egyes kurd politikai–katonai tömörülések és pártok gerillamozgalmat indítottak a török hatóságok ellen. Észak-Irakban a rivális Kurd Demokrata Párt (KDP) és a Kurd Hazafias Unió (PUK) egymás ellen küzdenek. Így nem is csoda, hogy a független Kurdisztán reménye még távoli.

Ebben a szövevényes kapcsolatrendszerben Törökország muzulmán szomszédait mégis leginkább az készítette gondolkodásra, sőt, komoly ellenérzésekre, hogy 1996 februárjában a török kormány katonai együttműködési egyezményt kötött Izraellel. A paktum szerint amennyiben Szíria megtámadja Izraelt, akkor Törökország katonailag is segítséget nyújt Izraelnek

Szíria vitában áll Törökországgal^{XLII} a Tigris és az Eufrátesz folyók vízkészletei miatt is. Szíria és Irak azt állítják, hogy az Atatürk duzzasztógát üzembe helyezése veszélyezteti a vízellátásukat. Végezetül a két ország kapcsolatait az is feszültté teszi, hogy Szíria támogatja a kurd gerillákat Törökországban.

Egy másik érzékeny pont a térségben, hogy a Jordán folyó vízhozama csupán 1,8 milliárd köbméter évente. Szíria, Libanon, Jordánia és Izrael osztozik ezen a gyér vízkészleten. Izrael megsemmisítése, Libanon és Jordánia bekebelezése lehetővé tenné Szíria számára ennek a létfontosságú forrásnak az ellenőrzését.

További területi vitás kérdést jelent Azerbajdzsán. Az azeri nép 83 százaléka Azerbajdzsánban él. Háromnegyedük síita muzulmán. Egyes azerbajdzsáni csoportok örülnének Nagy-Azerbajdzsán létrejöttének, mely magában foglalná Irán északi részét is. Irán lakosságának 24 százaléka azeri. Azerbajdzsánnak is megvan a maga Boszniája. A Karabah térségében még most is a fegyverek nyelvén tárgyalnak a muzulmán azerik és a keresztény örmények.

Az Oszmán Birodalom érthető módon volt a térség vezető hatalma. De felbomlása után is geopolitikai helyzetéből, NATO-n belüli szerepéből adódóan továbbra is megtartotta vezető szerepét. Jóllehet, a vallási vezető pozícióért folytatott küzdelemben nem szállhatott be, hiszen „hivatalosan” szekularizált országgént nem jelentett egyenrangú vetélytársat az alapvetően iszlám berendezkedésű államokkal szemben. A térségbeli vezető pozíciójának erősítése a szubimperialista törekvéseit katonai hatalommal, fegyvergyártó- szállítói szerepének növelésével kívánta megerősíteni. Valójában tervei szerint a teljes térség fegyverellátójává kívánt felnőni.²¹⁶

A közel-keleti változások történelmi gyökereik. A hagyományos arab nacionalizmusra támaszkodó rezsimek nem tudják megoldani a sürgető gazdasági, politikai és kulturális modernizálás kérdéseit. Az arab nacionalizmus helyét felváltja a politikai iszlám.

A tendenciát erősítik az USA iraki intervenciójának következményei: a demokrácia exportálására tett kísérlet látványos kudarca objektíve a politikai iszlámot erősíti, mely belátható időn belül a

---

²¹⁶ Részletesebben lásd: Balázs Judit: Az Oszmán Birodalomtól a modern Törökországig c. könyvének Egy különleges iparág c. fejezete.

Közel-Kelet meghatározó ereje lehet. Ezzel párhuzamosan a Perzsa-öböl melletti államokban gazdasági modernizálás kezdődött, az arab világ jelentős részei folyamatosan integrálódnak a globalizálódó világrendszerbe.

Mindebből a részben egymásnak is ellentmondó folyamatokból három kérdés adódik:

1. Melyik folyamat lesz a gyorsabb: a gazdasági modernizáció avagy a politikai iszlámizálódás és radikalizálódás?
2. Sikerül-e Törökországban összekapcsolni a politikai iszlámizálódást a gazdasági-társadalmi modernizálással, demokratizálással?
3. Az iráni hegemóniatörekvések katonai konfrontációhoz vezetnek vagy megoldhatók békés politikai eszközökkel?

A tulajdonképpen nagy kérdés már nem az, hogy Amerika megnyerheti-e az iraki háborút. Ugyanis már régen elvesztette. Szaúdi szemszögből és a Perzsa-öböl menti többi állam szempontjából a legfontosabb, hogy a perzsa állam a nyertese lehet-e a „Tigris és az Eufrátesz mentén indított amerikai neokonzervatív kísérletnek”. Ha igen, ez döntően befolyásolja a szaúdi királyság sorsát.

A szaúdi félelmek nem alaptalanok: egy iráni hegemónia a térségben alapvetően változtatná meg a hatalmi egyensúlyt, magában hordozva egy átfogó konfrontáció veszélyét is. Szaúd-Arábia jelenleg a térség de facto arab-szunnita vezető hatalma, de e pozíciójának megtartásához mindig is szüksége volt az amerikai védernyőre. Az olajárak emelkedése csak erősítette Rijád pozícióját.

Az első, Irán fenyegető hegemóniára törekvése a Perzsa-öböl térségben, amit csak erősít, hogy az USA előbb vagy utóbb ki fog vonulni Irakból.

Mindez Törökország szempontjából további kérdéseket vet fel. Amennyiben nem sikerül a közeledés Európa felé, az Unió továbbra is halogatja a csatlakozás véglegesítését, Törökország óhatatlanul sodródik nemcsak a földrajzi, de a politikai Kelet felé is. Ez

pedig szinte törvényszerűen vonná maga után az iszlám erősödését. A belső konfliktusoktól terhes térség szövevényes keresztkapcsolódási rendszerében Törökország további terhelő tényező lehet, míg egy európai csatlakozás egyértelművé tenné az ország további sorsát, megszabná jövőjét.

A török–görög kapcsolatok

A Balkán stabilitásának és békéjének kulcsa a török–görög hatalmi egyensúly. A két ország kapcsolatára mindvégig rányomja bélyegét az a tény, hogy 1952-ben mindkét ország egyszerre lett ugyan a NATO tagja, Görögország azonban már 1981-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, Törökország, pedig csak 2005-ben kezdhette meg a csatlakozási tárgyalásokat.

Az első világháború végétől az 1950-es évek közepéig békés, sőt, barátságos volt köztük a viszony, azonban a ciprusi események elidegenítették őket egymástól. Jóllehet, szükség volt, illetve lett volna az egyetértésükre a Balkánon kialakult délszláv válság időszakában. Az elmúlt évtizedekben a török–görög kapcsolatokat nagy feszültség jellemezte. Annak ellenére, hogy mindkét ország a NATO tagja, valójában a térség ma is instabilitási gondokkal küzd, s emiatt együtt kellene dolgozniuk saját érdekükben azon, hogy csökkentsék a Délkelet-Európában kialakult feszültségeket. Kívánatos lenne, hogy NATO-tagállamokként együttműködésüket és közreműködési szándékukat hangsúlyozzák a régió biztonságának és békéjének előmozdítása érdekében.

Törökországban a történelmi tudat fontos eleme, hogy az ország, mint regionális hatalom felelős a Balkán békéjéért, hiszen az egész terület hosszú évszázadokig az Oszmán Birodalomhoz tartozott, s a törökök csak a XIX. század folyamán, illetve a XX. század elején hátráltak ki fokozatosan a térségből, majd az első világháború után alakult ki a modern Törökország. Azok a vezetők, akik megteremtették az országot, maguk is nagyrészt a Balkánon születtek, Kemal pa-

sát, a legendás Kemal Atatürkököt is beleértve. Teljesen tisztában voltak a Balkán etnikai sokszínűségével, az ebből eredő problémákkal. Azt is tudták, hogy az európai hatalmak saját érdekeiket előtérbe helyezve hajlamosak nacionalista mozgalmak támogatásával nem enyhíteni, hanem szítani a feszültségeket. Álláspontjuk szerint a kivívott stabilitást nem szabad kockára tenni: Törökország biztonsági érdeke a határok változtathatatlansága mellett szól. Tudták ugyanis azt, hogy a Balkán etnikailag kevert népessége miatt soha nem lehet olyan területmegosztást megteremteni, amely mindenkinek megfelelő lenne, a fennálló rendezés megváltoztatása, pedig óhatatlanul polgárháborúhoz vezetne. A Törökország és Görögország közti kényes egyensúly megtartására, pedig különösen ügyeltek.

A két ország azért is nagy figyelmet fordított a stabilitásra, hogy ne legyen okuk a nagyhatalmaknak beavatkozni a Balkán ügyeibe. Ezt azonban csak a második világháborúig tudták megvalósítani. A világ két részre szakadása erre a területre is hatást gyakorolt. A régió békéje és biztonsága ezután a keleti és a nyugati blokk közötti viszonytól függött. Görögország és Törökország a NATO tagja lett 1952-ben, Jugoszláviának, pedig a Szovjetunió „megengedte”, hogy a szocializmus sajátos ösvényén járjon. 1954-re nagyjából stabilizálódott a térség, az egyensúlyt a Törökország és Görögország közt támadt feszültség bontotta meg.²¹⁷

Korábban a két ország annak ellenére képes volt együttműködni, hogy tulajdonképpen egyik sem volt elégedett a békeszerződésben létrehozott határokkal. Vezetőik azonban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a közös érdek a konstruktív együttműködést kívánja, egymást ellenfeleknek tekintő magatartás helyett inkább partnerként kezelték a másikat.^{XLIII}

---

²¹⁷ Turan, Ilter – Barlas, Dilek: Turkish–Greek balance: A key to peace and cooperation in the Balkans. *East European Quaterly*, 1999, 33. vol. 4. no., pp. 469–488.

Ciprus problémája azonban feszültséget teremtett a két ország között. A kettéosztottság konzerválódott. A görög–török szembenállás legékeesebb példája a Ciprus kapcsán keletkezett konfliktus; az Égei-tengeri határvonal kérdése; vagy az Öcalan kurd vezető elfogása kapcsán létrejött diplomáciai bonyodalom. Mindezek mellett még állandó vitatéma az isztambuli görög kisebbség helyzete, a menekültkérdés kezelése és a balkáni válság rendezése is. A vita 1996–1997-ben érte el csúcspontját a görög felségvizek 6-ról 12 km-re történő kiterjesztése kapcsán. Ekkor úgy tűnt, akár háborúvá is fajulhat az érdeklentét, ám ezt végül EU-s és amerikai közvetítéssel sikerült elhárítani, ezután megindult a lassú közeledés.

Noha mindkét ország NATO-tag, nem lehet katonáikat azonos parancsnokság alá helyezni. Ugyanazokban a hadmozdulatokban nem vesznek részt egy időben, ez, pedig megosztottságot szül a szövetségen belül. A Ciprussal kapcsolatos probléma sok más konfliktushelyzetet is gerjesztett. Kiváltotta például a török tengerparttal szemben lévő görög szigetek remilitarizálását, amit persze Törökország fenyegetésként értékelt. Vita támadt az Égei-tengeren a felségvizek kérdésénél, majd ugyanez zajlott le a kontinentális talapzattal és a légtérrel kapcsolatban is.

A török–görög kapcsolatokat még a hidegháború végén is feszültség jellemezte. A Szovjetunió összeomlása és a kétpólusú világrend vége azonban a Balkánon is új helyzetet teremtett. A Varsói Szerződés felbomlása után a NATO is megújulásra törekedett, feladatot keresett magának. Meg is találta a keleti Mediterráneum és a Közel-Kelet biztonságának megőrzésében. Ebben, pedig nagy szerep jut a két helyi NATO-tagnak, Törökországnak és Görögországnak, érdeke tehát a két ország kibékítése. Ráadásul a másik nagy nemzetközi szervezet, az Európai Unió is ezt szorgalmazza. Törökország szeretne uniós tag lenni, de miután Görögország már tag, a tárgyalások elkezdése csak görög beleegyezés esetén lehetséges.

A Balkánon nagy szükség lenne a két ország együttes fellépésére, a köztük lévő feszültség csak növeli a térség megosztottságát. A Balkán országai ugyanis aszerint is elkülönülnek egymástól, hogy Törökország vagy Görögország a szövetségesük. Törökország mellett áll Albánia és Macedónia, Görögország mellett, pedig Szerbia és külső hatalomként Oroszország. Albánia és Törökország kapcsolatai a történelmi összetartozás mellett azért erősek, mert elég nagy albán eredetű népcsoport él Törökországban, akik kötődnek az anyaországhoz. Albániát ebbe a táborba az is belevitte, hogy Görögországgal az országban élő jelentős görög és a Görögországban élő jelentős albán kisebbség miatt nem túlságosan jó a viszonya, amit még régi területi igények is fűszereznek. Macedónia a történelmi kapcsolatok mellett szintén azért áll Törökország mellé, mert sok problémája van Görögországgal, elsősorban neve miatt, amit a görögök kifogásolnak.

Görögország kapcsolata Szerbiával elsősorban az ortodoxia miatt erősödött. Oroszország is emiatt támogatja az országot, de azért is, mert Törökországgal, a Szovjetunió felbomlását követően a Kaukázus, valamint a korábbi szovjet Közép-Ázsia feletti befolyás erősödése miatt felhőssé vált a kapcsolata.

Görögország és Törökország kapcsolatában javulás következett be, de mégis egyaránt jellemzi a szembenállás és az együttműködés.²¹⁸ Mindkét esetben súlyos gazdasági, stratégiai érdekekről van szó, melyek nagy részben történelmi és vallási gyökerekre vezethetők vissza. A két ország kapcsolatát korábban leginkább az „ellenőrzött feszültség” politikájával lehetett jellemezni.²¹⁹

A kapcsolatok pozitív változásának látványos jele volt a Görögországot, illetve Törökországot is egyaránt sújtó földrengések kapcsán történt kölcsönös segítségnyújtás is. Ez volt az a pont, amely-

---

²¹⁸ <http://www.c3.hu/~mester/T365/tux02049.htm>

²¹⁹ <http://index.hu/cikkek/0002/vtukor3/>

nek hatására az addigra mélypontra került kapcsolatok új lendületet vettek és előbb külügyminiszteri (40 év után először 2000-ben), majd később a legmagasabb szinten is újra helyreállították az addig elég fagyos diplomáciai kapcsolatokat.²²⁰

Törökország fő motivációja ebben a kérdésben is az Európai Unió csatlakozás volt, mely elkerülhetlenné tette az akkor még egyetlen EU-tag szomszéddal való megbékélést.²²¹ A török külpolitikai fordulatra Görögország is pozitívan reagált, mivel felismerte, hogy érdeke Törökország sikeres Európai Unió integrációja. Tette ezt annak ellenére, hogy a török csatlakozással Görögország csak egy tagállam lesz a sok közül, nem, pedig az Unió kapuja az arab világ és a Balkán felé. Ezt felismerve Görögország is megváltoztatta addigi elutasító álláspontját a török csatlakozás kapcsán és megindult egyfajta gesztuspolitika. Ennek köszönhetően elmondhatjuk, hogy a két ország közötti kapcsolatok talán soha nem voltak még ennyire „barátiak”.

A két ország közötti kapcsolatban gazdasági téren is jelentős javulás tapasztalható. A törökországi Bursából induló és a görögországi Komotiniben végződő 300 km hosszú gázvezeték például nagyban segítheti a két országot abban, hogy a Kaszpi-tengeri és közép-ázsiai gázszállításból származó hasznot közösen aknázzák ki.²²²

---

²²⁰ http://www.auswaertigesamt.de/www/de/laenderinfos/laender/laender_ausgabe_html?type_id=11&land_id=176#3

²²¹ Görögország ugyanis EU soros elnöki pozícióját kihasználva nem egy esetben vétózta meg a török csatlakozási kérelmet, illetve odázta el a tárgyalások megkezdését.

²²² <http://english.aljazeera.net/NR/exeres/00F232EC-1DD0-40BD-8B87-160BACB3FA8C.htm>

A ciprusi konfliktus

a cinikusan kezeljük a ciprusi konfliktus megoldására tett kísérleteket, akkor, mint egyetlen eredménynek csak azt tudjuk elkönyvelni, hogy „betonfal helyett fémkerítés” választja el most a görögöket és a törököket egymástól.^{XLIV}

Ciprus sajátos fejezete a modern államkudarcok történetének. 1974-ben a görög közösségen belüli puccsra válaszként bekövetkezett török invázió következtében szakadt ketté, azóta két – egy, a nemzetközi jog intézményei által elismert, és egy *de facto* – állam alakult ki a területén.

A kettéosztottság tartóssága és szinte páratlan intézményesülése ugyanakkor inkább politikai abszurditás és hosszú távú biztonsági kockázat, semmint a mindennapok stabilitását érintő fejlemény: mindkét hatalom képesnek bizonyult az ellenőrzése alatt álló területeken az alapvető közjavakat polgárai számára biztosítani.²²³

Az 1970-es évek, az olajválság komoly megpróbáltatást eredményezett a török gazdaságban. A hirtelen égbe szökő olajárak rendkívül megterhelték a fizetési mérleget, és Bülent Ecevit kormányfő az egész gazdaságra kiható válsággal szembesült. Ezt tetézték a Cipruson lezajló események, ahol is a kisebbségben élő törökök léte forgott veszélyben. Ezek a történelmi körülmények szinte kapóra jöttek Ecevitnek, hiszen alapot adtak a beavatkozásra. 1974-ben így a törökök inváziójára, majd a sziget megosztására került sor.

---

²²³ Romsics Gergely: Működő „bukott” állam(ok). Államok és államkudarcok a globalizálódó világban. Teleki László Intézet, Külpolitikai Tanulmányok Központja, p. 45.

Kérdéses, hogy ténylegesen jogos volt a törökök beavatkozása, vagy csupán a belpolitikai nehézségek levezető csatornájának bizonyult a ciprusi invázió. Valószínűleg mindkét kiváltó oknak lényeges szerepe volt a status quo kialakulásában. Ezzel azonban olyan konfliktusforrás teremtődött, ami még napjainkig is ellentétek forrása. Mindehhez hozzájárult még a Görög Ciprus Európai Unió csatlakozása szemben a török kirekesztéssel. Természetesen ebben nem lényegtelen szerepet játszott az a tény, hogy Görögország már 1981-től élvezhette az Unió teljes jogú tagságával járó előnyöket, Törökország, pedig annak ellenére, hogy 1964-től társult tagja az Uniónak, még mindig csak a közösség előszobájáig jutott.

Ciprus megosztottsága a mai napig megoldatlan probléma, pedig a béketeremtéssel próbálkozott itt az ENSZ-en és az EU-n kívül az amerikai diplomácia is.²²⁴

Ciprus békéje, a sziget újbóli egyesítése több okból is igen fontos a világnak, különösen a nyugati felének. Egyrészt – a sziget megosztottságának elismerésével – nem szeretnék sem példát állítani, sem pedig hivatkozási alapot adni az erőszakkal létrehozott, etnikailag homogén állam híveinek (ld. délszláv térség), másrészt, pedig annak sem nagyon örülnének, ha egy alig 10 ezer négyzetkilométernyi kis sziget miatt veszélybe kerülne az egész Észak-atlanti Szövetség jövője. Mert – és ez a ciprusi válságkezelés egyik legkényesebb kérdése – mind a görög cipriótákat támogató Görögország, mind, pedig a sziget északi részén élő törököket védelmező Törökország tagja a NATO-nak, sőt, Görögország az Európai Uniónak is.

Éppen ez az, ami miatt a külvilág nem teheti meg azt, hogy nyíltan az egyik oldalra áll, és ezért erőlteti évtizedek óta mindenki a két nép közötti megegyezést, kompromisszumot. De miről is van

---

²²⁴ Ismeretes a kiváló svéd diplomata, Gunnar Jarring közvetítő akciója, ami azonban sikertelennek bizonyult.

szó tulajdonképpen, mi a háttere a ciprusi görögök és törökök több évtizedes szembenállásának?

Ciprus 1960-ban vált függetlenné^{XLV} azzal a kikötéssel, hogy területén továbbra is állomásozhatnak a brit hadsereg katonái. Az újdonsült állam alkotmányában rögzítették a szigeten élő két nép, a többségben lévő ciprusi görög közösség és ciprusi török kisebbség hatalomból való részesedését (70 % görög, 30% török), valamint – a görög ciprióták Athénhoz való közeledését megakadályozandó – megtiltották a sziget Görögországhoz való csatolását. Az alkotmány ezen passzusa igen heves ellenkezést váltott ki a görög ciprióták részéről, ami leginkább terrorszervezetük, az EOKA-B (Ethniki Organosis Kyriakou Aganos – Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete) egyre erőszakosabb akcióiban nyilvánult meg.

Az új állami berendezkedést azonban nemcsak görög, hanem török részről is igen kemény bírálat érte: a török ciprióták nem elégedtek meg a kormányzervekben, közhivatalokban és a katonaságban nekik szánt 30 százalékos kvótával, hanem a görögökével azonos hatalmat követeltek. Az állandó ellenségeskedés 1963 decemberében, azaz alig néhány évvel a történelmi megegyezést követően, nyílt töréshez vezetett: a Makariosz érsek vezette görög ciprióták a török kisebbség képviselőinek kizárásával egyszerűen felszámolták az ország kettős felépítését, és szinte minden téren korlátozták a török lakosság jogait.^{XLVI} Az új, tisztán görög kormány hatalomra jutása után a ciprusi törökök helyzete lényegesen megromlott. A jelentős túlerőben lévő görögök fegyveres támadásainak következtében sok töröknek csupán egyetlen lehetősége maradt: a menekülés.

A belső béke és nyugalom megteremtése érdekében békehadtestet állítottak fel.²²⁵ Feladatuk az ellenségeskedés megszüntetése és a normális élet feltételeinek visszaállítása volt. Az UNFICYP katonáinak helyzetét nehezítette, hogy nem csak a szembenálló török és görög közösség közti harcot kellett megfékezniük, hanem a frakciókra szakadt görög ciprióta politikai élet ellenségeskedéseibe is belekeveredtek. Az 1964 és 1974 közti időszakban a ciprusi ENSZ-katonák küldetésük legnehezebb időszakát élték át.

1974 júliusában egy görög katonatisztek által vezetett puccs keretében nacionalista görög ciprióták megdöntötték Makariosz elnök uralmát. Ennek hatására Törökország partra szállt Cipruson, és elfoglalta a sziget csaknem 40 százalékát. Az inváziót követően több, mint 200 ezer görögnek kellett elhagynia otthonát, házaikba a török hatóságok anatóliai törököket telepítettek be.

1983 novemberében a törökök kikiáltották az általuk ellenőrzött területek függetlenségét. Az Észak-ciprusi Török Államot Ankarán kívül senki nem ismerte el, a kinyilatkoztatás azonban hosszú időre megakasztotta a békefolyamatot.

Ciprus a félbevágott sziget lett. A „zöld vonal” névre keresztelt demarkációs vonal még ma is csaknem 180 km hosszan fut végig Cipruson, magát a fővárost, Nicosiát is kettészelve. A zöld vonal két, etnikailag szinte teljesen homogén területet határol el egymástól: a már EU-tag, görögök által lakott déli részt és az 1983-ban egyoldalúan kikiáltott, mindeddig azonban csupán Ankara által elismert Észak-ciprusi Török Köztársaságot.

---

²²⁵ Kéksisakosok Cipruson – az első tíz év. 1963 decemberében – a törökök és a görögök közti utcai összetűzéseket megfékezendő – Makariosz elnök úgy határozott, engedélyezi egy vegyes összetételű békehadtest felállítását az országában. A végül is csupán britekből összeálló kontingens vezetésével Peter Young vezérőrnagyot, a ciprusi brit támaszpontok vezetőjét bízták meg. A békefenntartók december végéig létrehoztak egy ütközőzónát, mely a „zöld vonal” nevet kapta (az elnevezés onnan származik, hogy Young a térképén zöld filctollal húzta meg a két népcsoport közti választóvonalat).

Ezt követően a megosztottság állandóvá vált a sziget északi török és déli görög része között. A szigetet elválasztó „zöld vonallal” vagy a más néven „Attila-vonal” névre keresztelt demarkációs vonallal választották el a két felet egymástól, melyet az ENSZ békefenntartói – köztük magyarok is – ellenőriznek.²²⁶

Az ENSZ UNFICYP missziója az egyik legrégebbi békefenntartó tevékenység, melyben a Magyar Köztársaság szerepet vállal. A misszió 1964-ben indult – 1995 óta magyar részvétellel –, számos nemzet képviselői vettek és vesznek részt benne, napjainkban is.²²⁷

A sziget megosztottsága Dél-Ciprus (továbbiakban Ciprus) uniós tagsága kapcsán vált nagyon kényelmetlenné, ezért tárgyalások indultak Kofi Annan ENSZ-főtitkár vezetésével a szigetegyesítésről, ám ezek nem vezettek eredményre, mert a 2004-es népszavazáson a ciprusi görögök 75,8%-a szavazott nemmel a sziget újraegyesítéséről, így csak a sziget görög része csatlakozhatott az Európai Unióhoz 2004 május 1-jén.²²⁸ A terv értelmében a két országrészt egyesítő föderatív államot hoztak volna létre, svájci mintára, azaz kifelé egységes, belül megosztott rendszert. A javaslat nyomán felszlik a volt jugoszláv tagköztársaságok esetében alkalmazott külső beavatkozás sikertelenségének képe. Boszniához képest azonban Ciprus esetében hosszú évtizedek tárgyalásai állnak már a felek mögött, ami ha eredményre nem is vezetett, de megalapozta a mostani terv megoldási javaslatait.

Az egyesítésről kiírt ciprusi szavazás – bár sikertelensége nem változtatott a helyzeten, mégis – teljesen új felállást eredménye-

---

²²⁶ http://www.honvedelem.hu/Ciprus_index.php

²²⁷ A Magyar Honvédség 1993 óta vesz részt az ENSZ több, mint négy évtizede tartó ciprusi békefenntartó feladatában. Kezdetben négy magyar megfigyelővel, majd 1995-től katonai alegységgel is bekapcsolódott a tűzszüneti megállapodás fenntartásába, a szembenálló felek szétválasztásába, a szigetország fejlődését garantáló béke megőrzésébe.

²²⁸ <http://hvg.hu/goepontok.ciprus/55CE4C.aspx>

zett. Az Európai Unió hatalmas hibát követett el, mikor engedte, hogy Ciprus megosztottan csatlakozzon a közösséghez, mert ezzel már nincs olyan eszköz a kezében, mellyel kellő nyomást tudna gyakorolni a ciprusi vezetésre, hogy járuljon hozzá az újraegyesítéshez. Ezzel az EU a ciprusi kérdés foglyává vált.

A Török Köztársaságot Törökország kivételével mindeközéig senki sem ismerte el, az EU szigorú embargót tartott fenn vele szemben, s szinte teljesen ki volt rekesztve a nemzetközi politikai életből. A szavazás még egyértelmű nyertese Törökország. Az Európai Unió a törökökkel folytatandó csatlakozási tárgyalások 2004. decemberi megkezdésének feltételül Törökországnak a ciprusi rendezésben vállalt pozitív szerepvállalását jelölte meg. A török kormány meg is tett minden tőle telhetőt, aktívan részt vett a ciprusi helyzet megoldásáról szóló tárgyalásokban, határozottan kiállt az Annan-terv mellett, és a ciprusi török vezetőket is a kompromisszumok elfogadására buzdította. A pozitív hozzáállás – és a megoldatlan ciprusi rendezésben továbbra is betöltött kulcsszerep – igen kedvező helyzetbe hozta Törökországot az unióval folytatandó tárgyalások előtt.

Az egyik oldalon Ciprus már számtalan alkalommal az Európai Unió és Törökország tudomására hozta, hogy kész akár fejezetenként blokkolni a csatlakozási tárgyalásokat, amíg el nem éri egyrészt az ország elismerését, valamint azt, hogy a török kikötők és repülőterek megnyíljanak előtte.

A másik oldalon ott van Törökország, mely mindvégig az egysülést támogatta, és most joggal várhatja az elmaradott Észak-Ciprust sújtó uniós gazdasági szankciók feloldását, a sziget újraegyesítését és ezzel együtt a csak általa elismert Észak-Ciprus felvételét az EU-ba.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy 2005-ben az ankarai megállapodásban Törökország vállalta, hogy az EU-val fennálló vámunióját kiterjeszti a 10 új tagállamra, így Ciprusra is. Ennek megfelelően

meg kellett volna nyitnia kikötőit és repülőtereit a ciprusi járművek előtt, ám mivel ez nem történt meg, 2006 decemberében az Európai Tanács nyolc döntő fontosságú fejezet megnyitását felfüggesztette. Ugyanakkor megengedte, hogy a többi fejezet esetében tovább folytatódjanak a csatlakozási tárgyalások Törökországban.²²⁹

A kérdés rendezése azért is nagyon nehéz, mert ebben a négyszereplős játszmában (Észak-, Dél-Ciprus, Görögország, Törökország) bármely fél számára egy egyoldalú, nagyvonalú gesztus olyan nagymértékű negatív belpolitikai hatással járna, melyet egyik fél sem akar és talán nem is tud felvállalni. A jelenlegi helyzetben úgy tűnik, mindegyik fél visszavonult a lövészárkába és csak és kizárólag apró gesztusokra hajlandó (például, hogy 2007 márciusa óta betonfal helyett fémparaván választja ketté az egykori fővárost, Nicosiát, vagy hogy Törökország felajánlotta egy kikötő és egy repülőtér megnyitását), s a felek jelenleg azt várják, mit lép a másik oldal.

A jelenlegi helyzetben több megoldási lehetőség kínálkozik. Egyrészt az a legvalószínűbb, hogy Görögország az Európai Unió „hathatós” támogatásával ráveszi Ciprust, hogy nyissa meg a határait, és aktívabban járuljon hozzá a sziget újraegyesítéséhez, míg a másik – kevésbé valószínű – megoldás, hogy a ciprusiak végül „házon” belül megegyeznek, és ezzel megakadályozzák, hogy kicsinyes hatalmi játszmák áldozatául essen a sziget újraegyesítése. A harmadik – legkevésbé valószínű – megoldása a konfliktusnak az lenne, ha Ankara elismerné Ciprust, és megnyitná kikötőit és reptereit előtte.

Négyévi szünet után 2008. szeptember 3-án kezdődtek újra hivatalosan a sziget újraegyesítéséről szóló tárgyalások. A fordulón, amelyeket a felek reményei szerint az év végéig befejeztek volna, meg kell tárgyalni az összes olyan kérdést, amely eddig mindig útját állta az újraegyesítésnek. Abban egyetért a két közös-

---

²²⁹ Dorogman László: Törökország két választás után. Európai Tükör, 2007/10. p. 55.

ség, hogy föderációt hoznak létre Cipruson. Míg azonban a törökök két államalakulat laza szövetségét szeretnék, mert tartanak a négyszeres létszámfölényben lévő görögök dominanciájától, addig a görögök egy erős központi kormányt és két korlátozott jogkörű regionális vezetést akarnak, hogy – érvelésük szerint – a sziget ne szakadjon ismét ketté.

További fontos kérdések még a föderáció biztonsági struktúrája, hogy Törökország fenntarthatja-e katonai jelenlétét a sziget északi részén és Ankara megtarthatja-e intervenciójogát, amelyet Ciprus 1960-as függetlenné válásakor kapott, valamint annak a problémának a rendezése, hogy számos lakos – főleg görögök – elvesztették ingatlanjaikat a sziget felosztásakor.

Jelentős a különbség a sziget görög és török része között a gazdasági és szociális állapotok tekintetében is. Míg délen, a Görög Köztársaságban az idegenforgalom és a vonzó adószabályok következtében elszaporodnak az off-shore vállalatok, addig az északi, EU által szankcionált részen egyre kilátástalanabb a lakosság helyzete. Nagyjában-egészében elmondható, hogy a déli Ciprusi Köztársaság fejlett és stabil demokrácia, míg Észak-Ciprus kivétel a *de facto* államok között, hiszen szilárd, bár a demokratikus pluralizmus és a hatalmi ágak szétválasztásának nem mindenben megfelelő politikai intézményrendszerrel bír. Utóbbi esetében is sokat javít ugyanakkor az összképen, hogy a szabad sajtó és az első ízben 2003–2004 telén végbement békés kormányváltás jelzi: a Török Köztársaságban is működnek az alapvető demokratikus struktúrák. A *Freedom House* éves *Freedom in the World* jelentésében Ciprus mind a politikai, mind a polgári szabadságok skáláján 1-es pontszámot ért el, azaz teljesen szabadnak minősült, akárcsak – mondjuk – Németország vagy Magyarország. Ugyanakkor a törökök által ellenőrzött Észak Ciprus a „kategóriájában” kiemelkedő, 2-es értékelést kapott.

A biztonság kérdése rendkívül fontos a megosztott szigeten. Cipruson ugyanis a GDP egy ötöde az évente csaknem 2 millió turistát vendégül látó idegenforgalomból származik, amely ráadásul a gazdaságilag aktívak legkevesebb egy negyedét foglalkoztatja.

A déli jóléttel ellentétben az északi tartomány kóros munkanélküliséggel küzd. Az infláció – az igen gyenge török lírának köszönhetően – majdnem három számjegyű, a GDP, pedig a déli köztársaság hasonló mutatójának harmadát sem éri el, ráadásul, amíg nemzetközi embargó sújtja az országot, nem is várható javulás. Egyes vélemények szerint az Észak-ciprusi Török Köztársaság déli szintre való felemelésére több milliárd dollárra lenne szükség, az országot azonban a török anyaországon kívül senki nem hajlandó támogatni, legalábbis addig, amíg a török ciprióta vezetés bele nem egyezik a sziget újraegyesítésébe. A ciprusi kérdés problémája Törökország szempontjából viszont átgyűrűzött az integrációs folyamatba, ahol azok, akik ellenzik a török csatlakozást, a kérdés mögött megbújva próbálják felelőtlenül ellehetetleníteni a török csatlakozást, lelkesen fogadva a Papadopoulos és a görög ciprióta kormányzat törekvéseit, a ciprusi kérdés európai kérdéssé történő előléptetésére.²³⁰

Az utóbbi időszakban főként a ciprusi kérdés kapcsán tanúsított uniós álláspont és sok egyéb más ügy kezelése kapcsán nagyon könnyen felmerülhet a török átlagemberekben, hogy hiába volt a jogharmonizáció, hiába kaptak a korábbihoz képest széles körű jogokat a kurdok, Törökországnak belátható időn belül vagy talán soha nem lesz esélye arra, hogy az Európai Unió teljes jogú tagjává váljon.

A csatlakozási feltételek felfüggesztése végzetes hatással járt a ciprusi békefolyamatra. Ebből a felismerésből két kérdésre vonat-

---

²³⁰ Merkel, Chirac Metlach-i találkozásuk alkalmával felvetett ultimátuma, a tárgyalásokat a kikötők és repterek megnyitásához kapcsolta.

kozóan vonhatók le következtetések. Egyfelől nem bizonyult hatékonynak az a biztonságpolitikai paradigma, amely az Európai unió ágenseinek – így a Bizottságnak, a Tanácsnak és tárgyalóiknak – fellépését motiválta és meghatározta. A megegyezés a fenti modell szerint létrejöhetett volna, ha az Európai Unió nem értékorientált identitással rendelkező szereplőknek tekinti a folyamat résztvevőit, hanem haszonérdekeltségű játékosoknak, és a várható kifizetéseket olyan feltételekhez köti, amelyek érdekeltté teszik mindkét felet a megegyezésben. Ez a török oldalt illetően sikerült is, ám annak árán, hogy a görög kormány és társadalom számára a megegyezésnek – az egyesülés szimbolikus hasznát leszámítva – nem lett volna valódi hozadéka. Éppen ezért megkérdőjeleződik az Unió biztonságpolitikai logikája és a reálpolitika ígéretes stratégiaként jelenik meg.²³¹

Úgy tűnik, Ciprus kérdése nem görög–török probléma, hanem a szigetország keretein túlmutatóan az Egyesült Nemzetek által kezelendő kérdés. Az integrációs folyamat, az Unió legnagyobb ajándéka a görög–török kapcsolatok rendeződése szempontjából, amely remélhetőleg folytatódik, annak minden nehézsége ellenére.

---

²³¹ Romsics, op. cit., p. 18.

Európai értékek mentén

z Európai Unió azt szeretné, hogy az integráció ne csak gazdasági unió legyen. De létezik-e minden európai állampolgárra kiterjedő civilizációs identitás? Egy általános európai értékrend, egy „European way of life”? Az „Európa-eszme” alapvetően egy nyílt társadalmat képzel el; a reformáció, a reneszánsz a felvilágosodás (a francia forradalom vívmányai) mind-mind egy vallás, etnicitás nélküli társadalmi rendet sejtet. Mégis: a mai Európa identitásválságának központjában az iszlám áll.

Miért is állíthatjuk ezt? Jelenleg már több mint, 20 millió muszlim él az Európai Unió országaiban. Körülbelül 8 millió Franciaországban, 2,5 millió Nagy-Britanniában, milliós nagyságrendű bevándorló él Hollandiában s „szomszédunknál” Ausztriában kb. fél millió. A muszlimok százalékos aránya még beszédesebb lehet, pl. Dániában a lakosság kb. 10%-a muszlim.

Törökország küszöbön álló csatlakozása az Unióhoz újabb kihívás Európa számára. S ha van Európának civilizációs identitása, akkor hogyan viszonyul ehhez az iszlám? Nagyon fontos kérdés lehet, ha az eddigi 20 milliós migráns muszlim mellett egy 70 milliós lakosú muszlim ország is az EU teljes jogú tagja lehet, ahogy erre lehetőséget adott az Unió 2005. március 10-én a hivatalos társulási tárgyalások megkezdésével. Ha az említett „értékunió” a cél akkor az EU-ban és a Törökországban élő muszlimok vajon osztoznak-e az európai értékekben, elfogadják-e vagy egy iszlám térség kialakítására fognak törekedni? A muszlim közösség Európa része lesz-e vagy egy „enklávé” az EU-ban? A kérdést úgy is feltehetjük: iszlám Európa vagy európai iszlám?

A kérdés megválaszolása nehéz. A XXI. század társadalmi konfliktusoktól tűzdelt világpolitikájában egyre nagyobb szerepet kap a kultúra, ami érdekérvényesítés céljából politizálódik (identity politics). Tény, hogy a muszlimok ragaszkodnak az iszlám identitáshoz függetlenül attól, hogy Törökországban, Indonéziában vagy éppenséggel Európában élnek.

Az európaiak többsége egyre kevesebb jelentőséget tulajdonít a vallásnak, mint kulturális mintának. Az Uniós tagországok zömében üresek a templomok (kivétel talán Lengyelország), s nyugati ember meglepve láthatja, hogy a vallás problematikája mint identitás újra megjelenhet Európában. Tévhit lenne az Európában zajló vallás visszaszorulásból arra következtetni, hogy ez az egész világra érvényes jelenség.

Az Európához történő csatlakozásban valójában Kemal Atatürk álma valósulna meg. A nagy formátumú politikus, aki „a Boszporusz beteg emberét” a reformfolyamatok révén kivette az elmaradottságból, európai értékeket teremtett. Kemal Atatürk nagy érdeme – többek között – abban rejlett, hogy az európai felzárkózás igénye nem jelentette a nemzeti identitás feladását, sőt. A nemzet-tudat megszilárdítása és az európai mércével mért modernizáció együttese teremtette meg az alapokat egy korszerű Törökország megszületéséhez. Ennek az európai mércének a továbbélése, az európai identitás jelenti a mai Törökország számára az integráció legnagyobb kihívását.

Mennyiben harmonizál ez az elgondolás az Európai Unió alapelveivel? Elvi szinten találkoznak az érdekek?

Kemal Atatürk, a világi Törökország megalapítója (kemalizmus) hitt a haladásban, hitte, hogy iszlám hazája csatlakozhat Európához, híd lehet Törökország az iszlám világ és Európa között. Próbálkozásait nem kísérte tartós siker és jelenleg az iszlámista AKP kormány áll Törökország élén. A jelek szerint Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnöksége alatt az „európaizálás” projektje vál-

ságba van. Az Atatürk által megteremtett kemalizmus ideológiája megférhetne az európai vezérkultúra mellett, ám az ÁKP iszlámizmus már nehezen. Talán a kemalizmus hibája az volt, hogy vissza akarta szorítani az iszlámot, szekularizálta az államot. Kutatók véleménye szerint, talán hathatósabb lett volna reformokkal orientálni az európai értékrendhez. A szerző véleménye szerint Kemal Atatürk politikája az adott körülmények között az optimális megoldás volt, a mai „újraislámítás” nem a kemalista politikával történő szembenállás, hanem a globalizációra adott válasz.

2007-ben hét Európai Unió tagállamban készített felmérést az Ifop közvélemény-kutató cég, arról hogy mennyien támogatják Törökország EU-csatlakozását. E szerint Hollandia, Belgium, Németország és Franciaország lakosságának több mint, 67 százaléka ellenzi a török csatlakozást, míg Spanyolország, Olaszország és Nagy-Britannia lakóinak több mint, 50 százaléka nem szeretné a törököket az unió berkein belül látni.

A „politikai iszlámizmus” (ami eltér a konzervatív iszlám eszmétől) elveti a kemalista európaizálás lehetőségét és az Egyesült Államok támogatásában bízik, hogy az EU teljes jogú tagja lehessen. Ez a felfogás azonban nagyon megkérdőjelezhető, és vajon mi állhat a háttérben, Az Egyesült Államoknak ugyanis nem az EU erősítése az érdeke, hanem éppen fordítva.

Bár a török kormány szavakban ugyan elkötelezte magát Európa mellett, de propagandaháborút folytat az európai identitás ellen. Az Unió csatlakozási tárgyalások előtt 2005. október 3-án az AKP „keresztény klubnak” nevezte az Európai Uniót, és véleménye szerint az is marad, ha nem születik pozitív döntés Törökország csatlakozási kérelmét illetően. A török politika fenyegető propagandaháborúját nézve nem meglepő, hogy az európaiak (az EU egyik közvélemény kutató intézete szerint) 65 százaléka elutasítja Törökország teljes jogú tagságát. Ennek ellenére – amerikai nyomásnak engedve – az EU megkezdte a hivatalos tárgyalásokat a török

csatlakozás ügyében. De ahhoz hogy Törökország valóban kulcs legyen az iszlám világhoz, mindkét félnek a békés együttélés érdekében kell cselekednie!

Egy európai Törökország példakép lehet az iszlám világ számára. Törökország ma az egyetlen alkotmányos tekintetben szekuláris állam a vallásos-izlám definiálta világban.²³² „Addig viszont, amíg az iszlámista AKP kormány van hatalmon, nem lehet az EU teljes jogú tagja.”²³³ A „fejkendős” Törökország tagsága, egyet jelentene az Unió értékrendje alapvető elemének, a vallásszabadság eszméjének feladásával. A keresztények például nem élveznek vallásszabadságot Törökországban és a Vallásügyi Hivatal (Diyanet) fundamentalista imámok ezreit küldi Európába, hogy kizárólag a Szent Koránban hívő iszlám terjesztésével gátolja a török migránsok integrációját. Sajnálatos az is, hogy a demokratikus pártok a populizmustól félve hátrítják a nyílt a török–EU vitát. A konszenzust egy demokratikus Európában éppenséggel az segítené, ha a belépésről nyílt vita bontakozna ki. Az elmúlt évek londoni, madridi, amszterdami iszlámista terrortámadásainak tanulságai épp afelé mutatnak, hogy egy tabumentes EU–izlám disputa kereteiben oldódjon a feszültség. Pedig ez már nem „csak” civilizációs identitásról szól, hanem Európa belső biztonságáról. Nem az iszlám vallás a probléma, hanem az iszlámizmus „totalitárius”, szélsőséges ideológiája. Az AKP épp ezért „izlám-konzervatív”-nak minősíti magát. Az AKP megítélés megoszlik a Törökországról tudósító nyugati lapok között is. Egyesek²³⁴ részben kiállnak, részben „ködösítenek”, vagy legalábbis nem foglalnak merev álláspontot a török vezetés mellett. Az *International Herald Tribune* cikkírója szerint meg kell különböz-

---

²³² A szekuláris állam azt jelenti, hogy nem avatkozik be az állam a vallásba, nem részesít előnyben vagy hátrányban vallásokat vagy egyházat.

²³³ Bassam Tibi: Európai szemle, 2006. 17. évf. 1. sz.

²³⁴ A Frankfurter Allgemeine Zeitung vagy Neue Zürcher Zeitung

tetni a „megbocsátást szorgalmazókat” (excuse maker) és az „igaz mondókat” (truth teller). Szerinte az alsó csoportba sorhatók azok az európai írók, akik szerint az iszlámizmus nyugat-ellenes indulata egyedül a nyugat (főleg Amerika) iraki és iráni politikájából táplakozik. A másik csoportba tartozók úgy gondolják, hogy a szélsőséges iszlám ideológia mögött fanatizmus áll. Felhívják az európaiakat, hogy beszéljenek nyíltan a politikai iszlámról, mint vallási fundamentalizmusról, és tegyék fel a kérdést, tolerálható-e mindez Európában. Az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) például visszautasítja az iszlámista jelző használatát, ugyanis saját magát szekuláris, a kemalista elveket tiszteletben tartó mozgalomnak definiálja. Az európaiak is ódzkodnak attól, hogy az AKP-t a szélsőséges irányzatba sorolják.

Mint demokratikusan gondolkodó európainak keresnünk kell az iszlámmal való békés együttélés alternatív formáit, és ebben egy egészséges vita az esetleges európai civilizációs identitás fenyegettségéről csak az ügy javára válhat. Európában élő, állampolgársági státusra igényt tartó iszlám hitűek élesen bírálják az AKP „fejkendő” pártot, amely úgy kormányozza az országot, mintha ott egypártrendszer volna. Ez a kritika az európaizálódásnak ellenszegülő iszlámnak, nem, pedig általában az iszlámnak szól. A XXI. században Európa és identitása szempontjából alapvető kérdés, hogy melyik Törökország csatlakozik, és melyik iszlám kerül Európába, szekuláris vagy iszlám Törökország, európai vagy nem megreformált iszlám? Eszerint a demokráciához nem alkalmazkodó iszlám (pl. Tarek Ramadan-féle), nem „EU-komform”, nem „euroiszlám”, azaz Európával összeegyeztethetetlen.

Természetesen egy felvilágosult Európa tartsa tiszteletben az iszlámot mint vallást. Az európaiaknak nincsen joga előírni bármit is a törököknek vagy az iszlám hitűeknek, ha az iszlám világ dolga-iról van szó, de ha Törökország az Unióhoz akar tartozni, akkor el kell fogadnia az európai eszmét. Úgy gondolom, az EU-nak ezt fel

kell vállalnia, ha sikeresen akarja kezelni Törökország integrálásának kihívását. A vélemények azonban nagyon megoszlanak.

Az európaiak, de még a törökök többsége szerint is, a törökök és a Nyugat értékei nem egyeztethetők össze és ezért Törökországot nem szabad felvenni az EU-ba. Csakhogy, mint a felmérések-ből kiderül, értékek dolgában az EU-n belül sincs egyetértés.

Egy felmérés²³⁵ Törökországra vonatkozó fejezetében kiemelik, hogy az elmúlt években Törökország egyre inkább elfordul Amerikától és Európától – de ezt az értékelést mindjárt cáfolja is. A transzatlanti hangulatjelentés számaiból az derül ki, hogy a törökök egyre pozitívabban viszonyulnak a Nyugathoz – kritizálja Alpaya a jelentés értékelő részét. Az elmúlt hét év során 33 százalékra nőtt az Európával és 14 százalékra az Amerikával szimpatizálók aránya. Ez persze még mindig nem sok, de a javuló tendencia sem mellékes. Ebben minden bizonnyal szerepe lehet annak is, hogy a Nyugat a kezdeti hűvös reakciók után megbékélt a Törökországban rendkívül népszerű, mérsékelt iszlámista Igazság és Fejlődés Párt politikájával. Az AKP és a Nyugat közeledését jól jelzi, hogy a kemalista baloldalon egyre népszerűbbek a nyugatellenes összeesküvés-elméletek. Egyes írások szerint például az Igazság és Fejlődés pártját a közel-keleti mérsékelt iszlám politikusokat támogató Egyesült Államok segítette hatalomra. Ha a csökkenő Amerikaszimpatíára utalunk, akkor aligha kétséges, hogy ha Amerika nem támadja meg Irakot, a törökök már jóval nagyobb bizalommal viseltetnének a Nyugat iránt.

Az amerikaiak és az európaiak körében Törökország nagyon népszerű. A statisztikák szerint az amerikaiak 47, az európaiak 43 százaléka van jó véleménnyel az országról.

---

²³⁵ A German Marshall Fund éves Transzatlanti trendek című, 2007 júniusában az Egyesült Államokban, Európában és Törökországban készített felmérésének eredményeit ismerteti Sahin Alpaya isztambuli politológus a Today's Zaman című angol nyelvű török lapban.

A felmérés ellentmondásos megállapítása ezzel szemben az, hogy az európaiak 57, a törökök 55 százalékának meggyőződése, hogy Törökország és a Nyugat értékei nem egyeztethetők össze.” Alpay emlékeztet rá, hogy a *World Values Survey* közvélemény-kutatásai hasonló eredményre jutottak.

Csak hogy ebből az utóbbi felmérésből az is kiderül, hogy értékek tekintetében a nyugati országok között legalább akkorák a különbségek, mint Európa és Törökország között.²³⁶

A különbségek nem csak a vallási kérdések kapcsán szembeötlők. Számos uniós országban még a demokratikus alapintézmények iránt is bizalmatlanok az emberek. A románok 65, a luxemburgiak 45, a franciák 35, a belgák 33 százaléka szerint jobb lenne, ha erőskezü kormányzók irányítanák az országot, akiknek a munkájába nem szólhatnának bele a választott képviselők. Romániában 28, Lengyelországban 17 százalék inkább katonai irányítást szeretne a polgári kormányzat helyett.

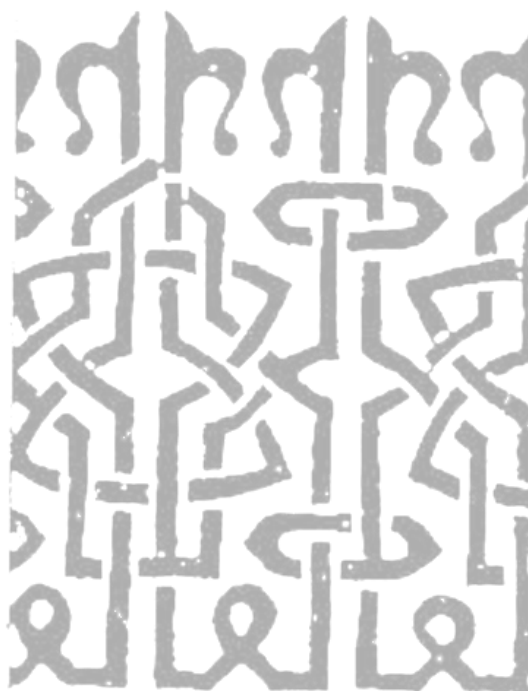
Európa számos országa a tolerancia terén sem nagyon lehet büszke magára. A *World Values Survey* szerint Hollandiában és Svédországban a lakosság 2 százaléka nem szeretne zsidó szomszédokat, Magyarországon 44, Görögországban 29, Lengyelországban 25, Romániában 23 százalék ez az arány. Az iszlám hitűekkel szembeni előítéletek még erősebbek. A Pew amerikai közvélemény-kutató intézet 2007-ben készített felmérése szintén arra a következtetésre jutott, hogy egyre erősebb az antiszemitizmus és a iszlám ellenesség az európai országokban: Spanyolországban há-

---

²³⁶ Összehasonlításképpen: például a máltaiak 96-99 százaléka kereszténynek vallja magát, míg máshol ez az arány jóval alacsonyabb: Észtországban 51, Svédországban 53, Csehországban mindössze 39 százalék. Még nagyobbak a különbségek a vallásukat aktívan gyakorlók számarányában. Máltán a lakosság 87 százaléka jár havonta legalább egyszer templomba, Svédországban viszont csak 9, Észtországban 11, Csehországban, Franciaországban, Dániában és Norvégiában is mindössze 12 százalék.

rom év alatt 21-ről 46 százalékra nőtt a zsidókkal szemben előítéletes lakosok aránya. A németek közel negyede, a franciák ötöde van rossz véleménnyel a zsidókról. A muszlimok iránt az amerikaiak és a britek negyede viseltetik ellenszenvvel. Európában ennél is magasabb az arány: a spanyolok és németek több mint, fele, a franciák 38, a lengyelek 46 százaléka előítéletesen viszonyul hozzájuk.

Mindebből az következik, hogy lehetséges politikai együttműködés olyan államok között is, amelyek állampolgárai az alapvető értékekről és demokratikus intézményekről is nagyon eltérően gondolkodnak. Akkor hát miért pont Törökország EU-tagsága ütközik akadályba?

Esélyek és veszélyek – Törökország és az Európai Unió

Törökország és az Európai Unió kapcsolata lassan egy fél évszázadra tekint vissza. A gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzése érdekében Törökország már 1959-ben teljes jogú tagságra jelentkezett az Európai Gazdasági Közösségnél (egy évvel azután, hogy létrehozták az EGK-t). Ennek eredményeképpen Törökország és az EGK aláírta a Társulási Megállapodást.²³⁷

Az 1963. szeptember 12-én aláírt társulási szerződés, az ún. Ankarai Megállapodás évtizedekre meghatározta a török–európai kapcsolatokat. A Törökország–EK társulási szerződés 1964 januárjától lépett életbe, amely ugyan nem jelentett semmilyen típusú kötelezettséget az EK részéről, viszont kilátásba helyezte a csatkozás lehetőségét, mint ösztönző tényezőt a demokratikus reformok végrehajtásához.

A megállapodás legfontosabb része a három lépcsőben létrehozott vámunió (amely azonban a mezőgazdasági termékeket nem foglalta magában). Ankarában a felek megegyeztek a kétoldalú kapcsolatokat folyamatosan figyelemmel kíséző ún. társulási tanács felállításáról is. Az Ankarai Megállapodáshoz 1970-ben kiegészítő jegyzőkönyvet fűztek, amely részletesen meghatározta a vámok eltörlésének folyamatát. A jegyzőkönyv része a személyek szabad mozgásáról szóló szabályozás is, amely lehetővé tette a török munkaerő korlátozott beáramlását Európába.

---

²³⁷ 1963-ban még az Európai Gazdasági Közösséggel lépett ilyen kapcsolatra, melyből az Európai Közösség, majd az EU lett.

Törökország 1987. április 14-én újra benyújtotta formális csatlakozási kérelmét az Európai Közösséghez, amely szerint már más feltételekkel kíván csatlakozni a közösséghez, mint azt a Társulási Szerződésben kilátásba helyezték. Az Unió azonban nem adott határozott választ a kérésre.

Az Európai Tanács 1990. február 5-én még a bizottsági véleménnyel megegyező tartalmú dokumentumot adott ki, azonban a Bizottság által június 7-én beterjesztett, a vámuniót kiterjesztő és a gazdasági, ipari, kutatási és kulturális együttműködést serkentő ún. Matutes-csomagra (nevét Abel Matutes EB biztosról, későbbi spanyol külügyminiszterrel kaptam) már – görög nyomásra – nemet mondott. Az 1981-es görög csatlakozás Törökországot egyébként is nehéz helyzetbe hozta, hiszen a ciprusi kérdésen túl számtalan légi és tengeri határvita nehezítette a két ország kapcsolatát. A csatlakozási folyamat néhány ígéretes év után ismét elakadt, ezúttal azonban a Közösség reformja (a Maastrichti Szerződés és az egységes piac megteremtése) miatt, hiszen az integráció mélyítése a kilencvenes évek elején prioritást élvezett a további bővítéssel szemben.

Az 1990-es években mind szorosabbá váltak a két fél gazdasági kapcsolatai: 1995-ben Törökország belépett a vámunióba; a Bizottság 1997. július 15-én közleményt adott ki az EU–török elvi viszony további fejlesztéséről. Ebben a testület javaslatot tett a vámunió további mélyítésére (az agrártermékek és a szolgáltatások szabad áramlására), környezetvédelmi, energiapolitikai és telekommunikációs, valamint a török civil szférával való együttműködésre az emberi jogok védelmével kapcsolatban. A biztató közlemény ellenére az 1997. decemberi luxemburgi európai tanácsi ülés nem hozott áttörést a kapcsolatokban. Az állam- és kormányfők ismét elismerték az ország eredményeit és további együttműködést helyeztek kilátásba: „Olyan stratégiát kell kialakítani, mely Törökországot a sikeres csatlakozás érdekében minden területen közelebb hozza az Unióhoz. Jobban ki kell használni az Ankarai Megállapo-

dásban rejlő lehetőségeket, hangsúlyt kell fektetni a vámunió és a pénzügyi együttműködés fejlesztésére, el kell indítani a jogharmonizációt és az *acquis* átvételét. Lehetővé kell tenni, hogy Törökország – egyedi elbírálás alapján – részt vegyen egyes uniós programokban és ügynökségek munkájában.” Az Európai Tanács Elnökségi Következtetéseivel összhangban a Bizottság 1998 márciusára kidolgozta az „Európai Stratégia Törökországnak” című javaslatcsomagot. Törökország azonban Luxemburgban sem kapta meg a hivatalos tagjelölti minősítést. Erre végül az 1999. decemberi helsinki európai tanácsi ülésen került sor. 1999-ben az Európai Unió 7. legnagyobb export célállomása volt Törökország.

A 2001. márciusi csúcstalálkozón az európai állam- és kormányfők elfogadták az EU–török csatlakozási partnerségi szerződést.²³⁸ Az egyezmény rövid, közép és hosszú távú célokat határoz meg a következő területeken: támogatott politikai dialógus, politikai kritériumok, gazdasági célkitűzések, közös piac, pénzügyi támogatás, mezőgazdaság, halászat, szállítmányozás, foglalkoztatás és szociális kérdések, energetika, telekommunikáció, igazságügy és belügyek, gazdasági és monetáris unió, kultúra és környezetvédelem. Ezzel párhuzamosan a török parlament elfogadta a jogharmonizációról szóló török Nemzeti Programot, s emellett több alapvető fontosságú alkotmánymódosítás született, melyek hozzásegítik Ankarát a koppenhágai politikai kritériumok teljesítéséhez. Aztán egy ideig nem történt igazi előrelépés a két fél között a tagságot illetően, bár Törökország többször is jelezte tagsági szándékát.

Az ország erőfeszítéseit honorálva 2002 decemberében a koppenhágai európai tanácsi ülésen kiadott nyilatkozat szerint „a Bizottság a 2004. decemberi [európai] tanácsi ülésen beterjeszti a Törökország csatlakozásával kapcsolatos javaslatát, és amennyiben megállapítást nyer, hogy Törökország teljesíti a Koppenhágai Kri-

---

²³⁸ <http://www.senat.fr/rap/r03-279/r03-27915.html>

tériumokat, a csatlakozási tárgyalásokat haladéktalanul meg kell kezdeni.”

Az Európai Bizottság ajánlásában olyan hárompillérű stratégia alkalmazását javasolta a Törökországgal folytatott csatlakozási tárgyalások során, amely elsősorban a törökországi reformfolyamat megerősítését és támogatását célzó szorosabb együttműködésre, másodsorban az ország csatlakozásával kapcsolatos sajátos kihívások figyelembevételével folytatott tárgyalásokra, végül az Unió és Törökország állampolgárai közötti politikai és kulturális párbeszédre épül, melyben fontos szerepe van a civil társadalomnak.

Az említett Bizottsági jelentés 2004 októberében jelent meg. Eszerint „Tekintettel a reformok átfogó előrehaladására és feltéve, hogy Törökország hatályba lépteti a hiányzó jogszabályokat, a Bizottság úgy ítéli meg, hogy Törökország kielégítő mértékben eleget tesz a politikai kritériumoknak, ezért javasolja a csatlakozási tárgyalások megkezdését.”

A Bizottság ajánlásán túlmutatóan a 2004. decemberi európai tanácsi ülés meghatározta, hogy a csatlakozási tárgyalások folytatásával egyidejűleg az Unió minden tagjelölt országgal intenzív politikai és kulturális párbeszédet kezdeményez, és a kölcsönös megértés elérése céljából a dialógusba a civil társadalmat is bevonja.

Az Európai Bizottság 2005. májusi közleménye foglalja össze, hogy hogyan tehető működőképessé a tagállamok és a tagjelölt országok, köztük Törökország civil társadalmi között a hivatkozott stratégia párbeszédre alapuló harmadik pillér.

Az Unió korábbi bővítéseinek tanulságaként vonható le, hogy a polgárok nem voltak kellőképpen tájékoztatva és felkészítve az eseményekre, inkább csak „elszenvedték” az integrációs folyamatot, ahelyett, hogy aktívabban részt vettek volna az őket is érintő döntésekben. Európa jövőbeni kötelezettségeire való tekintettel meg kell erősíteni a civil társadalommal folytatandó párbeszédet, azaz azt, amit harmadik pillérnek nevezünk.

Törökország esetében különös jelentősége van egy, a kölcsönös megértést javító párbeszéd kialakításának és folytatásának mindkét oldalon. Törökország csatlakozási folyamata, többek között a török társadalom eltérő értékei, az ország kiterjedése, földrajzi fekvése miatt a tagállamokat is megosztó aggályokat vet fel; a török közvéleményben, pedig az integrációs folyamat kapcsán kialakult szkepticizmus igazolja a dialógus szükségességét.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a párbeszéd fő célja mind az EU, mind a tagjelölt országok esetében a közvélemény behatóbb tájékoztatása a jövőbeni csatlakozás lehetőségeiről és az általa felvetett kihívásokról. A civil társadalommal való párbeszéd keretein belül:

- meg kell erősíteni a tagállamok és a tagjelölt országok közötti kapcsolatokat és a tapasztalatcserét a civil társadalom valamennyi szektorában;
- az Európai Unión belül mélyíteni kell a tagjelölt országokkal kapcsolatos ismereteket és ezen országok megértését, különös tekintettel kultúrájukra és történelmükre, hogy világossá váljanak a jövőbeni bővítésekben rejlő lehetőségek és kihívások;
- a tagjelölt országokban mélyíteni kell az Európai Unióval kapcsolatos ismereteket és az EU megértését, különös tekintettel az EU alapját képező értékekre, az EU működésére és politikájára.

Ahhoz, hogy a társadalom összes érdekcsoportja kifejezhesse véleményét, a civil társadalom fogalmát a lehető legtágabban kell értelmeznünk. Ennek megfelelően a civil társadalom magában foglalja a munkaerő-piaci szereplőket, azaz a szociális partnereket (a szakszervezeteket és a munkaadók szövetségeit); a társadalmi és gazdasági szereplőket képviselő szervezeteket (például a fogyasztói egyesületeket); a nem kormányzati szervezeteket, és az olyan helyi közösségi szervezeteket, amelyeken keresztül az állampolgárok a

lakóhelyi, illetve községi életben részt vesznek (például az ifjúsági vagy családi egyesületeket); a vallási közösségeket és a médiát.

Az Európai Bizottság stratégiai keretet határoz meg a már létező tevékenységek erősítésére, valamint a jelenlegi folyamatot erősítő és elmélyítő új intézkedések bevezetésére, mely szerint folytatni kell, sőt intenzívebbé és változatosabbá kell tenni:

- a már meglévő, a civil társadalommal folytatott párbeszéd keretébe tartozó bilaterális tevékenységeket;
- a kölcsönös csereprogramokat, mobilitási programokat, ösztöndíjakat, a médiafejlesztést, az NGO-k fejlesztéséhez nyújtott pénzügyi támogatásokat, a szakmai szervezetek közötti cseréket és az iskolák közötti kapcsolatokat, kulturális és parlamenti kapcsolatokat.

Az Európai Unió és Törökország közötti társadalmi párbeszéd keretében a 2001 óta működő „Civil társadalom fejlesztési program”, az előcsatlakozási pénzügyi támogatási program és számos, a kultúra, az oktatás és a kutatás terén folytatott közösségi program kínál lehetőséget arra, hogy több uniós polgár ismerhesse meg Törökországot, a török társadalom, pedig megismerhesse az EU-t.

Az új programok kidolgozása, új tevékenységek meghonosítása elsősorban a civil társadalom szereplőire vár. A jövőbeni intézkedéseket illetően a Bizottság javaslatot tesz az alábbiak megvalósítására:

- hosszú távú partnerség kialakítása az NGO-k, a szociális partnerek és a szakmai szervezetek között, amely számíthat a közösségi finanszírozásokra;
- szoros kapcsolat létrehozása a nők jogainak védelmével és az esélyegyenlőséggel foglalkozó szervezetek között;
- az EU–Törökország Vállalkozási Tanács létrehozása a kereskedelem és a befektetések további fejlesztése érdekében;
- új partnerségi kapcsolatok kialakítása a helyi közösségek között: a testvérvárosi megállapodások támogatása mellett létre kell hozni az „Európai polgárok” programját;

- diákcsere; egyetemi hallgatókat és szakembereket érintő cse-reprogramok fejlesztése; közös, független egyetemi intézmé-nyek létrehozása;
- kulturális cserekapcsolatok; EU–Törökország művészeti díj létrehozása;
- erőteljesebb részvétel a közösségi programokban a kultúra és média területén;
- a nyelvi képzés színvonalának javítása; nyelvtanulási, tolmá-csolási és fordítási tevékenységek ösztönzése;
- nyilvános – főként élő adásban közvetített – viták előmozdí-tása; internetes platformok létrehozása;
- a Törökországra vonatkozó, folyamatos információs és kom-munikációs tevékenységek megerősítése az EU-ban; közös produkciók készítése;
- tapasztalatcsere és az újságírók figyelmének felkeltése a téma iránt – kölcsönös látogatások és szemináriumok szervezése;
- az egyházak és a vallások közötti párbeszéd.

Végül 2004 decemberében az Európai Tanács brüsszeli csúcsta-lálkozásán pozitív döntés született. A csatlakozási tárgyalások végül annak ellenére is megkezdődtek október 3-án, hogy Ausztria az utol-só pillanatig igyekezett az Unió tárgyalási álláspontját módosítani és „különleges partnerségi” státuszt felajánlani Törökországnak. Az osztrák ellenkezést az Unió azzal próbálta – sikeresen – tompítani, hogy azonnal megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat Horvátország-gal is. Törökország tehát – 42 évvel azután, hogy először jelezte csatlakozási szándékát – elindult a tagság felé vezető úton.²³⁹

---

²³⁹ A csatlakozási tárgyalások első szakasza, az ún. átvilágítás 2006 júniusában ért vé- get. Ciprus azonban a gyakorlati tárgyalások megkezdésének megvétózását helyezte kilátásba, és az ország elismerését, valamint az Ankarai Megállapodás betartását kö- vetelte Törökországtól. Az első fejezet tárgyalását végül az osztrák elnökség komp- romisszumos javaslata alapján nyitották meg. A kutatással és tudománnyal foglal- kozó első fejezetet június 12-én nyitották meg és azt még aznap le is zárták.

A tagjelölti pozíció elnyerése után az integrációs folyamat némileg felgyorsult. Az Európai Tanács emlékeztetett egyrészt saját korábbi állásfoglalására: Törökország olyan tagjelölt ország, amely a más tagjelöltekre vonatkozó feltételekkel megegyező alapon csatlakozhat az Európai Unióhoz; másrészt megállapította, hogy ha az Európai Bizottság jelentése és ajánlása alapján Törökország teljesíti a koppenhágai kritériumok közül a politikaiakat, az Európai Unió késlekedés nélkül megkezdi a csatlakozási tárgyalásokat az országgal. A Tanács ugyanakkor felkérte az Európai Bizottságot arra, hogy a jövőben is rendszeresen készítsen jelentéseket a török felkészülésről, s e jelentésekben térjen ki a politikai reformok előrehaladására, az alapvető szabadságjogok és az emberi jogok tiszteletben tartásának kérdésére, a kínzásokra és embertelen bánásmódra vonatkozó, illetve a zéró tolerancia elvével összefüggő politikákra. Bizottság a 2004. decemberi [európai] tanácsi ülésen be-terjeszti a Törökország csatlakozásával kapcsolatos javaslatát, és amennyiben megállapítást nyer, hogy Törökország teljesíti a Koppenhágai Kritériumokat, a csatlakozási tárgyalásokat haladéktalanul meg kell kezdeni.” Felkérte továbbá az Európai Bizottságot arra is, hogy tegyen javaslatot a csatlakozási tárgyalások keretére vonatkozóan, úgy, hogy azok 2005. október 3-án megkezdődhessenek. A jelenleg is folyó csatlakozási tárgyalások erősítésére szolgálhat, hogy Törökország számos meghatározó nemzetközi szervezetnek már évtizedek óta tagja:

- 1949 óta tagja az Európa Tanácsnak;
- Alapítása óta tagja az 1961-ben létrehozott Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetnek (OECD);
- alapító tagja 1973-ban létrehozott Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (OSCE);
- 1992 óta társult tagja a Nyugat-európai Uniónak;
- 1995-ben vámunióra lépett az EU-val;

- az Unió Törökország csatlakozási kérelmét 1999. december 14-én az Európai Tanács Helsinkiben tartott soros értekezletén „ismerte el” hivatalosan.

2003 decemberében az Európai Unió tagállamainak vezetői 2004. október 3-át jelölték ki a török csatlakozási tárgyalások megkezdésének időpontjául.²⁴⁰ 2004. december 18-án az Európai Unió vezetői Amszterdamban úgy döntöttek, hogy 2005. október 3-án megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások Törökországgal. Az isztambuli sajtó a török történelem legfontosabb két napjának nevezte azokat a napokat, amikor az EU állam- és kormányfőinek brüsszeli csúcstalálkozóján folytatott kétnapos maratoni egyeztetéseket követően Ankara előtt potenciálisan kinyílt az Unió kapuja.

A döntés nem volt egyszerű, mert sokaknak nehéz elfogadni, hogy bő egy évtized múlva egy muszlim ország lehet az Európai Unió legnépesebb tagállama, amely ugyan messze a legszegényebb, de politikai befolyása a jelenlegi döntéshozatali struktúrában az egyik legerősebb lenne.

A tárgyalások 2005. október 3-án kezdődtek, befejezésük – és Törökország uniós csatlakozása – pedig vélhetően még a következő évtized vége (2020) előtt megtörténik, de leghamarabb 2013-ban. Habár az EU szerint a csatlakozási tárgyalások legalább 15 évig tartanak még, Ankara 2013-at tűzte ki maga elé a csatlakozási feltételek teljesítésére.

Az Unió történelmében idáig nem volt arra példa, hogy egy ország csatlakozása ilyen hosszú időt vegyen igénybe, különösen akkor, ha még most sem véglegesült a csatlakozás időpontja. Igaz, hogy ugyancsak eddig egyetlen ország esetében sem álltak fenn ilyen, szinte „áthidalhatatlan” látszó akadályok. A jelenlegi nem

---

²⁴⁰ Bár előre látható volt, hogy a Ciprus de facto elismerése körül nehézségek lesznek, az angol elnökség aktív közreműködésének köszönhetően sikerült kompromisszumos megoldást találni.

Európa-konformitás szinte az élet minden területére kiterjedt és részben még most is fennáll. Az Európai Unióra nézve veszélyes területek nemcsak a gazdasági életre, hanem a társadalmi létre is kihatnak. Igaz, az iszlám országok közül Törökország a leginkább „európai”, a kemali reformok éppen ezt célozták, a nyugatiasodást, az európaizálódást.

Ezzel szemben állandó visszatérő kifogás, hogy Törökország nem európai ország, így nincs helye egy európai országokat tömörítő Unióban.

„Törökország Európához közel álló, jelentős ország, melynek fontos az elitje. De nem európai állam, mivel fővárosa nincs Európában, és lakosságának 95%-a nem európai.”²⁴¹ Ez a kijelentés kifejezte számos európai, többek között a franciák 75%-ának Törökország csatlakozását ellenző véleményét. A kijelentés rendkívüliségét tovább növeli, hogy ellentétes az Unió 1999 decemberében, a Helsink-i konferencián megfogalmazott hivatalos álláspontjával, mely szerint Törökország is tagjelölt, és ugyanazoknak a kritériumoknak kell megfelelnie, mint a többi csatlakozónak.²⁴²

A csatlakozási tárgyalások kilátásai már a kezdet kezdetén utaltak arra, hogy a csatlakozás folyamata²⁴³ nem lesz problémamentes.

---

²⁴¹ Valéri Giscard d'Estaing 2002. december 8-án a Le Monde-nak tett kijelentése.

²⁴² Del Valle, Alexandre: *Turquie/Union Européenne: La Porte Étroite. Politique Internationale*, 2004, 104. no., pp. 149–173.

²⁴³ Párizs ellenkezése miatt a 2007-es tárgyalásokon a tervezett 3 új fejezet helyett csak kettő nyílhatott meg. A korábban már tárgyalt tudomány és kutatás, illetve az ipar- és vállalkozáspolitikát után ezúttal a pénzügyi ellenőrzés és a statisztika kerülhetett sorra. A gazdaság- és pénzügypolitikát azonban a franciák csak azon országok esetében tartották szükségesnek, amelyek egyszer majd bevezethetik az eurót, márpedig Nicolas Sarkozy államfő szerint Ankarának nincs helye az EU-ban, hanem „kiemelt partnerséget” kell vele kialakítani. Összesen 35 fejezet van, közülük nyolcat azonban a huszonhetek 2007-ben eleve zároltak, mivel a törökök nem biztosítják a szabad légi és tengeri kereskedelmet (görög) Ciprussal, amelyet el sem ismernek.

tes, sőt valójában számos, eddig ismeretlen akadály fog tornyosulni a csatlakozás előtt.

A török csatlakozási tárgyalások több szempontból is különlegesnek ígérkeztek. A Tanács a Bizottság javaslatára egyhangú döntéssel alapelvárásokat fektetett le minden egyes fejezet ideiglenes lezárására és – ahol szükséges – azok újbóli megnyitására is. A védzáradékok (záradékok, amelyek védintézkedéseket tesznek lehetővé) is várhatóaknak bizonyultak. Az intézkedéseket a Bizottság minden tárgyalási keretre vonatkozó javaslatába beépítette. Ezek, főleg a személyek szabad mozgására, a strukturális politikákra vagy a mezőgazdaság területén alkalmazandó intézkedésekre vonatkozik.

Tekintettel arra, hogy a török csatlakozási tárgyalások egy sor teljesen egyedi, az eddigi gyakorlatból nem ismert elemet tartalmaztak, a tárgyaló felek messzemenő körültekintéssel jártak el a megállapodásokat illetően. Hiszen itt valójában az ország jogrendjének, igazságszolgáltatásának, gazdasági életének, kül- és belpolitikájának átalakításáról volt és van szó. Ezáltal a csatlakozási tárgyalás nagyszerű eszköz és lehetőség Európa számára ahhoz, hogy a török átalakulás és reformok folyamatát befolyásolja, hiszen a jól működő demokráciával rendelkező, gazdaságilag prosperáló Törökország pozitív példaként szolgálhat és stabilizáló tényezőként hathat a szomszédos (kaukázusi, közel-keleti) államok számára is. A tárgyalások útjába azonban számos akadály gördül, számos érv és ellenérv hozható fel a csatlakozás ellen és mellett. A frontvonalak a török csatlakozást illetően elsősorban nem az egyes tagállamok között vannak. Még csak nem is az egyes politikai tömörülések mentén húzódnak. Ugyanakkor az érvek és ellenérvek tekintetében sem egységes az Európai Unió, más és más álláspontot képviselnek az egyes országok, hogy támogatóan vagy elutasítóan álljanak hozzá a csatlakozás kérdéséhez.

„Törökszkepticizmus” – „törökoptimizmus”

Azok, akik ellenzik Törökország felvételét, általában az Európai Unió fejlődésének belső kérdéseit tartják szem előtt. A kérdések egész sora vetődik fel:

- Hogyan alakul át a döntéshozatali rendszer, ha a 70 milliós Törökország csatlakozik?
- Mi lesz a költségvetési kiadásokkal?
- Mekkora támogatást kell adni a törököknek?
- Hogyan lesz képes Európa kulturálisan befogadni a muszlim törököket?
- Nem lesz-e túl nagy teher Törökország az Unió számára?^{XLVII}

A csatlakozás kérdése, pedig a jobboldali-konzervatív erők számára jelent újabb „muníciót”, miután a legtöbb országban is a csatlakozást ellenzők közé tartoznak.

A török csatlakozás támogatói ugyanakkor más perspektívából, az Uniónak a világban elfoglalt helye szempontjából tekintenek a kérdésre.

- Hogyan maradhat Európa versenyképes más világgazdasági régiókkal szemben Törökország nélkül?
- A csatlakozási tárgyalások folyamán kimunkált emberi jogok kérdésének felülvizsgálata^{XLVIII} mindenképpen csökkentené a belpolitikai feszültségeket.
- A demokratikus átalakulás példát szolgáltatna a régió többi országa számára. A kurd kérdés megnyugtató rendezése, pedig túlmutatnak Törökország határain.^{XLIX}
- Amennyiben Európa aktív szerepet kíván betölteni a Törökországot környező térségekben (Közép-Ázsia, a Közel-Kelet) akkor egyértelműnek látszik, hogy Törökország felvétele az Unió elsőrendű érdeke.²⁴⁴

---

²⁴⁴ Szigetvári Tamás: Törökország: kezdődik a maraton? Vélemények, kommentárok, információk, Budapest, 2005. október 6., p. 117.

Ellenvélemények – ellenérvek

Földrajzi–terminológiai megfontolások

Az Európai Unió elsősorban gazdasági unióként jött létre annak idején és a mai napig is ilyen megfontolások alapján bővül mindaddig, míg el nem tudnak fogadtatni egy alkotmányt, mely kevésbé bürokratikus, gyorsabb, hatékonyabbá tenné a döntéshozást, magyarán egy sor döntési jogot kivenne a tagországok kormányainak a kezéből. A jelenlegi helyzetállás szerint Törökország felvétele csak idő kérdése, hiszen óriási nagy piacról van szó, ezen kívül stratégiaileg sem elhanyagolható.

Egy sokat hangoztatott vélemény a csatlakozás ellen, hogy Törökország nem európai ország, csak mutatóban van belőle Európában. Törökország igazi ázsiai ország, mind kulturálisan, mind minden más szempontból. Ha EU tag lesz, akkor az EU már nem EU, hanem mondjuk Eurázsiai Unió. Precedenst teremtve a többi iszlám állam is kérheti felvételét, például Egyiptom, mely szintén a kevésbé bigott iszlám államok közé tartozik, s ezzel túlléptük még az eurázsiai keretet is. Egyszóval az európai uniós eszme és keret szétfeszítésével értelmét veszti az „elit klub” fenntartása, a dolgok a jelenleginél is kezelhetetlenebbé válnak. Az iszlám kultúra semmivel sem alábbvaló az amerikai és európaiénál, csak éppen teljesen más, tőlünk távol álló. Mi nem értjük őket, ők meg minket, még akkor sem, ha a gazdasági érdekek miatt szövetkezünk. A két gondolkodás közös nevezőre való hozásával meggondolandó kísérletezni. Hiszen minden ilyen irányú törekvés az iszlám elleni támadásként fogható fel és óhatatlanul ellenreakciót szül.

Vitatott kérdések

A tárgyalási alapot képező vitatott kérdések köre széles spektrumra terjed ki. Ezek közül is kiemelkedik az emberi jogok kérdése, miután Atatürk idejében haladónak számított kisebbségi felfogás mára valójában már nemzetellenes és korlátozza a kisebbségek jogait. Így az

1982-es alkotmány^L is a kritika keresztüzébe került – többek között a személyes és politikai szabadságjogok korlátozásáért – összehasonlítva az 1961-es alkotmánnyal. Egyes források szerint az alkotmány megtagadja az alapvető jogokat a kurdoktól, az örményektől, az asszíroktól és a görög kisebbségtől. További problémát jelent, hogy a kritikusok szerint a hadsereg túlságosan nagy politikai ellenőrző szerephez jut a Nemzetbiztonsági Hivatalon keresztül.

A csatlakozással járó előnyök az Európai Unió számára

Törökország a Balkán, a Kaukázus és a Közel-Kelet találkozási pontján egy olyan regionális nagyhatalom, melynek a területén keresztülfutó építés, illetve tervezés alatt lévő vezetékhalozatok révén az Európai Unió egyik legfontosabb szénhidrogén tranzitországa már most is.

Az Európai Unió létérdeke az energiabiztonság növelése és ezzel párhuzamosan az orosz szénhidrogén-függés csökkentése, ezért az Európai Unió stratégiai érdeke, hogy a Közel-keletről és a Kaukázusból érkező szénhidrogén egy „baráti” országon keresztül jusson el az Unióba, ezzel nagymértékben csökkenhet a jelenlegi egyoldalú orosz energiafüggés, és jóval biztonságosabbá és kiszámíthatóbbá válik a kőolaj- és földgázellátás.²⁴⁵

Törökország stratégiai fekvése lehetővé teszi egy új, modern *selyemút* létrejöttét is, melynek egyik fontos lépése a 2007-ben átadott 544 km hosszú, 63 városon át vezető autópálya, mely a tervek szerint része egy, a Boszporuszt és az egykori közép-ázsiai exszovjet köztársaságokat összekötő közúti folyosónak.²⁴⁶

Pozitív gazdasági „hatásként” kell ugyanakkor megemlíteni, hogy az Európai Unió befolyása a gazdag nyersanyagforrást jelentő területek irányába, jelentősen megnövekedne. Az Unió kőolaj- és földgáz-

²⁴⁵ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világ gazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március, p. 18.

²⁴⁶ Tarik Demirkan: Aszfaltozott selyemút. HVG, 2007/16., pp. 97–98.

szükségletének 60 százaléka a Törökországgal szomszédos államokból származik. Hatalmas gazdasági befektetések indultak meg Törökország területén, melyek Európa szénhidrogén ellátásához nagyban hozzájárulhatnak. Az egyik legfontosabb lesz az Ankarából Közép-Európaig építendő vezeték, a Nabucco-project, mely hosszú távon kapcsolódni fog a Baku–Ceyhan–Tibilis vezetékhez.

Végezetül megállapítható a török gazdaság kis volumene alapján – melynek GDP-je jelenleg mindössze 2%-a az Európai Unió GDP-jének –, hogy belépése nem gyakorolna jelentős hatást az Európai Unió gazdaságára²⁴⁷, ugyanakkor Törökország hatalmas belső piaca, a stabil makroökonómiai klíma, a javuló állami intézményi hatékonyság, a kedvező geostratégiai helyzete hatalmas lehetőségeket rejt magában az Európai Unió vállalatok számára.²⁴⁸

Fordítva még inkább igaz mindez, hiszen a török gazdaság számára hatalmas lehetőség lenne, ha Törökország beléphetne az Európai Unióba. Az Európai Unió csatlakozás által teremtett kedvező gazdasági légkör, a befektetési lehetőségek bővülése és a stabil gazdasági helyzet együttesen azt idézhetnék elő, hogy jelentős mértékben nőnének a hazai és a külföldi beruházások, ezek együttesen új munkahelyek megteremtését és még nagyobb gazdaságnövekedést váltanának ki.

A pozitív hatások nagy valószínűséggel az 1996-ban érvénybe lépett Vámuniós megállapodás alapján az adminisztratív és technikai kereskedelmi korlátozások további leépítéséhez és az agrártermékek kereskedelmének további bővüléséhez vezetnek, ennek alapján egyes becslések szerint a kétoldalú kereskedelem 2010-ig akár 40%-os bővülése sem elképzelhetetlen.²⁴⁹

---

²⁴⁷ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 44.

²⁴⁸ <http://europeum.org.hu/wp-files/TUReco.pdf>

²⁴⁹ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 44.

A kritikus pontok – a török tagság veszélyei

A csatlakozás kapcsán felmerülő potenciális konfrontációt magába hordozó területeket három kérdés köré lehet csoportosítani:

1. nagy tagállam – kis tagállam,
2. szegény – gazdag,
3. föderalista – kormányközi.

Az 1. kérdéskör vonatkozásában viszonylag könnyű az előrejelzés. Törökország, csatlakozását követően – mint nagy ország–helyreállítaná a 2004-es bővítéssel a kis országok irányába való eltolódást. Ezzel szemben Törökországtól több okból is tartanak az EU legnagyobb és leggazdagabb államai. Egyrészt a keleti és középső területek felzárkóztatása rengeteg pénzbe kerülne. Másrészt a több mint, 70 milliós ország nagyon erősnek számítana, az EP tele lenne török képviselőkkel a Tanácsban, pedig nagyon sokat érne a török szavazat.²⁵⁰

Érdekes, hogy Törökország demográfiai jellemzői alapján is kettős pozícióban van. Az 1960-as években meg teljes egészében fejlődő országokra jellemző demográfiai struktúrával rendelkező országban mára elkülönült egy modern városi és egy hagyományos vidéki termékenységi ráta. Nyugat-Anatólia, illetve Isztambul termékenysége teljes mértékben nyugat-európai, a stagnáló társadalmakra emlékeztető. Ezzel szemben a fejletlen vidéki Törökország még mindig magas termékenységi rátát mutat, és sokkal inkább hasonlít a fejlődő országokra, mint a nyugati demokráciákra. Egyes vélemények szerint még körülbelül 50 év szükséges ahhoz, hogy 90 milliónál kicsúcsosodjék a népességszám, ami miatt Törökor-

---

²⁵⁰ „Törökország nagy, és ez itt nekünk hátrány. Nézze meg Horvátországot, ötmillió ember, mindjárt beveszik, nem sokat számít az nekik” – mondta egy török üzletember. Újságírói kérdésre, hogy a sok nagyon szegény török régió nem okozhat-e szintén gondot? Válasz: „Járt már Bulgáriában? És őket már bevették.”

szág ekkorra már az Unió egyértelműen legnagyobb népességgel rendelkező országa lenne.

A 2. számú kérdés azonban már előnytelen változások hordozója, hiszen szegény államként növelné a gazdagabbak hozzájárulási kötelezettségét és csökkentené a szegényebbek támogatási összegét. Az EU bővítésével egyre jelentősebb erőt képviselnek az Unióban a kohéziós országok (ahol a nominális GDP/fő nem éri el az EU-átlag 90%-át). Az EU 15-ben Spanyolország, Portugália és Görögország súlya viszonylag csekély volt, a keleti bővítéssel azonban relatíve szegény országok csatlakoztak, így jelenleg már az unió lakosságának közel 30 százaléka kohéziós országban él.²⁵¹ Ezt az arányt tovább növelte Románia és Bulgária csatlakozása, nem beszélve Törökország csatlakozásáról, bár ekkor az EU-átlagjövedelem már olyan mértékben csökken, hogy az eredeti kohéziós tagok közül Spanyolország biztosan kikerül a kedvezményezetttek közül. A nyugat-balkáni országok EU-tagsága tovább növelné a kohéziós országok számát és súlyát.

A 3. terület vonatkozásában, tekintettel arra, hogy Törökország a csatlakozás előfeltételeként mélyreható reformokat valósított meg, a továbbiakban feltehetően a fennálló a *status quo* híve lenne az integráció mélyítésének kérdésében.

Az ország fiatal népessége a XXI. században az előregedő európai országokkal szemben jelentős előnyt biztosíthat Törökország számára. A török társadalom 37 százaléka 20 év alatti²⁵², s ez az arány csaknem kétszerese az európai átlagnak. A népesség növekedési üteme 1,4 százalékos, ami 2010 és 2015 között várhatóan mérséklődik, de az erre az időszakra prognosztizált 1,05 százalékos népességnövekedési szint is jóval az európai átlag fölött van.

---

²⁵¹ Szigetvári Tamás: Európa peremén: új tagok és szomszédok. Félhold a csillagok között. VKI, Kelet-Európa Tanulmányok, I. szám, p. 60.

²⁵² Lásd a mellékletben közölt korlát.

6. táblázat: A népesség növekedése az EU-ban és Törökországban

	1950	2000	2015	2025
	(millió fő)			
EU 15	292,4	377,3	384,2	383,9
EU 27	370,4	482,7	485,7	481,8
Törökország	21,5	68,3	82,2	89,0
EU 27 százalékában	5,8	14,2	16,9	18,5
EU 15 százalékában	7,3	18,1	21,4	23,2

Forrás: ENSZ, Európai Bizottság (2004b) alapján.

A relatíve magas népességnövekedési ütem csak akkor tartható fenn, ha a gazdasági növekedés megfelelő ütemű és a gazdaság képes felszívni az újonnan a munkaerőpiacra lépő fiatalokat. A gyors technológiai változások korában azonban mindenképpen igaz, hogy a fiatalok rugalmasabban képesek alkalmazkodni, gyorsabban tudják elsajátítani az új ismereteket. Természetesen mindez csak potenciális erősséget jelent. Ennek valódi érvényesüléséhez alapvető szükséglet a megfelelő képzési rendszer, amely versenyképes ismeretekkel ruházza fel a nagyszámú fiatalat.²⁵³

Török vélemények szerint értelmetlen az EU azon aggodalma is, hogy majd törökök milliói indulnának munkát keresni a régi tagországokba. Európa egyre öregszik, csökken a népesség szinte minden államában. Ez nagyon veszélyezteti a gazdaságukat. A török társadalom viszont fiatal és gyorsan gyarapodik. Ha elmennek az emberek, az inkább a törököknek lesz rossz, mert a képzettebbek mennének, nem kellene már a betanított munkások sehhol Európában. Úgyhogy ez inkább török probléma lenne. Ahogy az is,

²⁵³ Szigetvári: Félhold... op. cit., p. 60.

hogy az európaiak felvásárolhatják a tengerparti üdülőhelyeket és a termőföldeket. Legalább annyi tartani valója van, a törököknek, mint az európaiaknak. Tulajdonképpen mindegy hogy Törökország belép-e és mikor. Az a lényeg, hogy a kérdés ébrentartásával a török jogrend folyamatosan európaizálódjon, az ország nyugatiasodjon, a kapcsolatok mind szorosabbá váljanak. Ha ez sokáig tart, Törökország visszafordíthatatlan pályára lép.

Az Európai Unió és a csatlakozás pénzügyi konzekvenciái

Törökország belépésének költségvetési következményeit nehéz megbecsülni, mert az a 2007–2013-as költségvetési időszakot követően válhat legkorábban esedékessé, így akár a költségvetés elvei, keretei is jelentősen megváltozhatnak addigra. Mérete és gazdasági fejlettségi szintje alapján azonban jelentős nettó kedvezményezett lenne: Törökország egy főre jutó GDP-je, vásárlóerő-paritáson az EU 25 átlagának 28,5 százalékát teszi ki, ami a román és bolgár szinthez közelít (a bolgár 31-32%, a román 34% körül van). Több költségelemzés is készült. A becsült költségkülönbségek az agrártámogatások esetében a *phasing-in* periódus hossza, a strukturális támogatásoknál a GDP-arányosan meghatározott abszorpciós képesség függvényében változnak.

Az Európai Bizottság háttér tanulmánya²⁵⁴ 2015-ös csatlakozással, de 2025-re (a teljes kifizetésre jogosultság időpontjára) vonatkozóan a következő kiadásokkal számol:

- A mezőgazdaság esetében – a 2015-ös csatlakozást és az új csatlakozóknál alkalmazott 10 éves átmenetet figyelembe véve – a jelenlegi közös agrárpolitika és a vidékfejlesztési támogatási rendszer kiterjesztése Törökországra 2025-ben 8,2 milliárd eurót jelentene (2004-es árakon).

---

²⁵⁴ Európai Bizottság, 2004b.

- Az EU-átlag kevesebb, mint 30 százalékát kitevő GDP-jével Törökország jelentős összegekre lenne jogosult a strukturális és kohéziós alapokból is. Nyilvánvaló, hogy Törökország mérete, gazdasági fejlettségi szintje és a meglévő regionális egyenlőtlenségek miatt is a napjainkban érvényes szabályok valószínűleg módosulni fognak a csatlakozás időpontjára. Jelenleg a GDP 4 százalékában maximált az egy országnak e jogcímen juttatható transzferek összege, ami 9 milliárd eurót (2004-es GDP alapján) tenne ki. Az elkövetkezendő évek várható konvergenciája azonban a csatlakozás idejére nagy valószínűséggel ennél kisebb összeget eredményezne.²⁵⁵
- Az EU belső politikáinak nem ország specifikusan meghatározott kiadásait a becslések szerint (2004-es áron) évi 2,6 milliárd euróval kellene megnövelni a török csatlakozás esetén.
- Ha Törökország 2015-ben csatlakozna, akkor az akkori feltételezett gazdasági viszonyok között számolva az EU GDP-jenek maximum nettó 0,20 százalékát kapná meg.

A várhatóan mintegy 2,5 milliárd euró körüli befizetést levonva tehát 2025-ben nettó 17-18 milliárd euróra lenne jogosult Törökország.²⁵⁶

Jelenleg az Európai Unióban az egyik legfontosabb veszélyforrásnak a migrációt tekintik. A török munkaerő az 1960-as évek

---

²⁵⁵ Szigetvári Tamás, op. cit.

²⁵⁶ Az Európai Bizottság korábbi számításai a 2013-as csatlakozás évére számolva 1999-es áron 5,2 és 14 milliárd euró közé tették a Törökországnak fizetendő éves nettó transzfer összegét. A kisebbik összeg a 2004-es csatlakozókra alkalmazott gyakorlat alapján (mezőgazdasági közvetlen kifizetések 35%-a, a strukturális alapokból a GDP 1,4%-ának megfelelő összeg, a befizetés pedig a GDP 0,5%-a), a nagyobb a teljes agrárkifizetéssel és a GDP 4%-át kitevő strukturális támogatással számolva. Quaisser–Repegather, 2004

kezdetétől áramlott nagy számban Európába.²⁵⁷ A nettó 80 000 fős éves kiáramlás a török munkaerő 0,5 százalékát jelentette! Az 1970-es évek második felétől lelassult a munkaerő-áramlás üteme, de azóta is évi 40-60 000 az EU-ba migrálók száma (szinte kizárólag családegyesítés jogcímén). Jelenleg közel 3 millió török él az EU-ban (ebből csaknem 80% Németországban), akik az EU-ban élő külföldiek (nem tagállambeliek) 25 százalékát teszik ki.

Törökország esetleges csatlakozása felveti a migráció felgyorsulásának lehetőségét. A témában több előrejelzés is készült, amelyek a 2030-ig terjedő időszakra 0,5 és 4,4 millió fő közötti török migrációt prognosztizálnak.²⁵⁸ A migráció mértéke nagymértékben függene a törökországi és az Európai Unió demográfiai tendenciák mellett a gazdasági konvergencia gyorsaságától, illetve ezzel összefüggésben a törökországi munkalehetőségek, illetve az uniós igények és munkaerő-piaci szabályozás alakulásától.

Bár a spanyol és portugál példa (amely a keletközép-európai országokénál jobban alkalmazható a törökök esetére) is azt mutatja, hogy az első évek emigrációs folyamatai néhány év alatt megfordultak, mégis számos európai országban félelmet kelt az esetleg meginduló török munkaerő rohama.

---

²⁵⁷ Az 1963-as társulási egyezmény különleges státuszt ígért a közösségben munkát vállaló törököknek (például a közösségen belüli szabad vándorlás lehetőségét), a gyakorlatban azonban ez azóta sem valósult meg. A 2003/109. direktíva alapján legkésőbb 2006. január 23-ig (szigorú feltételek mellett) lehetővé kell tenni a hosszú távú tartózkodási engedéllyel rendelkező török munkások számára a szabad munkavállalást az unión belül.

²⁵⁸ Lejour (2004) a 10 keletközép-európai országból várható 2,9 millió fővel szemben Törökországból 2,7 millió új áttelepülőt valószínűsít. A 4,4 milliós felső határt a jelenlegi török migráns és a gazdasági különbségek alapján becsülte a müncheni Osteuropa-Institut. A 2004-es bővítés hatásait megbecsülő DIW-módszer alapján 0,5 millió török migráns várható. Ezt a számot valószínűsíti az Eurobarometernek a török lakosság migrációs hajlandóságot vizsgáló felmérése, amely szerint 6,3% általában hajlik rá, 0,8% alapvetően szándékozik, és 0,3%-nak határozott szándéka. (EU, 2004b)

A migráció célterületei leginkább a már jelenleg is jelentős török közösséggel bíró uniós tagállamok (így elsősorban Németország) lennének. A lehetséges bevándorlók ugyanakkor várhatóan jóval képzetesebbek lesznek (javarészt magasabb iskolai végzettségű, nyelveket beszélő fiatalok), mint elődeik.

A fő gondot azonban leginkább a méret jelenti: a török népesség közel két és félszer akkora, mint Románia és Bulgária együttesen. Ez lenne az első alkalom, hogy az unió egy nagy országot vesz fel tagjai közé (mind Spanyolország, mind Lengyelország messze elmaradt a 4 nagy tagállamtól). Az eddig példa nélküli bővülés főbb vetületeit az alábbi táblázat foglalja össze.

7. táblázat: Az Európai Unió bővítéseinek hatása a GDP-re

	Terület-növekedés	Népesség-növekedés	GDP-növekedés	GDP/fő változása	Átlagos GDP/fő (EU 15 = 100)
EU 15/EU 25	23%	20%	4,7%	-8,8%	91,2
EU 25/EU 27	9%	6%	0,7%	-4,3%	87,4
EU 27/EU 27 +TR	18%	15%	2,2%	-9,1%	79,4

Forrás: Európai Bizottság (2004b).

Az, hogy az Európai Unió legnépesebb tagállama egyben a legszegényebb, javarészt Ázsiában elterülő, többségében muszlim lakosú ország legyen, szinte elképzelhetetlennek tűnik. Azonban, ha az Unió egyoldalúan meggondolja magát a törökök csatlakozásával kapcsolatban, annak szintén súlyos következményei lehetnek. A teljes jogú tagság széles körű kiterjesztése ugyanakkor komoly következményekkel járhat az Európai Unió számos politikájára:

- az agrár- és a strukturális politika redukálása, visszaualása nemzeti szintre;

- az óriási jövedelemkülönbségek miatt a munkaerő-áramlás hosszú távú korlátozása;
- a monetáris unió kívüli tagok számának emelkedése, alternatív gazdasági és monetáris kritériumok előírása az újonnan csatlakozóknak;
- a különböző integrációs szinten álló országok eltérő érdekeinek kezelésére a döntéshozatali rendszer átalakítása.

Törökország uniós csatlakozása kapcsán a kurd kérdés, mint kiemelt problémakör merült fel. A két fél álláspontjának megismerése céljából 2004 novemberében – a szintén novemberben, az „EU, Törökország és a kurdok” elnevezésű, első alkalommal megrendezett nemzetközi konferencia eredményeként – létrehozták a norvégiai székhelyű közös bizottságot, az ETCC (EU-Turkey Civic Commission), mely fórumot biztosít a tárgyalásokra.²⁵⁹

A konferencia megállapította, hogy a kurd kérdés megoldása kulcsfontosságú a stabil, demokratikus berendezkedésű és békés Törökország kialakításában, mely feltétele az ország uniós tagságának. Az EU véleménye szerint az igazi demokratikus reformhoz olyan politikai döntések szükségesek, melyek képesek a török társadalom etnikai nacionalizmusát megszüntetni, amely a fennálló konfliktus alapját képezi. A konferencián az Európai Unió ragaszkodott ahhoz a kikötéshez, mely szerint a kurd kisebbségnek szerepet kell adni a csatlakozási folyamatban, illetve a törökországi demokratikus folyamatokról szóló megbeszéléseken.

---

²⁵⁹ Az EUTCC 2005 szeptemberében megrendezett konferenciáján pozitív eredményként könyvelhette el az Európai Unió, hogy 2005. augusztus 12-én a török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdoğan, hivatalosan is elismerte a kurd kérdés létezését. Az EU ugyanakkor üdvözölte a felek által kötött tűzszünetet. A kurd kérdés változatlanul az EU–Törökország közti tárgyalások előterében van: legutóbb a Tanács 2006. január 23-i a „Törökország csatlakozási partneriségében megfogalmazott elvekről, prioritásokról és feltételekről” című határozata hívta fel Törökország figyelmét a kurd kisebbség gazdasági, szociális és kulturális lehetőségeinek javítására.

Az Európai Unió álláspontja világos a török csatlakozás kapcsán: hangsúlyozottan figyelmezteti Törökországot az ún. koppenhágai kritériumok betartására, melyek közül az egyik feltétel a „demokráciát, a jogállam és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme”.

Törökország csatlakozásának várható hatása az Európai Unió intézményrendszereire²⁶⁰

Törökország Európai Unió csatlakozása kapcsán főként francia, német és osztrák részről fogalmazódik meg a teljes jogú tagság helyett egy különleges partneri viszony kialakításának igénye.

Talán a legfontosabb megoldandó kérdés a döntéshozatali rendszer működőképességével kapcsolatban merülne fel Törökország tagsága esetén. Az Európai Tanácsban bevezetendő minősített többségű döntésre vonatkozó szabályokat (minimum 15 tagország, amely a népesség minimum 65%-át képviseli), illetően ugyanakkor a nagy államok Törökországgal, jóval könnyebben alkothatnak blokkoló kisebbséget.

Az európai alkotmányban lefektetett intézményi keretek között Törökország belépése jelentős változást eredményezne az európai politikai életben, mivel azok megerősítenék a népességarányos döntési pozíciókat. Márpedig 2015-re Törökország lélekszáma várhatóan meghaladja a jelenleg legnépesebb tagállamét, Németországét.

A jelenleg 732 fős Európai Parlament létszámát 750 főben kívánja maximálni az alkotmány. Minthogy Törökország népessége alapján várhatóan 96 helyre lenne jogosult (ez szintén az alkotmányban megszabott maximum), a jelenlegi tagországok – elsősorban a nagyok és a közepesek – helyeinek száma erősen csökkenne.²⁶¹

---

²⁶⁰ Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. Diplomamunka. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, 2008, pp. 40–46.

²⁶¹ Szigetvári Tamás, op. cit.

Törökország 2015-re az addigra már továbbbővült közösségben az EU teljes lakosságának 15%-át²⁶² fogja képviselni, tehát joggal elvárhatja az őt megillető pozíciókat, melyek birtokában nagy érdekérvényesítő képességgel fog rendelkezni az Európai Unióban. A négy „nagy” tagország: Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország mellett Törökország a népessége okán meghatározó súlyúvá válik, olyan tagállammá, amelynek jelentős szava és súlya van az uniós politikában és a döntéshozatalban.

Ez a tény különösen az Európai Parlamentben lesz szembeütő, ahol Törökország valószínűleg 96 helyre lenne jogosult a 750 képviselői helyből, ezzel közel annyi képviselője lesz, mint Németországnak. Csatlakozása esetén az eddigi döntéshozatali rendszerek, a parlamenti erőviszonyok, az eddigi szövetségi rendszerek mind át fognak alakulni.

Az Európai Unió döntéshozatali rendszere a nemrég elfogadott szerződés értelmében, az Európai Tanácsban, az Európai Bizottságban és az Európai Parlamentben jelentősen módosult, nagy szerephez jutott a blokkoló kisebbség, mellyel bármilyen döntés meghozatalát meg lehet akadályozni.²⁶³ A Nizzai döntés eredményeképpen létrejött szavazati arányok még inkább hangsúlyossá teszik azt, hogy az Unióban döntést csakis konszenzussal lehet hozni, kivételt képeznek persze azok a helyzetek, mikor a minősített többség is elegendő; ám ez is lehetetlenné teszi azt, hogy akár egy jelentős szavazati súllyal rendelkező tagország – jelen esetben Törökország – bármi olyat el tudjon fogadtatni akár a Parlamentben, akár a Tanácsban, amivel a többség nem ért egyet.

Törökország arra sem lesz képes, hogy élve a blokkoló kisebbség nyújtotta lehetőségekkel, minden egyes – számára nem elfo-

---

²⁶² Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen. Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 40.

²⁶³ <http://www.kum.hu/siwwwwa/online/10009344.html#1>

gadható – döntést szabotáljon, mert csak a Németországgal, Franciaországgal, Nagy-Britanniával vagy éppen Olaszországgal összefogva lenne esélye blokkoló kisebbséget alkotni. Vagyis nem lesz más választása, alkalmazkodnia kell az eddig kialakult játékszabályokhoz.²⁶⁴

Az Unióban jelenleg működő döntési mechanizmusok alapján a következő hatásokkal járna Törökország csatlakozása az intézményrendszer egészére:²⁶⁵

1. Helyreállna a 2004-es bővítéssel a kis országok irányába történt eltolódás.
2. Mivel Törökország szegény, ezért még inkább növelné a gazdagabbak hozzájárulási terheit, ugyanakkor csökkennének a szegényebbekre jutó támogatási összegek.
3. A további bővítés kérdésében várhatóan a status quo híve lenne.

Másrészt véglegesen el kell fogadni a tényt, hogy az Európai Unió nem egységes, hanem egy többsebességessé vált közösség, amely befogadja a tagságra jelentkezőket, de ennek elnyerése után nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy bevonja-e őket a további, még szorosabb gazdasági és politikai együttműködésekbe.²⁶⁶ Az, hogy a többsebességű Európai Unió miben különbözik a Törökország számára jelenleg felkínált kibővített, társult tagság koncepciójától, jelenleg még nem egyértelmű.

---

²⁶⁴ Blokkoló kisebbség: minimum 15 tagország, mely a népesség minimum 65%-át képviseli.

²⁶⁵ Az EU-ban meglévő 3 fő szembenállási vonal mentén: nagy és kicsi tagországok, szegény és gazdag tagország, föderalista vagy intergovernmentalist (kevésbé szoros integráció híve).

A csatlakozás költségei – az Európai Unió pénzügyi terhei

Törökország csatlakozásának költségeit jelen pillanatban még lehetetlen megjósolni, mert egyrészt nem tudjuk, hogy a csatlakozási tárgyalások mikor fejeződnek be, másrészt pedig jelenleg megjósolhatatlan az, hogy miként fog átalakulni az Európai Unió támogatási struktúrája.²⁶⁷

Törökország a kelet-európai országokéhoz hasonló egy főre jutó támogatási összegre nem számíthat, mert ez évi kétmilliárd euró feletti támogatási összeget eredményezne. A jelen állapotokat figyelembe véve a jövőben 300 és 500 millió euró közötti nagyságrend valószínűsíthető.

Törökország belépésének költségeit azért is nehéz megjósolni, mert a csatlakozás csak a 2007–2013-as költségvetési időszak után válhat időszerűvé, így várhatóan a költségvetés elvei, keretei is jelentősen változni fognak éppen Törökország csatlakozásnak hatására.

Az azonban biztos, hogy Törökország méretei és gazdasági fejletlensége okán jelentős nettó kedvezményezett lesz, hiszen az egy főre jutó GDP-je vásárlóerő-paritáson az Európai Unió 25 tagállamának 28,5%-át teszi ki, ami a román és bolgár szinttel egyezik meg.

A csatlakozás költségeinek számszerűsítésére számtalan tanulmány készült, ezek között a legfőbb különbség, hogy például az agrártámogatások esetében más és más phasing-in periódussal számoltak, a strukturális támogatások esetében szintén különböző támogatási szisztémákat feltételeztek.

Az Európai Bizottság háttér tanulmánya 2015-ös csatlakozással számolt, de úgy, hogy a teljes támogatási összeget Törökország csak 2025-re érné el, ennek alapján a következő kiadásokkal lehet kalkulálni:

---

²⁶⁷ Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen. Türkei-Kommission, 2004. szeptember, p. 29.

- Törökország Európai Unió csatlakozásának egyik, ha nem legfontosabb dilemmája a mezőgazdasági kifizetések kérdése. Az EU korábbi mezőgazdasági biztosának véleménye szerint: a török csatlakozás kapcsán a mezőgazdaság területén jelentkező költségvetési kiadások önmagukban magasabbak lesznek, mint a mostani tíz új belépővel kapcsolatosak voltak összesen.²⁶⁸
- Más megközelítés szerint azonban a jelenlegi rendszer alapján az EU GDP-jének mindössze 0,1-0,2%-ába kerülne a török mezőgazdaság és a regionális fejlesztés finanszírozása, ami egyrészt aligha rengetné meg az Európai Uniót, másrészt mindez csak hipotézis, hiszen az EU agrárpolitikai reformjának és a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) tárgyalásainak eredményeképpen 2013-ra jelentősen módosul az agrártámogatások kifizetésének rendszere.²⁶⁹
- A 10 éves átmenetet, az átalakuló CAP-ot és vidékfejlesztési rendszert figyelembe véve a török csatlakozás 8,2 milliárd eurós költséget jelentene.²⁷⁰
- Az EU-átlag kevesebb, mint 30%-át kitevő GDP-jével Törökország jelentős strukturális és kohéziós támogatásokra lenne jogosult. Ez a GDP 4%-ánál nem lehet magasabb, tehát maximum 9 milliárd eurót emésztene fel.
- Az Európai Unió belső politikájának nem ország specifikusan meghatározott kiadásait 2,6 milliárd euróval kellene növelnie.

Mindezek alapján Törökország 2025-ös csatlakozása várhatóan 17-18 milliárd eurójába kerülne a közösségnek, beleszámítva ebbe

---

²⁶⁸ Petőcz András: A feketeleves még hátravan. Népszabadság, 2004. október 19., p. 14.

²⁶⁹ HVG, XXVI. évfolyam 46. sz., 2004. november. 13., pp. 26–27.

²⁷⁰ A csatlakozási tárgyalások folyamán nagyon valószínű a mezőgazdaságot érintő különleges, hosszú távú vádzáradékok elfogadása.

az általa évente befizetendő 2,5 milliárd eurót is.²⁷¹ Ha ezt az összeget szembeállítjuk a jelenlegi költségvetési periódusban Törökország és Horvátország számára együttesen biztosított 11,5 milliárd eurós előcsatlakozási alappal, akkor a különbség jelentős.

Törökország csatlakozása esetén az EU 100 milliárd euró körüli költségvetéséből 15%-ra lenne jogosult, ami megfelel a török népesség uniós arányának.²⁷² Más szempontból megközelítve a kérdést, a jelen állapotokat figyelembe véve, a török csatlakozás költsége az EU GDP-jének 0,1-0,2%-át tenné ki.

Törökország csatlakozása, az ellenvéleményekkel szemben, nem jelentene teljesíthetetlen terhet az uniós költségvetés számára. Ugyan elmaradott mezőgazdasága miatt Törökország lenne a legnagyobb nettó haszonélvezője az Uniós támogatásoknak. (Ezért is szükséges lépés a jelenlegi agrárfinanszírozási rendszer újragondolása.) Viszont az Európai Unió befolyása a gazdag nyersanyagforrást jelentő területek irányába jelentősen megnövekedne, ahonnan az Unió kőolaj- és földgáz-szükségletének hatvan százaléka származik. A legnagyobb gazdasági problémát a regionális különbségek jelentik, mert Kelet-Anatólia és a kurd területek gazdasági mutatói kétségekre adnak okot.

A török gazdaságra rányomja a bélyegét az állami- és a magán-szektor magas adósságállománya, amely rövid lejáratú struktúrája miatt makroökonomiai egyensúlytalansághoz vezet. A legeladósodottabbak pont a legszegényebb területekhez kapcsolható gazdasági ágazatok. A probléma csak strukturális reformokkal oldható meg. Ezen a területen Törökország biztosan az Európai Unió segítségére fog szorulni. Viszont Törökország gazdasági dinamikája elősegíti a

---

²⁷¹ Szigetvári Tamás: Törökország az Európai Unió csatlakozási tárgyalások kezdetén. Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2006. március, pp. 26–27.

²⁷² www.vki.hu/kulkapcs/KAP.pdf

rosszul teljesítő nagyobb államok gazdasági reformjainak a megvalósulását. A statisztikai előrejelzések szerint a török gazdaság növekedése a közeljövőben fenntartható lesz, ezért az Uniós növekedési mutatók számára a török tagság pozitív változást fog jelenteni. Törökország számára a csatlakozásig még számos tennivaló lesz, aminek az eszköze a szigorú fiskális és monetáris politika alapvető dezinflációs céllal.

Az óriási területű, hetvenmilliós, muszlim Törökország felvétele messze a legnagyobb kihívás, amellyel az Uniónak szembe kell néznie. Az eddigi bővülések, különösen a legutóbbi bővítési körökben felvett tíz, majd két állam taggá válása megmutatta, hogy az Uniónak, működőképessége fenntartásához, meg kell reformálnia belső struktúráit és működési mechanizmusait. Mindezen reformok még mindig eltörpülnek a Törökország felvételéhez szükséges változásokhoz képest. Ehhez ugyanis az Európai Uniónak tökéletesen újra kell definiálnia magát.

Törökországgal tehát a tárgyalások – részben racionális érdekek, részben politikai kényszerek (az Európai Unió szavahihetősége) miatt – megkezdődtek. Bár a török tagságról a vita valószínűleg még jó ideig napirenden lesz^{L1}, alapvető fontosságú magának a csatlakozási tárgyalásnak a ténye. A másik oldalról nyilvánvalóan Európa óriási vonzerőt gyakorol Törökországra, ami az átalakulás egyik motorját jelenti. Persze, hogy ez a vonzerő valóban fennmaradjon, ahhoz egy dinamikus, versenyképes és – nem utolsósorban – befogadó Európára van szükség. A jövőre tekintve tehát az a legégetőbb dilemma, hogy mi lesz az EU sorsa. Egy viszonylag laza multikulturális identitással (illetve kérdéses, hogy létrejöhet-e így európai identitás) rendelkező szövetség, vagy egy zárt, jól integrált egység, hiszen a kettő közötti átmenet lehetősége ma még nem látható.

Európához tartozik-e Törökország?

Törökország Ázsia és Európa határán fekszik, s elhelyezkedése meghatározza karakterét. Nemcsak földrajzi, de határhelyzetéből adódóan kulturálisan is egyszerre európai és ázsiai állam. Több mint, 780 000 km² területe híd képez a Közel-Kelet, Európa, Oroszország és Közép-Ázsia között.

Bár a két terület közötti kulturális eltérés tisztán látszik, Törökországot gyakran az európai kontinens részeként emlegetik.

Törökország földrajzi szempontból nem tekinthető Európa részének, azonban történelme, kultúrája sok szállal kötődik az „öreg kontinenshez” és ami talán a legfontosabb, minden igyekezetével arra törekszik, hogy Európához tartozzon. Törökország híd szerepet játszik Európa és Ázsia között, az Unió számára fontos stratégiai területek, mint a Balkán, a Kaukázus, a Közel- és Közép-Kelet határán terül el.

Az Eurobarometer 2005-ös felmérése²⁷³ szerint az európaiak 56 százaléka véli úgy, hogy „Törökország földrajzilag részben Európához tartozik”, ugyanakkor 66 százalék volt azoknak az aránya, akik szerint „az EU és Törökország közti kulturális különbségek túl nagyok ahhoz, hogy a csatlakozás megengedhető legyen”. Ez a megközelítés különösen jellemző Görögországra, Németországra és Ausztriára. A nevezett országok vélekedése nem véletlen, hiszen a Görögország és Törökország közötti ellentétek a javuló viszony ellenére még elevenen élnek, Németország és Ausztria az a két ország, mely a legtöbb német bevándorlót fogadott és így az együttélésből származó kulturális ellentétek napi gyakorlattá váltak.

Az európaiak többsége elutasító véleménye indokolását, „kulturális különbségekről” alkotott előítéletének alapját az országokba irányuló muszlim – és nem feltétlenül a török – bevándorlás mértéke szolgáltatja. És valóban, a 2005-ös Eurobarometer felmérés szerint azok az állampolgárok, akik úgy vélik, hogy Törökország és az EU között áthidalhatatlan kulturális szakadékok feszülnek, 85 százalékban egyben attól is tartanak, hogy Törökország csatlakozása a törökök tömeges bevándorlásához vezet majd. És valójában ez az igazi indok: az európaiak egy török bevándorlási hullámtól tartanak.²⁷⁴

A nagyarányú bevándorlás, pedig tovább lazíthatja a nyugati országok – és itt elsősorban Németországról van szó – nemzeti arculatát. Az EU még mindig csak nemzetek csoportja, melyeknél szembekerül a kevés európaiság és a nemzeti értékek ereje. Ez, pedig azt jelenti, hogy a félelem a törököktől visszájára fordíthatja az

---

²⁷³ Törökország az Európai Unióban – Mit gondolnak az állampolgárok? Euractive. Internet portal.

²⁷⁴ Törökország az Európai Unióban – Mit gondolnak az állampolgárok? Külpolitika, 26.08.2008

Unió további fejlődését. Erre utal Franciaországban és Hollandiában az alkotmányos szerződés lezavazása. A török kérdés ennek az eredménynek természetesen nem egyedüli oka volt, azonban fontos szerepet játszott benne, és megerősödhet a tagállamokban a nacionalizmus.

A legfőbb kérdés e tekintetben a vallási-kulturális különbözőségekből adódó problémák leküzdése, egymás identitásának kölcsönös elismerése. Az EU két legfontosabb alapelve, hogy mindenki egyformán méltó a megbecsülésre, tehát az egyén jogainak fontossága univerzális tényező, így mindenki egyénileg dönthet vallásáról és értékeiről, melyeket követni szeretne.

A másik, pedig a kultúrák elismerése, azok egyenjogúsága, a közösségek hagyományainak fontossága, a multikulturális Európa képe. Azonban a nyugati individuális értékek az alapvetően kollektívizmusra épülő iszlámnál nem tudnak megvalósulni. Kérdés, hogy a török társadalomban mennyire érvényesül ez a premodern társadalmakat jellemző berendezkedés, mennyiben jellemző a tradicionalitás és a modernitás konfliktusa? Az alapvetően nyugati, Nyugat-Európában tanult és az eddigi kormányzó elitet adó *fehér* törökök mellett jelen van egy második, vidéken élő, szegény, sokkal vallásosabb *fekete* török népesség, melyre igaz az elmaradottabb társadalmi berendezkedés. A szekuláris hagyományok, az Atatürk reformok azért ezeket a területeket sem hagyták teljesen változatlanul, azonban a társadalom éppen ezért máig tartó identitási problémákkal küzd. Ezen csak az átfogó reformok segíthetnek, melyek csak az utóbbi néhány évben indultak meg.

A „megoldás” felé történő lépés lenne, javítani a Törökországról kialakult véleményen. Ezzel kapcsolatban ugyanis Törökország legnagyobb problémája, hogy Európa vajmi kevéssé ismeri ezt az országot, ezért a róla alkotott kép is inkább negatív, sztereotípiákra

építkező. Az Anholt-féle nemzeti megítélési mutató²⁷⁵ szerint Törökország 2007-ben a 40 vizsgált ország közül a 37. helyet érte el, Egyiptom, Mexikó és Oroszország mögött.

„Törökország nemzeti megítélése ma több szempontból is olyan Nyugaton, mintha Atatürk soha nem is élt volna”. Törökországnak „közérthető és összefogott stratégiára lenne szüksége ahhoz, hogy alapjaiban javítson a róla kialakított nemzetközi képen.”²⁷⁶

Eddig azonban Törökországnak még a turizmusból fakadó előnyeit sem sikerült teljesen érvényesítenie, hiszen bár elsőrangú turisztikai célpont lehetne, több incidens szürkíti a képet. Ilyen volt például a török bíróságok végzése a fejkendőviselettel kapcsolatban, külföldi újságírókkal szemben hozott ítéleteinek esete, amelyek csak megerősítették az előítéleteket. Nem beszélve természetesen a Törökországban elkövetett terroristamerényletekről, amik érthető módon erősen negatívan befolyásolták az országról kialakított képet.

---

²⁷⁵ Anholt City Brands Index 2007 (nation brand index) amely azt mutatja meg, hogy a világ milyennek látja az adott várost, más szóval mennyire erős a brandje, a márkája. A híres és sikeres települések általában összekapcsolódnak az emberek fejében valamilyen minőséggel, ígérettel, jelzővel vagy történettel. Ennek az érzetnek óriási szerepe lehet abban, hogy valaki meglátogasson egy várost, megvásárolja termékeit, igénybe vegye szolgáltatásait vagy oda telepítse üzletét. Mivel minden döntés – legyen az vásárlás vagy befektetés – tartalmaz racionális és emocionális elemeket, a városok imázsa képes alátámasztani az érzelmi részt, ezáltal befolyásolni a tudatot.

Az index elkészítői hat tényezőt vettek figyelembe. Az első a jelenlét, amely az adott város nemzetközi ismertségét (például nevezetességek, kulturális hatás) vizsgálja a több mint 15 ezer megkérdezett körében. A második a hely, amely a település szépségét és klímáját írja le. A harmadik a potenciál, ez a gazdasági és oktatási lehetőségeket térképezi fel. A negyedik a pulzus, amely a vibráló városi életre utal. Az ötödik az emberek kedvességét és előítéleteit deríti fel. Végül az utolsót előfeltételeknek nevezték el, amely például a lakhatásra, a közlekedésre, a sportlétesítményekre vonatkozik.

²⁷⁶ Idézet Simon Anholttól, a róla elnevezett index megalkotójától.

A Törökország csatlakozása ellen leggyakrabban felhozott érv az emberi jogok tiszteletben tartásának hiánya. Az európaiak 85 százaléka véli úgy, hogy Törökország nem csatlakozhat az EU-hoz, ha nem tartja „következetesen” tiszteletben az emberi jogokat, derül ki a 2007. őszi Eurobarometer felmérésből.

2006 októbere és 2007 októbere között az Emberi Jogok Európai Bírósága 330 ítéletet hozott, amelyből az derül ki, hogy Törökország megsértette az Emberi Jogok Európai Egyezményének legalább egy cikkét. Ilyen körülmények között nincs különösebb jelentősége, hogy az EU és Törökország állampolgárai közel hasonló válaszokat adnak, mikor azt kérik tőlük, hogy sorolják fel a három legfontosabb társadalmi értéket. A török lakosság általában véve hasonló értékrenddel bír, mint amin az EU jogrendszere alapszik. Kiemelkedik ezek közül a jog uralma, a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartása.

A legnagyobb vízváltónak a vallás kérdése tűnik. Franciaország és Németország „keresztény klubnak” látja Európát. A konzervatív európai vezetők többsége szerint alapvetően ez jelenti a török csatlakozás gátját. Közülük a legjelentősebb Angela Merkel Németország kancellárja, és nemrég még ide tartozott Nicolas Sarkozy francia elnök is, aki azonban 2008 júliusában jelezte, nem akadályozná a török csatlakozást.

Ennek ellenére a francia lakosság, ahogy a németek is, inkább hajlik az EU „keresztény klubként” való megőrzésére. Hasonló eredményeket mutatnak az Ausztriában, Cipruson és Görögországban végzett felmérések is. Ezen országokban, az Eurobarometer 2005-ös adatai szerint 80 százalék körül van a török csatlakozást ellenzők aránya.

Mivel nemrég még Franciaország is a keményvonalas ellenzők közé tartozott, sokan vélték úgy, hogy a török csatlakozási tárgyalások megtorpannak a francia elnökség ideje alatt. Sarkozy korábban úgy nyilatkozott, referendumot tartana országában a török

csatlakozásról, választási kampányában, pedig egyenesen azt mondta, hogy inkább „privilegizált partnerséget” ajánlana a törököknek tagság helyett. Az ötletet Angela Merkel, német kereszténydemokrata kancellár is helyeselte.

A javaslatot a török média hamar felkapta, ami erős francia-ellenes hangulatot generált az országban. Sarkozy azonban 2008 júniusában arról biztosította a török kormányt, hogy a tárgyalások a francia elnökség alatt is folytatódnak majd, persze valószínűsíthetően kisebb lendülettel.

Az elemzők szerint Franciaország az ötmillió muszlim kisebbségének eredményes integrációját kockáztatja, amikor a török-ellenes álláspontját kívánja magyarázni. Bár az ötmillió kisebbségből csak mintegy 400 000 fő török, az emberek nem tesznek különbséget a nemzetiségek között.²⁷⁷ „A francia átlagember számára a törökök arabok”, ezért minden külvárosi zavargás, melyben arabok is részt vesznek, csak növeli a „nem” tábor méretét.

A *Pew Center* minden évben, minden fontosabb témával kapcsolatban megméri a világ „hangulatát”. A 2005-ös és a 2006-os felmérései alátámasztják a fenti érveket. E szerint az EU azon tagállamainak állampolgárai, ahol nagy a muszlim kisebbség aránya, negatív érzésekkel viseltetnek az iszlám vallásúakkal szemben. Különösen magas ez a spanyol (62 százalék) és a német (54 százalék) lakosság körében és nem elhanyagolható Franciaországban (35 százalék) és az Egyesült Királyságban (20 százalék) sem.

Az Egyesült Királyságot gyakran nevezik „lehetséges mintának”, hiszen itt a másfél millió muszlim közösség többé-kevésbé megfelelően tudott integrálódni a társadalomba. Ez sem volt elég azonban ahhoz, hogy ne zuhanjon le a török csatlakozás támoga-

---

²⁷⁷ Állapítja meg Dominique Moisi a Francia Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének alapítója.

tottsága. A britek körében 2006–2008 között, tehát alig két év alatt, 15 százalékkal (23 százalékra) esett az „igen” oldaliak száma.

Az EU tagállamai közül Németország ad otthont Európa legnagyobb török kisebbségének (mintegy 2,5 millióan élnek Németországban és időközben 600 000-en váltak német állampolgárokká). A politikai vélemények azonban szélsőségesen különböznek a csatlakozás kérdésben.

Bár itt csak nagyon ritkán kerül sor a franciaországihoz hasonló zavargásokra, a törökök jó híre igen alacsony. Ennek részben az az oka, hogy – miközben Törökország egyre nyitottabbá, modernné és sokszínűvé válik – a török bevándorlók többnyire szigorú hagyományaikhoz kötve élnek. Ezt az 1996 óta elkövetett 45 becsületbeli gyilkosság bizonyítja.

Az Európai Unió tagjai közül Ausztriában uralkodik a leginkább török-ellenes hangulat. Mindezt csak fokozza, hogy a 200 000-es török kisebbség integrációja nem halad előre. Tovább növeli a törökök EU-csatlakozását ellenzők táborát az is, hogy Ausztria két legnagyobb pártja és a média döntő többsége erősen török-ellenes nézeteket vall. A média támogatásával ráadásul a „nem” tábor aránytalanul több nyilvános kommunikációs lehetőséghez jut.

Franciaországhoz hasonlóan Ausztria is népszavazást ígért a török tagságról, amennyiben a csatlakozási szerződés valaha aláírásra kerül. „Ilyen körülmények között, hosszútávon elképzelhető, hogy Törökország csatlakozását (az osztrák és a francia) népszavazás fogja blokkolni akkor is, ha egyébként minden más csatlakozási feltételnek megfelel.

A csatlakozás kérdésében azonban a régi Európa szembesül az új Európával. A török EU-csatlakozást ellenzők aránya az utolsó évtizedben a kétszeresére nőtt. 1996-ban az ellenzők csak nyolc százalékponttal voltak többen, mint a támogatók. 2006-ban ezzel szemben a különbség 35 százalékpontra nőtt a két tábor között, írja az Eurobarometer.

Ez épp ellenkező tendenciát mutat a bővítésről általában kialakított képpel. A 2007. tavaszi felmérés szerint ugyanis az európaiak 49 százaléka támogatná további országok csatlakozását az EU-hoz és 39 százalék ellenzi.

Az új tagállamok általában jóval lelkesebbek a bővítéssel szemben, írja az Eurobarometer. Ezekben az országokban a lakosság 68 százaléka bővítéspárti, míg az ún. régi tagállamokban (EU 15-ök) ugyanez az arány csak 43 százalékot tesz ki.

Az újak között is a legbuzgóbb Lengyelország (76 százalékkal), ezzel szemben Luxemburgban csak 25 százalék engedné, hogy új tagállamokat vegyen fel az Unió. Nem meglepő tehát, hogy a bővítést leginkább támogató országok pártolják jobban a török csatlakozást is.

Az „igen” tábor kisebbségben van

A 2006-os Eurobarometer szerint a támogatók táborát mindössze 4 tagállam, Lengyelország, Spanyolország, Svédország és Szlovénia alkotja. Ezen országok támogatják leginkább az Unió további bővítését is.

A brit, magyar, máltai és portugál állampolgárok bizonytalanok, míg az országok többsége, összesen 19 tagállam, egyértelműen ellenzi a török csatlakozást.

Ezen felmérés szerint az európaiak 22 százaléka véli úgy, hogy a törökök EU-tagsága „jó dolog”, míg 42 százaléknak nincs határozott véleménye a kérdésről. Az emberek akkor is hasonlóan vélekednek a török tagságról, ha feltételezzük, hogy Törökország teljesíti az EU követelményeit és végrehajtja a szükséges reformokat. A franciák, a németek és az olaszok még ilyen feltételek mellett is ellenlenéznek a csatlakozást.

Törökország csatlakozása: külügy vagy belügy?

A szakértők egy része úgy véli, hogy az állampolgárok hozzáállása nagyban függ attól, hogy országuk külpolitikai kérdésként (Spanyolország, Egyesült Királyság), vagy európai belügyként (Franciaország, Németország) kezeli a török csatlakozás kérdését. Véleményük szerint a török tagság ellenzése szoros kapcsolatban áll az EU jövőjéről alkotott képpel is.

A belgák, franciák, németek és olaszok nagy része attól tart, hogy a török csatlakozás a föderalista álmok végét jelentené. Az Egyesült Királyságban, az északi államokban és a politikai integrációt kevésbé támogató tagországokban a bővítést jóval kedvezőbbnek látják.

Amíg az állampolgárok hozzáállását inkább a kulturális különbség és a tömeges bevándorlástól való félelem alakítja, a politikai szereplők inkább tartanak attól, hogy a 90 milliós ország csatlakozása jelentősen kibillentené az uniós politikai döntéshozatal egyensúlyát, vagyis Törökország felborítaná az EU belső hatalmi egyensúlyát.

Ha Törökország az Unió tagjává válik, akkor Németországgal közösen birtokolják majd „az Unió legnagyobb lélekszámú országának” címét. Mivel az EU egyes intézményeiben – többek közt az egyik legfőbb döntéshozó szervben, a Tanácsban – a népesség alapján osztják fel a szavazatok számát, ez igen nagy befolyást és Németországgal egyenlő számú szavazatot jelentene Törökország számára. Törökországnak lenne azonban a legtöbb képviselője az Európai Parlamentben, az Európai Unió másik legnagyobb döntéshozó intézményében is.

A török csatlakozás előnyei nem foglalkoztatják az átlagembereket, az állampolgárokat hidegen hagyja a politikusi elit vitája a török csatlakozás „tisztán látható” stratégiai és gazdasági előnyeiről. Jóllehet, török hivatalos vélemények szerint ilyen előnyt jelentene a fiatal és dinamikus török gazdaság integrálásából fakadó

gazdasági lendület, illetve az a politikai haszon, amit az EU abból nyerne, hogy tagjai között tudhat egy jól működő muszlim demokráciát.

Törökország, a 2000–2001-es gazdasági válságot követően, lenyűgöző gazdasági fejlődést produkált, 2002 és 2004 között átlagosan 5-6 százalékos növekedési rátával rendelkezett a Világbank adatai szerint.

Ennek ellenére a török csatlakozás gazdasági előnyei nem képezik az európai politikai vita tárgyát. Az európaiaknak csak 36 százaléka véli úgy, hogy ez egy erős érv lehet a török csatlakozás mellett, mondja ki a 2007-es *Transatlantic Trends* felmérés. A törököknél ellenben ugyanez az arány 74 százalékos.

Európai oldalon az egyetlen stratégiai érv, ami az átlagemberek véleményére is hatni tud, a biztonság kérdése. Az európaiak 52 százaléka elfogadja azt a véleményt, hogy a török tagság előbbre vihetné a közel-keleti békefolyamatot (és a törökök 67 százaléka is így vélekedik).

Ez nem meglepő, hiszen az EU vezetői ezt az érvet említik a leggyakrabban. Ezzel az egy kivétellel, az európaiak a csatlakozás ellen szóló érveket ismerik jobban.

Hiányzik a vita európai dimenziója

A szakértők is elismerik, hogy „nehéz lesz Európában konszenzusra jutni a török csatlakozás felett”, mivel hiányzik a vita európai dimenziója. Bár a témáról beszélnek, de csak nemzeti szinten, csak a nemzeti médiában jelenik meg.

Az *European Policy Institutes* hálózatának munkatársai szerint a török csatlakozást támogató többséget csak „költséghatékony” érvekkel lehet megnyerni. „A török EU csatlakozás kulcsa akár abban is lehet, ahogyan vitatkozunk róla, és nem, ahogyan tárgyalunk róla” – írják a szerzők.

Angela Merkel és a Kereszténydemokrata Párt visszautasítják Törökország teljes jogú tagságát, mivel áthidalhatatlannak tartják az EU és Törökország között húzódó kulturális és vallási különbségeket. Merkel – a korábban Sárközy által felvetett – „kiváltságos partnerség” mellett kardoskodik. A kereszténydemokratákkal koalícióban kormányzó szociáldemokraták, Gerhard Schröder ex-kancellárral az élükön, ugyanakkor támogatják a török csatlakozást. Érveik szerint a török tagság hozzájárulna a régió békéjéhez és stabilitásához és segítene lebontani a nyugati világban az iszlámmal és a muszlimokkal szemben kialakult előítéleteket.

Nagy-Britannia továbbra is erősen támogatja a török csatlakozást, mivel a hivatalos brit álláspont mindig is inkább a bővítést helyezte előtérbe a mélyítéssel szemben. Az Egyesült Királyság így kívánja megakadályozni, hogy a blokk túl sok hatalommal rendelkezzen, és háttérbe szoruljon a nemzeti szuverenitás. Így a hivatalos vélemények szerint az Uniónak mindenképpen fel kell vennie Törökországot a tagjai közé, miután ezzel szorosabbra fűzhetők az amúgy sem elhanyagolható gazdasági kapcsolatok Törökország és az Egyesült Királyság között.

Görögország, aki a törökök klasszikus politikai ellenségének számít, mára a török csatlakozás legnagyobb támogatójává vált, bár a görög közvélemény nem osztja a hivatalos álláspontot. Athén szerint Törökországot jobb belül tudni, mint kívül hagyni.

Magyarország nem képvisel markáns álláspontot a kérdésben. Göncz Kinga magyar külügyminiszter véleménye szerint Magyarország támogatja a török EU-tagságot, ám szükségesnek tartja, hogy előbb minden feltétel teljesüljön.

José Manuel Barroso az Európai Bizottság elnöke világossá tette, hogy a tárgyalásoknak folytatódniuk kell, és felszólította a tagállamokat, hogy ne hozzanak végleges döntést a kérdésben, amíg a tárgyalások le nem zárulnak. Romano Prodi volt Bizottsági elnök kijelentésére reagálva Brok egy „Harmadik Utat” javasolt. Brok

szerint megoldást jelentene, ha Törökország bármilyen politikai területen „beléphetne” az EU-ba, de nem venne részt az intézmények munkájában.

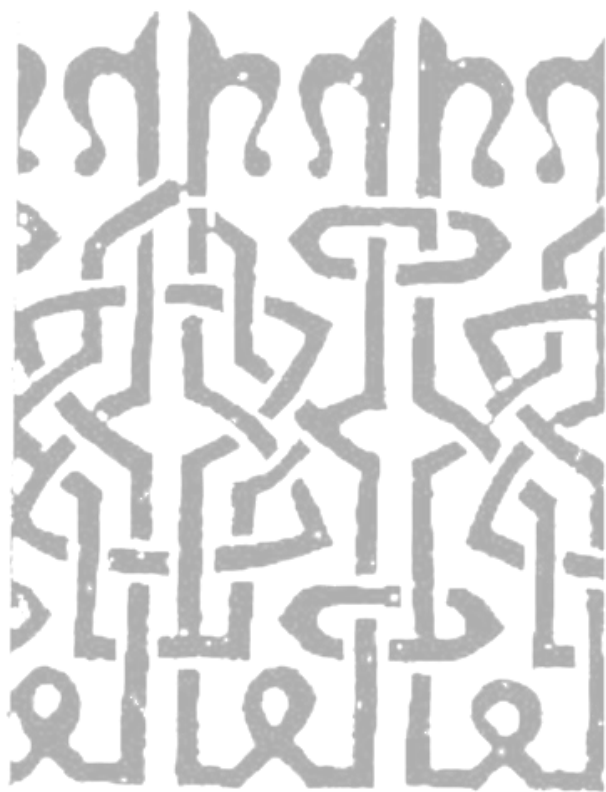
Olli Rehn bővítési biztos az *EurActiv*nak adott interjújában elmondta, hogy „az európai állampolgárok támogatása kulcsfontosságú minden EU politikaterület esetén”. „Ezért lehet a kommunikáció a bővítési politika sarokköve” – magyarázta. A biztos hozzátette: „Törökország csatlakozása nem a jelen kérdése, és nem automatikus folyamat. Hosszú és néhol nehéz utazás lesz, amely jelentős változásokat fog elindítani Törökországban”. Rehn szerint az európai állampolgároknak majd ennek az átalakult országnak a csatlakozásáról kell véleményt alkotniuk.

Egy 2007. márciusi bővítési konferencián Brüsszelben, Rehn elmondta, hogy az EU a bővítésnek köszönhetően „erősebb és befolyásosabb szerepet kapott a globális kérdésekben” és ez csak tovább folytatódna, ha Törökország is belépne a blokkba. „A méret igenis számít”, tette hozzá, utalva Törökország 70 milliós lakosságára. Ugyanakkor hangot adott annak az aggodalmának, hogy felkészült-e az EU egy ekkora és ennyire elmaradott ország befogadására, hiszen amennyiben Törökország csatlakozik, az Uniós támogatások kétharmada ide fog áramlani.

„Az EU túl korán nyitotta meg a tárgyalásokat Ankarával, ez okozta a törökök kiábrándulását. Ezt megelőzhetjük volna, ha három évvel ezelőtt egy megfelelően végiggondolt bővítési stratégiát kezdünk el megvalósítani. Mivel ezt elmulasztottuk, az Uniónak most sürgősen szüksége van egy stratégiára, amely közelíti is Törökországot az EU-hoz, ugyanakkor nem fenyegeti az Unió politikai projektjét” – mondta egy néppárti német EP képviselő. Az Európai Parlament EU–Törökország közös bizottságának brit liberális alelnöke, Andrew Duff szerint négy olyan politikai vonal él ma Törökországban, amelyek nem férnek bele az EU által megkívánt fejlődő és polgári Törökország képébe: az *ultranacio-*

nalisták, a kemalisták, a szeparatista PKK és az iszlám fundamentalisták.

Senem Aydin, az Európai Politikai Tanulmányok Központjának (Centre for European Policy Studies – CEPS) kutatója, Törökország-szakértő szerint „túl lassan” haladnak a tárgyalások, ugyanakkor hozzáteszi, hogy ez nem csak az EU hibája. Törökország több ízben nem teljesítette a kötelességeit, ami a tárgyalások csúszását eredményezte. „Amikor Törökország tesz egy lépést előre, csak azért teszi, hogy kettőt léphessen hátra” – nyilatkozta Aydin az EurActivnak.

A csatlakozás megítélése a török közvéleményben

Reccep Tayyip Erdoğan török miniszterelnök 2002-ben lépett hivatalba azzal az ígérettel, hogy 3 évvel a hivatalos tagjelöltté nyilvánítást követően, az EU-ba vezeti az országot, a fejlett európai országok közösségébe.

Az előcsatlakozási tárgyalások hivatalosan 2005 októberében kezdődtek és várhatóan 10-15 évig is eltartanak majd. A legtöbb európai vezető hangsúlyozza, hogy a tárgyalások „nyitott végűek”, vagyis nincsenek határidőhöz kötve és nem jelentik Törökország automatikus csatlakozását.

Mióta Törökország hivatalos tagjelölt státuszt kapott, a közvélemény is szerepet játszik a tárgyalások menetében. Az EU tagállamainak többségében az állampolgárok nagyon kritikussá váltak a török csatlakozással szemben, ezzel, egyidejűleg pedig a törökök is kételkedni kezdtek az EU szívélyességében. A törökök csatlakozását övező európai szkepticizmus erősen visszahat a török lakosságra, akik amúgy is növekvő bizalmatlansággal fordulnak az Európai Unió felé.

A teljes török társadalom körében a csatlakozásra adott válasz mára már nem egyértelmű. A 2002-ben készített felmerések még azt mutatták, hogy akkor a törökök legalább hetven százaléka volt a csatlakozás mellett. A kisebbségek között ez az arány még magasabb, a kurdok 95 százaléka mondott igent a csatlakozás szükségességére. A török népben fel sem vetődött kultúrája elvesztésének a lehetősége, hogy a török identitás eltűnhet Európában. Ez pontosan ellentétes reakció Európához képest. Azonban ezek az adatok mára jelentősen átalakultak, ami a csatlakozási tárgyalások elkez-

dése körüli huzavonának és a 2006 őszén kiadott európai parlamenti és európai bizottsági jelentéseknek tudható be.

Úgy tűnik, mintha a törökök elvesztették volna az EU-ba vetett bizalmukat. Valójában, amióta 2005 októberében hivatalosan megindultak a csatlakozási tárgyalások – amit nagy felhajtással ünnepeltek Törökország-szerte – drámaian lelassult a kormány által megígért reformok végrehajtása, amely csak részben fogható az EU-csatlakozást támogatók arányának csökkenésére.

A 2006 második felében elkészített közvélemény-kutatások adatait vizsgálva: a török társadalomban nagyon megerősödött az eurószepticismus és a korábbiakhoz képest teljesen új mintát mutat a társadalom percepciója az EU-ról. A 2006-os felmérés azt mutatja, hogy a törökök immár csak fele szavazna a csatlakozásra egy hipotetikus referendumban. A szkeptikusok növekedését az is mutatja, hogy a megkérdezettek 38 százaléka mondja azt, hogy Törökországot sosem fogja felvenni az Unió, míg a hosszú távú csatlakozás csak 37 százalékat kapott. Ezek jelezhetnek csak átmeneti frusztráltságot, viszont egy, az EU számára veszélyes tendenciára is utalhatnak. Félő ugyanis, hogy a kétértelmű viselkedés az Unió részéről elidegenítette a törökséget, mely hosszú távon az integrációs hajlandóságot is befolyásolhatja. Európa lakossága félelmeket táplál Törökország csatlakozásával szemben.

Az európai társadalmak mikro szinten úgy érzékelik a törököket, mint bevándorló idegeneket. Az EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) által 2005 márciusában megjelentetett felmérés az európai társadalmak növekvő idegenellenességét vetíti előre. A multikulturális Európa képe e szerint már korántsem annyira vonzó lehetőség a felvilágosult, liberális demokráciák állampolgárai számára. A régi 15 EU országban a megkérdezettek 60 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy: „Van határa annak, hogy a társadalom hány más fajta embert, vallást vagy kultúrát képes befogadni.” Felvetődik a kérdés, hogy ez azt jelenti-e,

hogyan Európa kapuja bezáródik? A csatlakozási tárgyalások 2005. október 3-án megkezdődtek az Unió és Törökország között. A döntést a tagállamok vezetői hozták meg, így az nem tükrözi a mögöttük lévő társadalmak véleményét. Annál inkább szükséges viszont figyelembe vennünk, hogy Franciaország és Hollandia népszavazásban elutasította az *alkotmányos szerződést*, melyet részben a török csatlakozás ellenzésének is betudhatunk. A nyugat-európai társadalmak félelmeihez a 2005 őszen kibontakozó franciaországi zavargások is hozzájárulhattak. Bár az eseményeknek nem volt köztük a török kisebbségekhez, a bevándorlóktól való félelem megnövekedett a zavargások következtében. Az EU, mivel demokratikus berendezkedésű államok alkotják, jelentős nehézségekkel kell, hogy szembenézzon, ha ez a tendencia folytatódik.

A legnagyobb félelmek és viták ugyanis a körül bontakoztak ki, hogy a már most is sokmilliós muszlim közösség mennyivel fog növekedni az egyes nyugat-európai országokban, ha egy 80 milliós török állam is belép – amelynek demográfiai növekedése ráadásul a fejlődő országokhoz hasonló tendenciát követ – és ez által könnyebbé válik a határokon való átjárás. Bár meg kell jegyezni, hogy felmerülnek olyan vélemények is, hogy a török népesség Európába vándorlását pont a csatlakozás és az azzal együtt járó biztonságérzet csökkentheti le. Az 1935 és 2004 közötti több tízmilliós növekedés korántsem tekinthető elhanyagolhatónak.

Az Eurobarometer 2007. őszi felmérése szerint a törököknek csupán 49 százaléka tartja továbbra is „jó dolognak” Törökország csatlakozását az Unióhoz, de még mindig majdnem kétszer annyian vannak, mint azok, akik „rossz dologként” értékelik a csatlakozást (25 százalék).²⁷⁸

---

²⁷⁸ Összehasonlításképpen: Ugyanerre a kérdésre Horvátországban a lakosság 35, Macedóniában pedig 76 százaléka válaszolt támogatólag, vagyis tartja „jó dolognak” országa jövőbeni EU-tagságát.

A törökök leggyakrabban azt a kérdést teszik fel maguknak, hogy miért kellene az országnak bonyolult reformokat végrehajtani, hogy az EU kedvében járjon, mikor maga az Unió sem szeretné, ha Törökország csatlakozna. Tavalý, csak a törökök 26 százaléka vélte úgy, hogy az ország valaha EU-taggá válik majd – mutatott rá a *German Marshall Fund* felmérése.

Az EU-ról alkotott kép is romlik

2007 júniusában arról kérdezték a török lakosságot, hogy mely ország felé fordulnak „baráti érzelmekkel”. A *Transatlantic Trend* felmérése szerint többen kedvelik Iránt, mint az Európai Uniót. Egy 0-tól 100-ig terjedő skálán az EU csak 22 pontot kapott, ami 2006-hoz képest 20 pontos visszaesést jelent. Ráadásul a törökök többsége (54 százalék) úgy vélte, hogy „nem kívánatos”, hogy az EU vezető szerepet töltsön be a világpolitikában.

Ennek ellenére a 2007. augusztusi választásokon a törökök a két legnagyobb EU-párti pártnak, az EKP-nak és a CHP-nak szavaztak döntő bizalmat, és ezzel biztosították a két párt kétharmados többségét a török parlamentben. Erdoğan AK Pártja a szavazatok 47 százalékát szerezte meg – a 2002-es 34 százalékkal szemben –, ami arra enged következtetni, hogy a törökök még nem veszítették el teljesen az EU-ba vetett reményüket.

A lakosság véleménye mellett felsorakoznak török vezető politikusok állásfoglalása²⁷⁹

Ali Babacan török külügyminiszter és az EU-val folytatott tárgyalások vezetője szerint a török közvéleményt erősen alakítják „bizonyos negatív megállapítások”, melyek főképpen Franciaországból érkeznek. Babacan szerint a török állampolgárok úgy érzik ezáltal, hogy „nemkívánatosak” az EU-ban.

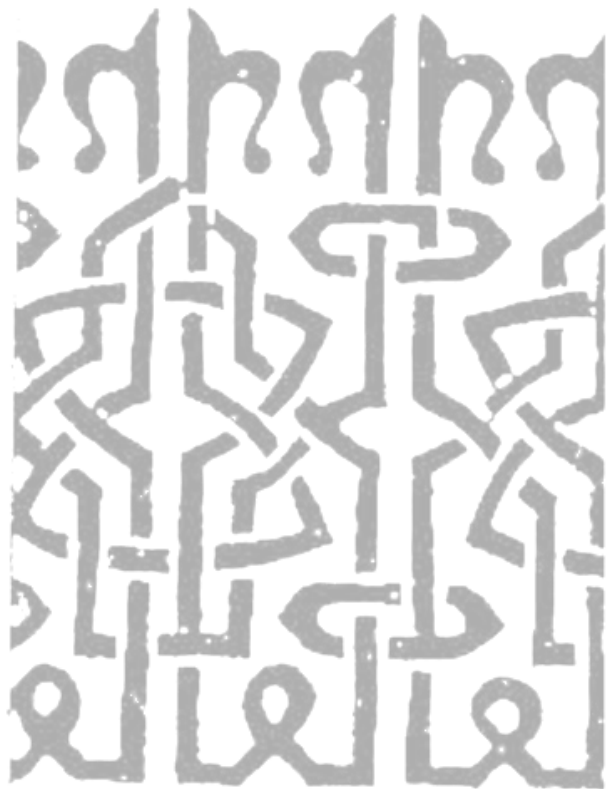
---

²⁷⁹ Euractive.

- A külügyminiszter figyelmeztetett, „ha az EU-tagság már nem lesz cél Törökország számára, akkor a reformok megvalósítása is akadályokba ütközik majd”. Babacan ezért sürgette Franciaországot, hogy járuljon hozzá a török csatlakozáshoz a soros elnöksége alatt.
- A török EU ügyekért felelős főtítkár, Musztafa Oguz Demiralp ugyanezen érveket hozta fel. Véleménye szerint gyengíti a törökök EU-ba vetett bizalmát, hogy az EU vezetői a tagság helyett csupán „kiváltságos partnerséget” ajánlanának Törökország számára, és ennek okaként az ország népességének számát, földrajzi helyzetét és kultúráját nevezik meg.
- Demiralp ugyanakkor rámutat, hogy a török közvélemény inkább „bizalmatlan, mint pesszimista” az EU-tagsággal szemben.
- Dr. Bahadır Kaleagasi a vezető török üzleti szövetség, a TUSIAD képviselőjében az EurActiv-nak úgy nyilatkozott, hogy a csatlakozási tárgyalások túl lassan haladnak. Kaleagasi az EU-t okolja, ami miatt Törökországban egyre inkább kezd eluralkodni egy euroszkeptikus hangulat.
- Sajnálatait fejezte ki, hogy Törökország potenciális tagsága „nem élvez prioritást a nemzeti politikai napirendeken” és úgy véli, hogy információs és kommunikációs kampányra lenne szükség annak érdekében, hogy bemutassák a török csatlakozás előnyeit az európai állampolgárok számára.
- Sokáig Franciaország és Ausztria voltak a török csatlakozás legfőbb ellenzői. Bár Sárközy sokáig hangoztatta azon véleményét, hogy „Törökországnak nincs helye az Európai Unióban”, a soros francia elnökség idejére ez az álláspontja felpuhult és biztosította a török kormányt, hogy a csatlakozási tárgyalások az elnökség ideje alatt is folytatódnak.
- Törökország támogatót nyert a mostani francia külügyminiszter Bernard Kouchner személyében, aki úgy nyilatko-

zott, hogy ha rajta múlna, a tárgyalások jóval nagyobb ütemben haladnának előre.

- Ausztriában továbbra is erősek a török csatlakozást ellenző hangok. 2008. augusztus 23-án a német Frankfurter Allgemeine hasábjain megjelent interjúban Ursula Plassnik, osztrák külügyminiszter ugyanis elmondta, amennyiben az Unió Törökország csatlakozása mellett dönt, Ausztria népszavazást ír ki a kérdésben. A jelenlegi közvélemény-kutatások szerint ez, pedig felér egy vétóval.

Törökök Németországban: társadalmi kirekesztés vagy integrálódás?

XX. század második felében – a globalizáció hajnalán – az „új világ rendje” kifejezés megváltozott értelmet kapott Európában. A helyzet annyiban fordított, mint hajdanán, hogy míg a kolonizáció idején az európaiak hódították meg az Újvilágot, addig napjainkban Európa válik a modern népvándorlás elsődleges céljává, olyan társadalmi problémák mellett, mint a demográfiai kihívások vagy a belső-külső migráció, melyek alapján változtatják meg a nyugat-európai társadalmi struktúrákat.^{LII}

Jelen fejezetben arra keresünk választ, hogy a migrációt kiváltó, közvetett, illetve közvetlen mozgatórugókon túlmenően mi készítette a törökök százezreit hazájuk elhagyására. Majd új hazájuk valóban hazává változott-e, vagy milyen szociokulturális, integrációs, asszimilációs problémáktól terhes beilleszkedésük.

Nyugat-Európa ipari országai munkaerőigényük fedezése céljából, az 1960-as évek elején toborzásba kezdtek a Földközi-tenger menti országokban. A többnyire muzulmán vallású munkát keresők tömeges nyugat-európai bevándorlása a II. világháború után indított vendégmunkásprogramok szándékolatlan következménye. A barátságos politikusok és együtt érző bírák támogatásával a család-egyesítési programokat kihasználó külföldi munkások végleg Európában maradtak, noha eredetileg átmenetinek szánták ittlétüket.

Eltérően amerikai társaiktól, akik egy a bevándorlásra épülő, hatalmas országba érkeztek, az európai bevándorlók zöme csupán a II. világháború után indult meg Nyugat-Európába és ott apró – és kulturálisan egynemű – nemzetek soraiba próbált beilleszkedni.

Beáramlásuk számtalan befogadó ország számára új jelenség volt, és nem is mindenütt fogadták örömmel őket.

Az egymást követő hullámokban érkező bevándorlók, majd le-származottainak száma mára óriási lett. A legtöbb nyugat-európai or-száiban – Belgiumban, Franciaországban, Németországban és Hol-landiában – ma már a muszlimok alkotják a bevándorlók többségét, de az Egyesült Királyságban is a bevándorlók legnagyobb csoportja muszlim. Pontos számadatokkal azonban nehéz szolgálni, mivel a nyugati népszámlálások ritkán kérdeznak rá a vallásra. A becslések azonban az európai muszlimok számát jelenleg 15 és 20 millió közzé teszik, ez, pedig a lakosságnak mintegy 5 százaléka.

A rotációs jellegűnek gondolt munkaerő rekrutálásába Német-ország csak később, az 1960-as évek közepén kapcsolódott be, mert a berlini fal felhúzásáig „lehetősége” volt (keleti) német mun-kavállalók alkalmazására. Így a törökök tömeges „hivatalos” mig-rációja az 1960-as években kezdődött. Mindkét fél számára elő-nyös államközi szerződés szabályozta a ki-, illetve bevándorlást. A befogadó társadalom adott munkaszükségeit szolgáló bevándor-lók a két ország által 1961-ben aláírt első kétoldalú egyezményt követően jöttek Németországba. Törökország ebben az időszakban élte át a tömeges falusi elvándorlás időszakát. Ezt azonban nem a város húzóereje váltotta ki, hanem sokkal inkább a mezőgazdaság-ban végbemenő birtokkoncentrációs folyamatok, melyek töme-ges munkanélküliséget, falusi elvándorlást eredményeztek. A város felszívó hatása azonban valójában nem érvényesült, ugyanis a fenti folyamat egybeesett az ipari-műszaki forradalommal, a gépi nagy-ipar megteremtésével. Az ipari termelés bővülése azonban nem járt arányosan a munkahelyek számának gyarapodásával.

Így a városba áramló munkanélküliek számára kiutat jelentett a németországi munkalehetőség. Így a Németországba irányuló „hiva-talos” migráció valójában a munkanélküliség kiváló lecsapolási csa-tornájának bizonyult. De a vendégmunkások kötelező hazautalásai a

török kormány számára igen jelentős konvertibilis valuta bevételt jelentett, és valójában ez volt az a tétel, ami a fizetési mérleget „víz felett” tartotta.

Német oldalról is fontos volt a vendégmunkások betelepítése, hiszen a II. világháború hatalmas emberveszteségeit pótolta. Erre annál is inkább szükség volt, mert ekkor élte át a kapitalizmus az „aranykorát”, a gazdaság soha nem látott méreteken fejlődött, bővült, kialakult a fogyasztói társadalom.

Így a bevándorlási hullám az 1950–1960-as években kezdődött és a mai napig is tart. Kezdetben természetesen a bevándorlásnak csak az előnyei váltak láthatóvá, de még nem vetette előre árnyékát az a sokrétű társadalmi probléma, amivel ma Nyugat és ezen belül természetesen Németország is szembesül. Az 1970–1980-as években vendégmunkásként érkező törökök jó része ma vállalkozó, akiknek üzlete 2005-ben 29,5 milliárd euró értékű eladást produkált. A törökök európai jelenlétéről az évezred elején, az alábbi táblázat ad képet.

8. táblázat: Törökök az EU tagállamaiban, 2003

	Összesen	Török állampolgár	EU honosított
	(ezer fő)		
Németország	2642	1912	730
Franciaország	370	196	174
Hollandia	270	96	174
Ausztria	200	120	80
Belgium	110	67	43
Nagy-Britannia	70	37	33
Dánia	53	39	14
Svédország	37	14	23

Forrás: EU report, 2004

A németországi muszlimok számát 2007-ben 3,2 millióra becsülik. 50 ezer a német áttértek száma, amiből a törökök képviselik a kétharmados többséget.²⁸⁰ Jelenleg mintegy 1,9 millió török él Németországban. Noha a legtöbb török vendégmunkásként érkezett, a németországi török bevándorlók ma már nem alkotnak homogén csoportot. Csoportjuk a német társadalomnak csaknem minden rétegében képviseli magát és részben integrálódott a gazdaságba is, bár ez utóbbi nagyon sok kérdést vet fel. 35 000-nél több üzletet vezetnek Németországban törökök és a 120 000-et is meghaladja az ezekben foglalkoztatottak száma.

A bevándorlás kezdeti, egyértelműen pozitív következményei mellett hamarosan nyilvánvalóvá váltak a nagymértékű bevándorlásnak az őshonos lakosságra nézve negatív hatásai és következményei is.²⁸¹ Az őslakosság és a muszlim bevándorlók közötti problémák sokrétűek. Mindenekelőtt az okozta és okozza a problémát, hogy a muszlim kisebbség demográfiai mutatói az őshonos lakosokéhoz képest teljesen ellentétesen alakulnak.

Míg az őshonos népesség jó esetben is csak igen kis mértékben növekszik (de sok helyütt már csökken), addig a muszlim kisebbség növekedési üteme igen jelentős.²⁸² Ezt a létszámot a jóléti állam már egyre kevésbé képes kezelni, ami gazdasági és szociális problémákat okoz. A jóléti állam modelljének fokozódó működési

---

²⁸⁰ Rostoványi Zsolt: Az Iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága. In: Corvina Kiadó, Budapest, 2004, p. 372.

²⁸¹ Béres János – Tóth András: Muszlim radikalizmus Európában. In: A katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa, 2007/2., pp. 44–45.

²⁸² Nemcsak a demográfiai mutatói rosszabbak az őshonos lakoságnak, de a korösszetétele is sokkal kedvezőtlenebb, mint a muszlim bevándorlóké. Brüsszelben, az EU „fővárosában” 2003-ban az újszülöttek 57%-a muszlim volt. Vidino, Lorenzo: No Safe Heaven. Belgium ought to look within. 2007. 10. 22. In: <http://www.nationalreview.com/script/printpage.p?ref=/comment/comment-vidino062503.asp>

zavarai – amely helyzetért sokan a vendégmunkások tömegét tették felelőssé – az őshonos lakosság körében idegengyűlöletet váltott ki.

A demográfiai problémakör mellett számos más ellentét is terhelte az őshonos európaiak és bevándorló muszlimok közötti viszonyt. Ilyenek például a civilizációs különbségek, ami az egyén helyzetét illető nyugati és iszlám civilizáció különbözőségében nyilvánul meg. A nyugati civilizációban az individualizmus áll a központi helyen, az iszlám civilizációban a kollektívizmus, a közösséghez való tartozás határozza meg az egyén helyét, értékét a társadalomban. Ebből is következik, hogy a közösséghez tartozó muszlim bevándorló sokkal kevésbé képes az új hazája társadalmába integrálódni, mintha individuumként dönthetne a sorsáról.

A következő fontos kulturális ellentét a vallás jellege. Az iszlám vallás az egyén életének minden területére kiterjedő totalitásával, szabályozási igényével gyakran ütközik a nyugati szekuláris gyakorlattal, ami az iszlámmal ellentétben kifejezetten törekszik arra, hogy a politikát és a vallást különválassa. Az őshonos lakosság nehezen tolerálja az iszlám hagyományok ilyen mértékű befolyásoló szerepét és ebből a konfliktusból származnak a „fejkendő-ügyek”²⁸³, amelyek valójában csak a jéghegy csúcsaként szimbolizálják a két kultúra különböző elveinek napi ütközését.

A nyugat-európai bevándorlások első szakaszában, az 1950-es évek végétől az 1980-as évek közepéig mindazok a társadalmi feszültségek, melyek a modern nyugat-európai országokban, így a Német Szövetségi Köztársaságban is generálódtak, még nem mani-

---

²⁸³ Franciaországban (de Németországban is) máig ható konfliktusokat eredményezett a muszlim lányok iskolában történő fejkendőviseletének engedélyezése: 1989 októberében egy francia középiskolában három muszlim diáklánynak megtiltották, hogy az órákon fejkendőt viseljenek. Az ügyből országos vita bontakozott ki, végül az Államtanács elvi állásfoglalásában az oktatási intézmények hatáskörébe utalta a vallási megkülönböztetők viselésének engedélyezését. In: <http://www.karpatinfo.net/article12763.html>, 2006. 02. 06.

fesztlódtak, hanem látens módon voltak jelen a modern ipari társadalmakban, ezek a konfliktusok semmiképpen sem jelentek meg olyan formában, mint amivel az ezredfordulón szembesülnek a befogadó államok.

Sajátos módon ugyanis az integrálódási, asszimilációs problémák nem a bevándorlók körében, hanem a következő generáció esetében jelentkeznek. Itt tudatosul ugyanis a gyökértelenség, a „sehova nem tartozás” érzése. Hiszen nincs már meg a kötődés az anyaországhoz, a befogadó országot nem tekintik hazájuknak, és bár a nyelvi korlát számukra már nem létezik, az etnikai jegyek azonban árulkodóak.

A jóléti állam által nyújtott nagyfokú társadalmi, anyagi biztonság és a lényegében elhanyagolható munkanélküliség össztársadalmilag elnyomta a bevándorlók, a vendégmunkások integrációs problémáit. Az 1960-as években megteremtett jóléti modell, a gazdasági virágzás segítette elő Nyugat-Európában a bevándorlók látványos integrálódását és asszimilációját. A jóléti modell perspektívát tudott nyújtani nemcsak a születőben lévő „új” Európának, hanem a korábbi gyarmatokról, valamint Törökországból jött nagyszámú, elszegényedett vendégmunkásnak is.²⁸⁴

Az a modell, melyet a szakirodalom „jóléti társadalomnak” hív, csak úgy tudta magát fenntartani, ha nagyszámú, folyamatos olcsó munkaerő – a Szövetségi Köztársaság esetében Törökországból – áramlott be Nyugat-Európába.

Az 1960-as évektől az első olajválságig a munkanélküliség 4% alatt volt, majd az 1970-es évek közepétől, a gazdasági recesszió hatására, ez a szám egyes országokban elérte a 8%-ot, míg az Egyesült Királyság esetében a 9%-ot.

---

²⁸⁴ Magyaránú elvándorlási hullámot indítottak el később a politikai vagy etnikai okok, például a délszláv konfliktus.

Az alacsony munkanélküliségi ráta Európában – és így Németországban is – az 1970-es évek közepéig, az olajválságig tartott. Az állam szociális modellje – a teljes foglalkoztatottság mellett alacsony infláció – lényegében véget ért az 1970-es évek végére. A mai napig szenvednek az OECD országok a folyamatos, magas munkanélküliségtől. Az 1980-as évek óta próbálnak olyan gazdasági modellt elindítani – teljes foglalkoztatottság mellett, alacsony infláció, a bérinfláció kordában tartásával –, ami az 1960-as évekhez hasonlóan sikerrel oldotta volna meg a munkanélküliség és ezzel együtt az infláció problémáját, majd ennek közvetett hatásaként a bevándorlók munkaerőpiacon való elhelyezkedését. Törökország esetében a *migráció*, a kivándorlás fő indítéka a munkanélküliség, s az 1950-es évektől a mai napig tart. A befogadó társadalmakban az „úttörő” migránsoknál, valamint még „második” generációhoz tartozó vendégmunkásoknál is a beilleszkedés az 1960-as években nem jelentett különösebb problémát. Természetesen ebben az időben is voltak társadalmi feszültségek, de ezek megmaradtak perszonális szinten, nem voltak jelen a mindennapi társadalmi kapcsolatokban. Ez az állapot sajnos idővel megváltozik, amikor ezeket a társadalmi rétegeket is eléri a gazdasági recesszió káros hatásai. Természetesen a bevándorlók asszimilációs mechanizmusai a kezdetektől sem voltak zökkenőmentesek, amit a gazdasági, valamint a társadalmi miliővel és a Német Szövetségi Köztársaság ideiglenes fogadókészségével lehet magyarázni. Az első bevándorlók többsége számára az integráció sikeresnek tűnt, de megmaradt az idegenség érzése mind a bevándorlók (törökök, jugoszlávok, olaszok) mind a befogadó országok lakossága között. Ez az idegenség egyik fő oka egyfelől a nyelvi különbözőségekre, másfelől vallási okokra vezethető vissza (pl.: a törökök iszlám vallási háttere,

amely jelentősen különbözik más, pl. dél-európai bevándorlók kulturális hátterétől).²⁸⁵

A vendégmunkás-probléma eszkalálódásának kiindulópontja az 1973-as olajválság és a gazdasági visszaesés. Az 1970-es évek elején elrendelt munkaerőtoborzási-stopnak az eredeti célkitűzéssel szemben (az idegen munkaerő számának csökkentése) ellentétes következményei lettek.

Tovább növelte a feszültséget és a helyzet ellentmondásosságát, hogy a helyben maradó munkaerőt gyakran követte a toborzási stopig a kibocsátó országban maradt család. Mint már fentebb említettem, jelentős különbség van a mediterrán országokból, illetve Törökországból és a gyarmatokról érkezett munkavállalók visszaköltözési hajlandóságai között, míg a mediterrán országokból jövő munkavállalók visszamentek szülőhazájukba, ezzel ellentétben a gyarmatokról, valamint Törökországból beáramlott munkaerő száma nem csökkent; így a nem EK-ből származó külföldiek száma az 1970-es években viszonylag stabil maradt a befogadó országokban.

A jóléti állam válsága azonban Németországban is azt eredményezte, hogy már nem volt szükség további munkaerőre a gazdaságban. A Szövetségi Köztársaságban is meg akarták akadályozni a további beáramlást Törökországból, valamint abban bíztak, hogy az 1960-as években idejött vendégmunkások, a gazdasági recesszió hatására megjelent munkanélküliség miatt, visszamennek szülőhazájukba. Ezzel szemben sok török munkás hazatérési szándéka egyre későbbre és későbbre tolódott és végül a többség a befogadó országban történő letelepedés mellett döntött.

Három szakaszt különíthetünk el, amelyek egyben jól mutatják a gazdasági változásokat. Az első: 1961–1975 a jóléti állam aranykorában meredeken emelkedik a külföldi bevándorlók száma Németországban, akik főként török és jugoszláv, illetve olasz vendégmun-

---

²⁸⁵ Fehmi Dzsihangir: A Török Köztársaság fél évszázada. Kossuth Kiadó, 1974

kások köréből adódtak. A második korszakban: 1975–1985 – a jóléti állam válságának időszakában enyhe hullámváltozás mutatkozik, amit főként az olasz és a jugoszláv vendégmunkások számának változásai okoznak. Végül az 1985–1995 közötti időszakban ismét meredeken emelkedik a bevándorlók száma, akik a keleti blokk, valamint a délszláv háború által sújtott országaiból vándoroltak ki.

A törökök elsőrendű célállomása Németország. A portugálok, észak-afrikaiak Franciaországba mentek. A liberális szabályozású bevándorló politika a hetvenes évek elejéig tartott, amikor Svájc (1970), Svédország (1972), Németország (1973) és Franciaország (1974) leállította a munkaerő toborzást. A munkaerő toborzás az olajválságot követően már fel sem merült a döntéshozókban.

A munkaerő rekrutálás kezdeményezői abból indultak ki, hogy a vendégmunkások néhány év eltelte után hazatérnek. Csak a svéd kormány szánta el magát bizonyos idő után tervszerű, állami szociális intézkedésekre: a munkaerő piacra felvettek számának korlátozására, a társadalmi integráció támogatására a nyelvi és tájékoztatói kurzusok révén, illetve három év elteltével kommunális választójog biztosítása, végül, pedig öt év után a teljes egyenjogúsításra. (Később a sajátos kulturális tradíciók bizonyos szintű megőrzését is támogatták.) A svéd bevándorlás politikát ma az egyenlőség, a választási szabadság és az együttműködés megvalósulásának tartják. Más országokban is biztosítottak néhány szociális és gazdasági jogot az idegen munkaerő számára, de ott ez hosszú ideig nem vezetett átgondolt integrációs vagy bevándorlás politikához. Ellentmondásos viszony alakult ki az integrálási és a visszaintegrálási szándék között.

A „maradási szándék” az 1970-es évek elejétől figyelhető meg, akkor, amikor az olajválság miatt keletkezett konjunkturális visszaesés miatt már nem kellettek a vendégmunkások, akik ennek reak-

ciójaként családtagjaikat²⁸⁶ kihívták az új hazájukba. Majd ennek hatására jelent meg a láncmigráció, amikor már nem csak a szűkebb család, rokonság hagyja el szülőföldjét, hanem a migránshoz tartozó további barátok, ismerősök.

Nemcsak a törökök esetében, hanem a Nyugat-Európában lévő vendégmunkások migrációs történetét végigkísérve is kitűnik, hogy a vendégmunkásokkal való társadalmi konfliktus lényegében a jóléti államok leépülésével, átalakulásával kezdődött. Németországban a szociális állam leépülése mellett az újraegyesítés által bekövetkezett nagy állami infrastrukturális kiadások, mely a szociális, valamint a munkahely-teremtési kiadások terhére valósult meg. Emellett a volt NDK-ból érkezett új munkaerő is csökkentette a migránsok elhelyezkedési esélyeit és ezen keresztül az integráció, asszimiláció sikeres valószínűségét.

A muszlim bevándorlók máris több látható nyomot hagytak Európán. A bevándorlás nemzetbiztonsági szempontból is rendkívül érzékeny pontokat érint, de ezen felül, még egy sor gazdasági és demográfiai kérdést is felvet. Nevezetesen azt, hogyan lehet megbirkózni a látványosan öregedő lakosság miatt keletkező problémákkal; hogyan lehet fenntartani a társadalmi kohéziót, miközben a kereszténység visszaszorulóban van, a szekularizmus és az iszlám, pedig előretör. Vajon az EU gyakorolja-e a szuverenitást a határok és az állampolgárok felett, és mi történik, ha a 70 milliós muszlim Törökország is csatlakozik hozzá? Ráadásul az európai mudzsahedinek nemcsak az Óvilágot fenyegetik, hanem az Egyesült Államokra is közvetlen veszélyt jelentenek. Eltérően tehát az amerikai muszlimoktól, akik földrajzilag szétszórt területeken, egyes etnikai környezetben és általában jómódban élnek, az európai muszlimok saját honfitársaikkal egy csoportban, sivar enklávékba

---

²⁸⁶ Ebben nagy szerepet játszott az a tény, hogy Németországban is kiterjesztették a családi pótlékot a bevándorlók gyerekekre is.

tömörülnek: az algériaiak Franciaországban, a marokkóiak Spanyolországban, a törökök Németországban és a pakisztániak az Egyesült Királyságban.

Az első olajválság óta Nyugat-Európának a mai napig – láthatóan – nem sikerült megfelelő szociális, oktatási, gazdasági alternatívát nyújtani a gyökértelessé vált harmadgenerációs migránsok számára. Gondoljunk csak a folyamatos franciaországi, illetve németországi külvárosi konfliktusokra, melyek szereplői a gyarmatokról érkezett harmadik generációhoz tartozó munkanélküli vendégmunkások.

Amikor ezek a körülmények az 1990-es évek végén napfényre kerültek, még az európai közvélemény liberálisabb elemeiben is egyre több kétség merült fel a bevándorlással kapcsolatban. Sokakat ingerelt, hogy a kormányok nemcsak képtelenek visszaszorítani az inszcuritét (ez a kódolt francia kifejezés a muszlim bevándorló közösségek soraiból kiinduló vandalizmus, bűnözés és gyűlöletbűnözés kombinációját takarja), de még a forrását sem tudják beazonosítani. Az állam képtelennek látszott kordában tartani a bevándorlást, a társadalom, pedig nem látszott hajlandónak integrálni a bevándorlókat. Néha az inga idegengyűlölő és rasszista irányba lendült vissza, máskor az emberek szembefordultak azokkal a politikusokkal, akik harmóniában élő, sokszínű közösségekről szöve multikulturális álmokat, feltűnően együtt éreztek az elnyomott kisebbségekkel, és felzárkóztatást szolgáló járandóságokat nyújtottak nekik.

Ma már azonban sok európai ezt az engedékenységet túlzottnak, sőt, egyenesen veszélyesnek tartja. A vallási tolerancia eme válfaja tette lehetővé a hamburgi terrorista sejt működését és a radikális iszlám hit elterjedését a német egyetemeken. Ma már az európaiak arra kérik a muszlimokat, hogy a vallási tolerancia erényét ők maguk is gyakorolják és alkalmazkodjanak az őket befogadó országok értékeihez.

Egy dolog viszont bizonyos: Európának ki kell dolgoznia egy működő integrációs politikát, már csak a terrorizmusellenes harc érdekében is. Ez azonban nem fog az egyik napról a másikra megtörténni. Az azonban még nem egyértelmű, hogy a felülről lefelé induló politikai lépések összhangban lesznek-e a társadalmi hangulatban bekövetkezett, alulról kiinduló változásokkal. Vajon európaiakká válhatnak-e a muszlimok úgy, hogy közben Európa nem engedje be őket a társadalmi és politikai köreibe? Ma úgy tűnik, hogy a teljes beolvasztásra tett kísérletek ugyanúgy csődöt mondtak Franciaországban, ahogy a szegregáció és a multikulturalizmus Németországban.

Nyugat-Európának valamint az Európai Uniónak a következő évtizedekben a legnagyobb kihívásai a szociális szféra területén a *demográfiai változások kezelése, a bevándorlók integrálása; a gazdasági szférában a nyugdíjrendszer fenntarthatósága, a termelés hatékonysága, az innováció mértéke.*

A közgazdasági elméletekben a migráció kizárólagos motivációja gazdasági okokra vezethető vissza. Másfelől a migrációval foglalkozó szociológiai megközelítések valamelyest próbálnak ellentmondani az egyoldalúnak vélt közgazdasági elméleteknek. Itt a főbb hangsúlyok inkább a társadalomban lejátszódó intézményi, valamint rejtett strukturális viszonyokra helyeződnek. Alaptételük, hogy a gazdasági motivációkon kívül vannak más, személyi, emocionális, strukturális magyarázó tényezők is a migrációra. A szociológiai megközelítések mindig nagyobb rendszerben, összetettebben kísérlik meg a társadalmakban lejátszódó folyamatokat értelmezni, figyelembe véve más társadalomtudományok által elért eredményeket (pl. pszichológia, közgazdaságtan, történettudomány), valamint törekednek a folyamatok „végigkísérésére”.

***A török létezés szociológiája:
gazdasági–kulturális–kapcsolati tőke***

A kezdetben kétkezi munkásként dolgozó, majd később előrelépő török bevándorlók eseteinek vizsgálata azt mutatja, hogy a társadalmi rend új pozícióiba kerülésük egyedi jellegzetességekkel, pontosabban anomáliákkal terhesen zajlik. Mobilitásuk sajátosságaira rávilágíthatunk, ha a társadalmi hierarchiában – a német társadalmi térben és az ottani török népességében egyaránt – betöltött helyzetüket vizsgáljuk.

A társadalmi térben betöltött pozíció alakítja azokat a sajátos elvárásokat és törekvéseket, melyek felé a társadalmi csoportok cselekvései irányulnak. E várakozások és törekvések, valamint a cselekvők szubjektív önértelmezése képezi az emberek stratégiáinak alapját.

Annak érdekében tehát, hogy a társadalmi csoportok gyakorlati tevékenységét és csoport specifikus életstílusát megértsük, azonosítanunk kell a társadalmi térben elfoglalt helyüket, a társadalmi tér struktúráját a rendelkezésre álló összes gazdasági, kulturális, társadalmi és kapcsolati tőke mennyiségét és összetételét.

A törökök által a német társadalomban elfoglalt társadalmi tér vizsgálata azt mutatja, hogy a *gazdasági tőke* tekintetében nincs jelentős különbség a török és a német munkások között. A németországi törökök csoportján belül ráadásul egyre nagyobb mértékű rétegződés figyelhető meg, és a török cégek és alkalmazottak növekvő száma a törökök egy része esetében felfelé irányuló gazdasági mobilitást jelez. Így, jóllehet, többségük még mindig munkás, a törökökről, mint homogén blokkot alkotó csoportról kialakított kép mára már érvényét veszítette.²⁸⁷

---

²⁸⁷ Die Ausländerbeauftragte des Senats adatai szerint (1991: 35) egyedül Berlinben mintegy 4000, törökök által irányított üzlet működik (többségében török éttermek, fűszerüzletek és utazási irodák) hozzávetőleg 10 000 embert (főként, de nem kizárólag törököket) alkalmaznak.

Kulturális tőkéjüket tekintve a németországi törökök helyzete összetett. A kulturális tőke legegyszerűbben mérhető formája az iskolai végzettség. Ezen a területen világosan látható hiányosságaik vannak. Míg a németek körében a befejezett szakképesítéssel rendelkezők aránya 69,3 százalék, a törökök és más bevándorló csoportok esetében ugyanez az arány 23,7, illetve 18,3 százalék. A Berlinben egyetemre beiratkozott törökök és németek százalékos arányában – 4, illetve 14 százalék – észlelhető különbség a törökök ilyen értelmű lemaradásának további megnyilvánulása.²⁸⁸

A szakképzésben részt vevő elsőéves hallgatóknak csupán 16,4 százaléka külföldi. Berlinben 1989-ben a német fiatalok 68 százalékaival szemben a külföldi fiataloknak mindössze 30 százaléka vett részt szakképzésben. Az iskolaelhagyók 20 százaléka külföldi. E csoport 31,4 százaléka egyáltalán nem rendelkezik diplomával, míg a németek esetében ugyanez az arány 11,2 százalék. Noha a németországi törökök iskolai végzettsége fokozatosan emelkedik, kulturális tőkéjük szempontjából még mindig egyértelműen hátrányban vannak a németekhez képest.²⁸⁹

Az állampolgárság ugyancsak a *kulturális tőke* intézményesült formájaként értelmezhető. Nem egyszerűen bizonyos törvényes és politikai jogoknak szükséges feltétele: az állampolgársággal való rendelkezés befolyásolja az egyénnek a társadalom egészében elfoglalt helyzetét.

Azzal, hogy a törökök elenyésző arányban szereznek német állampolgárságot és iskolai képesítéseik viszonylag gyengék, pozíció-

---

²⁸⁸ Ebbe az adatba azok a törökök is beleértendők, akik tanulni jöttek Németországba. Tehát nem minden németországi török egyetemi hallgató munkásként Németországba érkezett törökök gyereke.

²⁸⁹ Ayse C. Cagolar (Pál Eszter fordítása): Törökök Berlinben: társadalmi kirekesztés és mobilitási stratégiák. Terebess, Ázsia E-tár, p. 3.

ik kulturális tőkéjüket illetően a német társadalom más csoportjaihoz képest rosszak.²⁹⁰

A török bevándorlók legszembetűnőbb hiányossága mindazonáltal társadalmi és *kapcsolati tőkéjüket* tekintve észlelhető. Az egyén társadalmi tőkéjének mennyiségét a kapcsolatháló mérete, a mobilizálható kapcsolatok száma és e kapcsolatok társadalmon belüli hatékonysága határozza meg. A törököknek hatékony kapcsolathálójuk van saját csoportjukon belül, ennél azonban kevesebb és kevésbé hatékony kapcsolatokkal rendelkeznek a török bevándorló közösségen kívül. A törökök más külföldiekhez képest is ritkán kerülnek kapcsolatba németekkel.

Érdekes módon ettől a másodgenerációs török fiatalok helyzete sem sokban tér el. Az idegenrendészet berlini felmérése szerint a mintába eső 1000 (16 és 25 év közötti) török 30 százaléka nagyon ritkán kerül érintkezésbe német fiatalokkal, 34 százalékuknak pedig egyáltalán nincs ilyen kapcsolata.

Ugyancsak említésre érdemes, hogy 1985 és 1991 között 11 százalékkal emelkedett azok száma, akik állításuk szerint nem kerülnek németekkel érintkezésbe, 1991 és 1993 között, pedig állandó szinten maradt ez az arány.²⁹¹

A kapcsolati tőke elégtelensége²⁹²

A kapcsolati tőke működése valójában egy hálózatot feltételez. A migráns hálózat olyan interperszonális kapcsolatoknak a láncolatát jelenti, amely a migránsok, korábbi migránsok és nem migránsok kö-

---

²⁹⁰ Állandó növekedése ellenére a németországi törökök közül német állampolgárságot megszerzők aránya (1992-ben 4,6 százalék) még mindig alacsony. In: Die Ausländerbeauftragte des Senats. 1993. 5.

²⁹¹ Die Ausländerbeauftragte des Senats. 1994. 18. adatai.

²⁹² Ayse C. Cagolar (Pál Eszter fordítása): Törökök Berlinben: társadalmi kirekesztés és mobilitási stratégiák. Terebess, Ázsia E-tár, p. 5.

zött szerveződnek a származási, valamint a célországokban, a rokonsági, barátsági kötelékekben és a kibocsátó, eredeti közösségekhez.

Ezek fokozzák a nemzetközi migráció valószínűségét, mert csökkentik a költözködés kockázatát és költségeit, és növelik a migráció várható nettó hozamát. Ha a migránsok száma elér egy kritikus számot, akkor a hálózatok terjedése csökkenti a mozgás korlátait és költségeit. Ez növeli a migráció növekedésének a valószínűségét, és újabb hálózatokat teremt. Az első bevándorlók még nem rendelkeztek társadalmi kapcsolatokkal, nekik költséges volt a migráció.

Az úttörő migránsok elindulása után az őket követő barátok és rokonok számára azonban lényegesen kisebb lett a migráció potenciális költsége. A rokonsági–baráti viszonyok természetéből következik, hogy valamennyi új bevándorló kapcsolatokat teremtett azokkal, akik már a célországban voltak. A migránsok természetesen összeköttetésben maradtak az otthoniakkal s így az otthonmaradtak jóval könnyebben tudtak migránsokká válni, mint az úttörő migránsok.

A németországi törököknek – a tőke különböző kategóriáit tartva szem előtt – a kapcsolati tőke területén a legnagyobb a hátrányuk. A kapcsolati tőke hitel, azoknak tulajdonított hatalom, akik megfelelő elismerésre tettek szert ahhoz, hogy maguk is oszthassanak elismerést. Az elismertség és a megbecsültség nélkülözhetetlen feltétele a kapcsolati tőkének. Míg a tőke egyéb formáinak van független objektívációja, legyen az pénz, cím, viselkedési attitűd vagy hajlam, a tőkének ez a formája csupán mások szemében létezik. Nem egyéb tehát, mint olyan gazdasági vagy kulturális tőke, amelyet egy társadalom elismer és megbecsül, s ezért különösen fontos.

Németországban a törökök társadalmi megbecsülése komoly fogyatékoságokat mutat. Még azok is a társadalmi megbecsülés hiányáról panaszkodnak, akik gazdaságilag már előreléptek és viszonylagos jólétben élnek. Megengedhetnék ugyan maguknak például,

hogy magas lakbért fizessenek és készek is áldozni erre, mégis sokszor évekig kell lakást keresniük. Meggyőződésük szerint török mi voltuk miatt kell problémákkal szembenézniük. Tudják, hogy pénzüikkel nem képesek hozzájutni a szerintük őket megillető javakhoz. Gyerekeiket nem engedik be a diszkókba, mert törökök.²⁹³

Világos számukra, hogy a társadalmi megbecsülés hiánya semmissé teszi a különböző területeken, például az üzleti életben vagy az oktatásban elért sikereiket. A kapcsolati tőke hiányában más tőkéjük értékét veszti. A törökök, a róluk szóló becsmérlő viccek, az ellenük irányuló támadások és inzultusok következtében még a külföldiek más csoportjain belül is sajátos helyzetbe kerültek: egyfajta kisebbségen belüli kisebbség lettek.²⁹⁴

Az a tény, hogy a törököket a külföldi kérdésem (Ausländerprobleme) belül is mindig kiemelkedő problémának tekintik, világosan jelzi, hogy a német társadalomban a törökökről kialakított kép igen negatív.

A helyzet ironiája, hogy a berlini fal lebontását követő bevándorlási hullám nyomán erősödő idegengyűlölet rövid időn belül a németországi törökök ellen fordult. 1992 augusztusában a rostocki menekültek elleni támadások után a közélet figyelme ismét a törökökre irányult, s megint őket kiáltották ki a társadalmi problémák legfőbb forrásának.²⁹⁵

Így nem meglepő, hogy a törökök voltak és a mai napig is ők a Rostock óta egyre gyakoribbá váló gyújtogatások fő célpontjai. Egy Berlinben végzett felmérés kimutatta, hogy a török fiatalok 93

---

²⁹³ Ez a fiatal törökök mindennapos problémája. A legtöbb berlini diszkóban nem látják szívesen vagy be sem engedik őket. Számukra ez lényeges konfliktusforrás.

²⁹⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy az iszlám és a kereszténység közötti vallási különbségekből eredő ellenségességnek jelentős a szerepe abban, hogy a németek és más nagyobb bevándorló csoportok a törököket egyaránt nemkívánatosnak tartják.

²⁹⁵ A Rostockban megtámadottak között érdekes módon nem voltak törökök vagy Törökországból érkezettek.

százaléka az idegenekhez – és különösen a törökökhöz való – el-lenséges viszonyt tartja a németországi élet legnagyobb hátrányá-nak.²⁹⁶ Ahelyett, hogy elismernék a németországi törökök sikereit, teljesítményeit és – másfelől – szenvedéseit, a közvéleményben ki-alakult negatív kép következtében elutasítják azokat.

Nemcsak a munkások vagy a sikeres vállalkozóvá lett korábbi munkások szenvednek a társadalmi elismerés hiánya miatt. A Né-metországban élő török művészek és írók hasonló elégedetlensé-güknek adnak hangot. Legfőbb sérelmük, hogy – etnikai – művé-szekként, írókként vagy szociális munkásokként kezelik őket, és hogy munkájuk értékelése a német művészekre és írókra vonatkozó kritériumoktól eltérő alapon történik. Elégedetlenségük forrása, hogy nem mint művészek és írók, hanem csak mint etnikai művé-szek részesülnek elismerésben. Az a tény, hogy a törököktől a né-met társadalom megtagadja a társadalmi elismerést, befolyásolja egymás közötti kapcsolataikat.

A csoportjukon belül létrehozott és kiépített hálózatok vizsgálá-ta során a németországi törökök belső rétegződésének hatását is fi-gyelembe kell venni. A bevándorlás korai időszakához képest egy-re nagyobb mértékben érzékelik az osztályok mentén kialakuló ta-gozódást. Fokozatosan ez váltja fel a vidéki/városi származás és az iskolázottság különbségein alapuló korábbi felosztást.

Bármilyen kapcsolati tőkével rendelkezzen is valaki törökként más törökök között, mindezt semmissé teszi a kapcsolati tőkének az az általános hiánya, mely a török kategóriához társul a német társadalomban. Ez a helyzet azután hozzájárul a társadalmi ellenőr-zésnek a németországi törökök körében megfigyelhető további gyengüléséhez. A török bevándorlók között presztízzsel és hírnév-

---

²⁹⁶ Die Ausländerbeauftragte des Senats, 1992: 10. felmérése.

vel rendelkezőknek nem sikerül azonos nemzetiségű társaik számára új, szignifikáns másokká válniuk.²⁹⁷

A hírnévnek és a presztízsnak tulajdonított jelentőséggel ellentétben, hogy a németországi törökök a presztízis javak mutogatására értelmetlenül találják németországi életüket. A kapcsolati tőke hiánya, amely minden török bevándorlót érint, a németországi törökök összes tőkéjének összetételét meghatározza.

A törökök elleni gyűlölet erősödése és az ellenük irányuló támadások egyre gyakoribbá válása a német társadalomban kizárja, hogy kapcsolati tőkéjük a közeljövőben növekedhessen. A törökök, akik tisztában vannak kapcsolati tőkéjük hiányával, azzal ugyancsak tisztában vannak, hogy e tőke növekedése azon múlik, sikerül-e szokásaikat a török kultúrától elválasztaniuk.^{LIII}

A megbecsülés hiánya abban a társadalomban, amelyben élnek, arra ösztönzi a németországi törököket, hogy e hiányt valamilyen módon kompenzálják. E tisztánlátás következménye, hogy egy részük megvet mindent, ami török, és a németeknél is németebbé igyekszik válni. A legtöbb németországi török azonban más alapot és vonatkoztatási csoportot keres kapcsolati tőkéje növeléséhez. Törökország a legkézenfekvőbb hely arra, hogy gazdasági mobilitásuk, valamint társadalmi és kapcsolati tőkéjük között összhangot teremtsenek. Ennek azonban semmi köze nincs a visszatéréshez Törökországba; a bevándorlók, és leszármazottaik többsége jövőjét

---

²⁹⁷ Ismert jelenség magyarországi gyakorlatból is, hogy a „disszidálók” hazalátogatásuk idején különösen vigyáznak az öltözködésre, megjelenésre azt a látszatot keltve, hogy külföldön sikeres egzisztenciát teremtettek, meggazdagodtak. A hazalátogató török vendégmunkásokra különösen érvényesek a fentiek. Az izin, az évi rendes törökországi utazás előtt a törökök jelentős időt töltenek vásárlással; nemcsak azért, hogy ajándékokat vegyenek, hanem azért is, hogy maguknak ruhákat vásároljanak, melyeket azután Törökországban viselnek. Az izin idején készült fényképek ugyanezt mutatják. Ha nem is egyedüli módja, de a magamutogatás és a státusz javak fitogtatása fontos része a hírnév és a presztízis megszerzésének otthon.

csak Németországban tudja elképzelni. A szülőföldre fűződő szálak azonban túlságosan értékesek ahhoz, hogy a társadalmi mobilitás áldozatául essenek. Törökország döntő jelentősége a németországi törökök önértékelésében és társadalmi megbecsülésre irányuló törekvésükben, az életükben szerepet játszó vonatkoztatási csoportok komplex struktúráját hozza létre.

A török bevándorlók között újabban kialakuló rétegződés ellenére többségük a munkásosztályhoz tartozik. Ha mindennapi életük során érintkezésbe kerülnek németekkel, akkor az szinte kizárólag munkásosztálybeliekkel történik. Az a tény, hogy egy szegmentált munkapiacra a munkásosztály legalsóbb rétegéhez tartoznak, s hogy a társadalmi rendben előrelépni igyekeznek, azt eredményezi, hogy törekvéseiket a német munkásosztály életstílusa befolyásolja, vagyis a német társadalomban a munkásosztály életstílusához idomulnak. Törökország szerepe miatt azonban a helyzet összetettebb ennél.

Számos tanulmány mutatja, hogy még a török vidékről származó bevándorlók sem szándékoznak falvaikba hazatérni. Ha valaha visszatérnek is Törökországba, városokban akarnak letelepedni, és nem munkásként szeretnének dolgozni, hanem arról álmodoznak, hogy önállóak lesznek.

Néhányan valójában már el is kezdték egyengetni a Törökországban önállóvá váláshoz vezető utat azzal, hogy beszálltak rokonaik vagy hemserieik (falubéli) kis törökországi üzleteibe.²⁹⁸ Egyesek részvényekkel is rendelkeznek törökországi szövetkezetekben és közép vállalatokban. Törökországi befektetések és üzleti érdekeltségeik révén jövedelmük forrása és természete változatosabbá vált.

---

²⁹⁸ Az ezzel a kérdéssel foglalkozó néhány felmérés alapján elképzelhető, hogy az önállóságra törekvők aránya meghaladja a 70 százalékot. Az önállóvá válás a németországi törökök általános vágya és nem kizárólag törökországi tevékenységeikre vonatkozik.

E változatosság bátorítja az önállóságról szőtt álmokat, hiszen így azok részben már valóságként jelennek meg, s nem kötődnek kizárólag – egyébként valószínűtlen – hazatérésükhöz. Németországi munkásstátusuk ellenére a török társadalmi kontextusban önmagukról kialakított kép már nem munkásokat mutat.

A németországi törökök jövedelme és megtakarítása a német márka török lírával szembeni magas átváltási aránya miatt a török társadalom kontextusában eltérő értelmet nyer. Egy munkás törökországi minimálbérét figyelembe véve látható, hogy németországi jövedelmük jóval több, átlagban 5-6-szorosa, mint az otthoni munkásoké. Valójában több mint, egy átlagos középosztálybeli alkalmazott bére. Törökországi ingatlan- és földbefektetésekkel, valamint (főként) kis üzleti érdekeltségeikkel tehát a németországi törökök gazdasági tőkéjének összes mennyisége Törökország kontextusában eltérő jelleget ölt. Míg Németországban a munkásosztályhoz tartoznak, ugyanazzal a gazdasági tőkével Törökországban a középosztályi léthez kerülnek közel.

Magyarázat: a pénz egyenlősítő ereje. A pénz kiterjeszti az egyenlőség fogalmát, amennyiben az egyenlőtlenség érzékelésének alapja nem az emberek közötti eredendő különbségek esszencialista felfogása, hanem a pénz birtoklásában mutatkozó különbség. A pénz egyenlősítő ereje hozza létre a németországi törökök saját társadalmi mobilitására vonatkozó benyomásait, vagyis azt az érzésüket, hogy Törökországban a középosztályhoz tartoznak.

Nem egyértelműek a németországi törökök arra vonatkozó érzései, hogy felemelkednek a társadalmi tér új pozícióiba és csatlakoznak a törökországi középosztályhoz. A betöltött funkcióban megszerzett hajlamok magukba foglalnak egy igazodást is ehhez a pozícióhoz, vagyis az ember érzékeli saját helyét. A társadalmi hely érzékelése annak érzékelését is jelenti, hogy mi az, amit az ember megengedhet magának, és mi az, amit nem, és ez az egyén helyének hallgatóságos elfogadását, a korlátok érzékelését vonja

maga után. A török munkások felfelé irányuló mobilitásának kétértelműsége a török társadalmon belüli helyük érzékelésének bizonytalanságában figyelhető meg. Egyfelől nem érzik úgy, hogy bizonyos tevékenységek, melyekben egy Törökországban foglalkoztatott munkás nem merne részt venni számukra tilosak lennének, másfelől azonban az effajta korlátlanság érzete a gyakorlatban kényelmetlen szituációkat szülhet.²⁹⁹

A németországi törökök gazdasági tőkéje Törökország kontextusában eltérő értelmű, és elméletileg ugyan lehetővé teszi, hogy előrelépjenek az ottani középosztályok felé, mégsem elegendő ahhoz, hogy elismert helyet biztosítson számukra a török társadalom középosztályai körében. Bármit is tesznek vagy érnek el, mégis csupán almanacik vagy almanyalik – ezek a szavak, pedig a nouveau riche lét, az újjgazdagság, a visszamaradottság, a civilizálatlanság stb. képzetét keltik. A török bevándorlók maguk is tisztában vannak e címkékhez tapadó negatív képzetekkel, és stratégiákat dolgoznak ki ezek legyőzésére.³⁰⁰

Az e megjelölésekkel szembeni érzékenység világosan kitűnik egy interjúból egy megkérdezett, Törökországba visszatért személy szavaiból: „A hátam mögött azt mondták rólam, hogy „almanyali”

---

²⁹⁹ 2008. november 17-én adta hírül a sajtó, hogy egyedülálló módon először választottak Cemir Özdemir személyében török származású pártelnököt Németországban. A 42 éves anatóliai bevándorló vendégmunkások fia már Németországban született, jó megjelenésű, kiváló kommunikációs adottságokkal rendelkező politikus. A Zöldek pártjának új elnöke a német értelmiségi körökben pozitív fogadtatásra talált, Törökországban pedig egyenesen kitörő örömmel üdvözölték. Az „Obama” effektusnak nevezett jelenség sokak körében arra utal, hogy feltehetően egy belpolitikai fordulat látványos megjelenése Németországban. Erre annál is nagyobb szükség van, hiszen a két ország közötti meglehetősen ellentmondásos kapcsolat feloldása irányába tett lépésnek minősül.

³⁰⁰ Szeretik, ha európai törökökként hivatkoznak rájuk. Figyelembe véve Európa pozitív konnotációját a török társadalomban, ahol a Nyugat a modern és civilizált világot képviseli, az almanaci vagy almanyali negatív képzeteinek az európaiság pozitív képzeteivel való felváltásának vágya fejeződik ki ebben.

vagyok. Ez azt jelenti, hogy visszajött, rengeteg pénze van, de nem tud semmit!^{LIV} Nem szeretem ezt a szót: az almanyali szónak számomra szörnyű a jelentése. Pont, mint a „vidéki bugris” kifejezés (törökül kiro). Mintha most jöttünk volna a városba az őserdőből.”

Mivel nem ismerik el – a főként gazdasági tőke szempontjából elért – teljesítményeiket, azok itt sem biztosítják számukra a társadalom megfelelő helyét. Németországi pozíciójukhoz hasonlóan, ismét megfosztják őket az elismeréstől és a megbecsüléstől, vagyis a kapcsolati tőkétől – ezúttal azonban a török társadalomban.

Összességében alacsony iskolázottsági szintjük miatt a németországi törökök a kulturális tőke ezzel járó intézményes formáját tekintve is hátrányban vannak. A kulturális tőkének azonban létezik más olyan formája is, melynek a török középosztályok megítélése szerint a török bevándorlók híján vannak. Nem megfelelő a modoruk sem és kulturálatlanok. Röviden: nem rendelkeznek elegendő mennyiséggel abból, amit „beépített kulturális tőkének” nevezhetünk. A kulturális tőkének ez a formája az értelem és a személy hosszú távú beállítódásaira, kulturáltságra utal. A fenti interjúalany szerint az almanyali kifejezéshez tapadó képzetek éppen ennek a típusú tőkének az elégtelenségét jelzik.

A törökországi középosztályok rossz néven veszik a kulturális tőke tekintetében nyilvánvaló hiányosságokkal rendelkező almanacik rövid idő alatt elért viszonylagos gazdasági prosperitását. Igyekeznek maguk közül kirekeszteni az almanacikat, s ennek érdekében nem győzik hangsúlyozni vidéki származásukat és vagyonszerzésük mikéntjét.³⁰¹

---

³⁰¹ Nem egyedül a középosztályok táplálnak ellenérzéseket az almanacikkal szemben. Falubéliek és azok a rokonaik, akik nem mentek, illetve nem tudtak Németországba menni, ugyancsak ellenségesek velük szemben. A hangsúlyt itt mindazonáltal a középosztályok ellenséges érzületére helyezem, hiszen az almanacik általában nem azt tervezik, hogy szülőfalujukba térnek vissza, hanem azt, hogy török városokban telepednek le. Az ellenségesség ez utóbbi formája jelentősebb.

Mindezzel a legitimációt szeretnék megtagadni az almanacik gazdasági tőkeszerzésének módjától, s következésképp felfelé irányuló mobilitási törekvéseiktől és attól az igényüktől is, hogy Törökországban a középosztályok sorába fogadják őket.

A kirekesztés

A németországi törökök, akik a török társadalomban almanacik-ként tisztában vannak kulturális és kapcsolati tőkéjük elégtelenségével, stratégiákat alakítanak ki a felfelé irányuló mobilitási törekvéseik útjában álló akadályok legyőzésére – stratégiákat, melyek gazdasági tőkéjük kulturális tőkévé alakítását célozzák meg.³⁰²

Léteznek olyan javak és szolgáltatások, amelyeket a gazdasági tőke másodlagos költségek nélkül, azonnal hozzáférhetővé tesz; mások viszont csak a kapcsolatok (vagy társadalmi elkötelezettségek) társadalmi tőkéje révén szerezhetők meg, ezek azonban csak akkor mozgósíthatók azonnal, a kellő pillanatban, ha jóval korábban kialakították, és hosszú ideig ápolták őket.

A kulturális tőke legértékesebb része, az iskolázottság, az előbbi kategóriához tartozik. A gazdasági tőke viszonylag közvetlenül hozzáférhetővé teszi az iskolai képesítéseket. Az almanacik, akik tisztán látják az e gazdasági tőkében rejlő lehetőséget, kiemelt hangsúlyt fektetnek gyerekeik iskoláztatására. Korábban már adatokkal kimutatták, hogy a török családoknak és maguknak, a gyerekeknek is milyen erősek az ambíciói és törekvései az iskoláztatás terén. Annak ellenére, hogy az intézményes akadályok és nyelvi

---

³⁰² Noha elméletileg a német társadalomban is – tehát ott, ahol élnek – lehetőség volna e konverzióra, a gyakorlatban ezt nem könnyű elérni. A németországi törökök maguk is tisztában vannak az előttük tornyosuló olyan akadályokkal, mint például az idegengyűlölet, vagy gyerekeik elenyésző esélye magasabb iskolai végzettség megszerzésére. Többségük végül is munkás Németországban. Azok számára, akik a német társadalomban gazdaságilag már előreléptek, a kapcsolati és társadalmi tőke hiánya, valamint a külföldiekkel és a törökökkel szembeni erősödő gyűlölet Németországot alkalmatlanná teszi az ilyen konverzióra.

nehézségek miatt kevés az esélyük a sikerre, törekvéseik nem gyengülnek. A gyerekek iskoláztatása kiemelkedően fontos; különösen igaz ez azokra a török bevándorlókra, akik a német társadalomban már nem munkások.

A gyerekek iskoláztatására magas várakozásokkal tekintő török bevándorlók többsége mindazonáltal azzal is tisztában van, hogy Németországban gyerekeik esélye az iskolák befejezésére vagy képesítés megszerzésére csekély. Újabban gyakran előfordul, hogy gyerekeiket Törökországban járatják iskolába. Német márkában szerzett jövedelmük és megtakarításaik segítségével ki tudják fizetni Törökország magas presztízsű iskoláit, ahol gyerekeiket németül oktatják.³⁰³ Noha ez a gyakorlat még nem terjedt el széles körben, számos berlini török család közös vágyát fejezi ki.³⁰⁴

Egyes bevándorló családok még haza is térnek azért, hogy gyerekeiket megfelelő iskoláztatásban részesíthessék. A hazatérők körében valójában igen elterjedt ez a stratégia, vagyis az iskoláztatás felhasználása arra, hogy előrelépjenek a gazdasági tőkájük alapján őket megillető társadalmi pozícióba.

A jó iskolát az almanyali stigma elleni „csodaszerként” használja. A hazatérő bevándorlók sikerei, melyeket gazdasági tőkájük egy bizonyos iskolázottsági szint kulturális tőkéjévé alakítása terén értek el, e munkáscsaládok számára a túlélés és az otthoni társadalom elérni kívánt pozícióiban történő megújulás egyik módját jelenti. Fontos része a hazatérők reintegrációs stratégiáinak, hogy magasabb fokú oktatásba investálnak.

---

³⁰³ Törökországban amellet a néhány középiskola mellett, ahol mindig is németül folyt a tanítás, elsősorban a hazatérők gyerekei számára megnyitottak olyan lycée-eket, ahol a tananyag oktatása ugyancsak németül folyik.

³⁰⁴ Lehet, hogy még semmilyen tervet nem készítettek és nem szereztek meg a szükséges információkat, mégis igen gyakran hangoztatják, hogy gyerekeiket ilyen iskoláztatásban szeretnék részesíteni.

A gazdasági tőke az iskolai végzettségtől eltérően nem teszi azonnal hozzáférhetővé a kulturális tőke más formáit, nevezetesen azokat, amelyek egy beépítési, beolvasztási folyamatot előfeltételeznek. A külső gazdagság átalakítása az ember szerves részévé válóan állandó bevésési, feldolgozási munkát követel meg, s mindvégig magán viseli legkorábbi állapotának nyomát. Ez a tulajdonság megerősíti a beépült kulturális tőke kapcsolati értékét. Mivel átadásának és megszerzésének társadalmi feltételei homályosabbak, mint a gazdasági tőke esetében fennállók, ez a fajta tőke arra predisponált, hogy kapcsolati tőkeként funkcionáljon. A beszéd és/vagy testbeszéd nyelvi, osztályok szerinti vagy regionális különbségei a beépített kulturális tőke ilyen formáinak fontos aspektusai. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a törökországi középosztály tagjai pontosan ezen az alapon különböztetik meg az almanacikat: vidéki származásuk, modortalanságuk, kulturális hiányosságaik alapján. A középosztályok megítélésében az almanaciknak sok a pénzük, de tudatlanok és kulturálatlanok.

Az almanacik másik stratégiája gazdasági tőkéjük kulturális tőkévé alakítására az, hogy középosztályi miliőbe helyezkednek Törökországban. Az azonban, hogy az almanacik középosztályi környékeken szereznek lakásokat, általában ellenségességet ébreszt velük szemben. Egy isztambuli középosztályi környék egyik lakója a következőket jegyezte meg az ugyanabban a háztömbben lakó, Mercedeseiken hazatérő almanacikkal kapcsolatban: „Látszik, hogy a környék lecsúszott. Ezek az almanacik mind lakásokat vettek. Az utcák tele vannak Mercedesekkel. És nézze meg, ki száll ki belőlük. Átvetik a zsákjaikat a vállukon, és úgy cipelik. Reggel, délben, este tisztítják és mossák az ablakokat. Hát persze, nem ide tartoznak, mi mást is tehetnének?”

A célzás itt is modortalanságukra, vidéki származásukra vonatkozik, melyet gesztusaikkal árulnak el, s alapvetően arra az ellentétre utal, amely említett tulajdonságaik, és a Mercedesekkel szimbolizált gazdasági státusuk között húzódik. Környékbeli izoláció-

juk köztudott és normálisnak tekintett dolog. A tőke, ajándékozás, vásárlás vagy csere révén átadható egyéb formáitól eltérően a kulturális tőke beépített formájának felhalmozási időszak a szocializáció egész folyamatát lefedi.

Ez az egyik oka annak, hogy a török bevándorlók és a hazatérők annyira igyekeznek gyerekeiket kulturált miliőben szocializálni. Kulturált miliőhöz tartozni fontos. Azoknál az almanaciknál, akik a Törökországban velük szemben megnyilvánuló ellenségességet nehezen viselik, a gyerekeik számára kitűzött szocializáció szempontjából ennek kiváltképp nagy a jelentősége.

A németországi törökök is középosztályi nyaralóhelyeken szeretnek ingatlanba befektetni.³⁰⁵ Szülőfalujukhoz fűződő szálakat fokozatosan elvágják. Új társadalmi környezetükben az éves izin alkalmával kialakított kapcsolatok és barátságok nagyobb jelentőséghez jutnak életükben, mint korábbi kapcsolataik a falubelieikkel és falujukkal.

A véglegesen hazatérők már lehetőleg korábban lakást vásárolnak Törökországban, többnyire nagyvárosban. Az új miliőben töltött izinek az előrevetített és elérni kívánt új életstílus és társadalmi pozíció próbájaként funkcionálnak. Az, hogy a török nagyvárosok középosztályi környékeibe helyezik magukat, ahol az izinek alatt barátságokat és kapcsolatokat alakítanak ki, a németországi törökök arra irányuló stratégiájának része, hogy a török kontextusban leküzdjék kulturális és kapcsolati tőkék hiányát.³⁰⁶

A törökországi középosztályok ellenállást tanúsítanak az almanacik ambícióival és gazdasági tőkékük révén elért részleges társadalmi felemelkedésükkel szemben. Ez az ellenállás a középosztályok kirekesztési szándékát tükrözi. A hazatérők, mint „némete-

---

³⁰⁵ Kezdetben inkább saját falvaikban és városaikban fektettek be, később azonban már egyre inkább a nagyvárosok középosztályi kerületeiben vásároltak házakat.

³⁰⁶ Nemegyszer azonban gondot jelent a „beilleszkedés”, miután egy „magasabb” társadalmi osztályba próbálnak integrálódni, ehhez azonban hiányzik a kulturális, műveltségbeli háttér.

sek” elutasítása nem elviselhetetlen kulturális különbségekre adott válasz, hanem inkább hasonló orientációkkal és stratégiákkal rendelkező emberekre adott reakció, mely a társadalmi hatalomért folytatott küzdelmet erősíti. Ha a török társadalomban a németországi törökökkel szemben megnyilvánuló ellenségességet ebből a nézőpontból közelítjük meg, akkor állítólagos kulturális – a valaha birtokolt, de idővel elveszített török kultúrától való – elidegenedésükről a hangsúly Törökország bizonyos társadalmi osztályain belüli helyükre s ottani kapcsolataikra kerül át.

Következtetés

A németországi törökök által elfoglalt társadalmi teret két különböző helyen betöltött társadalmi pozícióik kölcsönhatása alakítja. Helyzetüket mindkét országban a kapcsolati tőke hiánya jellemzi. Mivel a német társadalomban nemkívánatos idegen csoportként – kulturális – megkülönböztetésben van részük és társadalmi státusuk alacsonyrendű, az elérni kívánt felfelé irányuló társadalmi mobilitás valószínűbb és ezért kitüntetett helyszíne Törökország, ahol a társadalmi osztályok közötti határok átjárhatóbbak, mint Németországban. Gazdasági tőkéjük kulturális és kapcsolati tőkévé alakítása Törökországban megvalósíthatóbbnak tűnik, mint Németországban.

Törökország állandó jelenléte a bevándorlók németországi életében nem annyira tradicionalizmusukkal, Törökországhoz tartozásuk megváltoztathatatlanságával vagy azzal a kérdéssel függ össze, hogy valóban hazatérnek-e valamikor, sokkal inkább mobilitási igyekezetükkel kapcsolatos. A török bevándorlók életstílusai, érintkezéseik, valamint Törökországhoz fűződő kapcsolataik csak mobilitási törekvésük és az általuk elfoglalt társadalmi tér sajátosságai keretében érthetők meg. E társadalmi tér és mobilitási törekvés jellegzetességeinek figyelembevétele nélkül sem a németországi törökök életstílusainak dinamikáját, sem pedig találkozásait és kapcsolataikat Törökországgal nem érthetjük meg.

Merre? Tovább?

hidegháború végével a világméretű konfrontációt felváltó, világméretű kooperáció elemzésére az általános eufóriában elméletek sora született, arra hivatva, hogy bebizonyítsa az ideológiai szembenállás korábbi determináló szerepét. Ebből ugyanis egyértelműen következett, hogy a konfrontáció okának megszűnésekor az emberiség már egységesen fog össze az általános gazdasági felemelkedés érdekében. A múlté lesz a káros rivalizálás, helyét az építő verseny veszi át. Számos elmélet abból indult ki, hogy a hidegháború lecsengésének folyamatával párhuzamosan a biztonság korábban katonai értelmezésével szemben a komplex megközelítés került előtérbe, s ezen belül is fokozódó prioritást nyer a biztonság gazdasági aspektusa. Sőt, már korábban, a nukleáris elrettentés filozófiájának értelmetlenné válása folytán *is* alapvetően felértékelődött a gazdasági potenciál és a *kapcsolatok* szerepe.

A biztonságpolitikai koncepció átértékelésénél a gondolatmeneti törés azonban ott következett be, amikor nem számoltak azzal az anakronisztikus ténnyel, hogy a világ biztonságának kulcsa valójában a kelet-nyugati törésvonalától keletre a politika mozdulatlanságában rejlett, míg ettől nyugatra a stabilitást és a fejlődést az állandó mozgás, állandó változás határozta meg. De ez a mozgás is többé-kevésbé a *saját rendszerén* belül zajlott le, s kohéziós erejét éppen a másik tömbbel való szembenállást erősítette. A „másik tömb” azonban *átmenetileg* összeomlott.

A bipoláris világrend megszűnésével azonban nem szüntek meg a törésvonalak, újak születtek, új biztonsági kihívások teremtődtek és a világ újabb megoldandó kérdésekkel, sőt válságjelenségekkel

szembesült. A világ országai helyüket keresték, keresik ebben az új világrendben azt feltételezve, hogy egy integrációhoz, nagyobb közösséghez való tartozás egyúttal a biztonság záloga is.

Ebben az új világrendben Törökország újult erővel próbált az évtizedes „nyugathoz tartozás” erőfeszítéseinek realizálása irányába pragmatikusan továbblépni, Kemal Atatürk csaknem egy évszázaddal ezelőtt megfogalmazott törekvéseinek újólal hangot adni. Atatürk nemcsak megfogalmazta, hanem reformpolitikájával valójában letette az alapját a „nyugatiasodásnak”, előkészítette a talajt Törökország számára a felzárkózáshoz az áhított „Nyugathoz”.

Hosszú időnek kellett elteltie, míg Törökország számára megnyílt az út a Nyugathoz való kapcsolódás „intézményesítésére”.

Ennek jegyében Törökország a *római szerződés* 238. cikke alapján 1963 óta társult tagja az Európai Gazdasági Közösségnek, de évtizedeken keresztül nem volt reális esélye a teljes jogú tagság megszerzésére. A kérelmet már 1987-ben benyújtotta, mégis csak 2004 decemberében kapott zöld utat Brüsszeltől, így 2005 októberében kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat. A csatlakozási folyamat merőben új kihívást jelent az Európai Uniónak, hiszen történelme folyamán először kerülne arra sor, hogy kiterjesztése révén határai átnyúlnának Európa földrajzi határain túlra. Ezen túlmenően a keresztény Európa egy bár laicista, de mégis egy alapvetően eltérő vallású államot fogadna be tagjai közé.

A tárgyalások kimenetele és időbeni elhúzódása számos biztató előjel ellenére bizonytalan. Az időhúzás az Európai Unió részéről azonban nagyon sok veszélyt rejt magába, olyan veszélyeket, melyek túlmutatnak Európa határain. Mennél tovább tart ugyanis a bizonytalanság és az aggályoskodás az Unió részéről, annál erőteljesebben kap hangot az euroszkepticizmus Törökországban. Ez utóbbi, pedig veszélyes tendenciákat erősíthet fel, hiszen máris számos jele van az iszlám előretörésének. Ha ez a folyamat erősödik, nőnek az aggályok Európa részéről, ha nőnek az aggályok, ez tovább erősítheti az isz-

lámot, ami megint csak visszahathat a csatlakozási folyamatra. Így végül is egy negatív visszacsatolási folyamat, egy önmagába visszatérő spirális trend kaphat újabb és újabb impulzusokat, mely végül is Törökországot erőteljesen Kelet felé fordíthatja.

A puszkaporos közel-keleti térségben Iránnal rivalizálva vajon ki kerülhet ki győztesen? És mit jelenthet ez a térség egésze számára? Sőt, a világ iszlámizálása szempontjából? Ha zátonyra futnak a tárgyalások vagy az előre jósoltnál is jobban elhúzódnak, akkor arra is vigyázni kell, nehogy Törökország hátat fordítson az európai értékeknek. Törökország „Európa-hűsége” rendkívül erős, de korántsem megingathatatlan. Az esetleges török csatlakozás nyilván nagy kihívást jelent az egész Európai Uniónak. De a helyzet nem annyira egyszerű, mint azt a közvélemény tudni véli. Törökországgal kapcsolatban számos sztereotípiát kering a köztudatban, illetve a török csatlakozást ellenzők tábora már-már közhelyszerűen ismétli ugyanazokat az ellenérveket. Természetesen számos kimondott és kimondatlan problémát lehet megemlíteni, de ha a török csatlakozás megítélésénél csupán ezekre hagyatkozunk, akkor eltávolodunk a valóságtól. A közvélemény általában a sztereotípiákra hagyatkozik.

Még a tudományos igényű eszmefuttatások többsége is pragmatikus hozzáállással azt analizálta, sőt számszerűsítette, hogy mik a csatlakozás előnyei és hátrányai uniós szemszögből és Törökország oldaláról vizsgálva. A kérdést azonban nem célszerű így leszűkíteni, sokkal hathatósabbnak tűnik szélesebb kontextusban vizsgálni, azaz arra a kérdésre választ keresni, hogy Törökország csatlakozása, vagy kirekesztése milyen biztonságpolitikai kockázatok hordozója a térségben, de akár azon túlmenően is. Mit jelenthet akár a világ számára is, ha Törökország előtt bezárul az Európai Unió kapuja?

A kérdéskör azonban rendkívül szerteágazó, számos nézőpontból lehet megközelíteni. A biztonság hagyományos felfogása szerinti vizsgálat félrevezető lenne. A konstruktivista logika talajából

táplálkozó biztonságfelfogás megfelelő elméleti keretet biztosít a felmerülő kérdések magyarázatára.

Törökország híd szerepe Európa és az iszlám között megkérdőjelezhetetlen mind politikai, mind földrajzi és mind kulturális értelemben. Globális geopolitikai szerepe ugyan a hidegháború után leértékelődött, de az Európai Unió számára stratégiai szempontból rendkívül fontos helyen fekszik. A török tagság uniós befolyási övezetté tenné a Kaukázust és a Közel-Keletet is. Törökország pótolná az Unió hiányzó katonai eszközeit, miközben Európa javára billentené a mérleget a NATO-n belül.

A tanulmány megírásakor arra a kérdésre próbáltam választ keresni, hogy Törökország csatlakozása milyen kihívásokkal jár az Európai Uniónak. Világunkban, ahol a biztonság kérdése egyre nagyobb szerepet kap, célszerűnek tűnt Törökország helyzetét a biztonság szempontjából vizsgálni. A kérdés azonban nem egyszerűsíthető le a csatlakozás vagy nem csatlakozás kérdésre, hiszen Törökország jövőbeni szerepe a régió belüli geopolitikai fontosságánál fogva kihatással lesz nemcsak a környezetére, hanem azon túlmutatóan is. Jelenkorunkban, amikor a világ az „iszlám veszélytől” hangos, nem mindegy, hogy egy regionális középhatalom Kelet vagy Nyugat felé orientálódik. Vagy milyen irányba kényszerül.

Kérdés, hogy Törökország csatlakozásával miként módosulnak a biztonság megteremtésének szükséges feltételei az Európai Unió szemszögéből. A vizsgálat során a gazdasági biztonság szempontjait tartottam szem előtt, a gazdasági biztonság komplex jellegéből kiindulva. A biztonság bonyolult, összetett jellegéből adódóan ugyanis a gazdasági biztonság sem létezik önmagában. Külső és belső feltételeit, valamint dialektikus kapcsolatát a politikai és a katonai eszmei, ideológiai biztonsággal számos elmélet taglalja. A gazdasági biztonság egyaránt létezik nemzeti – és a

gazdasági folyamatok internacionalizálódása következtében – nemzetközi viszonylatban is.³⁰⁷

A jelen tanulmány, az általánosan ismert problémákon túl, a biztonsági kérdés vizsgálatának segítségével olyan problémák felfedésére is tett kísérletet, amelyek megértése és magyarázata tovább árnyalja a török integrációs folyamat amúgy sem egyszerű képét. Az alapkérdés vizsgálatakor a következő módszertani és elméleti premisszákból indulunk ki: a biztonsági aspektusok elemzésekor megkülönböztetésére van szükség, hiszen csak elméletben szétválaszthatóak, miután kölcsönösen befolyásolják egymást.

Törökország megváltozott katonai–geopolitikai szerepe

A katonai biztonság fenntartása hagyományosan „*high politics*”-ként³⁰⁸ jellemzett terület a nemzetközi szakirodalomban. Nem véletlen, hiszen a hagyományos biztonságfelfogás szerint évszázadokon keresztül a biztonságot a katonai biztonsággal azonosították. Az Európai Uniót elemezve a kérdés némiképpen leegyszerűsödik. A kérdés, hogy akkor pontosan mit is értünk katonai biztonság alatt, mivel a 2003-as európai biztonsági stratégia³⁰⁹ egyértelműen kinyilatkoztatja az Unió prioritásait ezen a területen. A dokumentum leszögezi, hogy Európának hiteles nemzetközi meghatározó tényezővé kell válnia, hogy képes legyen a globális kihívások kezelésére. A stratégia a kulcsfenyegetések között említi a közel-keleti térség regionális instabilitását, amely csökkentése az Unió biztonsági érdeke. A regionális instabilitás ugyanakkor összekapcsolódik azzal a problémakörrel, hogy a XXI. század biztonsági kihívásai

---

³⁰⁷ A gazdasági biztonság kérdéskörét részletesen taglalja: Balázs Judit: A gazdasági biztonságról. In: Biztonságpolitikai kézikönyv, Osiris Kiadó, 2007

³⁰⁸ Buzan, Barry: *People, States and Fear*. London, 1991, p. 116.

³⁰⁹ Európai Bizottság: *A Secure Europe in a Better World. Security Strategy*. European Commission, Brussels, 2003, <http://ue.eu.int/uedocs/cms>

nem egyértelműen az egyes államokból, hanem sokkal inkább az államokon *belülre* került anarchikus viszonyokból fakadnak.

Ilyen problémák a terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek terjedése, az államkudarc. A Közel-Kelet „hagyományosan” bővelkedik mind államok közötti, mind államokon belüli konfliktusokban. Mivel a térség az Unió szempontjából kritikus közelségben fekszik, érthető, hogy a béke és stabilitás megteremtése az Unió elsődleges biztonságpolitika érdeke. Törökország geopolitikai szempontból is kulcsszereplője lehet a folyamatnak, helyesebben szólva, a rendezés során Törökországot semmilyen körülmények között nem lehet megkerülni.³¹⁰

Törökország védelmi szempontból sajátos helyzetben van. Mint a NATO legerősebb európai hadserege rendkívül fontos szerepet játszott a hidegháború időszakában, hiszen Norvégiával mintegy harapófogóba szorították a Szovjetuniót. Ez a katonai–geopolitikai szerep megváltozott, bizonyos szempontból leértékelődött, más aspektusokból szemlélve a biztonságot viszont új kihívásokkal szembesült. A térségben ugyanis új konfliktusgócok születtek, így Törökország regionális stabilizáló szerepe rendkívül felértékelődött. Az Unió csatlakozás nagymértékben változtatná meg az európai–amerikai katonai erőegyensúlyt. Jóllehet ebben az esetben nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett katonai erőegyensúlyról, hiszen egy katonai szövetségen, a NATO-n belüli egyensúlyról van szó. De nem elhanyagolható az a körülmény, hogy az Európai Unió ma még nem egységes katonai hatalom, aminek leginkább a rendelkezésre álló eszközök szabnak gátat. A Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) és az Európai Biztonság- és védelempolitika (ÉSDP) hatóköre eddig kizárólag a válságkezelésre és békefenntartásra terjedt ki (soft power). A *valós* katonai képességeket jelentő haderő felállítása

---

³¹⁰ Rada Csaba–Rada Péter: Törökország Európai Unió csatlakozásának biztonsági aspektusai. Külügyi Szemle, 2007. tél 3., p. 3.

azonban még várat magara, de véleményünk szerint az Unió globálissá váló érdekeit tekintve, már nem sokáig. Az Uniós védelempolitikának számos hiányossággal kell szembenéznie.³¹¹

Hol helyezkedik el ebben az egyre szövevényesebbé váló rendszerben a NATO második legnépesebb hadseregével rendelkező Törökország? Egy-két évvel ezelőtt még egyértelmű lett volna a válasz: természetesen Amerika oldalán. Manapság ez egyre kevésbé látszik biztosnak. Látványos szakításról persze szó sincs, a rugalmas elszakadás jelei azonban egyre szembeötlőbbek.

Az európai „haderő” infrastrukturálisan, a „high tech” eszközök, a műholdas felderítési rendszer és az adatvédelem területén is le van maradva az amerikaitól. Alapvetően hiányzik a stratégiai légi szállítás képessége. Legtöbb esetben amerikai segítségre szorul a csapatszállítások lebonyolítása során. Törökország, annak ellenre, hogy még nem tagja az Európai Uniónak, részt vehet a második pillér keretén belül zajló műveletekben, de nem szólhat bele annak az irányításába. Az Unió számára fontos a török felajánlás, mert az mind az élőerőt, mind az eszközöket tekintve a legnagyobb a résztvevő országok közül. Egy esetleges török csatlakozás tovább javítaná ezt a helyzetet, mert akkor Törökország nem vétózná meg többé a NATO eszközök Uniós felhasználását.³¹²

A generális megállapításokon felül érdemes még egyszer számba venni, hogy Törökország csatlakozása mit is jelent a térség megváltozott biztonságpolitikai helyzetében.

- Törökország geopolitikai helyzetéből adódóan óhatatlanul került a bipoláris világ biztonságpolitikai metszéspontjába. A globális konfrontáció idején a tengerszorosok feletti ura-

---

³¹¹ Sen, Faruk: Folgen eines Beitritts der Türkei für die Europäische Union. Südosteuropa, No. 1., 2003, p. 14.

³¹² Akkaya, C.–Aver, C.: Die türkische Sicherheitspolitik in einem unsicherem Raum. Südosteuropa, No. 1., 2004, p. 12.

lom az orosz érdekeket tükrözte, míg a Szovjetunió déli határaihoz való közelség megteremtése és fenntartása amerikai szempontból játszott nagyon erőteljes szerepet.

- Az első iraki, de még inkább a balkáni háború mind Törökország, mind az Európai Unió számára egyértelművé tette az egymásraultaltságot és hogy biztonsági érdekeik alapvetően megegyeznek.
- Törökország Atatürk óta laicista állam, és ezt nemcsak politikájában, de jó ideig eszmerendszerében is bizonyította. Az elmúlt évtized iszlamosodása Európa szemében megkérdőjelezte Törökország szekularitását, jóllehet az elzárkózó álláspontja pontosan ezt a trendet látszik erősíteni. Törökország változatlanul laicista államnak, a fundamentalizmus elleni védőbástyának tartja magát, a hivatalos vélemény szerint a vallás nem emelkedett állami rangra, nem része az állami politikának, kizárólag magánügy.
- Ugyanakkor Törökország balkáni, majd afganisztáni³¹³ szerepvállalása rávilágít arra, hogy konfliktuskezelési stratégiája szavatolt, ezzel szemben az Európai Uniónak, pedig bizonyítottan nincs ilyen stratégiája.
- Nagy veszélyt jelent Törökország stabilitására, hogy fennáll Észak-Irak leszakadásának esélye, ha létrejön egy Irakon belüli önálló Kurdisztán, ami erősítheti a szeparatista törekvéseket a Törökországi kurdok esetében is. Gondot okoz a török politikai vezetésnek az amerikai jelenlét csökkentése Irakban, illetve az afganisztáni átcsoportosítás. Ugyanakkor

---

³¹³ Törökország nagy erővel vett részt az afganisztáni háború utáni békefenntartásban: 2002-ben, 2005-ben és 2007-ben is Törökország vette át az ISAF (International Security Assistance Force) vezetését. A katonákon felül a török kormány mindig igyekezett pénzügyi eszközökkel is támogatni Afganisztán újjáépítését segélyek és különböző befektetések formájában. Turkey's Role in the Reconstruction of Afghanistan, 2005, <http://www.deik.org.tr/>

az amerikai vezetésnek Törökország Moszkva felé kacsintása okozhat fejfájást. Az orosz–grúz konfliktusban játszott szerepe amúgy is nagy csalódást okozott a volt szovjet Közép-Ázsiában. Az ottani pozícióvesztés ugyanakkor az Irán–Törökország rivalizálásban Irán előnyeit növelheti.

A megváltozott közel-keleti helyzet, Törökország regionális felértékelődése a török külpolitikát komoly manőverezésre kényszerít. Egyrészt bizonyos, hogy érdekei nem mindig esnek egybe az amerikai érdekekkel, igaz, Washington továbbra is kiemelt biztonsági érdekerületként kezeli a térséget. Jóllehet a hidegháborús globális konfrontáció ideje lejárt, így Törökország nem a globális konfrontáció amerikai biztonságpolitikai érdekeinek a letéteményese, hanem saját érdekeit is érvényesítenie kell. Ebbe, pedig bejátszanak az orosz kapcsolatok, ami viszont az iráni rivalizálás szempontjából ellentétes lehet a korábbi szovjet Közép-Ázsiai országok érdekeivel. Törökország nyilván nem lehet vallási szempontból a régió vezetője, sokkal inkább az európaizálódás kihangsúlyozása és realizálása lehet az a tényező, ami a környező országok szemében felértékeli az országot. Egy erőteljes iszlámizálódás irányába történő eltolódás kétséges, hogy erősítené-e Törökország pozícióját a térségben, hiszen egy fundamentalista Iránnal és Szaúd-Arábiával találná magát szembe, míg egy szétesett Irak, egy önállósult, Irakból kivált Kurdisztán a belső, török kurd problémákat erősítené fel. A problémák egy egész sorára megoldást jelenthetne a csatlakozás, ugyanakkor a biztonságpolitikai szempontból Törökországgal megerősített Európai Unió az Egyesült Államokkal szembeni európai pozíciókat is stabilizálná.

Mindkét szuperhatalom a volt és jelenlegi is, az Amerikai Egyesült Államok, és Oroszország szeretné itt növelni befolyását, ezért az Európai Unió is igyekszik megvetni itt a lábát, de a befolyásszerzéshez alapvető képességei és az eszközei is hiányoznak. Törökország viszont katonailag és gazdaságilag is jelen van a térség-

ben. Gazdasági befolyását a fekete-tengeri Gazdasági Együttműködésen, katonai befolyását, pedig az örmény–azeri konfliktusban játszott válságkezelői szerepén keresztül fejtí ki.

A kérdés másik oldala, hogy Törökország csatlakozásával az Európai Unió bizonytalan válsággócokkal válna határossá, és kérdés, hogy miképpen tudná kezelni ezt a helyzetet, tehát elengedhetetlen mérlegelni, hogy a Törökország csatlakozásával járó biztonsági kockázat, vagy a térségben megszerzett befolyás hasznossága nagyobb-e. A török külpolitika a térségben természetesen hosszabb múltra tekint vissza, mint az uniós ilyen jellegű tapasztalatok. Így a török kapcsolatrendszert kihasználva a befolyásszerzés hasznossága nagyobb lenne.

A sikeres új régiópolitikához katonai szempontból *átfogó* közelkeleti politikára van szükség.

- Tudomásul kell venni, hogy nem elég a kereskedelmi szerződéseken keresztül történő befolyásolás.
- Számolni kell azzal, hogy az Egyesült Államok és az Unió érdekei a török csatlakozás után élesebben is szembekerülhetnek.
- Az Európai Uniónak növelnie kell a befolyását az ENSZ Biztonsági Tanácsban.
- A mediterrán politikának a súlypontját, pedig Kelet felé kell eltolni.³¹⁴
- A kihasználható török katonai fölényt ugyanakkor az is alá támasztja, hogy Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia is tagja a Partnerség a Békéért programnak, aminek Törökország a térségbeli irányítója.

Az Európai Unió és Törökország együttműködése kikerülhetetlen. Ami beárnyékolhatja ezt, az a görög–török viszony, ami bár rengeteget javult 1999 óta, de Ciprus miatt még továbbra is egy kényes

---

³¹⁴ Aliboni, Roberto: The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy. *European Foreign Affairs Review*, 2005, No. 1., pp. 4–16.

pontja a török csatlakozási tárgyalásoknak. A NATO-t is egyes esetekben döntésképtelenné tevő ciprusi probléma 2006-ra az EU-csatlakozás egyik súlyponti kérdésévé vált. Az EU 2004-ben felvette a tagjai közé a megosztott Ciprust, mely még nem rendezte belső megosztottságát és ezzel egy olyan feszültségforrást képzett, amely megakadályozhatja a törökök jövőbeli csatlakozását.

Az uniós stratégiai koncepció biztonságpolitikai problémaként említi az Európai Unió energiafüggőségét. Ebből a szempontból is belátható, hogy Törökország csatlakozása hosszú távon, mindenképpen kikerülhetetlen lesz, mert a török hadsereg „hatóköre” kiterjed a közel-keleti, nyersanyagban gazdag területekre, míg az Unióé nem. A válságterületeken keresztül haladnak többek között az Irak–Törökország, a Türkmenisztán–Irán–Törökország olajvezetékek is.³¹⁵ A térség stabilitása mind az Európai Uniónak – az energiaellátás biztonsága miatt –, mind, pedig Törökországnak létérdeke.

Továbbra is kulcskérdés a hadsereg szerepe, mert hagyományosan erős pozíciót foglal el mind a társadalom, mind a politika életében, ezért nehéz biztosítani a hadsereg feletti megfelelő civil kontrollt. Sőt, egészen paradox módon a modern Törökországban a hadsereg történelmi szerepéből adódóan a „militáris kontroll” a civil társadalom felett jelentette a demokratikus elvek szavatolását. Valójában értelmetlen is lett volna, hiszen a korábbi időszakokban a hadsereg beavatkozása egyértelműen pozitív volt. És ma is a kemali elvek letéteményese. Kérdés azonban, hogy ez a konzervativizmus összeegyeztethető-e a mai európaizálódással. A hadsereg beavatkozási és ellenőrzési funkciója ugyan megnyirbálásra került, de még ma is, a Nemzetbiztonsági Tanács átalakítása után, a politika és a gazdaság egyik legfontosabb közvetlen befolyásoló tényezője. Ez jelenti azt, hogy a Törökországi gazdaság közel egytizedét

---

³¹⁵ Buharali, Can: Turkey's Foreign Policy towards EU Membership. Turkish Policy Quarterly Fall, 2004, p. 107.

uraló katonaság véleményét a kormány minden döntés esetében kénytelen figyelembe venni.

A szövevényes és válságoktól terhes régióban Törökország közel-keleti „béketeremtő potenciálját” bizonyítja, hogy az egyetlen muszlim ország, akinek jó kapcsolata van Izraellel, bár ez a tény befelhősíti kapcsolatát az arab országokkal annak ellenére, hogy nem egy arab ország elfogadja közvetítőként.

A török csatlakozás katonai szempontból egyrészt hasznos lenne, de másrészt előre nem látható következményeket is jelent, például egy későbbi konfliktus a térségben milyen arab, amerikai, vagy orosz hozzáállást váltana ki? Viszont az új szomszédság politikai keretein belül lehetőség nyílna az ilyen konfliktusok kezelésére, és az arab–izraeli enyhülési folyamat elősegítésére.³¹⁶

A jelenlegi helyzet legnagyobb problémája azonban az, hogy az átalakulás továbbra is az uniós csatlakozás ígéretéből táplálkozik. Az immár második ciklusát betöltő kormány azért volt képes fellazítani és „európaizálni” egy megmerevedett struktúrát, mert azt az Európai Unióhoz való csatlakozás hön áhított ígérete legitimálta.

A politikai biztonság

Ha a biztonságot, mint komplex rendszert vizsgáljuk, óhatatlanul elemeire kell bontanunk egy alapos analízis számára. Így egy rendszer stabilitásának analíziséhez górcső alá kell venni olyan kérdéseket, hogy milyen eszmék mentén szerveződik a politikai élet, fennáll-e kormány és a lakosság eszmei közössége? Vagy hol vannak a töréspontok?

A politika a stabilitás egyik alapköve, és a kormányzat hathatós tevékenységétől és stabil pozíciójától függ, milyen a kormányzat pozíciója, mennyire képes akaratát érvényesíteni a döntéshozásban. Másik oldalról lényeges kérdés a politikai intézmények stabi-

---

³¹⁶ Rada Csaba–Rada Péter, op. cit., p. 10.

litása, azaz hogy a politikai rendszer mennyiben képes állandóságot képviselni, illetve a társadalom elismeri-e az egész rendszert és a kormányt. Ide tartozik meg az ideológia meghatározottsága is, mellyel a kormány igyekszik magyarázni döntéseit.

Az Európai Unió halogató taktikája rendkívül rossz hatást gyakorolt a török közgondolkodásra. Az állandó kifogások, aggályoskodások megteremtették, majd növelték az euroszkepticizmust. A török fejlődést elmarasztaló jelentés hatása ugyanis az volt, hogy a törökök között az uniós csatlakozás támogatottsága jelentősen csökkent. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy csak Törökországnak kell-e engedményeket tenni az uniós csatlakozás érdekében. Holott számos érv szól amellett, hogy az Európai Uniónak is nem kis érdeke fűződik az integráció ilyen mérvű kiszélesítéséhez. Még akkor is, ha a kiterjesztett határai Európán túlnyúlnak, konfrontálódik az iszlám világgal, és közvetlen határai lesznek a világ egyik legveszélyesebb válságócát jelentő régiójával.

Sokévi ígéretés után, milyen következményekkel járt az elutasítás? Különösen elrettentő lehet visszagondolni a tíz éve történt változásokra, az 1990-es évtized egyik kiemelkedően veszélyes jelensége, a politikai iszlám pártok felemelkedésére.

Jóllehet az országban folyamatosan került sor olyan intézkedések bevezetésére, melyek az európakonformitást célozták, megtörtént az 1982-es alkotmány több pontbeli módosítása. A török jog „európaibbá” tétele jelenti talán a legnagyobb feladatot a török honatyák számára. Ebben az első és legfontosabb lépést az állambiztonsági bíróságok eltörlése jelentette, ami az ítélkezési folyamat modernizálását célozta meg. A jövőt tekintve a leginkább távolba mutató a nemzetközi konvenciók belső jogszabályok fölé helyezése, ez megkönnyíti az uniós *acquis* adaptálását. Az alapvető emberi és szabadságjogok tekintetében nagy meglepetést okozott a halálbüntetés eltörlése, illetve az Emberi Jogi Konvenció 6. és 13. paragrafusának ratifikálása. A sajtótörvény és a társulási törvény meg-

alkotása szintén további lépéseket jelent egy demokratikus Törökország felé. Kérdés azonban, hogy meg lehet-e törni a társadalom berögzült módszereit és átalakítani azt? Erre a választ rövidtávon nem kaphatjuk meg, viszont az EU problémája az, hogy a már megkezdett tárgyalások esetén súlyos következmények nélkül nem léphet vissza a csatlakozás engedélyezésétől.

Törökország régóta legnagyobb problémája nemzetiségeinek kérdése. A kormány több intézkedése javított ugyan a nemzetiségek helyzetén, bizonyos jogok gyakorlását tette lehetővé, de alapvetően nem oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Az atatürki felfogásra felépülő etnocentrikus állam a társadalmat homogén egységnek tekinti, és nem ismeri el azon kisebbségi csoportok létezését, amelyeket az 1923-as lausanne-i szerződésben nem rögzítettek.

Így a több mint tízmilliós kurd kisebbség a hivatalos retorika szerint sokáig nem is létezett. Éppen ezért rendkívüli lépést jelent a közeledés megkezdése a kurdok felé. Talán ez a kérdés jelenti a legnagyobb gondot Törökország számára, miután a többmilliós etnikum helyzetének rendezése nemcsak török kérdés, bárminemű lépés kihat a határokon túlra, és elhintheti a viszály magvát a környező országokkal kiépített kapcsolatokban. Ilyen körülmények között kérdésessé válhat Törökország stabilizáló szerepe, sőt, a régió destabilizálódása irányába fordulhatnak az események.

Ha a stabilitást nem a kormányzat, hanem az állam szempontjából keressük, az Atatürk által véghezvitt reformok legfőbb öre, a hadsereg biztosítja a szekuláris hagyományok fennmaradását a politikában. Beavatkozásai a politikát nemcsak stabilizálják, hanem merevvé is teszik. És pontosan ez mutatkozik meg a társadalom kettészakítottságában. A demokráciát és a kemali hagyományokat őrző hadsereg ma már konzervativizmusával bizonyos vonatkozásokban kerékkötőjévé válik a társadalom modernizálásának. A kormány által ösztönzött modernizálódás azonban kétes felhangokat kap és óhatatlanul „zöld” színezetűvé válik.

A társadalmi kapcsolatok szempontjából egy önmagát meghatározni nem tudó Európa áll szemben egy modernizálódó, ezért szintén identitási zavarokkal küzdő Törökországgal. Az utóbbi évtizedek fejlődése kettészakította Törökországot. Ezáltal létezik egy nyugati, fejlettebb, „európaibb” része, mely a leginkább megfelelhet a csatlakozás kritériumainak, illetve ott van az elmaradott keleti, vidéki Törökország. Ez utóbbi a jellemzői alapján sokkal inkább egy fejlődő ország képét idézi fel az elmaradott kollektív agrártársadalmával, melynek legfőbb értékei inkább tartoznak a Közel-Kelet térségéhez és nem Európához. Ezért nagy kérdés, hogy Törökország miként tud integrálódni egy ugyan multikulturális, de részben egységes Európába? Európa társadalma fél Törökország csatlakozásától, az egyre erősödő idegenellenesség részben ennek is köszönhető.

Azonban, ha a stabilitást a mindennapi kormányzás és az állam kapcsolatából szemléljük, akkor már kétségessé válik az érvénye. Ennek legfőbb oka szintén a hadsereg, ami a politikai életet teljes egészében felügyelte és adott esetben be is avatkozott, és ennek máig fennáll a lehetősége. Sőt, ezt látszik alátámasztani az 1950, az első demokratikus választások óta megtörtént négy katonai puccs, amelyben a katonai erő felülírta a politikai szándékot.

Az utóbbi négy év reformjai következtében a Nemzetbiztonsági Tanács elveszítette korábbi pozícióját és tanácsadó intézménnyé „szelídült”. (Viszont ez nem azt jelenti, hogy a katonaság ne lenne továbbra is hatással a politikára, hiszen a katonai vezetők befolyása máig érvényesül és a civil kontroll intézménye korántsem valósult meg.) Azt pedig, hogy a hadsereg nem lépett fel szerepének csökkentése ellen, az EU-csatlakozás ígérete teszi lehetővé. Tehát a jelenlegi kormány nem csak legitimitását, hanem stabilitását is egy *külső* tényezőtől nyeri. Egy olyan tényezőtől mely a jövő ígérete és tele van kérdőjelekkel. Mindennek a következménye az alapvetően passzív lakosság, mely kizárja egy *merőben új* politikai elit létrejöttét.

Végjegyzetek

- ^I Ennél a pontnál óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy egy alapvetően iszlám hitű ország esetében, nevezetesen Egyiptomban, hogyan alakulhatott ki az „igazságos elosztás” elve alapján egy mértéktelenül polarizálódott társadalom, ahol a lakosság 30, más adatok szerint 50%-a él a létminimum tájékán, míg a világ száz leggazdagabb embere közül 2 egyiptomi. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a nasszeri időszakban általános államosításra került sor, a földbirtokok, vállalkozások mind állami kézbe kerültek, tehát nem lehet szó egy korábban, a kapitalizmus korábbi szakaszában felhalmozott vagyonról. Az államosított vagyonokra vonatkozó kárpótlási perek jelenleg folyamatban vannak Egyiptomban. Az Oszmán Birodalomban ezzel szemben lehetőség nyílt pusztán a katonai hősiesség útján vagyonokhoz jutni. Ez a lehetőség a társadalmi berendezkedésben rejlett, a katonai demokrácia jellegéből adódott. A modern Törökország megszületését követően az iszlám már nem államvallás, a hivatalos politika az egyéni gyarapodást, a nemzeti tőkés réteg kialakulását segíti elő.
- ^{II} Törökországban erőteljesen terjed a fejkendő viselése. A fejkendő újbóli általánossá válása azonban valószínűleg nem egyértelműen az iszlám terjedését jelzi, hanem inkább azt, hogy egyre több vidéki nő költözik városba. Számukra a kendő védelmet jelent a nagyvárosi forgatagban, és nem az iszlámizmus iránti vonzódásukat fejezi ki.
- ^{III} Ez egy érdekes példán keresztül jobban látható: Erbakan miniszterelnök tervbe vette Isztambul szórakozó negyedének teljes átalakítását, ezzel megszüntetve azt a területet, mely otthont ad a „nyugati kultúra beszivárgásának”. A kemalisták szemében szimbolikus jelentésű Taksim tér környékén a rekonstrukció következtében egy hatalmas mecsetkomplexum került volna kialakításra. Ez a terv végül a katonaság fellépése nyomán nem tudott megvalósulni. A példa is érzékelteti, hogy a radikálisabb iszlámizmus a politikában valóban fenyegetést jelentett a politikai rendszer eddig követett irányvonalára.

- IV Törökországban 1923 és 1950 között nem beszélhetünk demokratikus politikai berendezkedésről, ugyanis a politikai életet egyetlen párt irányította, a kemalista elvek felett őrökődő Köztársasági Néppárt. A modern Törökország megteremtése nem tűrt meg ellenzéki szereplőket, így a politikai pártokat betiltották. A legfőbb ellenzéki párt, a Haladó Köztársasági Párt 1924-ben alakult meg és a decentralizációt, illetve az állam, gazdasági szerepvállalását kívánta visszafogni, amely nyílt szembe fordulást jelentett Atatürk nézeteivel. 1925-ben a pártot betiltották, és Atatürk ellenlábásainak egy részét bebörtönözték, súlyosabb esetben, pedig kivégezték. A kemalista Török Köztársaság politikai berendezkedése nemcsak modern, hanem múltbéli ismérveket is magán viselt. A török politikai rendszer alapvetően elitista és központosított volt, ugyanis a hatalom egy viszonylag szűk elit kezében összpontosult. A második világháborút követő időszakban Törökország demokratizálódott: 1946-ban engedélyezték olyan ellenzéki pártok létrehozását, amelyek tiszteletben tartották a kemalista alapelveket. 1950-ben pedig választásokat tartottak, amelyeket a legnagyobb ellenzéki párt, a Demokrata Párt nyert meg. Ismet İnönü elnök elfogadta a választási vereséget, amely a többpártrendszer megszilárdulásához vezetett.
- V A Truman-doktrína szerint az Egyesült Államok nem tűri el a II. világháború után kialakult *status quo* erőszakos megváltoztatását, és gazdasági illetve katonai segítségnyújtással beavatkozik azon országokban, ahol a kommunizmus térhódítása fenyeget. Harry S. Truman amerikai elnök 1947. március 12-én a kongresszushoz intézett beszédében hirdette meg az elvet a görög polgárháború idején. Truman elnök szerint, ha Görögország és Törökország nem kapja meg a szükséges segítséget, akkor menthetetlenül kommunista uralom alá kerülnek, amely dominó-effektushoz, azaz a kommunizmus további terjedéséhez vezet a térségben. Truman 1947. május 22-én írta alá a Görögország és Törökország részére folyósítandó 400 millió dolláros katonai és gazdasági segélyről szóló törvényt.
- VI A Truman-doktrína előkészítette a terepet a később meghirdetett Marshall-terv számára, ugyanakkor legfontosabb eleme a „feltar-

- tóztatás” (containment) végül az amerikai hidegháborús politika egyik sarokkövévé vált és meghatározó szerepe lett többek közt az Egyesült Államok koreai és vietnami háborús politikájában.
- VII Igaz, hogy néhány szimbolikus kérdésben az AKP valóban radikális javaslatokkal állt elő, de ennek ellentmondani látszanak azok a tények, melyek szerint a párt néhány polgármestere mindent elkövet annak érdekében, hogy a valódi „iszlám elveknek” megfelelő intézkedéseket fogantasson. Így pl. hogy száműzze városából az alkoholt. Az ilyen kezdeményezések, pedig valóban hozzájárulhatnak az iszlám megerősödéséhez. Az elmúlt években a hívők körében egyre népszerűbbek a férfiak és a nők számára elkülönített strandokat működtető és szeszes italokat nem árusító hotelek. Felmérések szerint az AKP hatalomra kerülése óta megnégyszereződött a leplet viselő nők száma. A vallási szokásokra fittyet hányó asszonyokat egyre gyakrabban érik atrocitások. Tarsusban két rövid szoknyát viselő tizenéves lányt maró anyaggal öntöttek le. Előfordul, hogy a rövid ujjú blúz miatt megróják a tanárnőket. A tankönyvekben egyre nagyobb teret kap az iszlám kultúra. Az evolúcióelmélet helyett sok helyen a teremtéstörténetet oktatják. Az iszlám szervezetek ingyenes szállással és étkezéssel csábítják a diákokat – az ellátásért cserébe csak azt várják el tőlük, hogy imádkozzanak és tartsák be a vallási előírásokat.
- Mindez azonban nem elegendő ok arra, hogy betiltsák az AKP-t. A tiltás különben sem érné el a kívánt célt. Emlékeztetőül, az alkotmánybíróság az elmúlt évben 24 pártot – köztük az Igazság és Fejlődés Párt két elődjét – tiltott be. (Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint a török állam 23 esetben emberi jogokat sértett.) Az iszlám előretörésének azonban jogi úton aligha lehet gátat vetni. A felszámolt pártok helyett új, a korábbinál erősebb csoportok alakulnak, és egyre szélesebb rétegek támogatását nyerik el. Ráadásul az AKP betiltása feltehetően a szélsőségesek malmára hajtaná a vizet, akik – hasonlóan a keményvonalas szekulárisokkal – azt gondolják, hogy az iszlám nem egyeztethető össze a demokráciával.
- VIII A klasszikus iszlám bankrendszer működése. Az iszlám klasszikus időszakának számító VIII–XII. századig terjedő időszak, az iszlám

aranykoraként vonult be a történelembe. A *kalifátus* idején egyfajta „előkapitalizmusról”, szabad piacgazdaságról beszélhetünk. Egyfajta korai „piacgazdaságról”, kereskedő kapitalizmusról, „iszlám kapitalizmusról”. Az erőteljes monetáris kapitalizmus alapját a stabil és értékes fizetőeszköz, a dinár képezte és a monetáris területek messzemenően függetlenek voltak egymástól. Egy sor „újítást” vezettek be az iszlám bankrendszer keretében, pl. a *szereződést*, a *váltót*, a távolsági kereskedelemben alkalmazható *partnerség* fogalmát. Ilyen fogalmak születtek, mint: *hitel*, *tartozás*, *profit*, *könyvelő*, *vagyonkezelő*, *elzálogosítás*, *átruházás*, *veszteség*, *tőke*, *tőkeakkumuláció*, *takarékbetét*. *Kölcsön*, *pénzváltó*, *letét*, *ügynökség* és ezzel már a XIII. században messze megelőzték a középkori Európát.

IX

A modern „iszlám bankolás” az iszlám világon kívüli régiókban ma még nagyon fiatal szakmának számít – mindössze 30 éve „jegyzik”. Tudományos alapjait Muassam Ali fektette le, aki szinte misszionáriusi elhivatottsággal fogott hozzá 1985-ben az első iszlám pénzügyi konglomerátum, a DMI (Dar Al-Maal Al-Islami, azaz Muszlim Pénzügyi Hivatal) szakmai tekintélyének megalapozásához, amelynek egyben alelnöke is volt. Később, 1991-ben Ali alapította meg Londonban az első Muszlim Bank és Biztosítási Intézetet (Institute of Islamic Banking and Insurance) is, amelynek következményei a mai napig mozgásban tartják a brit pénzügyi központot.

Két évig tartó előkészítő tárgyalások után, 2007 ősszén nyithatta meg kapuit az első önálló, iszlám elvek szerint működő bank az európai pénzvilág egyik központjában, Londonban. A bank felügyelő tanácsa papokból áll, és – a brit bankjog keretein belül – kizárólag a *saria*, vagyis az iszlám törvénykezés szerint irányítják az üzletpolitikáját. A The Islamic Bank of Britain (IBB) csakis az „etikus” befektetések, azaz a Korán, illetve a szunna ide vonatkozó passzusaival összhangban álló üzleti célkitűzések mellett kötelezheti el magát. Az IBB a kamatszedés és kamatfizetés elhagyásán túl a felszámolt ügyleti díjakat is előzetes megállapodás tárgyává teszi. Ezen kívül nem finanszíroz dohány-, szesz- vagy pornóiparral kapcsolatban álló vállalkozásokat. Mindez némileg meghosszabbítja a

- befektetések elbírálásának átfutási idejét, hiszen a bizottság tagjainak minden egyes ügyletet külön-külön meg kell vizsgálnia.
- X Az iszlám törvényeknek megfelelő közös szabályozást tervez pénzintézetei számára nyolc muzulmán ország – Malajzia, Indonézia, Irán, Szaúd-Arábia, Pakisztán, Szudán, Bahrein és Kuvait –, amelyek központi bankjainak vezetői Iszlám Pénzügyi Szolgáltatások Tanácsa néven már létre is hoztak egy testületet Malajziában. A cél az, hogy az érintett országokban kínált pénzügyi termékek úgy-mond tükrözzék a muzulmán értékeket. Az új testület közös irányelveket állít fel azzal a céllal, hogy majd rávegyék a tagállamokat azok elfogadására. Emellett olyan pénzügyi szolgáltatásokat népszerűsít, amelyek tiszteletben tartják a muzulmán hitet.
- XI A vallási alapokon kezelt befektetések iránt világszerte egyre nagyobb igény és érdeklődés mutatkozik. Mivel Földünk minden ötödik lakója muzulmán vallású, nem meglepő, hogy legintenzívebben az iszlám alapelveit figyelembe vevő termékek és szolgáltatások kezdtek szaporodni. Erre válaszul Dow Jones, a világhírű Dow Jones Ipari Átlag nevezetű tőzsdeindex létrehozója, összeállította a Dow Jones Islamic Markets Indexes (Dow Jones Iszlám Piaci Indexek) csoportot, amely működése első öt évében mintegy 27 százalékkal múlta felül a szintén közismert – az amerikai tőzsdék mindenkori legjobb 500 ipari cégének részvényárfolyamából számított – S&P500 index átlagos megtérülését. 1997-ben az iszlám típusú pénzügyi tranzakciók forgalma összesen évi 160 milliárd dollárt tett ki, és évi 10-15 százalékos növekedést mutatott. 1998-ban a világ 43 országában mintegy 200 iszlám bank és pénzügyi intézmény működött, amelyek összesen 100 milliárd dollárt kezeltek. Már hat évvel később ez az összeg több mint 200 milliárd dollárt tett ki, és Dow Jones véleménye szerint erkölcsös profitot hoztak.
- XII A 2002-ben megválasztott Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) radikális reformokba kezdett. Gyors privatizáció indult: a bankokkal kezdték, aztán jöttek a telefontársaságok, a repülőterek és a kikötők. Következett pedig az energiaszektor, a posta és a szerencsejáték. A kiadásokat nagyon keményen visszafogják: a 2007-es költségvetés szerint 37 százalékkal jut kevesebb az állami intézmény-

nyeknek és a szociális programoknak. Ezen belül 25 százalékkal akarják megválni a nyugdíjkasszát: megszüntetik a karkedvezményt és „harmonizáció” néven egy csomó jogosultságot visszavonnak. A nyugdíjkorhatárt folyamatosan emelik, az adókat szigorúbban behajtják. A cél, hogy a 2023-as centenáriusra (az Oszmán uralkodók megdöntésének és a szekuláris köztársaság kikiáltásának 100. évfordulójára) a mostani GDP-t megduplázzák. 2008-ban egyszerre hat új autópályát építenek (20 milliárd dollárért) elkezdik az Ankara-Isztambul vasúti vonal felújítását (a 12 órás út ezzel 4 órára csökken) és PPP konstrukcióban alagutat fúrnak a Boszporusz alá. Szinte mindenhez hozzányúltak, a hadseregen kívül.

XIII 2008 „A kultúrák közötti párbeszéd európai éve” az Európai Unióban. Az ötlet az Európai Bizottság első szlovák tagja, az oktatás, képzés, kultúra és ifjúság ügyeiért felelős Ján Figel nevéhez kötődik, aki már a 2004 szeptemberében előterjesztette az elképzelést. A kezdeményezés célja – amelyet jól érzékeltet a párbeszéd évéhez választott jelmondat, az „Együtt a sokféleségben” is –, hogy közelebb hozza egymáshoz Európa polgárait, az Európában élő népek kulturális sokféleségén keresztül hirdesse az európaiság eszméjét.

XIV „Ott az emberek inkább aranyat vesznek” – érzékeltette az országon belüli hatalmas különbségeket Levent Celebioglu, a TEB nevű bank igazgató-helyettese.

A török tévében olyan bankreklám is megy, ahol egy férfi elveszti az összes ruháját, meztelenül beszalad egy boltba, és ott a karórájába szerelt chip-kártyával tud gatyát venni. Fogják az adást Törökország keleti vidékein is, de ott szinte feudalizmus van, néhány éve még rabszolgákat is árultak, nők alig járnak az utcán. Pláne nem ülnek kendő nélkül szexi ruhában a szupermarket kasszájában, hogy paypal rendszerű karórára szolgáljanak ki meztelen pasikat.

XV Két bomba robbant 2008. július 27-én Isztambul egyik forgalmas sétálóutcáján. Nyomában terror és kormányválság híre terjedt el Törökországban. A jövő bizonytalanságot sugallt.

A merényletben legalább tizenhatan meghaltak és több mint százötvenen megsebesültek. A támadásra egy nappal azelőtt került sor, hogy a török alkotmánybíróság meghozta ítéletét a kormánypárt

perében. A szakértők attól tartanak, hogy a merényletek és a kormánypart betiltása destabilizálhatják az EU legnagyobb és legrégebbi tagjelöltjét. A dupla robbantás volt Törökországban az elmúlt öt év legsúlyosabb terrorista támadása. Az erőszakos cselekedeteket nem követték azonnali felelősségvállalások, a találgatások a kurd szeparatistákra (PKK) fókuszálnak. Feltevések szerint a PKK áll a robbantások mögött, ám a szeparatisták tagadják, hogy közülük lenne az ügyhöz.

A támadásokat mind az Egyesült Államok, mind az Európai Unió terrortámadásként értékelte. *Javier Solana*, az EU Kül- és Biztonságpolitikai Főképviseleje elítélte a támadásokat és együttérzését fejezte ki az áldozatok hozzátartozói felé. Hozzátette, „Törökország számíthat az Európai Unió támogatására”.

A támadás egy nappal azelőtt történt, hogy az alkotmánybíróság meghozta volna ítéletét arról, betiltja-e az iszlám nézeteket favorizáló kormánypartot. Egyelőre azonban nem tisztázódott, hogy a robbantások összefüggésben állnak-e a perrel. A bíróság a merényletek ellenére tegnap meghozta ítéletét: helyt adott a vádaknak, de nem tiltotta be az AKP-t.

Az AKP elleni vádak szerint a part kísérletet tett az ország szekularizált rendjének megdöntésére. A jogeset politikai feszültségeket okozott az országban, a kormánypart szembe került a kemalista hagyományokat őrző ellenzékkel, akik nagy befolyással rendelkeznek mind a katonaságban, mind az állam jogi szerveiben. Isztambul főügyésze két héttel a merénylet előtt 86 fő ellen emelt vádat. Állítása szerint ezek a személyek egy terrorista csoportot képeznek és céljuk a kormány megbuktatása. (Az Ergenekon-ként elhíresült rejtélyes szervezet a vádak szerint aktívan harcol az Tayyip Erdogan miniszterelnök AKP-kormányára ellen. A támadások gyanúsítottjai kapcsán ezért felmerült az Ergenekon neve is.)

Az AKP ellen folyó perben 71 parttagot és mintegy 30 parlamenti képviselőt helyeztek vád alá. A jogesetet az EU is figyelemmel kíséri és többször kifejezésre juttatta azon véleményét, hogy a part betiltása nem lenne demokratikus lépés, és komoly fennakadásokat okozna az ország csatlakozási folyamatában. A szakértők mind Tö-

rökországban, mind az EU-ban attól tartanak, hogy a támadások és az azt követő találgatások destabilizálják az országot. Az AKP perét övező belpolitikai viták a támadások után sokkal veszélyesebb vizek felé hajtják az országot. Külpolitika, 2008. 07. 29.

XVI

Mítosztalanítás folyik török földön. A külvilág úgy tudja, hogy a törökök óriási becsben tartják, feltételek nélkül tisztelik a Musztafa Kemal Atatürköket, a Török Köztársaság alapítóját. Sokan egyúttal a XX. század egyik legsikeresebb társadalmi modernizációs programjának megalkotójaként is számon tartják őt. Képei és szobrai még ma is – több mint nyolc évtizeddel a mai, modern Törökország megalapítása után – ott díszlenek a közintézményekben és homlokzataikon szerte az országban. Török földön nem szokás – mondhatnánk: politikailag nem korrekt – Atatürk munkásságát vitatni, de még személyiségének a hagyományos ábrázolástól eltérő megrajzolása is a nemzeti mitológia rombolásának számíthat. A minap ugyanis különös dokumentumfilmet mutattak be Atatürk életről. Can Dundar Musztafa című alkotása az első török mű, amely Kemal Atatürk magánéletét dolgozza fel. Igaz, nem dönt tabukat, ám hús-vér embernek mutatja az államférfit: szilajul élő, keményen alkoholizáló és meglehetősen melankolikus férfiként ábrázolja. Aki ráadásul egyre távolabb érezte magát attól az országtól, amelyet éppen ő alapított. „A szobrok, a mellszobrok és a zászlók az emberektől távoli, megközelíthetetlen vezetőt teremtettek, mítikus hőst, akinek nincsenek is emberi vonásai” – mondta a film alkotója.

XVII

A Török Köztársaság létrejötte után Atatürk minden téren radikálisnak mondható reformokat vezetett be. Ennek egyike volt az oszmán-török nyelv megújítása is. Az államfő hazai és külföldi tudósokat bízott meg az új török nyelv kialakításával. A folyamat során leegyszerűsítették az évszázadok alatt szinte érthetetlenül bonyolulttá vált nyelvtant és megtisztították a nyelvet az arab és perzsa jövevényszavaktól. Igyekeztek eredeti török szavakkal pótolni őket, illetve ha erre nem volt lehetőség, új szavakat alkottak, végső esetben pedig a francia nyelvből kölcsönöztek

XVIII

Híressé vált Musztafa Kemal mondása: „A fez úgy áll a fejünkön, mint a butaság szimbóluma”. Érdekességképpen érdemes megje-

gyezni, hogy e feztörlése azt eredményezte, hogy egy hatalmas ország férfilakossága fejfedő nélkül maradt. Ezt a hirtelen támadt piaci igényt kihasználva számos magyar kalapos vándorolt ki Törökországba. Nem véletlenül, hiszen a gazdasági világválság Magyarországot is elérte, és rendkívül nagy volt a munkanélküliség. A kalaposok közül sokan Törökországban maradtak, leszármazottaik ma is ott élnek.

XIX

A pántörök elmélethez köthető a nacionalisták azon törekvése, hogy a török nyelvet teljesen megtisztítsák, vagyis az összes, nem török eredetű szó eltávolításra kerüljön. Ám ez több problémát is felvetett. Nagyon sok olyan szót találtak, aminek nem volt török megfelelője, így első lépésben felhívást intéztek az emberekhez, hogy a listában felsorolt idegen szavak helyett javasoljanak mást, alkossanak új szavakat. Ez a terv már-már groteszk kifejezéseket eredményezett, az új szavakkal írt szövegek szinte teljesen érthetetlenek lettek az emberek számára. Mivel a nacionalista célokat Atatürk nem volt hajlandó feladni, így a török nyelvészek – alávétve magukat a nemzeti céloknak – elfogadták az úgynevezett „napnyelv-elméletet”, mely szerint minden nyelv egyetlen ázsiai őstörök nyelvből származik, így azok az idegen szavak is, melyeknek nincs pontos török megfelelőjük; vagyis maradhatnak.

XX

Ugyanakkor Európában nem akadályozzák a törökök, az iszlám hitűek szabad vallásgyakorlását. A Der Spiegel 2008. november 17-i számában „Az első mecset Berlinben” címmel tudósít az alábbi eseményről. Berlin keleti részében, Heinersdorfban 2008 novemberében megnyílt az első iszlám imaház, a Khadija-mecset. Az épület a német főváros egyik legkietlenebb ipari negyedében épült, egy autóbontó tőszomszédságában, a Berlinből kivezető gyorsforgalmi út mellett. Az épület ellenzői még ezt a vigasztalan telket sem akarták átengedni az iszlám hitközségnek. Az épületavatás idején mintegy 150 környékbeli verődött össze, hogy aláírásgyűjtő akcióval tiltakozzon az imaház megnyitása ellen. Őket főleg az iszlám terjedésétől való közös félelem fogta egybe. A szélsőjobbaldali NPD ugyan hivatalosan lemondta a megmozdulásban való részvételt, mégis megjelent a rendezvényen mintegy húsz-huszonöt neonáci. A me-

cset kupolája alatt közben magas rangú német politikusok tartottak beszédet. A német Bundestag alelnöke, Wolfgang Thierse a toleranciáról beszélt, az „Isten áldása mellett megvalósuló békés együttélésről”. A mecsetépítő Ahmadijja-hitközség egyébként Németországban mintegy harmincezer tagot számlál; többségük Pakisztánból származik. Ez az irányzat az iszlám világban – túlzott függetlensége miatt – rengeteg üldöztetést szenvedett. 1920-ban már egyszer meg akarta vetni a lábát Németországban, de a gazdasági válság következtében az építkezésre összegyűjtött pénz hirtelen elértéktelenedett. Úgy tűnik, 88 év múltán – egy újabb gazdasági válság küszöbén – mégis megvalósult a berlini muszlimok álma.

XXI

Törökország haderejét (törökül: Türk Silahlı Kuvvetleri) a szárazföldi hadsereg, a haditengerészet és a légierő alkotja. A török csendőrség (Jandarma) és a parti őrség (Sahil Güvenlik Komutanlığı) békeidőben a belügyminisztérium hatáskörébe tartozik (akárcsak a rendőrség), de egyben a hadsereg, illetve a haditengerészet alá is. Háború esetén mindkettő rendelkezik jogérvényesítő és katonai hatáskörrel.

A török haderők vezérkari főnöke 2006. augusztus 28-án Yaşar Büyükanıt tábornok. A török hadsereg 1 054 750 katonájával a NATO második legnagyobb hadserege az Amerikai Egyesült Államok után.

XXII

Egy sajtóleleplezés kínos botrányt robbantott ki, s ez visszakozásra készítette a reformok ellen makacs utóvédharcot vívó némely tábornokot. Egy napilap nyilvánosságra hozta a hadsereg által évtizedek óta zavartalanul és megfellebbezhetetlenül uralt nemzetbiztonsági tanács főtitkárságának legtitkosabb dokumentumát. A Radikal közölte a 27 oldalas és 42 paragrafust tartalmazó úgynevezett vörös könyvet, ezt a hét lakat alatt féltve őrzött okmányt, amelynek tartalma vezérfonálul szolgált a főtitkárság tevékenységéhez. A lap főszerkesztője feltette a kérdést, vajon nem az ilyesfajta lélektani hadviselés számlájára kell-e írni több rendszerbíráló török újságíró rejtélyes, máig tisztázatlan halálát. Törökország választott kormányainak mindig és mindenkor a hadsereg döntő befolyása alatt álló nemzetbiztonsági tanács útmutatása szerint kellett eljárniuk. A Ra-

dikál szerint a „vörös könyv” az 1980-as katonai puccs terméke volt. Akkoriban tízezzel tartóztattak le és ítélték el hosszú szabadságvesztésre baloldali törököket. Több tucat közülük kínzókamrákban végezte.

XXIII

Zana és társai tíz évig sínylődtek rabságban. Leyla Zana asszony a kurd polgárjogi mozgalom jelképe lett, s az Európai Unió emberi jogi díjával tüntette ki. Jelölték Nobel-békedíjra is. Váratlan szabadulásakor a börtön előtt embertömeg köszöntötte. Később Diyarbakirban húszezer kurd gyűlt össze őt ünnepelni. Nem sokkal Leyla lelkes rokonszenvtüntetésektől kísért szabadulása után Törökországban a TRT állami rádió és tévé először sugárzott kurd műsort. Az adás – szerény tartalma ellenére – kedvező visszhangot keltett mind a kurdoknál, mind a szabadelvű török kommentátorok körében. „Leküzdöttek egy nyolcvanéves beteges félelmet” – jelentette ki Osman Baydemir, a kurd Diyarbakir főpolgármestere. Hír-magyarázatában elragadtatottan csatlakozott hozzá a külföldön is sokat idézett török publicista, Mehmet Ali Birand: „Megtört egy újabb tabu”. Törökország évtizedekig úgy hitte, hogy az ország szétszakad, ha megengedik, hogy ne csak törökül lehessen rádiózni-tévézni. Ám éppen ennek az ellenkezője történt – írta. „Ezeréves gyalázatnak szakadt vége” – volt olvasható a baloldali Cumhuriyetben. A legnagyobb példányszámú Hürriyet pedig szorgalmazta, hogy a kisebbségi nyelveken ne csak az állami, hanem a magáncsatornák is adhassanak műsort. Természetesen a kormány jól tudja, hogy szinte az egész délkelet-törökországi kurd lakosság fogja a betiltott PKK-hoz húzó kurd Roj tévé napi 12 órás műholdas adásait, éppúgy, mint az észak-iraki kurdok politikai szervezeteinek tévéállomásait. Törökországban most már rövid műsort szórnak arabul, bosnyákul, cserkeszül, valamint a két fő kurd nyelvjárársban, a kurmandzsiban és a zazában. A török parlament már 3 évvel ezelőtt meghozta az idevágó törvényt, de az adáskezdet sokáig befolyásos politikai tényezők ellenállásába, bürokratikus akadékoskodásába ütközött. Kurd nyelvtanfolyamokat is engedélyeztek magánnyelviskolákban. Ám ezek megnyitását, illetve helyi hatásá-

gi engedélyezését is megnehezítették. Gyakran mondvacsinált indokkal. (Európai Tükör, 2004: Konstantinápolytól Brüsszelig).

XXIV

Pedig a párt nehéz helyzetből indult, Erdoğan miniszterelnök egy bírósági ítélet szerint a 2002-es választáson nem is indulhatott. Erdoğant azért fosztották meg egy időre politikai jogaitól, mert az 1990-es években egy tüntetésen az iszlámot magasztaló verset olvasott fel. Abban az évtizedben az AKP elődjeinek tekinthető iszlámista pártokat többször is betiltották, de új néven rendre újraalakultak.

Ehhez képest a kifejezetten világias, alkoholt fogyasztó és a nőket fedetlen fővel szívesen látó, nyugaton tanult elit is megszerette a pártot. Tolga Egemen, a negyedik legnagyobb török bank vállalati üzletágának igazgató-helyettese szerint „ma már csak a paranoiás szekularisták” félnek tőlük. Pedig épp most vasárnap provokálták a baloldali ellenzéket azzal, hogy engedélyezték, hogy az állami egyetemeken kendőt viselhessenek a lányok. A török alkotmány eddig minden vallási jelképet tiltott a közszférában, a mostani döntést is heves tiltakozások sora kísérte. A gesztus viszont segít a szegényebb vallásosoknak lenyelni a megszorítások keserű piruláját. Hogy a kendőkérdés nem csak szimbolikus, arra jó bizonyíték a Nobel-díjas török író, Orhan Pamuk *Hó* című regénye. A könyv azzal kezdődik, hogy egy városban egymás után lesznek öngyilkosok a lányok, mert nem viselhetnek kendőt az iskolában.

XXV

A dokumentumot a parlament emberi jogi bizottsága elnökének, Zafer Üskülnek adták át, aki Malatyában kísérte figyelemmel a három keresztény gyilkosainak perét. A jelentés röviden vázolja a nem-muzulmánok ellen elkövetett emberi jogi sérelmeket. A szerzők azt is megemlítik, hogy sok, keresztények ellen elkövetett támadás gyanúsítottja ellen nem indítottak nyomozást, vagy nem vettek őrizetbe senkit.

XXVI

Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök, az Igazság és Fejlődés Pártjának (AKP) elnökeként hevesen támadta saját pártbeli helyettesét, Edibe Sözen asszonyt, aki nyilvánosságra hozta azt a törvénytervezetet, mely szerint „aki pornográf anyagokat vásárol”, annak feljegyzik a személyi számát, illetve aláírásával is meg kell erősítenie a vásárlás tényét. Az adatokat, pedig a kerekedők az Ifjúság és

Sportügyi Főhatóságához kötelesek továbbítani. Erdoğan azt is kijelentette: az AKP semmiképp sem fogja támogatni a tervezetet, mert az ellentétes a párt és a kormány személyi szabadságjogokat védő politikájával. Sözen azonnal visszavonta a törvényjavaslatot.

(Forrás: <http://www.globusz.net/node/300>)

XXVII

Elég itt az Oszmán Birodalom népességpolitikájára utalni, melynek keretében a XIX. század folyamán, a hiányzó népesség pótlására nagyarányú betelepítésekre került sor etnikai és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Ugyancsak a XIX. század folyamán számos magyar szabadságharcosnak nyújtottak menedéket. Elég Kossuth Lajost említeni, de vannak példák a korábbi időszakból is, ha II. Rákóczi Ferenc törökországi száműzetésére utalunk.

XXVIII

A kurdok muzulmán vallásúak, az indoeurópai nyelvcsalád iráni ágához tartozó kurd nyelvet beszélnek. Pár évnél tovább fennálló államuk a történelem folyamán soha nem volt, bár erre ígéretet többször is kaptak. A középkorban és az újkorban az Oszmán Birodalomnak behódolt kisebb államok irányítása alatt éltek. A XX. században indult meg az a kurd függetlenségi mozgalom, mely céljaként egy saját nemzeti állam létrehozását tűzte ki. Ehhez alapot szolgáltatott az 1920-as – a Török Birodalom egykori területeit felosztó – sévres-i békeszerződés is, mely önálló államot ígért a kurdoknak. Ebből aztán nem lett semmi, az 1923-as lausanne-i szerződésben ugyanis mindent visszavontak. 1945 és 1946 között a Kurd Demokratikus Autonóm Köztársaság komoly esély volt egy saját ország létrehozatalára, ám ezt a demokratikus mozgalmat az iráni hatalom gyorsan vérbe fojtotta. 1975-ben Irak biztosított a kurdok számára autonómiát, de ennek megvalósulását az iraki kormány és a kurd csapatok között továbbra is tartó fegyveres összetűzések megakadályozták. Az Öböl-háborúban elszorított vereség után Szaddam Husszein a kurdok lerohanásával próbálta meg tekintélyét helyreállítani. Ennek eredményeként több mint 2 millió kurd menekült Törökország délkeleti, hegyvidékes vidékére, Szaddám Husszeint pedig a ENSZ egyszerűen kitiltotta saját országának északi területeiről.

XXIX A kelet- és délkelet-törökországi kurdok sokmillióس tömegének régi-új autonómiakövetelése, és különösen a Kurd Munkapárt (KMP) harcias fellépése az 1980-as évek közepétől váltotta ki a hatalom újabb katonai válaszlépését. A visszavágás abból állt, hogy a törvényen kívül helyezett mozgalom felgöngyölítése és pacifikálása ürügyén a kurdok lakta vidékek falvait (kivéve, ha a lakosság kollaboráló „falúörökkel” tudta biztosítani magát) fegyveres erőszak útján sorra kiürítették, felégették, a visszaszivárgás ellen elaknásították, a földeket és legelőket elpusztították. A menekülő lakosság a környező nagyobb településekre, onnan is tovább üldöztetve földönfutóként a távolabbi városokba húzódott, vagy külföldre szökött. A hivatalosan „belső migrációnak” beállított és arányaiban lekicsinyítve adatolt etnikai tisztogatás, szükségállapot alá vont tartományban és ezek tágabb környezetében közel ezer települést, több ezer tanyabokrot érintett, és legkevesebb 3-400 ezer menekültet eredményezett, emellett több mint húszezer közvetlen áldozatot követelt (civiliek, kormányerők, illetve zömmel KMP-aktivisták). A szükségállapot, a városokra is áttérjedt fegyveres összetűzések és zavargások, a bevezetésre került élelmiszer-embargó stb. miatt távozó összes menekült létszáma akár több millióra is tehető. E szám becslése a városok népességrobbanásának adataiból ered. A fenti adatokat a kormányellenzék által 1997-ben kikényszerített parlamenti vizsgálóbizottság szolgáltatta egy évvel később, de különböző civilszervezetek is foglalkoztak és foglalkoznak a becsléssel. A közvetlen áldozatok mellett (harcban elesettek, elhurcoltak, eltűntek stb.) a menekültek embertelen életkörülményei további tömeges veszteségekre vezettek és vezetnek. A menekültekkel telnek meg a nagyvárosok peremén földből kinövő, közművesítetlen, minden közellátást nélkülöző bódévárosok, Ankarától Izmirig és Isztambulig (ezek elhíresült török elnevezése: „gecekondu”), zömmel itt élnek éveken keresztül biztos megélhetés, a gyerekek iskoláztatása nélkül, vagy pusztulnak el élelmezés, gyógyellátás hiányában. A kordában tartásra kieszt praktikák sorában egészen egyedi a bódélakók telepen kívüli mozgáslehetőségét szabályozó „vízumkényszer”. Az akut járványveszély egyetemlege-

xxx

sen fenyegeti a környezetet. A délkelet-európai zöldhatárokon is mind nagyobb számban tűntek fel csoportjaik.

A „hadműveleteit” leginkább Damaszkuszról irányító Öcalan 1998 őszén aztán elhagyta a szerencséje. Pártfogója, Hafisz el Asszád, szír elnök ugyanis kis híján bajba sodródott miatta: Ankara megelégtelte a szír–kurd együttműködést és háborúval fenyegette meg déli szomszédját. S mivel Asszádnak semmi kedve nem volt háborúba keveredni Törökországgal, egyszerűen kiadta Öcalan útját. S ekkor elkezdődött a PKK vezető csaknem három hónapig tartó kálváriája, melynek során megfordult Oroszországban, Olaszországban, Görögországban, Hollandiában, Belgiumban, Svájcban, Németországban és végül Kenyában is, az ottani görög nagykövetségen, ahonnan aztán – a török titkosszolgálat embereinek közreműködésével – egyenesen Törökország legbiztonságosabb börtönébe vezetett az útja.

A menekülő Öcalan azonban már nem az volt, akit a világ a terrorcselekményeiről tudósító jelentésekből megismert. A kurd vezető római tartózkodása során ugyanis már egyértelműen a kurdkérdés békés rendezése mellett emelt szót, sőt, elképzeléseit egy hétpontos tervtervezetben el is juttatta a sajtóhoz. Programjában többek közt ígéretet tett az erőszakos cselekmények befejezésére, lemondott a független kurd állam létrehozásáról, és csupán egy Törökország területi szuverenitását nem sértő autonómiát kért népe számára. Meglehető, Öcalan ekkor már több éve próbálkozott a politikai rendezés beindításával (előzőleg három önkéntes fegyverszünetet is elrendelt harcosai körében), túlzott kompromisszumkézsége azért minden bizonnyal kiadatási ügyével is összefüggött. „Apó” ugyanis megpróbált politikai menedékjogot kicsikarni Rómától, hogy ezzel legitimitást adjon magának és terveinek, és volt is, aki egy-az-egyben „befalta” Öcalan szavait; mint például a kommunista PdCI képviselői, akik hajlandóak lettek volna azonnal befogadni Törökország elsőszámú közellenségét. Öcalan azonban nem maradhatott Olaszországban, s nem kérte őt ki Bonn sem (Törökország kérte, ők azonban nem kapták, el is maradt Isztambulban a Galatasaray – Juventus mérkőzés!), úgyhogy Öcalan oda mehetett, ahová akart,

illetve ahová tudott. Az olaszországi kiutasítást újabb európai „körutazás” követte, eredménytelenül. S amikor már úgy tűnt, görög közbenjárásra Öcalant Hollandiában mégis befogadják, jött a török titkosszolgálat, és máig tisztázatlan körülmények között Kenyában (!) végett vetett az elsőszámú közellenség bolyongásának. Hogy az Öcalannak szállást adó görögök ludasak voltak-e a PKK vezető elfogásában, nem tudni, mindenesetre az esetet követően – két minisztertársával és a titkosszolgálat vezetőjével együtt – távozni kényszerült a görög külügyminiszter, Teodorosz Pangalos is.

XXXI

Öcalan első beszédében, igaz egy kissé leverten, de elismerte, fogva tartása során a török hatóságok nem bántották, nem kínozták, sőt, mindvégig igen korrektül viselkedtek vele. S ezzel még nem ért véget a PKK vezető „meglepő” vallomása: ahelyett, hogy – mint régen csinálta – merényletekre szólította volna fel híveit, a béke és a két nép közti barátság érdekében elkötelezte magát a török állam mellett, és nyilvánosan is bocsánatot kért az általa elkövetett merényletekért. Az ügyvédei által benyújtott halasztási kérelemre pedig szinte nem is akart reagálni, aztán nagy nehezen mégis kinyögte: őt nem érdekli a bíróság összetétele, felőle aztán katonai ügyészek is dönthetnek sorsáról. S ez még mindig mind semmi ahhoz képest, ami ezután következett. Öcalan – ahelyett, hogy politikai úton próbálta volna magát védeni – újra csak megalázkodott a török állam képviselői előtt, s egyre másra ajánlotta fel a konfliktus elsimításában való közreműködését. „Törökország demokratikus ország, ahol vélemény- és politikai szabadság van. Miért kellene nekem olyat követelnem, ami már megvan? Az egyedüli probléma a nyelv és a kulturális identitás.” – mondta a nemzetközi közvélemény legnagyobb megrökönyödésére, majd tovább folytatta: „A szeparatizmus, a nyomásgyakorlás és a forradalom nem tudja a problémánkat megoldani”. Arra kérdésre, hogy képesnek érzi-e magát arra, hogy lehozza a hegyekből katonáit, Öcalan igennel válaszolt és hozzátette: „Adjatok nekem és a PKK-nak még egy lehetőséget!”. Ígéretéért – hogy mindezt 3 hónapon belül teljesíti – cserébe a PKK politikai pártként való elismerését, és a pártjával való konzultációs lehetőséget kérte.

„Amnesztiát akarok, és még egy esélyt. Nem vagyok már az, aki a harcok idején voltam. Követőim minden bizonnyal árulónak fognak emiatt tartani, mások meg majd azt mondják, csak a bőrént menti, én azonban nem hagyom magam általuk visszatartani. Hajlandó vagyok minden erőmmel a demokratikus köztársaságért munkálkodni.” – hangzott Öcalan vallomása. A PKK azonban nem vette árulásnak vezetőjének szavait, és már a nyilatkozatot követő első napokban hajlandónak mutatkozott Öcalan utasításait követni. Nem kis titkokat tárt fel Öcalan a tárgyalás során akkor, amikor kertelés nélkül megnevezte a PKK külső kapcsolatait, azokat az országokat, akik segítették a Kurd Munkáspártot a törökök elleni harcban, név szerint Görögországot, Szíriát, Jugoszláviát, Iránt, Irakot és Örményországot. De a vádlott még ennél is tovább ment, szervezetének fegyverszállítóit és belső (törökországi) támogatóit, szimpatizánsait is kiadta a török hatóságoknak.

XXXII

A rendezés alapja, akármilyen helyrehozhatatlan veszteségekkel is, a szükségállapot feloldása, illetve az őshonos körzetekbe való visszaköltözés. A menekültek általában a visszatelepedésre szavaznak. Ennek érdekében óriási költségekkel természetesen újra fel kell építeni, revitalizálni kell mindazt, amit a hatalom hősiesen elpusztított. Ebben majd segíthet az Unió. 2000 májusában kelt a harcokért is felelős Nemzetbiztonsági Tanács kellő szemérmességgel nevesített „keleti-délkeleti akcióterve”. El kell végezni a kár-felmérést, és kártalanításban kell részesíteni az elüldözött csoportok egyéneit. A gyökeres rendezés politikai alapfeltétele: a kurd identitás hivatalos, alkotmányban rögzített elismerése, ami a demokratikus jogok általános kiterjesztésével betöltheti hivatását. Tartozékai: a kurd anyanyelv második hivatalos nyelvi státusa, az anyanyelvi szolgáltatások rendszerének kiépítése, a kurd vidék átfogó területrendezése és fejlesztése, beleértve a kultúrtáj rehabilitációját. E tennivalók körében születnek is kormánytervek, amelyek még nagyon messze állnak a végrehajtástól, azonkívül, még mindig politikai számításokkal operálnak (kényszer-visszaköltöztetés új, összevont lakóhelyekre stb.). A végre elérhető EU-csatlakozás reményében vagy majd a már megvalósult EU-tagság viszonyai

között előrehaladó török demokratizálódás legoptimálisabb kereteiben is hosszú és nehéz utat jelent a kurd másság integrációja, de Törökországnak ebben a kérdésben más lehetősége a továbbiakban nincsen.

XXXIII Amikor Abdullah Öcalan 1999 augusztusi beszédében felszólította a Kurd Munkáspártot, vonuljon vissza a török területekről, a párt még szabadon lévő képviselői (kivéve a keményvonalasokat) nem haboztak teljesíteni a vezér követeléseit. 2000 februárjában a Kurd Munkáspárt hivatalosan is bejelentette, hogy felhagy a 15 éve tartó harccal. A PKK az általa egyoldalúan meghirdetett tűzszünet óta jelentős változáson ment keresztül: a szervezet elhagyta nevéből a kurdisztáni jelzőt, felhagyott a kommunista ideológiákkal, sőt, még a sarlót és a kalapácsot is eltüntette a címeréből. Ami azonban még ennél is fontosabb, beszüntették merényleteiket is a török lakosság és hadsereg ellen, és úgy tűnik, most már valóban nincs más céljuk, mint a kulturális szabadság kivívása, ahogy mondják, politikai eszközökkel.

A PKK keményvonalasai azonban nem hajlandók feladni a harcot, s merényleteikkel tovább borzolják a török és békepárti kurdok idegeit. Egy 2007 márciusában végrehajtott támadásukat követően a török kormány nem kevesebb, mint 50 ezer katonát vont össze az Iraki határnál azzal a szándékkal, hogy végleg leszámoljon a szeptemberi tűzszünet óta Észak-Irakba visszahúzódó PKK-val. A hadsereg azonban – köszönhetően egy újbóli európai figyelmeztetésnek – az utolsó pillanatban mégis visszakozott, és kivonta csapatait a régióból. Mindenesre fenntartották maguknak a háború jogát egészen addig, amíg – mint a hadsereg vezetői mondják – az utolsó PKK-harcost is el nem tüntetik a föld színéről.

XXXIV A muszlimák a dzsihád teljesítése során takarják el szemérmüket, ne keveredjenek rokon vagy idegen férfiak társaságába, az utóbbiakkal ne társalogjanak túlságosan kedvesen, és semmiképpen se maradjanak velük egyedül. Aisa, a próféta felesége egyszer a következőt kérdezte férjétől, Mohamedtől: „Ó, Allah küldötte úgy látjuk mi [nők], hogy a legjobb tett a dzsihád, vajon ne végezzünk, mi is dzsihádot?” Allah ezeket mondta a hívő nőknek: „Ne feledjétek

és említsétek meg mindazt, amit Allah jeleiből és bölcsességéből házaitokban tapasztaltok.” (33:34) A nők számára a legjobb dzsihad az [Allah] által elfogadott zarándoklat.” Forrás: A nők és a dzsihad Múlt kor c. portál 2007. december 2. 17:30

A cikk szerzője jól idézi a Koránt, de tévesen írja le a zarándoklat megnevezését. A dzsihad szent háborút jelent, a cikkben zarándoklatról van szó, annak arab megnevezése: „hadzs”.

XXXV 1925. december 26-án elfogadták a Gergely-naptár használatát, európai mintára vasárnap lett a hivatalos pihenőnap. Olasz mintára elkészült az új büntető törvénykönyv, svájci példa alapján pedig a polgári törvénykönyv, mely törvény előtt egyenlővé tette a férfiakat és a nőket. Megtiltották a többnejűséget, a nők jogot kaptak a válásra (korábban csak a férfi kezdeményezhette a válást), megnyíltak előttük a felsőoktatási intézmények. Csak az anyakönyvvezető előtt kötött házasságot ismerték el törvényesnek

XXXVI A törökök abban bíznak, hogy mégis sikerül majd iraki beleegyezést kapni a kurdokkal szembeni fellépéshez, vagy pedig garanciákat kapni arra, hogy Bagdad maga fékezi meg az északi területeiről kiinduló törökellenes akciókat. Ennek lehetőségét hordozza magában az amerikai–iraki megállapodás azon cikkelye, mely leszögezi: iraki területről nem indítható katonai akció szomszédos állam ellen. Az amerikai csapatok három éven belül – 2010-ig – hagyják el Irakot, de a nagyobb városokból katonáik 2009 nyaráig kivonulnak. Az angol csapatokat viszont már 2009 végéig teljes egészében kivonják. A megállapodást, amely érvénybelépte után máris korlátozni fogja az amerikai műveleteket, a bagdadi parlamentnek még jóvá kell hagynia.

XXXVII Egyre kritikusabbá válik Törökország és az Egyesült Államok viszonya. A két NATO-tag a kurd és az örmény kérdésen is nézeteltérésre került sor. Bár az USA-nak szüksége van Törökország katonai támaszpontjaira, mégis népiértésnek nyilvánította az örmények elleni 1915–1917-es mészárlásokat – ezzel a törökök egyik legérzékenyebb pontjára tapintottak. Törökország konzultációra hazarendelte washingtoni nagykövetét annak nyomán, hogy az amerikai képviselőház külügyi bizottsága jóváhagyta az örmények elleni

népi társról szóló kongresszusi határozatot. Törökország határozottan tagadja, hogy az Oszmán Birodalom hadserege népi társat hajtott volna végre az első világháborúban az örmények ellen. Úgy fogja fel a több százezer örmény halálát, mint „az orosz ellenséggel összejátszó örmény kisebbséggel” szemben alkalmazott megtorlást, illetve mint az etnikai összetűzések áldozatait. Törökország közben, hogy a kurd szeparatisták elleni küzdelemben észak-iraki területekre is átcsapott. A feltételezések szerint azonban a kurd lázadók és a szakadár Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) tagjai közül sokan bujkálnak Észak-Irakban.

XXXVIII Azerbajdzsánban régi sebeket tépett fel Abdullah Gül török államfő örményországi látogatása is. Nemcsak azért, mert az örmény elnök személyében olyasvalakivel parolázott, akit Bakuban az azeri-örmény háborúban elkövetett, a srebrenicaihoz hasonló népi társban tartanak vétkesnek, hanem a kaukázusi stabilitási és együttműködési platform ötlete miatt is. Az a tény, hogy ezt az orosz vezetéssel létrehozandó szervezetet éppen Törökország ajánlja fel a kaukázusi országoknak biztonságérzetük fokozására, Bakuban nagyon emlékeztet az 1920-as évekbeli helyzetre, amikor Ankara tétlenül nézte, hogy Azerbajdzsánt a Szovjetunió bekebelezze. Törökország a kaukázusi török népek iránta érzett bizalmát, hozzájuk fűződő kapcsolatokat gazdasági téren és az őt a nyugati világhoz kapcsoló katonai szervezetben, a NATO-ban is jól kamatoztatta, most ugyanezeket az országokat tálcán kínálja fel Oroszországnak?

XXXIX A török parlament közben további egy évre meghosszabbította a hadsereg mandátumát, hogy Észak-Irakba behatolva csapást mérjenek a kurd lázadókra. A Pentagon talán elgondolkodhatna azon, helyes-e az állítólag atomfegyver birtoklására törő Iránnal, a Nyugat iránt nem éppen barátságos, de még kiváró Szíriával és a kívül-belül bizonytalan helyzetű Izraellel a szomszédságban közel-keleti politikájának súlyponti országává ezt a Törökországot tenni.

XL Irak problémája, hogy sikerül-e megtartani területi egységét az etnikai-vallási (kurd-arab és szunnita-síta) konfrontáció közepette. Irak széthullása alighanem még ellenőrizhetlenebb viszonyokat teremtene, megkezdődne a régió „balkanizálódása”. A közel-keleti

térség határai ugyanis jórészt az első világháború után alakultak ki, az egész régióknak alapvetően új dimenziót adott a hatalmas kőolaj- és földgázkincs. A „balkanizálódás” jelen esetben a határok átrajzolását is jelentené, ami az államiság további eróziója mellett a nem-állami szereplők megerősödését vonná maga után. E tényezők sorába tartoznak a terrrorszervezetek, élükön az al-Kaida. Már most kibontakozóban van a közel-keleti térségben egy összeesküvés-elmélet, miszerint az amerikai konzervatív erők és Izrael célja az arab országok felszabdálása, amihez Irak esetében nagyhatalmi arrogancia és nagyfokú inkompetencia is társul. Mindazonáltal egy ilyen jelegű folyamat nem Izrael, hanem Irán befolyását erősítené döntő mértékben.

- XL I A szunnita muzulmánok az első három kalifa legitimitását vallják, akik Mohamed örökösei voltak. Életüket a Korán határozza meg, valamint a Hadit (Mohamed összegyűjtött tanításai, élettörténete) és a saria, az iszlám állam törvénykezési rendszere. Az imámok, a papság szava az élet minden területén döntő és meghatározó. A „szunni” név az arab „szunna” szóból származik, mely viselkedési törvénytart jelent. A síita muzulmánok nem fogadják el az első három kalifa legitimitását, hanem Mohamed unokaöccsének legitimitását vallják, és eredetileg Ali pártjának nevezték őket. Sokkal inkább rituálisak, mint a szunniták. Úgy hiszik, hogy Mohamed és egyes leszármazottai isteni jellemvonásokkal rendelkeztek – ezt a szunniták elvetik. A síták között a papság befolyása sokkal inkább domináns, mint a szunnita imámoké azok között.
- XLII Szíria és Törökország viszonyát meghatározza, hogy 1939-ben Alexandra Szandzsákság Törökország része lett, elszakadt a francia fennhatóság alatt álló Szíriától és most a Hatay tartomány nevet viseli. Szíria sohasem fogadta el ezt, 2007 májusában a szír washingtoni nagykövet ezt mondta: „Miután a Golán-fennsíkot visszavettük Izraeltől, érkezett annak az ideje, hogy visszaszerezzük Hatayt Törökországtól.”
- XLIII A második világháború során Görögország német megszállás alá került. A németek kivonulásakor az ország megkapta a korábban Olaszországhoz tartozó Dodekániszosz-szigetek fennhatóságát. A

szigetek közel vannak Törökországhoz és jelentékeny török kisebbség él rajtuk. Tekintettel arra, hogy a szigetlakók nagy része mégiscsak görög volt, Törökország nem emelt kifogást. Azt remélték, hogy a két ország között fennálló baráti viszony jóvoltából a vitás kérdéseket tárgyalásos úton lehet majd rendezni

XLIV

A konfliktus gyökerei: Ciprus jelenkori történetének első, máig ható kövekezményekkel bíró eseménye a Nagy-Britannia által történt annexió volt. Az 1878 óta brit ellenőrzés alatt álló szigetet London a Törökországgal szembeni hadüzenettel egy időben annektálta (1914), ám a társadalmi mentalitásokat a brit uralomnál sokkal inkább befolyásolta az 1878 előtti három évszázadot felölelő oszmán korszak, különösen, pedig az 1821-es vérengzés, amikor Küprianosz érseket – és rajta kívül csaknem 500, jobbára a görög közösségben tiszteletnek örvendő további személyt – a görög forradalom hírértől megrettent hatóságok összeesküvés vádjával kivégezték. Ennek eredményeképpen a nemzetté válás korszakában a két közösség az egymást erősítő vallási és etnikai törésvonalak mentén kettészakadt. A többséget alkotó, önmagukat egyre inkább göröggé definiáló ortodox ciprusiak elsődleges politikai célkitűzése az enószisz, azaz a Görögországgal történő egyesülés, a török kisebbségé, pedig az enószisz megakadályozása, valamint etnikai különállásának intézményesítése, illetve ezen intézményesítettség megőrzése lett. A második világháború után kiéleződő feszültségek, nem utolsósorban a görög terroristakampány hatására a brit kormány 1959-ben úgy döntött, hozzájárul a függetlenné váláshoz, ám azzal a feltétellel, hogy a sziget alkotmánya rögzíti mindkét közösség jogait. Az 1960. augusztus 16-án aláírt szerződést – amely kimondta a Ciprusi Köztársaság függetlenségét –, valamint a köztársaság alkotmányát, a görög és a török kormány kívánságának megfelelően, mindhárom érintett külső szereplő, azaz London, Athén és Ankara garantálta.

XLV

A stratégiaiilag kedvező fekvésű sziget 300 évnyi török uralom után, 1878-ban került brit befolyás alá, és egészen 1960-ig koronagyarmat is maradt. A függetlenné vált állam alkotmányában rögzítették a szigeten élő többségi ciprusi görög közösség és a török ki-

- sebbség hatalomból való részesedését (70-30%), valamint megtiltották a sziget Görögországhoz való csatolását (enosis). Ez utóbbi heves ellenkezést váltott ki a görög ciprióták részéről, és a törökök sem elégedtek meg a nekik szánt 30 százalékos kvótával.
- XLVI 1963 decemberében a Makariosz érsek vezette görög ciprióták – a török kisebbség képviselőinek kizárásával – felszámolták az ország kettős felépítését. Ezt követően a ciprusi törökök helyzete alapvetően megváltozott. Az enklávékban élő török kisebbség helyzetén az ENSZ 1964-es beavatkozása sem sokat segített; a békefenntartó alakulatok (UNFICYP) eredménytelennek bizonyultak a ciprusi görögök és törökök közt kitört polgárháború megfékezésében.
- XLVII Az Európai Tanács a javaslatról minősített többséggel döntött, miután meghallgatta a tagjelölt országot. A várható költségekre tekintettel a török csatlakozási tárgyalások csak a 2014-től induló pénzügyi keret elfogadását követően zárhatók le a lehetségesen bekövetkező pénzügyi reformokkal együtt.
- XLVIII Az emberi jogok helyzetével kapcsolatos aggodalmaknak engedve az Európai Tanács olyan döntést hozott, hogy amennyiben egy tagjelölt ország súlyosan és folytatólagosan megsérti a szabadság, demokrácia az emberi jogok és a jogállamiság elveit, az Európai Bizottság saját vagy a tagállamok egyharmadának kezdeményezésére a tárgyalások felfüggesztését és azok újrakezdésének feltételeit fogja javasolni. Az emberi jogok maradéktalan teljesítésére, biztosítani kell, hogy az érintett tagjelölt ország a lehető legszorosabb szállal, teljesen kötődjön az európai struktúrákhoz.
- XLIX Az EUTCC 2005 szeptemberében megrendezett konferenciáján pozitív eredményként könyvelhette el az Európai Unió, hogy 2005. augusztus 12-én a török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdoğan, hivatalosan is elismerte a kurd kérdés létezését. Az EU ugyanakkor üdvözölte a felek által kötött tűzszünetet. A konferencia megállapította, hogy a kurd kérdés megoldása kulcsfontosságú a stabil, demokratikus berendezkedésű és békés Törökország kialakításában, mely feltétele az ország uniós tagságának. Az EU véleménye szerint az igazi demokratikus reformhoz olyan politikai döntések szükségesek, melyek képesek a török társadalom etnikai naciona-

lizmusát megszüntetni, amely a fennálló konfliktus alapját képezi. A konferencián az Európai Unió ragaszkodott ahhoz a kikötéshez, mely szerint a kurd kisebbségnek szerepet kell adni a csatlakozási folyamatban, illetve a törökországi demokratikus folyamatokról szóló megbeszéléseken. A kurd kérdés változatlanul az EU–Törökország közti tárgyalások előterében van: legutóbb a Tanács 2006. január 23-i a „Törökország csatlakozási partnerségében megfogalmazott elvekről, prioritásokról és feltételekről” című határozata hívta fel Törökország figyelmét a kurd kisebbség gazdasági, szociális és kulturális lehetőségeinek javítására.

L Törökország alkotmánya 1982-ben lépett életbe a katonai diktatúra időszakában, majd 2008-ban módosították. Az előző török alkotmányt még 1961-ben iktatták be. A jelenlegi alkotmányt utoljára 2004-ben módosították. A dokumentum felállít egy alkotmánybíróságot, mely felügyeli, hogy a törvénykezés az alkotmánynak megfelelően történjen. Az alkotmány kimondja, hogy Törökország demokratikus állam. Ennek megfelelően az országot a polgárok által választott Török Nemzeti Országgyűlés irányítja. Az alkotmány szerint Törökország államformája köztársaság, és ezt elméletileg nem lehet megváltoztatni. Az alkotmány 2. bekezdése kimondja, hogy az ország szekuláris állam. Az alkotmány bevezetőjében szerepel többek között a nacionalizmus eszméje, a „köztársaság anyagi és szellemi jóléte”, valamint a köztársaság oszthatatlansága. A 10. bekezdés értelmében az alkotmány egyenlő jogokat garantál mindenkinek függetlenül „anyanyelvtől, fajtól, bőrszíntől, nemtől, politikai hovatartozástól, filozófiától, vallástól vagy bármely más szemponttól”. (Mindazonáltal a 3. bekezdés kijelenti, hogy „A török állam, mint terület, és mint nemzet, megoszthatatlan. Hivatalos nyelve a török”. A 4. cikkely értelmében a 3. bekezdést megváltoztatni nem lehet, sőt javasolni sem lehet a megváltoztatását.) A társadalmi osztályok fogalma jogilag nem helytálló a Török Köztársaságban. A 12. bekezdés garantálja „az alapvető jogokat és szabadságokat”, közöttük az élethez való jogot és a biztonsághoz való jogot (17. és 19. bekezdés). A 26. bekezdés biztosítja a szólásszabadság jogát. A török alkotmányba foglalt jogok megalkotásánál

nemzetközi alkotmányleveleket (Bill of Rights; jognyilatkozat) vettek figyelembe, valamint az „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát”, melyet Törökország is elfogadott.

LI 2008. novemberében közzétett Uniós jelentés szerint halad az EU-bővítés érdekében végzett munka a jelek alapján biztosnak tűnik, hogy Horvátország lesz az Európai Unió 28. tagja. A hét másik tagjelölt, illetve tagjelöltségre váró ország előtt azonban még hosszú út áll. Noha mindegyikük esetében jól halad a piacgazdaság kiépítése, többet kell tenniük annak érdekében, hogy területükön érvényt szerezzenek a jogállamiság elvének. Szinte mindegyik országról, köztük Horvátországról is elmondható, hogy a korrupció és a szervezett bűnözés továbbra is komoly problémát jelent a csatlakozás szempontjából. Jelenleg három ország – Horvátország, Törökország és Macedónia, a volt Jugoszláv Köztársaság (FYROM) alkotja a hivatalos tagjelöltek csoportját. Öt további nyugat-balkáni állam – Albánia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia és Koszovó – ún. potenciális tagjelölt. Az Európai Unió eddig csupán két országgal, Horvátországgal és Törökországgal indította meg a csatlakozási tárgyalásokat. A most közzétett jelentés azt állapítja meg, hogy a harmadik hivatalos tagjelölttel még nem lehet megkezdeni a tárgyalásokat, mivel Macedóniában nem zárultak le a szükséges politikai reformok, különösen, ami a szabad és tiszta választások biztosítását illeti.

LII 1950-ben a kis népességű országokban, mint Liechtensteinben (21,4%), Luxemburgban (9,8%), Svájcban (6,1%), valamint Ausztriában (4,7) és Belgiumban (4,3%) volt a legtöbb bevándorló a teljes népességhez viszonyítva, míg ez az arány a Szövetségi Köztársaságban (1,1%) valamint Hollandiában (1%) elhanyagolható volt. Ebben az időben a legtöbb külföldi Franciaországban volt 1,8 millió fő (4,2%). Németországban 568 000, Belgiumban 368 000, Ausztriában 323 000 fő volt ez az érték. 1970/71-re ezek a számok megváltoztak, a legtöbb bevándorló (3 millió) a Szövetségi Köztársaságban volt, ami az összlakosság 4,9%-át tette ki, a második helyen Franciaország 2,6 millió fővel áll, ami az összlakosság 5,1%-át jelentette. Svájcban (17,4%) 1,1 millió, Belgiumban (7,2%) 70 000, Svédországban

(5,1%) 410 000, Hollandiában (1,9%) 260 000, Ausztriában (2,8%) 210 000 vendégmunkás volt. 1992/93-ra a rangsor nem változott, a legtöbb bevándorló, közel 7 millió fő már az egyesített Németországban (8,5%), illetve Franciaországban (6,6%) 3,5 millió, valamint Nagy-Britanniában (3,5%) 2 millió fő volt. A teljes lakossághoz viszonyítva a legnagyobb arány a kis népességű országokban volt, mint például Liechtensteinben (37,5%) Luxemburgban (31,1%), Svájcban (18,1%), Belgiumban (9,1%), Ausztriában (8,6%).

LIII

A büszkeség az, mellyel egyes németországi törökök megvetnek mindent, ami a török kultúrával kapcsolatos, valamint néhány török bevándorló marginális, de magas presztízsű német csoportokhoz fűződő kapcsolatai e tisztánlátás megnyilvánulásainak tekinthetők. Az antropológia keresztény alapja igen jó eszköznek bizonyult arra, hogy néhány iskolázott németországi török elkülönítse magát a német társadalomban élő, a törököket és a török kultúrát az iszlámhoz kapcsoló képzetektől. Marginális, de mégis kulturált német csoportokon keresztül keresik a társadalmi megbecsülést a német társadalomban. E stratégia azonban jelentős kulturális tőkét igényel, s ennél fogva csak nagyon kevés török számára követhető. E távolságtérítési kísérlet legelterjedtebb formája a németekhez fűződő kapcsolatok és barátságok túlhangsúlyozása, a német boltokban vásárlás.

LIV

A külföldről hazatértekkel szembeni ellenséges érzések már az 1950-es években jelentkeztek, de sokkal tragikusabb formában. Ekkor tértek haza ugyanis Amerikából azok a törökök, akiknek sikerült egy kis tőkét összegyűjteni, majd hazatérve traktort, aratógépet, cséplőgépet vásároltak. Ez, pedig érthető módon magával hozta a kétkézi munka leértékelődését. A szegény mezőgazdasági dolgozók egyetlen tőkéjüket, a testi erejüket látták elveszni és ez kétségbeesett cselekedetekre, sok esetben géprombolásra készítette a parasztokat. Nagyon szemléletesen mutatják be a kor kiváló írói, a „három Kemal”, (Yasar Kemal, Orhan Kemal, Tarik Kemal) ezt a jelenséget, a szegényparasztok elkeseredett küzdelmét a túlélésért.

Mellékletek

Néhány tipikus iszlám banki művelet

Vásárlási és visszavásárlási megállapodás

A bank számára lehetőség van a követelések halasztott eladására, majd visszavásárlására. A diszkontált áron történő visszavásárlás lehetőséget ad a banknak, hogy kamatok felszámítása nélkül ne szenvedjen veszteséget az ügyletnél.

Halasztott fizetéssel történő eladás

Az ilyen típusú ügylet esetében a halasztott fizetés összegébe egy bizonyos százaléknyi profitot építenek be, mely mindkét partner egyetértésével történik. A profit nagysága nagyjából megegyezik a nem iszlám pénzpiacon alkalmazott kamat nagyságával.

Hitelre történő eladás

E típusú ügylet valójában egy finanszírozási technikát feltételez, szerződésen alapul, melybe egy meghatározott összegű profitot kalkulál be az eladó, és ez lehetővé tesz egy későbbi fizetést vagy akár részletfizetést. A megállapított ár lehet magasabb vagy alacsonyabb, mint az azonnali eladásra és szállításra kínált áru ára.

Nyereségmegosztás

A nyereségmegosztás egy megállapodás a bank vagy a vállalkozó között, ahol is a bank a tőkét biztosítja, a vállalkozó mozgósítja a rendelkezésre álló alapokat a közös vállalkozás érdekében. A vállalkozó biztosítja a munkaerőt, a szaktudást és a managementet. A nyereség végül megoszlik a bank és a vállalkozó között egy előre megállapított arány szerint.

Többletköltség

A koncepció arra épül, hogy az eladásra szánt áru ára egy meghatározott többletköltséget is magába foglal. A bank időarányos kom-

penzációt kap az eladott áruk után. Ez egy fix összeg, amit a bank például ingatlanok eladása után élvez.

„Salam”

Salam típusú ügylet, amikor a vevő előre fizet egy későbbi szállítás ígéretében. Salam csak meghatározott áruk esetében működtethető. Nem érvényes például arany eladásra ezüstért vagy fordítva.

Ajándék

Önkéntesen ajándékot adhat a hitelfelvevő a hitelezőnek a hitel rendelkezésre bocsátásának fejében.

Haszonbérlet vagy bér

A fenti ügylet jelentése, hogy az igénybevevő fix árat vagy bért fizet az áruért vagy szolgáltatásért.

Haszonbérleti szerződés

Megállapodás a bank és a vevő között, miszerint a bank használatra átad épületet, felszereléseket. A bérleti időre a tulajdonjog át száll a bérlőre.

A törökországi kurdok modern történelmének kronológiája

- 1920. A sévres-i békeszerződésben a kurdoknak önálló államot ígérnek.
- 1923. Lausanne-i szerződés: a kurdok mégsem kapnak saját államot. Kemal Atatürk megalapítja a világi török államot.
- 1925. Vérbefojtott kurd felkelés. A vezetőket kivégzik.
- 1972. Abdullah Öcalant törökellenes szervezkedésért börtönbe zárják.
- 1978. Abdullah Öcalan megalakítja baloldali gerillaszervezetét, a PKK-t (Kurd Munkáspárt).
- 1980. Abdullah Öcalan kiképzőtábort létesít harcosai számára Szíriában. Törökország kurdok által lakott megyéiben rendkívüli állapotokat vezetnek be.
- 1984. Megkezdődik a Kurd Munkáspárt függetlenségi harca.
- 1991. Terrorizmus-ellenes törvény Törökországban.
- 1992. Iraki kurdok Észak-Irakban kikiáltják a Kurdisztáni Köztársaságot.
- 1995. március. A török hadsereg 35 ezer katonája bevonul Észak-Irakba. A cél: a kurd terroristák likvidálása.
- 1995. május. A török hadsereg visszavonul az iraki területekről. Sikertelenség.
- 1995. június. Megkezdődik a világ első kurd tévécsatornája. A Med TV nevet viselő csatorna adásait Brüsszelből sugározza.
- 1996. A török kormány elutasítja a PKK fegyverszüneti indítványát és nem hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni az általa csak terroristacsoportnak nevezett PKK-val.
- 1998. augusztus. A török kormány elutasítja a PKK harmadik egyoldalú fegyverszüneti ajánlatát is.
- 1998. szeptember 9. Öcalannak el kell hagynia Szíriát.

1998. november 12. Öcalan Moszkvából Rómába repül, ahol vízumot kér, de nem kap. Olaszország nem hajlandó őt kiadni Törökországnak. Bonn megkaphatná Öcalant, ők azonban nem kérik őt.
1999. január 16. Olaszország kiutasítja Öcalant. A PKK vezető menekülése tovább folytatódik.
1999. február 16. Öcalan Kenyába repül és ott a görög nagykövetségen kap menedéket. A török titkosszolgálat elkapja őt, és Törökországba szállítja. Megmozdulások Európa-szerte.
1999. április. Újabb török akció az ország határain kívül.
1999. május 31. Megkezdődik Öcalan pere.
1999. június. Öcalan elismeri felelősségét a 15 éves harc alatt elkövetett bűneiért, amiért aztán e hónap 29. napján halálra ítélik őt. Kurd erőszakhullám szerte Európában.
1999. augusztus. Öcalan felhívása a PKK tagjaihoz. A vezető visszavonulásra szólítja fel híveit.
1999. november. A török bíróság jóváhagyja a PKK vezető halálos ítéletét. Újabb demonstrációk világszerte. Öcalan ügyvédjei az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulnak.
2000. január. A török kormány felfüggeszti Öcalan halálos ítéletét, legalábbis addig, amíg az Emberi Jogok Európai Bírósága meg nem hozza ítéletét.
2000. február. A PKK iraki kongresszusa. Leteszik a fegyvert. Cél: politikai mozgalommá alakulni.
2000. április. A török hadsereg újra benyomul Irak északi területére.

Törökország integrációs törekvéseinek időrendi áttekintése

Nemzetközi szervezeti tagság

Törökország az alábbi főbb nemzetközi szervezeteknek tagja:

- 1945. 10. 24. az ENSZ tagállama
- 1950. 04. 13. az Európa Tanács (ET) tagja
- 1952. 02. 18. az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (NATO) Tagállama
- 1961. 09. 30. a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) tagja
- 1975. 08. 01. az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) tagja
- 1995. 01. 01. Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) tagja
- 1992. 11. a Nyugat-európai Unió (WEU) társult tagja
- 1999. 12. 11. Helsinkiben megerősítették Törökország Európai Unió tagjelöltségét
- 2005. 10. 03. Luxembourgban megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások

Mérföldkövek:

- 2005. október 3.: A Törökországgal való csatlakozási tárgyalások szimbolikus megnyitása
- 2006. június 12.: Az EU és Törökország megkezdi a csatlakozási tárgyalásokat. A tárgyalási keretet 35 fejezetben állapítják meg: mindegyiket a Tanács egyhangú szavazata mellett lehet megnyitni és lezárni.
- 2007. július: Az AK párt megnyeri a török parlamenti választásokat. Programjának egyik sarokköve, hogy az országot az EU-ba vezesse.

- 2008. február: A török parlament alkotmánymódosításokat fogad el, amely többek közt engedélyezi a muszlim nők fejkendőviselését az egyetemeken. A döntés heves tiltakozásokat és utcai demonstrációkat vált ki Törökországban.
- 2008. június 17.: Az EU megnyitja a társasági jogról és a szellemi tulajdonjogról szóló fejezeteket Törökországgal.
- 2008. július 1.: A török csatlakozással szemben köztudottan szkeptikus Franciaország átveszi az EU elnökségét.
- 2008. július 13.: Nicolas Sarkozy francia elnök a Mediterrán Unióról szóló EU-csúcson bejelenti, nem fogja akadályozni Törökország csatlakozását
- 2008. július 30.: A török alkotmánybíróság ugyan elmarasztalta az AKP-t „antiszekuláris tevékenységre való felbujtásért”, de nem tiltotta be a pártot.
- 2008. ősz: A Bizottság bemutatja Törökország előrehaladásáról szóló jelentését.

Általános demográfiai adatok

Törökország népessége 70 586 256 fő, ebből 35 376 533 férfi, 35 209 723 nő. A lakosság fele 28 éven aluli. Az emberek 70,5%-a városban lakik, Isztambulban élnek a legtöbben (a teljes populáció 17,8%-a). 2007-ben 98 064 külföldit regisztráltak az országban.

A lakosság nemek és életkor szerinti eloszlása (2000)

Életkor	Férfi	Nő
0-4	6 033 346	6 033 346
5-9	6 449 363	6 449 363
10-14	6 615 428	6 615 428
15-19	6 693 554	6 693 554
20-24	6 390 252	6 390 252
25-29	5 845 812	5 845 812
30-34	5 450 131	5 450 131
35-39	4 759 742	4 759 742
40-44	3 899 599	3 899 599
45-49	3 210 416	3 210 416
50-54	2 453 379	2 453 379
55-59	2 062 228	2 062 228
60-64	1 872 635	1 872 635
65-69	1 513 508	1 513 508
70-74	1 098 952	1 098 952
75-79	720 935	720 935
80+	597 397	597 397

1960 és 2000 között a népesség egyenletesen évi 1 millióval gyarapodott. Azonban az utóbbi években a tempó jelentősen lassult és mivel az ország átlagos termékenységi rátája (TFR) nem éri el a népesség fenntartásához szükséges mértéket (2,1), a közeljövőben valószínűleg meg is fog állni.

- Teljes termékenységi arányszám: 1,89
- Népeség-növekedési ráta: 1%
- Várható átlagos élettartam:
- Férfiak: 69 év
- Nők: 74 év
- Csecsemőhalandósági ráta: 38,33‰.

Legnépesebb települések

Törökországban hat olyan város található, melyek lakossága milliós nagyságrendű. Ezek: Isztambul, Ankara, Izmir, Bursa, Adana és Gaziantep. A nyári turistaszezonban a népszerű üdülőhely, Antalya lakossága is egymillió fölé emelkedik, köszönhetően a környező városokból és falvakból érkező idénymunkásoknak.

Bibliográfia

- A konfliktus háttere Ciprus. HVG, 2004. november 29.
- Albert Lipót: Ihol jönnek a törökök, Index
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9646415>
- Akkaya, C.–Aver, C.: Die türkische Sicherheitspolitik in einem unsicheren Raum. Südosteuropa. No.1, 2004
- Aliboni, Roberto: The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy”. European Foreign Affairs Review, No. 1., 2005
- Amnesty International: Europe and Central Asia Summary of Amnesty International’s Concerns in the Region, January–June 2004
<http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR010052004?open&of>
- „A multikultinak is van határa”. Magyar Hírlap, 2005. 03. 17. 11
- An asset but not a model: Turkey, the EU and the wider Middle East. In: Centre for European Reform essays.
<http://www.cer.org.uk/enlargement/turkey.html> (2005. 04. 02.)
- Ankerl Géza: Nyugat van, Kelet nincs. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 179 p.
- Aras, Bulent: Turkey and the Greater Middle East. TASAM Publications, Istanbul, 2004
- Aras, Damla–Aydin, Mustafa (2005): Political conditionality of economic relations between paternalist states: Turkey's interaction with Iran, Iraq, and Syria. Arab Studies Quarterly, Winter-Spring 2005.
http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2501/is_1-2_27/ai_n15694704/ (2006. 10. 20.)
- Armaments, Disarmament and International Security. SIPRI Yearbook, Oxford University Press, 2003
- A török fiatalok 40 százaléka munkanélküli. In: Today’s Zaman, 2008/10/31

- Ayse, C. Cagolar: Törökök Berlinben: társadalmi kirekesztés és mobilitási stratégiák. Terebess Ázsia E-Tár
- Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany. New German Critique, 46
- Az első mecset Berlinben, In: Der Spiegel 2008/10/17
- „Az örmény diaszpóra teszi lehetetlenné a megbékélést” Interjú Abdullah Güllel. www.globusz.net 2008/11/27
- Bachard, David: Turkey and the European Union Working Dra_ of a future phamplet from the): CER. 1998.
<http://www.cer.org.uk/enlargement/turkey.html> (2005. 04. 02.)
- Balázs Judit: Die Türkei: Das Phänomen des abhängigen Kapitalismus. Akadémia Kiadó, Budapest, 1984, 262 p.
- Balázs Judit: Lessons of an Attempt at Stabilization: Turkey in the 1980s. Trends in the World Economy, No.63., Budapest, 1990, 86 p.
- Balázs Judit: Gazdaság az Oszmán Birodalomban. Lövér Print, Sopron, 2007. 107 p.
 ISBN: 978-963-06-4225-5
- Balázs Judit: Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig. Budapest–Kairó. Lövér Print, 2008, pp. 178
 ISBN 978-963-06-5476-0
- Balázs Judit: Gazdaság – vállalkozás – versenyképesség az iszlám társadalmakban. In: Szakmai Szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa. 2009/1
- Bassam Tibi: Európai szemle, 2006 XVII évf.61))
- Béres János–Tóth András: Muszlim radikalizmus Európában. In: A katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa, 2007/2
- Bernard Lewis: Iszlám kontra korszerűség? Népszabadság, 2001. szeptember 28.
- Bora, Tamil: Nationalist Discourses in Turkey. South Atlantic Quarterly, Summer 2003.

http://muse.jhu.edu/cgi_in/access.cgi?uri=/journals/south_atlantic_quarterly/v102/102.2bora.pdf
(2006. 03. 01.)

- Bosznay Csaba: Del Valle, Alexandre: Törökország–Európai Unió. A szűk bejárat. In: Kisebbségkutatás, 2007, 40. sz.
- Botos Katalin: A világvallások gazdasági tanítása és a globális piacgazdaság. Internet.
- Buharali, Can: Turkey's Foreign Policy towards EU Membership. Turkish Policy Quarterly Fall
- Buzan, Barry: People, States and Fear. London, 1991
- Buzan, Barry–Little, Richard: International Systems in World History. Oxford University Press, New York, 2000
- Burik Géza: A megosztott iszlám. HETEK, II. évfolyam, 31. sz.
- Caglar, A. S.: German Turks in Berlin: Migration and their quest for social mobility. Kiadatlan PhD-disszertáció. McGill University, Montreal
- Carothers, Thomas: The End of the Transition Paradigm. In: Journal of Democracy, 2002, 1.
- Derviş, Kemal et al: European Transformation of Modern Turkey: CEPS, Cp. 4., 2004
- Die Ausländerbeauftragte des Senats Berlin: Verwaltungsdruckerei. 1994
- Die Ausländerbeauftragte des Senats: Presserklärung. Spitzenposition berlins bei Einbürgerungen. 1993
- Die Türkei in Europa: Mehr als ein Versprechen? Bericht der Unabhängigen Türkei-Kommission 2004. szeptember, pp 42.
- Dobrovits Mihály: Eurábiától az euro-iszlámig – Európa és az iszlám világ a 21. század hajnalán. A Hét, új folyam, 3/30,
<http://www.ahet.ro/belso.php3?name=1629&action=cím>
(2005. július 26.)

- Dobrovits Mihály: Örökség vagy normatíva – Törökország útja az európai közösség felé. Konferencia előadás. Kézirat.
- Dorogman László: Törökország két választás után. Európai Tükör, 2007, 10. szám
- Dzsihangir, Fehmi: A Török Köztársaság fél évszázada. Kossuth, 1974
- Esser, H.: Theoretische Grundlagen zur Erforschung des Verhaltens ausländischer Arbeitnehmer. In: Arbeitsmigration und Integration, München, 1997
- Európai Bizottság: A Secure Europe in a Better World. Security Strategy. Brussels: European Commission, 2003
Hozzáférhető: [h_p://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf](http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf)
(2004. október 10.)
- ENG-TUR http://www.eu.int/comm/enlargement/report_2004
(2005. 04. 02.)
- Felsch István: Konstantinápolytól Brüsszelig. Európai Tükör, 2004. nov.
- Fassmann, Heinz Mün: Rainer Migration in Europa, Historische Entwicklung aktuelle Trends, Politische Reaktionen. Campus Verlag, Frankfurt, 1996
- Fischer, Joschka: Régi válságok – új konfrontációk a Közel-Keletről. In: Die Zeit, 2008/08/01
- Görgün, S.: Economic Development and the Turkish Tax System. Istanbul, 1972
- Helyét kereső török hadsereg: Katonás rend. HVG, 25. szám, 2007
- Huntington, P. Samuel: Clash of Civilisation. New York, 1996
- Kakasy Judit: A török hadsereg hatalmi túlsúlya. Kisebbségkutatás, 2001, 1. szám
- Kamrava, Mehran: Pseudo-democratic politics and populist possibilities: The rise and demise of Turkey's Refah Party. British Journal of Middle Eastern Studies, 25/2.

- Kazgan, H: Türkiye'de sermaye maliyeti. In: Türkiye iktisad gazetesi, 29.7.1971.
- Kenichi, Ohmae: A jövő vállalatai hontalanok lesznek. Manager Magazin, Archivum, 2006. 12.
- Komáromi Sándor: Az etnikai alapú rezsimek folyamatossága és változásai Ausztriában, Németországban, a Szovjetunió/Oroszországban és Törökországban: az etnikai rezsimek változatai, és hipotézisek változásaikra. In: Kisebbségkutatás, 2007. 2.
- Larrabee Stephen: Turkey Rediscovered the Middle East. Foreign Affairs, 2007. július/augusztus
- Mesko, A.: Félhold a csillagok árnyékában. Törökország és az Unió. Diplomadolgozat. Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, 2008
- NOL, 2008. november 3.
- Nyikos László: A közpénzek ellenőrzésének jogi és szakmai szabályozása három EU tagjelölt országban (Bulgária, Románia, Törökország), Európai Tükör, 3.sz., 2005
- OECD, Europarat 1995
- Öngüt, I.: Türkiye'de bir sermaye piyasasinin gelismesi. In: Sanayide yatirim ve sermaye terakümü, p. 155
- Törökország: Aggódik a Protestáns Egyházak Szövetsége Cümhuriyet, 2008. január 29.
- Törökország az Európai Unióban – Mit gondolnak az állampolgárok? Külpolitika, 26.08.2008
- Rada Csaba–Rada Péter–Ilisics Zoltán: A tagjelölt országok részvétele az EU 2. pillérében. In: Kutatások az integrációerősség témaköréből. Európai Tükör, 86. sz., 2003, 143–148.
- Rada Csaba–Rada Péter: Törökország Európai Unió csatlakozásának biztonsági aspektusai. Külügyi Szemle, 2007. tél 3
- Robert S. Leiken: Európa dühös muszlimjai. In: Beszélő, 2005. augusztus, 10. évfolyam, 8. szám. A Foreign Affairs 2005. július–augusztus

- Robins, Philip: Turkey between Copenhagen and Iraq. *International Affairs*, No. 3., 2004
- Romsics Gergely: Működő „bukott” állam(ok). Államok és államkudarok a globalizálódó világban. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja, p. 45
- Rostoványi Zsolt: „Európaiság, európai identitás és az európai integráció. In: *Az Európai Unió Évkönyve 1999–2000* (szerk. Forgács Imre). Osiris, Budapest, 2000
- Rostoványi Zsolt: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. In: *Nemzet es Nacionalizmus*, 2002
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a Nyugat*. Corvina, Budapest, 2004
- Sami Kohen: An Army in Rstreat. *Newsweek*, 2007. szeptember
- Sebestyén Balázs: Az örök tagjelölt: Törökország és az Európai Unió. *Diplomamunka*. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2008
- Sen, Faruk: Folgen eines Beitritts der Türkei für die Europäische Union. *Südosteuropa*, No.1., 2003
- Seyhan, A.: New German Critique. Introduction, 1989, 46: 3–9.
- Szigetvári Tamás: Ciprus: ugyanaz és mégis más, *Kihívások, VKI*, 2004. április 27. 79
- Szigetvári Tamás: Törökország: kezdődik a maraton? Vélemények *Kommentárok Információk*, 117. szám, Budapest, 2005. október 6.
- Szigetvári Tamás: Európa peremén: új tagok és szomszédok Félhold a csillagok között. *Kelet-Európa Tanulmányok*, I. szám, VKI, p. 60
- Szigetvári Tamás. Az iszlám jelenléte a török gazdaságban. *Műhelytanulmányok*, 79. szám, VKI, 2008. augusztus
- Simai Mihály: Az egyházak és a XXI. század világának szociális kihívásai. *Magyar ENSZ Társaság konferenciáján elhangzott előadás*, 2006
- Szücs László: Tucatnyi éve Cipruson. *HVG*, 2007.11.07.

- Tachau, Frank: Turkish Political Parties and Elections: Half a Century of Multiparty Democracy, Turkish Studies, 2000, 1./1
- Tarik Demirkan: Feszültség a török kormány és a hadsereg között: ásó, baka és nagyharang. HVG, 2006. 13.
- Tarik Demirkan: Muszlimok Ausztriában: félhold és kereszt. HVG, 2006. 22. szám
- The rise and demise of Turkey's Refah Party. British Journal of Middle Eastern Studies, 25/2.
- Terzioglu, Tasel: Die Türkei ist unsere Lebensversicherung Profil 2004. október.
- Törökország – az iszlám forradalom előestéjén: Mi maradt Atatürk államából? In: Asia times, 2008/07/24
- Törökország sokasodó gondjai: fogyatkozó félhold. In: HVG 2006. 24.
- Turan, Ilter – Barlas, Dilek: Turkish–Greek balance: A key to peace and cooperation in the Balkans. = East European Quaterly 33. vol. 1999. 4. no. p. 469–488.
- Vadász Rezső: Törökország a vádlottak padján Kisebbségkutatás, 200. 3.
- Weber, Max: Weltangepasstheit des Islam. Wirtschaft und Gesellschaft. Zweiter Teil. IV. 12 1922.
- www.bpb.de/themen/5QFQGF,,0,Wirtschaftliche_und_soziale_%DCberforderung_der_EU_durch_einen_T%FCrkeibeitritt.html
- www.europeum.org.hu/wp-files/TUReco.pdf
- www.world-tourism.org/facts/menu.html
- http://www.cer.org.uk/pdf/essay_economics_turkey_july_05.pdf
- www.invest.gov.it
- www.hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%B6r%C3%B6korsz%C3%A1g
- www.zeit.de/2004/41/t_9frekei
- www.iep-berlin.de/index.php?id=publikationen

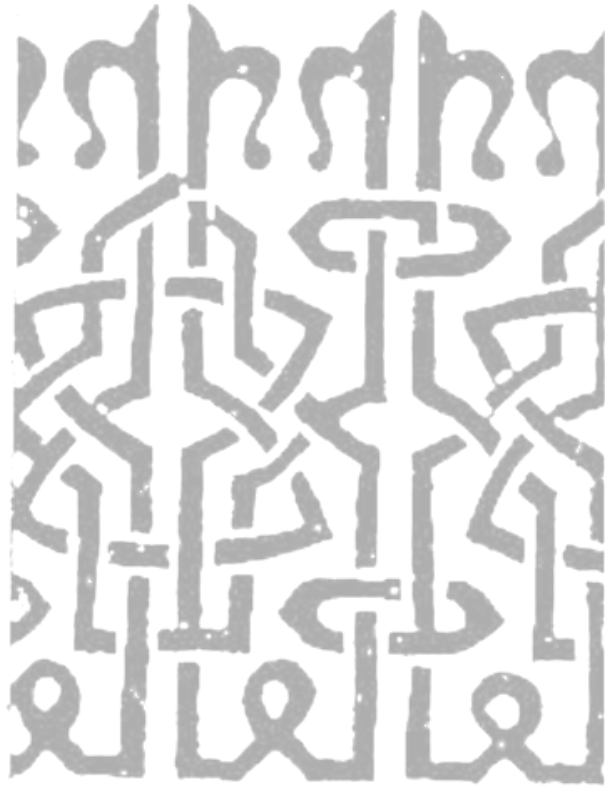
www.aina.org/news/20071206112500.htm

www.faz.net/s/RubFC06D389EE76479E9E76425072B196C3/Doc~E4182F67658A146F19EA4161CA3D3834A~ATpl~Ecommon~Scontent.html

www.c3.hu/~bocs/csi/03/03-2majus.html

www.bianet.org/2006/07/01_eng/news83038.htm (2006. 10.)

www.turkishweekly.net/news.php?id=40859: BTK 301

A szerzőről

A kötet szerzőjének több évtizedes tudományos kutatói-oktatói és tudományos szervezői pályája a berlini Humboldt Egyetemen indult, majd több rangos nemzetközi szervezetnél, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutató Intézetében folytatódott. Rövid időszakot töltött a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériumban miniszteri főtanácsosként, majd a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának életre hívásában vett részt. Tanszékvezető, intézetigazgató, majd nemzetközi és tudományos rektorhelyettesi posztok fémjelzik további életútját. Jelenleg Egyiptomban oktat vendégprofesszorként.

Pályafutásának kiemelkedő eseményei közé tartozik a Nemzetközi Bék kutatók Világszervezeténél alelnökként folytatott tevékenysége. Ennek keretében, illetve a svéd kormány felkérésére a világ számos konfliktusoktól terhes pontján közvetítő szerepet töltött be. Így Dél-Afrikában, Burundi-ban, Szerbiában, Észak-Koreában.

Tudományos kutatási területei széles spektrumot ölelnek fel. Ezek közül is kiemelkedik a modifikált kapitalista fejlődés, felzárkózás, stabilizálódás, alternatív fejlődési modellek vizsgálata. Ehhez kapcsolódik a *Die Türkei: das Phänomen des abhängigen Kapitalismus* címmel az Akadémiai Kiadónál megjelent munkája. Modern Törökország témakörben további könyvei jelentek meg, angolul és magyarul. Új tudományos diszciplína, a „*gazdasági biztonság*” magyarországi bevezetése fűződik a nevéhez. Habilitációját a hadtudomány területén szerezte.

Összességében mintegy 200 tudományos cikk és 8 könyv szerzője. Kandidátusi, PhD, Promotio „A” tudományos fokozattal rendelkezik. 1999-ben professzori címet nyert el.

Mintegy 60 egyetemen tartott előadásokat a világ számos pontján. Több európai nyelven, valamint törökül is beszél.

Kedvenc időtöltése: írás, táncolás és a humor meglátása mindenben.